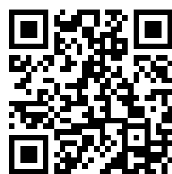
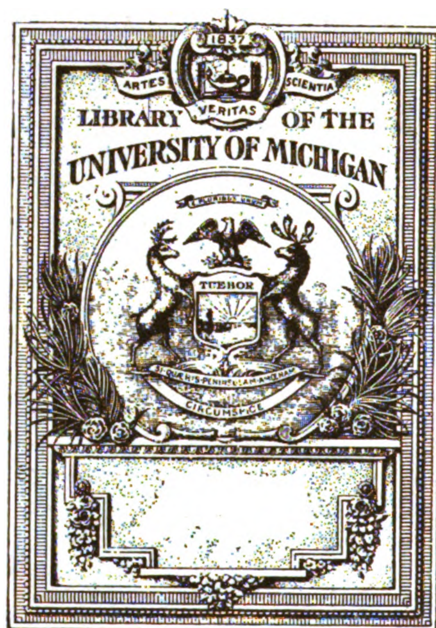

Tijdschrift voor Nederlandsche taal-en letterkunde

Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te ...

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VIER EN TWINTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZESTIENDE DEEL.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL.
LEIDEN — 1905.

REDACTIE

De Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

INHOUD.

Bladz.

MENDER.

Bij Cornelis Everaert (blz. 267) is sprake van een meisje dat door hare ouders onder nauw toezicht wordt gehouden, omdat ze vroeger niet zeer ingetogen is geweest, »omdatse — zooals men hier leest — »hier voortyts... elcken ghewillich was ende meyndere". In het *Mnl. Wdb.* zijn voorbeelden van dit laatste woord aangehaald: het komt voor als *mender*, *meender*, *meinder*, *minder*, en beteekende blijkbaar *voorkomend*, *toeschietelijk*, *gemeenzaam*, als b.v. in »hi was hovesch, minder ende goedertieren". Deze beteekenis past ook voor den langeren vorm *meinderlic*, die voorkomt *Rose* blz. 255, waar beschreven wordt hoe een minnaar meende te zien dat hij den tegenstand van eene jonkvrouw had overwonnen, »an hare sachte, simple tale, ende ane haer meinderlic gelaet". Dit bnw. doet denken aan een bijw. *menderlike*, dat men vindt *Ferg.* 3423, maar stellig in een geheel anderen zin: »(Ferguut) sach vore hem liggen tserpent, dat vaste sliep: hi ginc omtrent ende besaget herde menderlike". Hier moet het woord wel beteekenen *met groote*, *gespannen aandacht.* En die opvatting past niet slecht voor nog eene andere plaats, *Rose* 1352: »Si bad den god van minnen met al haerre herten mendelike" (dat misschien eene fout is voor *menderlike*: zie *Mnl. Wdb.* 4, 1375). Immers, wanneer iemand vurig, innig bidt, dan is hij met al zijne aandacht daarbij en geheel daarmede vervuld. Is het onwaarschijnlijk, dat het aangehaalde bnw. *meinderlic* (naast *meinder*) etymologisch geheel verschilt van het bijw. *menderlike* in de plaats uit *Ferguut?* Om dit te beslissen heeft men meer gegevens noodig.

Prof. Verdam heeft de aandacht gevestigd op het woord *menderscap,* dat als synoniem van *geselscap* voorkomt (*Mnl. Wdb.* 4, 1375), en dat terstond herinnert aan *gemeenschap.* Verder aan een woord *meynersom*, dat in één geschrift eenige malen

voorkomt in den zin van *vriendelijk*, *voorkomend* (lat. *benigna*, *liberalis*), en ook wel als vertaling van lat. *communicabilis* (4, 1346). Dit *meynersom* doet denken aan *gemeenzaam*. Vandaar de gissing dat *meender*, *mender*, waarnaast *meiner*, zal zijn »een op eenigszins vreemde wijze gevormd bnw. van den stam van *meen, gemeen*" (4, 1282). Inderdaad zou het bestaan van zulk een Germaansch bnw. naast *gamaini-* niet gemakkelijk zijn te bewijzen, men vindt er in het Oudgermaansch geen sporen van. Toch moet *mender* in *menderscap* met (*ge*)*meen* in verband staan, dit is ten minste waarschijnlijk, daar *menderscap* blijkbaar *gemeenschap* beteekent. Doch *mender* behoeft hier geen bnw. te zijn, het kan ook een znw. wezen, want juist achter znw. is *-schap* zeer gewoon. Nu vindt men in het Mnl. het woord *meenter*, afgeleid van *meente* of desnoods van het ww. *meenten*, en dit beteekent o. a. *deelhebber, participant*, *medebelanghebbende* (4, 1288). Evenzoo heeft het Hd., waarin *gemeinde* hetzelfde beteekent als ndl. *meente*, den term *gemeinder*, »theilhaber, theilnehmer, consors" enz. (*D. Wtb.* 4, 3245). Die woorden zijn zeer duidelijk, zij zijn gevormd in het latere Germaansch met een suffix waarmede persoonsnamen worden afgeleid. Maar naast *gemeinde* staat *gemeine* (ohd. *kimeinî*, participatio: *a. w.* 4, 3220), vandaar naast *gemeinder* het geheel synonieme *gemeiner* (4, 3245). Evenzoo staat in het Ndl. *mene* (*Mnl. Wdb.* 4, 1376) naast *meente*, en van dit *mene* zou men zich eene afleiding *mener* of *meiner* kunnen voorstellen, op dezelfde wijze gevormd als *meenter* en in dezelfde beteekenissen gebruikt. Ja, zoo men wil, zou men ook nog kunnen denken aan een zwak masc., overeenkomende met ags. *gemāna*, »companionship, intercourse, association" enz. (Sweet, *Stud. Dict.*), en daarvan een woord *meener* afleiden. De zuivere vorm van zulk een afgeleiden stam zou in het Mnl. in den nominatief zijn *meinere* of *mênere*, uit dit laatste kon ontstaan *meenre*, en hieruit *meendre* en *meendere*; eene verkorting, zoodat *meender* werd *mender*, is niet onmogelijk (verg. v. Helten, *Spr.* § 17), en wordt ook door prof. Verdam aangenomen.

Van dit znw. *mender*, deelgenoot enz., zou dan zijn afgeleid

menderscap, geheel overeenkomende met *geselscap*, waarnaast het wordt gebruikt, als b.v. in: »Dat hi tot geenre tijt geselscap noch menderscap hebben noch houden en sal met B.” *enz.* (*Mnl. Wdb.* 4, 1375). Moeilijker schijnt het met behulp van de hier voorgedragen gissing het woord *meynersom* te verklaren, immers, het suffix *-zaam* pleegt men niet te gebruiken achter substantiva. Intusschen vindt men toch mhd. *genôȝsam* van *genôȝ*, waarvan in later tijd nog de afleiding *ungenoszsam* voorkomt; *D. Wtb.* 4, 3483 wordt aangehaald: »ist auch dasz ein frauw . . . ein ungenoszsamen man nimt” *enz.*, en de beteekenis moet wel zijn: een man die niet de genoot, de gelijke is van die vrouw. Ohd. *kinôȝsam* wordt vertaald met *facundus*, dat door Schade wordt opgevat als »in Gesellschaft zu reden und sich zu betun wissend, zutunlich, gesellig”; in het Mhd. beteekent het *ebenbürtig*, en die beteekenis is waarschijnlijk in de aangehaalde plaats bedoeld. Hoe het zij, volgens mijne gissing zou het eerste lid van *meynersom* juist *genoot* beteekenen, en de door Schade genoemde begrippen zouden voor het woord *meynersom* even goed passen als voor ohd. *kinôȝsam*; zoo b.v. in deze plaats: »Si (*de Ieren*) syn meynersom teghen malcanderen ende goet van spreken ende goedertieren” (lat. (*gens*) *erga suos liberalis et affabilis ac benigna*). Minder eigenlijk moet men het woord dan opvatten in eene plaats als de volgende: »(Tlicht) is volmaectelic ende vrolic ende meynersom”. Het woord *vrolic* duidt aan, dat ook *meynersom* van het licht wordt gebruikt bij vergelijking met een persoon: ook hier zal het begrip *gezellig*, *vriendelijk*, *zich niet afzonderend* mogen worden aangenomen.

Ieder zal het geloof ik met den heer Verdam eens zijn, dat *mender* als bnw. in den zin van *gemeenzaam* niet is te scheiden van *menderscap* en **mendersaem* (dat men als een bijvorm van *meynersom* mag onderstellen). Indien *mender* evenwel eigenlijk een znw. is, zooals ik meen te moeten denken, dan moet van zijne functie als bnw. eene verklaring worden gezocht. Er zijn niet genoeg gegevens om die moeilijkheid op eene afdoende wijze te beslechten. Men zou kunnen opmerken, dat *mender* als

bnw. alleen praedicatief voorkomt, en dat juist bij het praedicatieve gebruik de grens tusschen znw. en bnw. het minst scherp is. Men kan ook in aanmerking nemen, dat van het znw. *mender* is afgeleid het bnw. *menderlijc* (*Rose*, blz. 255), waarnaast men een bijw. **menderlike* kan onderstellen. Daar nu *mender* als znw. zeker niet zeer gewoon was, kan men *menderlijc*, **menderlike* hebben opgevat als b.v. *droeflijc*, *droeflike* naast *droeve*, en zoo zijn gekomen tot een bnw. *mender*. Hoe echter die overgang moge hebben plaats gehad, in elk geval zal men erkennen dat *menderlike*, zooals het staat in de plaats uit *Ferguut*, uit *mender*, gemeenzaam, niet is te verklaren. Zoowel hier als in de aanhaling uit de *Rose* (indien men ook daar mag lezen *menderlike*) past alleen het begrip *aandachtig* en derg., en dit laat zich niet wel vereenigen met dat van *gemeenzaam*, *lief*, *vriendelijk*. Men zal hier een geheel ander woord moeten aannemen.

Daaraan heeft men ook gedacht, en vooral heeft men gelet op eenige Oudgermaansche woorden waarin het begrip ligt van *opgewektheid*, *vreugde*, *vroolijkheid* (zie *Mnl. Wdb.* 4, 1374), zooals ohd. *mandunga* en *mendî*, vreugde, *mendan*, zich verblijden, mhd. *mendelbërc*, mons gaudii, osaks. *mendislo*, vreugde, en vele andere. Intusschen, de beteekenis van al die woorden is blijkbaar niet in nauw verband te brengen met die van mnl. *menderlike*: noch bij het beschouwen van het serpent, noch bij het bidden kan sprake zijn van *vroolijkheid*. Wat men noodig heeft zijn woorden waarin het begrip wordt gevonden van *nauwkeurig acht geven*, *op iemand of iets letten* enz. Dat begrip komt uit in got. *mundôn*, voorkomende *Philipp.* 3, 17: mundôþ izvis þans sva gaggandans (gr. σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας). Aan got. *mundôn* beantwoordt onr. *munda*, dat het mikken op een doel aanduidt. Daarvan is afgeleid het femininum *mundan*, dat in het Gotisch zou luiden **mundôns*, en dat, als verbale afleiding met *-ni*, de handeling van het mikken beteekent. Nu bestaan er in het Gotisch soms naast verbale naamwoorden op *-ni* nominale afleidingen op *-ein-* (nominatief *-ei*) van nagenoeg dezelfde beteekenis, en het grondwoord daarvan is dan een naamwoord waarin

een verbaal begrip ligt: got. *weitwôdeins* duidt nagenoeg hetzelfde aan als got. *weitwôdei* (verg. Streitberg, in *P.-B. Beitr.* 14, 221). Zulk eene afleiding op *-ein-* is waarschijnlijk got. *mundrei*, gevormd van een nominalen stam *mundra-*. Dit *mundrei* staat niet gelijk met een woord op *-heid*, zooals b.v. *diupei*, *mikilei* enz., maar het is een term voor het *doel* in den wedloop, en deze opvatting zal bij overdracht zijn ontstaan uit die van: het mikken, het streven naar het doel. *Mundrei* staat *Philipp.* 3, 14: bi mundrein afargagga (gr. *κατὰ σκοπὸν διώκω*). Het stamwoord *mundra-* moet de hoedanigheid hebben aangeduid van hem die op iets mikt of acht geeft of die naar iets streeft. Die hoedanigheid, substantive opgevat, wordt niet uitgedrukt door got. *mundrei*, wel daarentegen door het Oudhoogduitsche aequivalent *muntrî* of *mundrî*, dat met *industria* wordt vertaald (Graff 2, 817), en waarnaast de nominale stam *mundra-* voorkomt in het bnw. *muntar*, energiek, ijverig, opgewekt (niet juist *vroolijk*, *blijde*). Zeer dicht staat hierbij het begrip *overmoedig*, en dit komt voor bij lit. *mandrùs*, dat zooals vele adjectiva in die taal een *u*-stam is in plaats van een *o*-stam (verg. Brugmann, *Grundr.* 2, 177). De stamvorm is hier echter sterk, niet zwak zooals in *muntar*, en van dienzelfden sterken stamvorm is afgeleid oslav. *mądrŭ* (waarvan de stam in het Germaansch zou luiden *mandra-*), en dat *wijs*, *φρόνιμος*, *prudens* beteekent. Ook dat begrip laat zich verklaren, want *prudens* is hij die een goed oog heeft op alles wat er kan gebeuren. Maar dit *mądrŭ* is overgegaan in het Rumeensch, en daar heeft *mîndru* weer eene dergelijke beteekenis als lit. *mandrùs*, want het wordt omschreven met »orgueilleux, hautain, beau" (Densusianu, *Hist.* 1, 265).

Zulk een woord als **mandra-* komt in beteekenis het best overeen met mnl. *menderlike*. Fergunt houdt met gespannen aandacht het oog gericht op het serpent, en wie bidt slaat zijn oog op en staart naar de plaats waar de godheid woont. Doch **mandra-* zou in het Mnl. een bnw. **mander* geven. Dit **mandra-* zou zijn afgeleid met het suffix *-ro* van een Indogermaanschen stam *mendh*, die ook voorkomt in gr. *μανθάνειν*, het leeren, het zich

toeleggen op iets, en in het subst. μενθήρη, dat verklaard wordt als φροντίς (Hesych., bij Joh. Schmidt, *Voc.* 1, 170), en dat dus aanduidt het nadenken, het zich bekommeren over iets (waarop men zijne gedachten met inspanning richt). Het suffix *-ro* is echter niet zelden door een tusschenvocaal aan den stam verbonden: verg. skr. *rudhira* (naast gr. ἐρυθρός en lat. *rubro-*), gr. ἐλεύθ-ε-ρος en lat. *līb-e-ro-* (zie Sommer, *Laut- und Formenlehre* blz. 93 en 364). Zoo heeft het Ohd. *weigir*, trotsch (stamvorm *waigira-*) naast *weigar* in dienzelfden zin (stamvorm *waigra-*: zie Kluge, *Stammbildung* § 196). Men zou kunnen onderstellen, dat in het Germaansch bestond **mand-i-ra-*, de nominatief zou zijn **mandiraz*, in het Westgerm. **mandir*, in het Nederlandsch *mender*. Men kan, zoo men wil, ook andere mogelijkheden stellen. Mocht men b. v. *minder* voor een zuiverder vorm houden dan *mender*, dan zou *minder* kunnen ontstaan zijn uit ogerm. **mindraz*, en dit uit **mendhros* (met denzelfden stamvorm als het boven genoemde μενθήρη). In elk geval zal ndl. *mender* met de hier behandelde woorden wel niet onvereenigbaar zijn.

Dat al deze woorden ook etymologisch moeten gescheiden worden van de termen voor *vreugde* en derg., die door ohd. *mendî*, *mendan* enz. worden vertegenwoordigd, dit blijkt uit de slotconsonant van den wortel. In germ. *mundra-*, slav. *mądrŭ*, gr. μανθάνω is deze idg. *dh*, maar in *mendan* komt naast ohd. *d* ook de spelling *th* voor (bij Otfrid b.v.), en deze *th* is het bewijs van germ. *þ* (zie Braune, *Ahd. Gr.* § 166). Kluge spreekt hier dan ook van een Germaanschen wortel *manþ*, en hij acht het niet onmogelijk dat ook ohd. *muntar* daartoe zou behooren. Maar al zou dit formeel niet onmogelijk zijn, toch zal men de voorkeur geven aan de door ieder en ook door Kluge in de eerste plaats aangenomen meening, dat in *muntar* de *t* ontstaan is uit eene Germaansche *d*, die uit idg. *dh* is voortgekomen, en dat *muntar* dus behoort bij got. *mundrei*, en volgens mijne gissing ook bij ndl. *mender* in den zin van *aandachtig*.

A. KLUYVER.

NAAR AANLEIDING VAN HET WOORD *MORGEN*.

Het woord *morgen* heeft in het Nederlandsch — en ook in het Duitsch — twee beteekenissen. Kluge geeft daarom ook in zijn Etymol. Wörterb.[6] twee artikels *morgen*. Het eerste behandelt *morgen* »ochtend", waarbij tevens andere beteekenissen, die zich uit deze laten afleiden, zijn opgegeven, het tweede *morgen* als naam van een landmaat. Maar in overeenstemming met de algemeen heerschende meening merkt Kluge terecht op, dat, wat hun afkomst betreft, de beide woorden identisch zijn. Een dergelijken overgang van beteekenis vindt men bij mlat. *dies* 'tantum terrae, quantum quis per diem uno aratro arare potest'. Behalve naar Kluge verwijs ik verder naar Franck, Etymolog. Wdb. 653 en naar Schrader, Reallexicon 527.

Het reconstrueeren van den germaanschen grondvorm van ons woord levert geen moeilijkheden op. Terecht gaan Kluge en Franck uit van een voorgerm. **mr̥g̑heno-* of **mr̥keno-*. Nu komt bij dit woord het suffix in verschillende vormen voor, die met elkaar in ablaut staan, en daardoor vinden wij naast elkaar bijv. on. *morgunn* en *myrginn*. Voor ons ndl. woord moeten wij uitgaan van een grondvorm met *o* en niet met *u*, ofschoon de vorm op zich zelf beschouwd beide verklaringen zou toelaten: men vergelijke *zorg*: ohd. *sorga*, ags. *sorh* tegenover *worgen*: ohd. *wurgen*, ags. *a-wyrgan*. Dat naast *worgen* ook *wurgen* voorkomt, kan noch voor de kwaliteit van den wortel- noch voor die van den suffixvocaal iets bewijzen. Wanneer wij de verschillende dialecten vergelijken, dan vinden wij, dat in die streken, waar *worgen* een palatalen vocaal vertoont, dat evengoed bij *zorg* het geval is; ik citeer naar de dialect-grammatica's van Verschuur en van Weel de Noord-Bevelandsche en West-Voornsche vormen: *zŭrᵊhə*[1]), *wŭrᵊhə* resp. *zurəg*, *wurəgə*. Dat de beschaafde spreektaal naast *worgen* ook *wurgen* kent

1) Zoo moeten wij wel lezen in plaats van *zŭrᵊhe* (Verschuur § 107).

— ofschoon dit laatste minder »beschaafd" klinkt —, komt m. i. daardoor, dat zij vormen van verschillende dialecten heeft opgenomen. — Wanneer ik nu voor *morgen* een grondvorm met *o* en niet met *u* aanneem, dan doe ik dit op grond van ohd. *morgan*, nhd. *morgen*, waarvoor geen andere grondvorm mogelijk is.

Nu vertoont in vele dialecten van ons land het woord *morgen* een vocaal, die heel moeilijk hetzij uit *o* hetzij uit *u* kan worden afgeleid, en daarom meen ik, dat wij behalve den vorm met *o* (*u*) voor de oudere taal ook nog een anderen moeten aannemen, — waarop trouwens ook niet-Nederlandsche dialecten wijzen.

In het glossarium van van Schothorst's »Dialect van de Noord-West-Veluwe" vindt men den merkwaardigen vorm *mārᶕgən*, en als men § 95, waarheen bij dit woord verwezen wordt, inziet, dan blijkt het, dat de schrijver voor dit *mārᶕgən* en voor *dārᶕp* 'dorp' grondvormen met *e* aanneemt. Behalve in deze gevallen beantwoordt aan westgerm. *or* steeds *o̥r*; met den gerekten klinker, die in het Nederlandsch voor *r* + dentaal gevonden wordt, stemt in het N.-W.-Veluwsch een *ō* overeen (*dō·rᶕn*, *wō·ᶕrt*); maar *ā* voor *o* (*u*) vindt men nooit. Ik sluit mij dan ook in zooverre bij van Schothorst aan, dat ik bijvormen naast de gewone met *o* aanneem, maar de klinker hiervan was m. i. niet *e*, maar *a*. Dat hieruit evengoed als uit *e* een *ā* moest ontstaan, leert § 54, die bij v. S. aldus geformuleerd is: »Waar zich na *r* een svarabhakti-vocaal ontwikkelde, en dus *a* in een open lettergreep kwam te staan, werd *a* gerekt tot *ā*". De voorbeelden, die dan volgen, zijn alle van dezelfde soort: op *ar-* volgt een labiale of gutturale consonant, bv. *ārᶕm* (ohd. *arm*), *stārᶕk* (ohd. *starc*). Ik geloof daarom, dat wij beter doen, door den regel een algemeener vorm te geven en hem daarenboven te combineeren met dien van § 62, die leert, dat *e*, de umlautsvocaal van *a*, eveneens in *ā* overgaat voor *r* + lab. of gutt. Wij krijgen dan de klankwet: voor een labiaal of gutturaal gaat *ar* over in *ār*, 't zij er een umlautsfactor aanwezig is of niet. En als wij er onze aandacht op vestigen, dat westgerm. *ē̆* evenzoo behandeld wordt (§ 72), dat

dus voor $r +$ lab. of gutt. *a* en *ĕ* volkomen samenvallen, dan komen wij er van zelf toe, ook voor dit dialect de palatalisatie aan te nemen, die in het geval in quaestie voor zooveel dialecten bewezen is, o. a. voor de van nabij met het N.-W.-Veluwsch verwante taal van de Bommelerwaard, waarover onlangs van de Water een boek geschreven heeft (zie aldaar § 5*a*, waar ook voorbeelden van gerekten vocaal worden opgegeven). De open *e*, ontstaan uit oudere *a* en *e*, kan later zeer goed *ā* geworden zijn.

Hoe dit ook zij, ieder, die met van Schothorst's boek kennis maakt, zal inzien, dat *dārəp* en *mārəgən* evengoed *ā* uit *a* als uit *e* kunnen hebben.

Wat het eerste van deze woorden aangaat, hier vindt men werkelijk in verschillende dialecten bijvormen met *a*: het Oudsaksisch heeft *tharp* naast *thorp*, vgl. Holthausen, as. Elementarbuch § 86 Anm. 1, Gallée, Vorstudien zu einem and. Wörterbuche 344; voor het Geldersch-Overijselsch geeft Gallée in zijn woordenboek van die dialecten blz. 8 op: *darp*, *darpe*; bij Bruyel, het Dialect van Elten-Bergh blz. 96 vind ik *darəp*, bij Boekenoogen, de Zaansche Volkstaal § 22 leest men: »†*darp* [1]) (alleen in eigennamen, naast *dorp*)." — Kwam de vorm met *a* alleen voor in het Zaansch of alleen in het Oudsaksisch, dan zou men er een dialectisch verschijnsel in kunnen zien, maar nu men hem in zooveel streken aantreft, is het m. i. niet te gewaagd, hem voor een van ouds bestaanden bijvorm te houden.

Maar gaan wij over tot het woord *morgen!* Hierbij is het bestaan van tweeërlei grondvormen nog veel duidelijker, vooral wanneer wij nagaan, hoe dit substantivum in de verschillende dialecten luidt. Ik heb eenige in den laatsten tijd verschenen dialect-grammatica's en -woordenboeken geraadpleegd en bijna overal vond ik vormen, die op een oorspronkelijken *a*-vocaal wijzen. In enkele streken vindt men *a*- en *o*-vormen naast elkaar. — Gewoonlijk worden die vormen, waarin ik een ouden

1) Het teeken † geeft aan, dat het woord verouderd is.

a-vocaal aanneem, uit *o*-formaties afgeleid, althans de meeste schrijvers van dialect-grammatica's doen dat. Ik hoop echter het onwaarschijnlijke van deze verklaringen aan te toonen en het bestaan van een oudnederlandsch **margen* aannemelijk te maken.

Ik merkte reeds op, dat van Schothorst, alleen van **morgen* uitgaande, het in het door hem besproken dialect voorkomende *mārǫgən* niet kan verklaren en dat hij daarom een oud woord **mergen* aanneemt, welken vorm ik door *margen* verving. v. S. is niet de eenige, die aan een dubbele formatie gelooft, immers ik meen uit de woorden van Gallée (Woordenboek van het geldersch-overijselsch dialect, blz. X, § 2): »Vóór *r* wordt *a* in de meeste woorden, ook waar *a* uit *e* ontstond, eenigszins sleepend uitgesproken bv. *ārm*, *kārke*, *wārk*, *mārgen*" te mogen opmaken, dat deze voor *mārgen* in ieder geval niet van een vorm met *o* uitgaat. *Margen* vind ik in Draayers »Woordenboekje van het Deventersch dialect," blz. 25, en Bruyel geeft voor het Elten-Berghsch *margə* op. Geen van beiden uit zich over den oorsprong der geciteerde vormen; maar van het Deventersch is de klankleer ongeveer gelijk aan wat Gallée in zijn grammaticaatje leert [1]) en Draayers *margen* is identisch met het bovengenoemde *mārgen*. Een blik in de klankleer van Bruyel leert, dat ook in het Elten-Berghsch uit *or* nooit *ar* ontstaan kan, en dat *margə* een ouder **margen* of **mergen* moet representeeren (vgl. § 75 in verband met die voorbeelden van § 60, waarin *r*-verbindingen voorkomen).

Boekenoogen verklaart § 22 het Zaansche *margə* — waarnaast het nu bijna algemeen gebruikelijke *morgen* staat — uit een vorm met *o*, en in verband met de andere aldaar genoemde voorbeelden van *a* uit *o* zou dat misschien niet onmogelijk zijn. Toch zou ik liever ook hier een oorspronkelijke *a* aannemen, en wel op grond van de vele vormen uit andere streken van

1) Onder de kleine afwijkingen behoort, dat de *a* voor *r*-verbindingen niet wordt gerekt, vgl. Draayer blz. X, § 2.

ons land, die daarop wijzen. Behalve de reeds boven besprokene dialecten noem ik nog het Noord-Bevelandsch, het West-Voornsch, het Oud-Beierlandsch en de taal van het Oosten van de Bommelerwaard, van welke dialecten grammatica's verschenen zijn, resp. van de hand van Verschuur, van Weel, Opprel en van de Water. In al deze vier dialecten treden westgerm. *o* en *u* voor een *r* + labiaal of gutturaal op als *ŭ*, welk teeken hier een gelabialiseerden palatalen vocaal voorstelt; in deze streken geldt nl. zoowel voor *a* als voor *o* (*u*) de regel, dat zij voor *r* + heterogene consonant gepalataliseerd worden; voor *o*, *u* vgl. Verschuur § 107, van Weel § 76, Opprel § 13*b*, van de Water § 17, 4 en § 21, 3. Een voorbeeld, dat toevallig in alle vier de grammatica's voorkomt, is *dorp*, waarvoor resp. *dŭr*^{ə}*p*, *turəp*, *durrəp*, *durrəp* worden opgegeven. In alle vier de dialecten is er één uitzondering op den regel, en dat is het woord *morgen*. Verschuur geeft voor Noord-Beveland den vorm *mē*^{a}*r*^{ə}*hə*, welks vocaal volgens hem door »*e*-umlaut" ontstaan is (§ 112). Maar vanwaar juist bij dit eene woord die wonderlijke »*e*-umlaut"? Wanneer *dorpel*, uit **þurpil*, **durpil* ontstaan (vgl. Franck s. v.), *dŭlpər* wordt, waarom neemt *morgen*, waarbij Verschuur van een aan got. *maúrgins* beantwoordenden grondvorm uitgaat, dan een anderen vocaal aan? Van de Water geeft § 17, 4, te midden van andere woorden, die *u* hebben, den vorm *merrəgə* op, zonder de afwijking te verklaren. Van Weel § 76 opm. 1 en Opprel § 13 opm. 2 zien in de *e*, die het woord in hun dialect vertoont (*merəgə* resp. *merrəgə*), een umlaut-vocaal; van Weel spreekt echter deze bewering slechts aarzelend uit. En ik voor mij kan mij ook absoluut niet begrijpen, hoe in eenig dialect *u* een niet »umgelautete" en *e* een wel »umgelautete" *o* zou voorstellen. De verhouding, waarin *u* tot *e* staat, is die van een labiaal tot een niet-labiaal, geenszins die van een niet-palataal tot een palataal. Terecht merkt Verschuur § 107 op, dat *u* voor *r*-verbindingen optreedt, »hetzij de volgende lettergreep een umlautsfactor bezat of niet." En gesteld al, dat *e* de umlautsvocaal eens werkelijk was, waarom zou die dan alleen voorkomen bij

dit eene woord, en niet bijv. bij *worgen* en *dorpel* (vgl. ags. *a-wyrgan*, hd. *würgen* en hd. *dürpel*), die bij van Weel als *wurəgə* en *durəpəl* zijn opgegeven, en die in het Oud-Beierlandsch ook wel *ŭ* zullen hebben; anders had Opprel ze wel apart geciteerd.

Het is niet te loochenen, dat het verschijnsel van de »ontronding" aan de besproken dialecten niet vreemd is, maar de gevallen, waar het zich voordoet, zijn van een gansch anderen aard. Men vindt 1° vormen met *i* voor *u* bv. *rĭk* (Verschuur § 113), *rik* (van Weel § 88, Opprel § 14*b*) 'rug'; in de aangehaalde §§ vindt men van dit soort formaties talrijke voorbeelden, maar geen van deze vertoont eenige overeenkomst met *morgen* > *mergen*. Verder vind ik bij Verschuur § 114 opm. 2 *krēpəl* 'kreupel', bij van Weel § 89 opm. 3 *krēpəl* en *knēkəl* (in *knēkəlhüsje*), bij Opprel § 16*a* *krēpəl* en *stēnə* (= ags. *stunian*). In andere dialecten zullen nog wel meer dergelijke vormen voorkomen, een groot aantal voorbeelden uit het Middelnederl. vindt men bij te Winkel, Pauls Grundriss I² 822, maar ook van deze laat niet één zich vergelijken met *mergen*. Van de Water geeft § 21, 1 eenige weinige voorbeelden op, die met *rĭk* op één lijn staan, het type *krēpəl* ontbreekt geheel: voor *morgen* echter komt niets anders voor dan *merrəgə*. — Aangezien nu, zooals wij gezien hebben, ook de in andere dialecten optredende vormen een grondvorm **margen* veronderstellen, geloof ik, dat men het eenvoudigst en het best de zooeven besproken vormen met *e* verklaart, als men eveneens van een vocaal *a* uitgaat. Hieruit ontwikkelde zich in alle vier de dialecten vóór *r* + lab. of gutt. regelmatig een *e*-klank. Vgl. Verschuur § 88, 2*a*, van Weel § 31, 32, 39 [1]), Opprel § 2*c*, van de Water § 5*a*.

Wanneer wij in de aangehaalde §§ nalezen, wat daar aangaande de lotgevallen van *a* voor *r* + lab. of gutt. wordt meegedeeld, dan zien wij o. a. ook, dat in sommige woorden, steeds

1) T. a. p. lezen wij resp. van *a* voor »*r* + *cons.*", voor »*r*-verbindingen" en voor »*r*"; in alle drie gevallen zou men beter doen, door te spreken van *r* + lab. of gutt.

onder invloed van naburige labiale consonanten, uit de *e* — hetzij uit germ. *e* ontstaan, hetzij uit *a* voor de genoemde *r*-verbindingen — zich een *ŭ* ontwikkeld heeft. Verschuur geeft op: *wŭrf* 'werf' en *wŭlfər* 'wervel'; van Weel: *murəg* 'merg', *urəvə* 'erven', *wurəft* 'werf' (met oorspr. *e*: *sturəvə* 'sterven', § 52 opm. 5); Opprel: *kurrəpəl*, *kurrəpər* 'karper', *murrəg* 'merg', *vurrəf* 'verf', *wurrəf* 'werf', *mulləvər* (uit **marvel*) 'knikker', *gurrəfschaaf* (§ 3 opm. 1: »van *gerwen*, **garwjan*"), met oorspr. *e* (§ 8c): *bedurrəvə*, *wurrəpə*, *langwurrəpəg*, *wurrəpzak*, *mastwurrəp*, *furrəm*; van de Water: *murg*. Wij zien dus, dat terwijl voor den overgang van *ŭ* (uit *o*) in *e* het woord *mergen* het eenige voorbeeld zou zijn, omgekeerd de overgang van *e* in *u* geenszins zeldzaam is; een reden te meer, om de juistheid van de hypothese »*mergen* uit *murgen*" te loochenen. Veeleer zouden wij het omgekeerde verwachten, nl. dat uit *mergen murgen* ontstond, evenals *murg* uit *merg*; want de overgang van *e* in *u* is zeer zeker een klankwettige verandering; hij had alleen in de nabijheid van labiale medeklinkers plaats, ofschoon de condities waaronder nog nooit nauwkeurig zijn vastgesteld. Daarom durf ik geen oordeel er over uitspreken, of in die dialecten, waar èn *e*- èn *u*-vormen voorkomen [1]), beide klankwettig zijn. In ieder geval heeft op nederlandschen bodem van ouds ook de vorm *morgen* bestaan en daarom is er absoluut geen bezwaar tegen, om de vormen *murəgə* en *murrəgə*, die resp. in het West-Voornsch en het Oud-Beierlandsch voorkomen, uit dezen grondvorm af te leiden.

De Nederlandsche dialecten wijzen dus op een oudndl. woord **margen*; zeer waarschijnlijk is deze formatie ouder dan het bestaan der Nederlandsche taal en dialecten als zoodanig; immers op denzelfden grondvorm wijzen ook andere germaansche dialecten. Sievers geeft ags. Gramm.[3] § 10 voorbeelden van *a* in

1) Gewoonlijk hebben de twee formaties dan een verschillende beteekenis: op West-Voorne is *merəgə* adverbium, *murəgə* substantivum (van Weel blz. 126), het Oud-Beierlandsch onderscheidt *murrəgə* 'ochtend' en *merrəgə* 'vlaktemaat' (Opprel § 13, opm. 2).

gesloten lettergrepen: daaronder bevindt zich ook *margen*. § 11 deelt hij mee, dat dit woord het eenige is, waar *a* uit *o* is ontstaan. Een bijzondere aanleiding voor dezen overgang bestond niet. Is het dus niet beter, ags. *margen* voor een bijvorm van *morgen* te houden?

Evenzoo bestaat er in het Oudzweedsch een woord *marghan;* vgl. Noreen, aisl. u. anorw. Grammatik[2] § 86 en 144.

Behalve de nederlandsche dialecten wijzen dus ook het Angelsaksisch en het Noorsch op een germaanschen grondvorm **marganaz* of **margenaz* en a priori kan er tegen het aannemen van zoo'n formatie niet het minste bezwaar bestaan; *ar : or* is een zeer gewone »ablaut", beantwoordend aan idg. *or : r̥* of *or : ₑr*. Gevallen, die zich volkomen hiermee laten vergelijken, zijn bijv. hd. *schnarchen*: ndl. *snorken*, ndl. hd. *band*: ndl. *bond*, hd. *bund*.

Ten slotte nog eenige woorden over de palataliseerende werking, die door labialen en gutturalen op de klankverbindingen *ar* en *or* wordt uitgeoefend, en waarvan hierboven meermalen gewag werd gemaakt. Over een groot gedeelte van het nederlandsche taalgebied strekt zich, zoo bleek ons, deze palataliseering uit, zij hangt waarschijnlijk wel samen met de betoning in die streken, ofschoon het moeilijk zou zijn, precies die eigenaardigheden van de betoning vast te stellen, die dit soort van palataliseering ten gevolge hebben. Een leerzaam voorbeeld van deze werking van labialen en gutturalen levert ons de poolsche taal [1]). Eenige klinkers, die in het Urslavisch slechts één klankwaarde hadden, hebben in het Poolsch twee verschillende waarden, d. w. z. zij treden op als palatalen of als nietpalatalen, al naarmate zij gevolgd worden door:

a. 1. een weeke (d. i. gepalataliseerde) consonant,
2. een labiaal,
3. een gutturaal,

1) Berneker neemt ook voor het Russisch iets dergelijks aan. § 9, I, 6 van zijn russische grammatik[2] schrijft hij de gemouilleerde uitspraak van de *r* en den gesloten klank van de *e* in woorden als *werch*, *perwyj* toe aan de op de *r* volgende labiale of gutturale consonant.

of *b*. een harden (niet gepalataliseerden) dentaal.

Men ziet het, de labialen en gutturalen oefenen hier denzelfden invloed uit als gepalataliseerde klanken, zij bewerken, ofschoon zelf niet palataal, een »palatalumlaut". Ik zal eenige voorbeelden geven van slav. *ĭr* en slav. *ě*.

ĭr wordt voor harden dentaal *ar:* **twĭrdŭjĭ* > *twardy*.

ĭr wordt *'er* [1]): 1. voor weeken dentaal: **twĭrditi* > *twierdzić*.
2. voor labiaal: **sĭrpŭ* > *sierp*.
3. voor gutturaal: **wĭrgnąti* > *wierzgnąć*.

ě wordt voor harden dentaal *'a:* **bělŭjĭ* > *biały*.

ě » *'e*: 1. voor weeken dentaal: **běliti* > *bielić*.
2. voor labiaal: **slěpŭjĭ* > *ślepy*.
3. voor gutturaal: **sněgŭ* > *śnieg*.

Een soortgelijke werking schijnt ook in andere west-slavische dialecten van labialen en gutturalen te zijn uitgegaan. Voor de behandeling van *ě* in het Polabisch verwijs ik naar Lorentz, Archiv f. slav. Philologie, 24, 10, voor die van denzelfden vocaal in het Kasjoebisch eveneens naar Lorentz t. a. pl. 25 v.

Wij vinden dus èn in het Nederlandsch èn in het Westslavisch (om van andere talen niet te spreken) soortgelijke verschijnselen; alleen zijn zij in het Slavisch op grootere schaal voorhanden; hier toch beperkt de palataliseerende werking van de labialen en gutturalen zich niet tot *r*-verbindingen. Wanneer zal de wetenschap ver genoeg gevorderd zijn, om ons in staat te stellen, nauwkeurig de oorzaak vast te stellen van die eigenaardige verschijnselen? Hoogst waarschijnlijk is die wel in de betoning te zoeken en hebben wij hier met een nog onbekende, voor alle talen geldige wet te doen: een bepaalde eigenaardigheid van het accent roept, waar zij maar bestaat, overal en altijd dezelfde klankovergangen te voorschijn.

Goes, September 1904. N. VAN WIJK.

1) Het teeken ' duidt de mouilleering van den voorafgaanden medeklinker aan. De poolsche orthographie geeft bij de meeste consonanten de mouilleering aan door een volgende *i*. De weeke *l* wordt door het teeken *l*, de harde door *ł* weergegeven.

DE LEGENDE „VAN SUNTE MARIA MAGDALENA BEKERINGHE".

De schilderkunst van Middeleeuwen en Renaissance geeft ons overvloedige bewijzen, dat de boetvaardige zondares Maria Magdalena tot de meest bekende bijpersonen uit het Nieuwe Testament behoorde [1]). Het aantrekkelike verhaal in Lucas VII, 36—50, waar een zondares in het huis van de Farizeeër Simon Jezus zalft en zijn voeten met tranen besproeit, werd al vroeg in verband gebracht met Johannes XI, 2, waar van Maria, de zuster van Lazarus, verteld wordt dat zij het was die Jezus zalfde, (hoewel dit evengoed op de andere zalving in Johannes XII, 3 kan slaan). Bij de meeste kerkvaders gold het als uitgemaakt, dat de ongenoemde zondares, Maria, de zuster van Martha en Lazarus, en Maria Magdalena één persoon geweest zijn. Alleen sommige Griekse vaderen, o. a. Origenes en Chrysostomus waren van andere mening. Op grond daarvan werd deze vereenzelviging in de Katholieke kerk, ook in de liturgie aangenomen [2]).

Een dergelijke concentratie is zeer begrijpelik. De levendige belangstelling in de bijbelse personen wekte de begeerte om meer van hun verleden en hun verdere lotgevallen te weten; vandaar de grote populariteit van de apokriefe verhalen. Wanneer de bijbel te kort schoot, dan had de fantasie vrij spel; met graagte werden ook de jongere overleveringen aangenomen, en met de bekende gegevens tot één geheel verwerkt. Dat de meest heterogene bestanddelen welkom waren, blijkt b. v. uit de Pilatus-legende en de Judas-legende [3]). Men wilde dus weten hoe het verder met Maria Magdalena afgelopen was. De overlevering dat zij zich in de woestijn teruggetrokken had, totdat haar ziel door engelen opgevoerd was, moest plaats maken voor

1) Over *Magdalena* in de kunst is een belangrijke studie geschreven door Luigi Serra in het Italiaanse tijdschrift *Natura ed Arte* (zie de *Nederl. Spectator* van 23 April 1904).

2) Zie het artikel *Maria (Magdalena)* in Hergenröther-Kaulen *Kirchenlexicon* 8, 735.

3) Vgl. *Tijdschr.* XX, 125.

een andere: Maria zou met Lazarus en Martha naar Zuid-Frankrijk getrokken zijn, om het Christendom te prediken en als kluizenaarster in een grot bij St. Baume gewoond hebben. Daar wòrden haar relikwieën nog bewaard; allerlei mirakelen getuigden van haar wondermacht.

De vroegere Bollandist Du Sollier meende aan te kunnen tonen, dat werkelik haar overblijfselen zich in Provence bevinden (AA SS. Jul. V, 187). Dit gevoelen, na hem ook door anderen verdedigd, is grondig bestreden door de abt L. Duchesne, in zijn *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, t. I (Paris, 1894), p 310—344. De legende is eerst in de 11de eeuw ontstaan, en heeft zich ontwikkeld tot in de 13de eeuw. De episode van het boetedoen van Maria Magdalena te Sainte Baume is pas in de eerste helft der 13de eeuw aan de legende toegevoegd, en is ontleend aan het leven van Maria van Egypte (Duchesne, l. c., p. 342—344) [1]).

Deze overlevering doet ons onwillekeurig denken aan de renaissance-sagen, die de oorsprong van Middeleeuwse steden in verband brachten met de zwerftochten van Troiaanse helden, om de hoge ouderdom en de edele afkomst te bewijzen. Evenzo stelden de Christenen in Provence er een grote eer in, dat het Christendom hun gebracht was door een »apostelinne" uit Jezus' onmiddelike omgeving.

Maria Magdalena werd dus een geliefde heilige. De mens die zich zijn zonde of zijn zwakheid bewust was, voelde zich juist tot haar aangetrokken: immers, ook haar was niets menseliks vreemd geweest; maar haar leven bewees tevens dat in elk mens de kracht schuilt om over de zonde te triomferen; haar historie veraanschouwelikte, dat bij oprecht berouw ook voor de grootste zondaar genade te verkrijgen is.

Het is niet te verwonderen dat zij ook in de Middeleeuwse

1) Deze mededeling dank ik aan de vriendelike hulp van F. Bonaventura Kruitwagen. Zie verder het boven aangehaalde artikel van Kaulen. Hij verwijst verder naar het boek van Clarus: *Geschichte des Lebens, der Reliquien und des Cultus der h. Geschwister Maria, Martha und Lazarus* (Regensburg 1852).

litteratuur een rol speelt. Er bestaat een exempel van een non, die uit de hoogte op Maria Magdalena neerzag, omdat zij een zondares was, maar die gevoelig voor haar hoogmoed gestraft werd, doordat zij kort daarna zelf ten val kwam.

In het *Speculum exemplorum* (ed. 1481), IX, 28 wordt het met deze woorden vermeld: »Refert magister iacobus de quadam religiosa quae cum diu servasset virginitatem suam, praesumptuose dixit iactando quod nollet similis esse magdalenae. Quae ex hac praesumtione infra breve tempus a quodam gartione deflorata incidit in mala pessima et inaudita".

Het vermoeden dat deze »magister iacobus" Jacques de Vitry is, wordt bevestigd doordat we het onder de exempelen van deze prediker, door Crane uitgegeven, aantreffen als N°. CCLXXI. In het Middelnederlands is nog één redaktie bekend, die te vinden is aan het slot van het tweede traktaat in *Mariën Bogaert* [1]).

De tekst van dit exempel laat ik hier volgen:

Exempel. Ghelijc wij lesen dat een maecht was, die plach te segghene dat sij so groete genuechte hadde in haer meechdelijcheit, dat sij niet en soude hebben willen wesen als maria magdalene, ende sij gheen maecht en ware. Mer siet, ons here die alle dinc bekent ende weet wat den mensche oerber is, aensach dat dese maecht niet en soude hebben hair ziele behouden doir die groote hoverdie ende die blasphemie, die sy aendede doer verwijt die heilige vrouwe sinte marie magdalene, die daer doer die groote liefde met welc sij cristum minde, bovengaet vele heilige meechden, om welc men haer niet versmaden en sal, al en is sij gheen maecht. So liet ons heere dan dese maghet vallen, als dat sij haer meechdelijcheit verloes met die lelijcste man die men daer onttrent vinden mochte, welc wij hoeten een rabbaut. Daer na so ghecreech sij groeten rouwe, ende bad god ghenade, ende was oetmoedich. Dair om sullen die maechden boven al navolghen die oetmoedicheit mariën, so sullen wij worden bewaert doer mariën gracie in die reynicheit ende in alle graciën ende doechden ende goede werken.

In de bekende Marialegende van de maaiende broeders in Clarendael [2]) treffen wij haar als sancta Magdalena aan in het

1) Zie de beschrijving van het enige handschrift, in de Gentse Universiteitsbibliotheek bewaard, in mijn *Middelnederlandse Marialegenden* II, *Inleiding*, blz. XXXIII.

2) Marialegende LXXII; vgl. *Mnl. leg. en ex.* blz. 24, 27 en 84. Eigenaardig is dat in het Katwijkse hs. Maria Magdalena door S. Katharina vervangen is; het

gevolg van de Heilige Maagd. Een toespeling op de bekering van Maria Magdalena vinden we ook in Marialegende CXXII [1]): »onse lieve vrouwe" zegt tot het kindeke Jezus, dat zich in de tranen van een devote maagd wast: »Sich zoen dit is een ander maria magdalena, want si hevet u also veel ghedaen dat ghise mit recht wel lief hebben moghet". Daarmee is een ander exempel over de tranen van Maria Magdalena te vergelijken, dat ik uit een Amsterdams handschrift afschreef (Univ. Bibl. Ms. IV G 19).

Het is ontleend aan »dat boeck de illustribus viris", d. i. het *Exordium magnum ord. Cisterc.*, en luidt als volgt:

Van enen anderen brueder leestmen inden selven boeck, die oec seer fol. 53 *c*
rouwich was om sijn sunden daer hi gade mede vertoernt hadde, ende en
wolde niet aflaten schreyens ende karmens, want hi wiste wael dat die be- *d*
lijnghe sonder rouwe des herten niet ghenoech en is, te verdienen genaede
van gade. Doe hi dan dat blat des anxten gades, in welken ghescreven sijn
karmen ende rouwe, in saligher bitterheit overlesen hadde, quam hi ten
lesten totten blade der mynnen gads. Ende daer vant hi in innicheit sijns
herten datter sueter was dan honich ende honichseem, want hi begonste te
voeren te besmaken die vruchte sijnre arbeide, ende te leren myt onder-
vijndinghe dat god niet en versmaet die offerhande des rouwighen gheestes
ende des oetmoedighen herten. Want doe hi in desen voersechden rouwe
hem stedeliken oefende, doe sach hi op een tijt in enen visioen onsen lieven fol. 54 *a*
heren ihesum cristum, als ofte hi in priesterliken ghewade mysse dede.
Ende alsoe ducke als hi hem nae ghewoenten totten volc keerde, soe nam
hi den kelc in sinen handen vanden altaer, ende toenden alle den ghenen
die daer om stonden, in welken kelc anders niet en was dan tranen, daer
maria magdalena in symeons huys screyende sijn voete mede ghewasschen
hadde. Ende doe die voerghenoemde brueder voer die voete ons heren lig-
ghende dit sach, soe begonste hi onsen heer te vraghen ende sechde: „Ic bidts u
heer, waer om toendy ons den kelcke mytten tranen die daer in sijn?" Hi
antwoerde: „Op dat alle menschen sien moghen ende bekennen, hoe wael dat *b*
my behaghet rouwicheit des herten ende screyen der penitenciën, die tot enen
exempel der gheenre die penitencie doen, dus langhe bewaert hebbe die tranen
der sunderschen, die tot mynen voeten schreyde ende ghenaede vercrech".

Haagse hs. noemt Katharina en Magdalena, terwijl bij Caesarius S. Anna optreedt. De redakties I en A verenigen al deze lezingen door de vier heiligen te noemen.

1) De Latijnse tekst van deze Marialegende is te vinden bij Js. Herolt: *Promptuarium exemplorum secundum ordinem alphabeti*, P. 27.

De Engelse letterkunde der Middeleeuwen kent behalve de berijmde legende van Maria Magdalena, ook een Spel, waarin deze zondares als hoofdpersoon optreedt, een versmelting van mysterie-, mirakel- en zinnespel [1]). Bij ons heeft haar legende geen aanleiding gegeven tot een zelfstandige poëtiese bewerking. Toch blijkt uit de voorliefde waarmee in het gedicht *Vanden levene ons Heren* (± 1270) de episode van Maria Magdalena behandeld is, dat de dichter zich wel tot die stof aangetrokken voelde. Hij gaf de jammerklachten van de berouwhebbende een strofiese vorm: vijf korte strofen die telkens ingeleid worden met de verzen:

Genade, genade, geweldich here,
Mine sonden rouwen mi sere [2]).

Overigens komt de voorstelling geheel met het bijbelverhaal overeen; de jongere legende schijnt de dichter dus onbekend te zijn. Deze werd voor het eerst gepopulariseerd door de *Aurea legenda* van Jacobus a Voragine, waarvan de Dietse vertaling tot het midden der 14de eeuw opklimt. Hier krijgt het verhaal een beslist Middeleeuwse tint. Lazarus, Martha en Maria zijn kinderen van Syrus en Eucharia, en behoren tot een riddergeslacht. Bij de verdeling van goederen krijgt Lazarus een deel van Jerusalem, Martha Bethanië, en Maria de »borch" Magdalum, waaraan zij haar naam ontleende. Maar omdat zij zich overgaf aan de »weelde des lichaems", en Lazarus »sijn ridderscap volghede", moest Martha de goederen beheren, en geven »den ridders ende knechten ende den armen, dat hem noot [3]) was". Maria zonk zo diep dat zij haar eigen naam verloor »ende men hietse sondersche". Toen Jezus in die streek kwam prediken, werd zij »mit Gods gracie verwect" [4]) en ging naar Simons huis. Na de dood van Christus werd zij »apostelinne"

---

1) Zie B. ten Brink *Geschichte der Englischen Litteratur* (1877) I, 330 en II 319 vlg.

2) Zie Verdam *Het Middelnederlandsche Dichtwerk „Van den levene ons Heren"* in de Verslagen en Meded. der Kon. Akad., Afd. Lett, 4de R. IV, 384 (1901).

3) *Var.* notorftich. 4) *Var.* beweget.

en ging met de andere apostelen »al die lande doir ende saeiden twoirt Gods daer", totdat zij in Marceliën kwam, en daar rust vond.

Het is onnodig deze hele tekst hier op te nemen, omdat men hem vinden kan in Van Vloten's *Prozastukken*, blz. 233—236 [1]). In het Passionael volgen dan een aantal mirakelen, door haar als heilige verricht. Dergelijke wonderen van Maria Magdalena vindt men ook vermeld in de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach, VIII, 80, 81.

Waar we later de geschiedenis van Maria Magdalena behandeld zien, blijkt in de regel bekendheid met de lezing van het Passionael. Allereerst verdient vermelding de uitgewerkte episode in het Maastrichtse Paas-spel (vs. 776 vlg., ed. Moltzer, blz. 520): Maria Magdalena komt op, en houdt een lange alleenspraak, afgewisseld door gezang; dan volgt een gesprek met haar zuster Martha en de zalving in Symon's huis. Mone heeft er terecht op gewezen, dat de figuur van deze zondares hier inderdaad tot de hoofdpersonen behoort; haar optreden heeft een eigenaardige dramatiese uitwerking, want »Magdalena ist das Bild der sündigen und reuigen Menschheit gegenüber dem Erlöser".

In het zestiende-eeuwse drama heeft Maria Magdalena haar plaats gehandhaafd: in 1536 werd *tspel van Maria Magdalena* te Caprijck gespeeld, in 1549 het spel *van de Bekeeringhe van Maria Magdalena* te Lier [2]). Behalve deze beide stukken, die

1) Prof. Verdam wijst mij ter vergelijking op de volgende plaats uit *Hs. v.* 1439, fol. 84*a*:

»Martha was geboren van conincliken geslachte. Haer vader hiet Cyro ende was een hertoge van Siriën ende van der Żelande ende van anderen landen. Ende haer moeder hiet Eucharia. Martha had van vaderliken patrimonium met Lazarus haren brueder ende mit Mariën haer zuster die borch Magdalum ende Bethaniën ende een groot deel van Jherusalem".

Bekendheid met de Passionael-tekst blijkt eveneens uit *Wapene Rogier*, vs. 1422:

»Maerte . . . .
. . . wilde bestierens plien
Des casteels orbaren".

2) Zie Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de* 16*de eeuw*, I, 216; Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*, I, 20.

ons niet bewaard gebleven zijn, vermeldt Kalff in de Inleiding op zijn bundel *Trou moet blycken*: »een spel van Lazarus doot ende hoe dat Christus hem opwekte", dat te Haarlem in handschrift bewaard wordt. Daarin komen o. a. voor: Lazarus, een ridder; Martha, een stemmige vrou; Magdalena, een lustige vrouwe [1]).

Het ligt niet in mijn bedoeling, mij in uitvoerige beschouwingen over deze legende te verdiepen. Ik wilde alleen de aandacht vestigen op de proza-legende die in enige vijftiende-eeuwse handschriften voorkomt. Daarin vindt men een nieuw bestanddeel: een uitgewerkt verhaal van Maria Magdalena's bekering. Evenals men ijverig trachtte na te sporen hoe haar latere lotgevallen geweest waren, wilde men ook weten wat er in de zondares omgegaan was eer zij tot inkeer kwam. De enkele woorden in het Passionael waren te sober, maar zij gaven de hoofdtrekken aan voor het tafereel dat de Middeleeuwse verbeelding schilderde, met een naief anachronisme dat aan de oude Kerstverhalen en aan de schilderstukken van Breughel doet denken. Daarom verdienen deze stukjes proza ten volle, aan het licht gebracht te worden.

Tot nu toe heb ik deze legende in vier verschillende redakties aangetroffen, nl.:

I in Ms. Den Haag, Kon. Bibl. 71 H 6 (vroeger T 351), een omvangrijke bundel heiligenlevens, legenden en exempelen [2]). Op fol. 235*a* vinden we een stuk met het opschrift: *Van sunte maria magdalena bekeringhe*.

Dit is wel de legende in de eenvoudigste vorm. Als bron wordt aangehaald: »Ysidorus die leerre", in zijn boek »vander gheboerten ende dode der heilighen" (*De vita et obitu sanctorum*). Het begin komt overeen met het verhaal in de *Aurea legenda*, maar is al dadelik breder van opzet. Geheel naar Middeleeuwse

---

1) Vgl. Kalff *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de* 16de *eeuw*, I, 271. Andere spelen van Lazarus zijn aldaar vermeld op blz. 216, noot 2.

2) O. a. gebruikt voor mijn Middelnederl. Marialegenden II, zie Inleiding, blz. XLVII.

smaak is het gesprek van de beide zusters. Maria komt uit Jeruzalem thuis, waar zij feest gevierd heeft, opgetogen en overmoedig. Martha begint haar bekeringspogingen met de woorden: »en hebdi huden nyet ghesien den alre scoensten coninc in uwer vrolicheit?" En als zij over zijn schoonheid uitweidt, vraagt Maria, die ongevoelig is voor hemelse liefde, naief: Is het keizer Tiberius soms? Dit herinnerde mij dadelik aan de aantrekkelike legende van de »Soudaensdochter", die ook eerst alleen voor de lichamelike schoonheid van haar minnaar gevoelig is, en dat later »geestelik leert verstaan". Trouwens, dit trekje is zorgvuldig in alle redakties bewaard.

Verder treft ons in deze redaktie, dat de episode ten huize van Simon, en zijn bestraffing door Christus hier uitvoerig naar het evangelieverhaal is meegedeeld, terwijl dit in de andere redakties grotendeels ontbreekt.

II in Ms. Germ. 4° 1122 van de Kon. Bibl. te Berlijn. Dit papieren handschrift is 20 × 14 cM. groot, beschreven in twee kolommen van 30 à 33 regels. Het schrift wijst op de tweede helft van de 15de eeuw; het is gebonden in een oude band, maar vertoont geen uiterlike tekenen van afkomst. De inhoud levert een grote verscheidenheid op [1]). Aan het slot (fol. 332*c*— fol. 340*b*) leest men deze legende, met het opschrift: *Van maria magdalenen bekeringhe ende hoe si gheschiede*, beginnende: »Int lant van iudeën waren twe susteren Ende een broeder Als te weten martha ende ... *etc.*

Omdat het begin van deze tekst in hoofdzaken met de eerste redaktie overeenstemt, laat ik niet de gehele tekst afdrukken, maar begin ik, waar deze redaktie, die verreweg de uitvoerigste en de interessantste is, belangrijke afwijkingen gaat vertonen. Het begint al met een echt Middeleeuws genre-stukje: Martha

1) Voor een uitvoerige inhoudsopgave is hier geen plaats. Ik vermeld dus alleen dat men er o. a. Brinckerink's *Collacien* in vindt. Andere stukken uit dit hs. zal ik later bekend maken.

gaat 's morgens, als een trouwe huismoeder, met haar dienstmaagd Marcella, naar de markt om inkopen te doen. Daar ziet zij plotseling haar zuster Maria, die de hele nacht feest gevierd heeft »mitten ridderen ende die konstenaren van iherusalem". In feestelike optocht komt zij van het »raethuus" (of volgens III: »vanden speelhuse") met »pijpen ende basunen", allen overstralend met haar schoonheid. Het kontrast komt noch beter uit, als Maria haar zuster half spottend toevoegt: »Aey, suster lief, coep oec wat voer mi! Ic wil oec comen totti, ende wil mitti eten".

Ook de komst van Christus is hier uitvoeriger geschilderd. Lazarus komt »mit een groot gheselscap ghewapender mannen". Hij gevoelt zich aangetrokken door de sermoenen van Jezus, en heeft hem dus bij zich genodigd. Marcella staat al op de uitkijk, en kondigt de komst van de Heer aan.

In afwijking van de eerste redakties gaat Jezus Maria zwijgend voorbij, en merkt haar pas op, als Martha zegt: »Siet, heer, dit is mijn enighe lieve suster Maria!" Aardige trekjes zijn ook de ontsteltenis van de zondares, als Jezus met één ontzagwekkende blik haar zondig hart doorziet. »Och gheminde suster, du hadste mi gheseit dat die heer soe minlic was in sijn aensien! Ic segdi, dat ic in alle mijn leven nie onsichliker aensicht en heb gezien". En dan de treffende voorspraak van Martha voor haar berouwhebbende zuster.

In dit verhaal komt moeder Maria uit zich zelf naar Bethanië om haar zoon op te zoeken; in de eerste redaktie gaat Martha haar eerst vertellen wat er gebeurd is. Eindelik ontbreekt in I de mededeling dat de beide Maria's bij hun omhelzing door engelen van de grond opgeheven en weer neergezet werden. Evenzo de korte vermelding van haar latere penitencie in de woestijn en haar dood.

III in Ms. Kon. Bibl. Den Haag 133 F 17, afkomstig uit het Amsterdamse klooster »van sinte maria magdalena te Bethanië". Een uitvoerige beschrijving van dit handschrift kan men vinden

in De Vreese's *Beschrijving der handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*, blz. 465—478. Op fol. 162*a* leest men:

Hier beghynt die historie van die bekeringhe der heiligher vriendynnen ende apostelynne (gods) sinte maria magdaléna Also als ysidorus bescreven heeft.

Inc. Maria was gheboren van edelen gheslachten ende stamme ende eerliken gheboerten der stat van iherusalem. Haer vader hiete cyerus, haer moeder hiete eucharia, ende si hadde[n] twee dochteren ende enen zoen. Die een dochter hiete martha, die ander maria...

Na dit stuk volgt op fol. 168*b*:

Dit is die historie van haerre doot, als ynt passynael is bescreven.

Inc. Van [1]) deser heiligher maria magdalena vynt men bescreven, als dat si was edel ende hoech gheboren...

Vervolgens een derde stuk, fol. 178*c*—185*c*, dat tot opschrift heeft:

Hoe onse here maria magdalena openbaerde niet veer vanden grave.

Inc. Doe onse heer ihesus vanden goeden mannen was begraven, als ic oec voer gheruert hebbe, doe keerden dye drie vrouwen...

Het eerste stuk komt, wat de inhoud betreft, in hoofdzaak met II overeen, maar allesbehalve woordelik. Zij gaan dus hoogstwaarschijnlik op hetzelfde origineel terug. Toch waren de verschillen niet belangrijk genoeg om een afzonderlike afdruk van deze tekst te rechtvaardigen. Daarom heb ik er de voorkeur aan gegeven, na nauwkeurige vergelijking, de merkwaardigste afwijkende plaatsen en woorden aan te tekenen, en die als varianten aan de voet van de bladzijden mede te delen, zonder op volledigheid aanspraak te maken. Op de afwijkende plaatsen is deze tekst in de regel beknopter dan die van het Berlijnse handschrift. Het komt mij voor dat dit laatste een jongere redaktie bevat, dat dus de schrijver van het Berlijnse

1) *Hs.* Wan.

hs. opzettelijk hier en daar wat uitweidde, en zelfs trekjes aan zijn verhaal toevoegde. Misschien leverde hij een vrije bewerking van een Latijns origineel. In elk geval schijnt de redaktie III niet zijn voorbeeld geweest te zijn; anders zou hij de begin- en de slotzin, waar III iets uitvoeriger is dan II, ook wel overgenomen hebben.

IV in Ms. Groningen (N° 9 van de *Mss. societatis pro excolendo iure patrio*), beschreven in de handschriftenkatalogus van de Groningse Universiteitsbibliotheek, door Dr. Brugmans (1898), blz. 289 vlg. Dit handschrift heeft toebehoord aan »die susteren van Sinte Claren te Hoirn opt Noirt"; het is door verschillende handen, omstreeks 1490 geschreven. Van fol. 173*b*—176*a* vindt men deze legende in een redaktie waarvan het eerste gedeelte vrijwel met I overeenkomt, terwijl in het tweede gedeelte meer de lezing van II en III gevolgd wordt, al is het dan ook minder uitvoerig. De dienstmaagd Marcella b. v. komt hier niet voor, en van het leven in de woestijn, aan het einde van het verhaal is geen sprake.

Mijn aanvankelik plan om de afwijkende lezingen van deze tekst als varianten aan een van de beide vorige toe te voegen, bleek bij nader inzien niet mogelik; daarvoor zijn de verschillen te groot. Ik deel dus deze tekst in zijn geheel mee, terwijl ik enkele bedorven plaatsen kon aanwijzen of verbeteren met behulp van de andere teksten.

Hoe de eigenlike verhouding van deze vier redakties is, kan ik niet uitmaken. Dat zou alleen mogelik zijn na een vergelijkende studie van de Latijnse bronnen, en daarvoor stond mij geen materiaal ten dienste. Voor ons doel, de publicatie van deze Mnl. proza-stukken, is dat ook niet rechtstreeks nodig. In de eerste plaats zou men het werk van Isodorus *De ortu et obitu patrum qui in Scriptura efferuntur* moeten raadplegen. Maar ongetwijfeld zullen ook andere Nederlandse vrouwenkloosters een Latijns handschrift van deze populaire legende bezeten hebben. Dit vermoeden werd bevestigd, toen P. Bonaventura Kruitwagen mij opmerkzaam maakte op een handschrift

in de Kon. Bibl. te Brussel, N° 7917, dat in de *Catalogus Codicum hagiographicorum Bibliothecae Regiae Bruxellensis*, uitgegeven door de Bollandisten, beschreven is (Pars I, tom. I, pag. 160; Bruxell., 1889). Volgens die beschrijving leest men, fol. 145*a*—146*a* het volgende traktaat: *Conversio b. Maria Magdalenae ex Isidoro de vita et obitu sanctorum* [1]).

Inc. Fuit in Hierusalem nobilis quidam de stirpe regia, nomine Lazarus, habens duas sorores, scilicet Martham virginem, vita et moribus religiosam, sed Mariam lascivam puellam, ad mundi pompam totaliter deditam...

Des. Et amplexata est eam et osculata. Sorores vero gloriosae virginis viderunt ambas amplexibus colloquentes, scilicet Matrem Christi et Magdalenam, et a sanctis angelis usque ad tectum domus elevari a terra et in aëra sustentari et cum omni reverentia iterum inferius collocari, sicut postea sorores Matris Christi quae haec viderunt fidelibus retulerunt, ad laudem et gloriam eius qui est benedictus Deus in saecula. Amen".

Het handschrift waarin dit stuk voorkomt, dateert, volgens de Bollandisten, uit de 14de eeuw. De afkomst blijkt uit het inschrift: »Pertinet ad librarium S. Jeronimi in Traiecto".

Men zal opmerken dat het begin en het slot van deze Latijnse tekst ongeveer letterlik overeenstemmen met redaktie IV, die hieronder afgedrukt is. Hoogstwaarschijnlik hebben we hier dus het origineel teruggevonden. Maar daarmee is niet bewezen dat de andere Mnl. teksten uit IV onstaan zijn. Een nader onderzoek zal misschien ook daarvan de originelen aan het licht brengen, al blijft het mogelik, vooral bij de Berlijnse tekst, dat de vertaler een vrije bewerking gaf van de Latijnse legende.

In de volgende teksten is alleen de interpunctie gemoderniseerd; verder heb ik niets veranderd; al wat tussen vierkante haakjes staat, is door mij ingevoegd; in de varianten meende ik de oorspronkelike interpunctie te kunnen behouden.

1) Dit opschrift is niet letterlik uit het hs. overgenomen, maar — volgens de gewoonte der Bollandisten — slechts wat de zin aangaat, weergegeven.

I.

Van sunte maria magdalena bekeringhe.

fol. 235a Sunte maria magdalena, want si edel, schoen ende rijc was, soe gaf sij hoir boven maten seer tot weeldicheit des vleysches ende ter ydelheit der werltliker ghenuechten. Ende hier bi so verloes si horen name, ende men hietse sondersche. Niet datmen yet van haer leest dat si haren maghedom mitten werken verloes, want alle mannen waren haer meer te snode dan begheerlic. Want si was so moedich in haer selven, so dat hoer docht dat haer gheen man en gheleeck die si kende. Mer in dien tiden doe onse here ihesus cristus te jherusalem ende daer omtrent doer alle die landen predicte, soe wert dese maria, die aldus wtwendich was, mit gods gracie bekeert, also ysidorus die leerre seit. Want hi spreect aldus vander bekeringhe deser
b saligher maria magdalena | in enen boec dat ghenoemt is vander gheboerten ende dode der heilighen. Ende hi seit dat daer was een edel man van conincliken gheslachte, die ghenoemt was lazarus, ende hadde twe susteren, als martha die joncfrouwe, die daer was gheestelic van leven ende van seden, ende maria die derten ende wtwendighe maghet, die haer selven altemael ghegheven hadde tot heerlicheit ende waellusten der werlt. Daer om doe martha die ioncfrouwe sach dat lazarus haer brueder hem gaf tot ridderliken staet, ende maria haer suster sach sie te wesen een wechwerpster haerre tijtliker goeden, soe dede si als een trouwe moeder ende bewaerde seer wiseliken haerre dryer tijtlike goede. Ende dese heilighe ioncfrouwe martha plach dicwijlen te berispen haer wilde ende weerlike suster maria magdalena. Ende si besocht dicwijl hoe sijse bekeren mocht tot cristum. Als nu ghinc
c si haer aen mit sachten woerden, ende als nu mit harden woerden, | ende als nu mit schelden, ende als nu mit smeken.

Op een tijt doe maria haer te male heerliken ende wtwendichliken toe ghemaeckt hadde, soe stont martha mit serigher herten, ende sach op haer suster. Ten lesten seide sy: „O mijn alre liefste suster, so mi dunct, so gaet die heerlicheit uwes persoens ende die scoenheit uwes aensichts boven alle vrouwen deser werlt. Mer segt mi doch waer van u lichaem dese grote schoenheit heeft, dan alleen vanden ghenen die daer is een fonteyne alre scoenheit. Du vercyerste dat lichaem mit goude ende mit silver ende mit duerbaren ghesteenten, dat men schier gheven sal den wormen teten ende te verslijnden; ende die siele, die daer claerblinckende is ende schoenre is dan die sonne, die berovestu snodeliken van alre puerheit mit dinen quaden ende weerliken seden." Doe martha, die devote maghet, dese woerde of deser ghelijc tot mariën hoerre suster gheseit hadde, soe antwoerde maria magdalena mit groter lichtveerdicheit ende seide: „O martha, mijn alre
d gheminste suster, | want ghi segt dat mijn suverlicheit ende scoenheit gaet

boven alle scoenheit der vrouwen deser werlt, ende ic oec selve wel sie ende mercke dat ic daer om werde ghemint ende lief ghehadt vanden bloeyenden ende ionxten ridderen van desen lande, hier om en mach ic mijn bloeyende ioghet aldus haesteliken niet [1]) begheven, mer ic wil mit ghenuechten ende mit vrouden leven, ende mijn vaderlike goet verteren mit enen vroliken herte." Mer die salighe martha en liet niet af haer suster stadeliken te vermanen mit saligher leringhen.

Op een tijt quam maria magdalena thuys van iherusalem, ende had daer gheweest hoveren ende dansen ende springhen ende menigerhande ydelheit der werlt hanterende. Ende doe si thuys was, so ghinc si sitten beroemen haer van hoirre lichtveerdicheit, ende van haren vroliken gheselscap dat si alle den dach ghehadt | hadde. Doe martha, die devote maghet, dat hoerde, fol. 236a soe hoepte si hoer suster noch tot cristum te bekeeren, ende seide mit sachten woerden: „O maria, mijn alre liefste suster, en hebdi huden nyet ghesien den alren blijdsten ende den alren scoensten coninc in uwer vrolicheit [2]), die daer verblidende is die herten alre menschen?" Maria seide: „Daer en hebben gheen coninghen gheweest in onser gheselscap." Doe seide martha: „Mijn suster maria, en kennet ghi dan nyet den coninc, wes aensicht vercyert enen yegheliken die hi aensiet, mit sinen alren scoensten oghen ende mit sinen alren claersten ghesichte, wes scoenheit alle creaturen verwonderen?" Maria seide: „Wie is dese, die daer also scoen ende suverliken is alstu segste? Is dat Tyberius, die keyser?" Doe seide martha weder: „O mijn suster, tyberius die is alleen een coninc vanden heydenen, mer | dese, daer ic u af segghe, is een coninc der coninghen ende een heer alre b heren ende een verlosser der kijnderen van israhel ende gheboren van edelen ouders. Want hi en hevet ghenen vader inder eerden, mer sijn vader is god inden hemel. Sijn moeder is een joncfrou, gheboren van coninc davids gheslechte." Dit seide martha, die salige maghet, want sijt ganseliken gheloefde, ende ihesus mynden mit alle haerre herten. Ende tot deser gheloven ende kennissen ende mynnen had si haer suster oec gheern ghetoghen. Ende hier om dede si menighen arbeit ende menighe vermaninge tot haerre suster, op dat sise mocht trecken van haerre ydelheit totter mynnen gods. Mer maria, al was si noch vol van weerliker ydelheit ende en bekende cristus mynne niet, sy wert nochtan wt marthen haerre suster woerden ghetoghen tot lieften des conincs, ende seide: „O mijn lieve suster martha, wyset my desen coninc, waer icken vijn | den mach, die mi also grote ghenuechte c vrolicheit ende scoenheit gheven mach!" Doe martha dese reden vander suster hoerde, soe verblide sij hoer, want si hoepte dat die vleysschelike ydelheit noch inden vuer des heilighen gheestes verwandelen soude. Ende hier om seide si: „Mijn alre liefste suste[r] maria, dese coninck die ic u gheprijst ende gheloeft hebbe, dat is die coninc der ewigher gloriën Jhesus,

1) *Hs* niet niet. 2) *Hs*. vlolicheit.

dien ic mit blider herten pleech te dienen, endc die ic wt alle mijnre herten mynne. Mer doe maria dat hoerde, want si noch vleischelijc ende weerlijck was ende niet dan ydelheit in horen synne en hadde, soe veronweerde si haerre suster reden, ende sprack: „Wy kennen wael desen ihesum, des smeets soen iosephs, ende mariën soen. Mer hoe coemt dat toe, dat ghi segt hem te wesen enen soen gods, enen coninck ende eenre maghet soen?" Martha seide: „Mijn lieve suster, al meynen die lude dat Jhesus iosephs |
d soen is, dat en is niet also. Mer ioseph en was niet dan een besorgher ende een behoeder mariën ende ihesus, doe hi cleyn was. Mer die reyne ioncfrouwe maria is een suver maghet ende ontfinc ihesum vanden heiligen gheest. Ende aldus is Jhesus vader god vanden hemel, ende maria die suver maghet is sijn moeder. Ende ic beghere van u, mijn alre liefste suster, dat ghi hem voer alle mannen deser werlt verkiesen wilt." Ende mit desen woerden schieden sij beide. Ende martha, die mariën hoirre wilder ende weerliker suster siele begheerde gode te winnen, si badt nacht ende dach voer haer salicheit, mit oetmoedighen tranen. Mer ten lesten verhoerde god der maghet marthen ghebet, dat sij voer mariën haerre suster dede. Ende maria magdalena wert beruert van binnen in hairre herten vander ghenaden
fol. 237a gods, also dat sij | began te dencken dat dit teghenwoerdighe leven verganclic is, ende dese werlt bedriechliken, ende haer ghenuechlicheit sonde, ende die ewighe verdoemenisse navolghende, wantmen god daer mede vertoernt. Ende doe maria dit overdacht in haerre herten, soe begonde die heilighe gheest te werken, ende si began haer sunden te beclaghen ende te bescreyen. Ende doe martha dat hoerde, soe troeste sijse alte mynliken, ende seide: „Mijn alre liefste suster, en weest niet bedroeft. Wilt ghi u sunden laten, hij salse u gheern vergheven, ende sinen hemelschen vader voer u bidden, ende u ontfanghen in sijnre mynnen. Mit dusdanighen woerden was martha haer suster enen langhen tijt troestende ende leerende, ende si hieltse bij haer van allen ydelen ende weerliken gheselscap, tot dat si ghevesticht was inder
b vresen ende inder myn | nen gods.

Op enen tijt hier na soe ruerde die heilighe gheest maria magdalenen herte, ende haer begonde te verlanghen na ihesum, mit welcs mynne sij begavet was, al en bekende sijs noch niet, ende sprac tot haerre suster martha der saligher maghet: „O mijn lieve suster, waer mach ihesus onse here ende onse salicheit wesen? Ic bin so beraden dat ic dese valsche werlt ende alle haer ydelheit laten wille, ende ic wil mi alte mael keren tot sijnre mynnen." Ende si began echter overvloedeliken te bescreyen haer voerleden sonden. Doe troestese martha echter ende [seide]: „Voerwaer, mijn alre liefste suster, die here is na bi allen den ghenen die haren hope in hem setten. Daer om verwacht hem, ende hi sal te hant comen." Ende doe martha dit tot mariën seide om haer te troesten, siet so quam ihesus mit haren brueder lazarus tot bethaniën, daer martha ende maria magdalena waren, die sijn coemste seer begheerden. Ende doe martha hoerde dat Jhesus haren |

huse ghenaecte, soe nam sij haer bekeerde suster maria mede, ende si ghinghen *c*
jhesum te ghemoete, ende sy ontfinck hem mit groter vrouden ende mynnen, ende van groter blijtscappen worden martha ende maria seer weenende. Ende martha ontfinc hem herde eersaemlijck, alst wael betaemde sulken gaste. Mer maria magdalena stont seer bescaemt ende bedroeft om haerre sunden wille, ende ontsach haer voer sijn godlike moghentheit. Ende van groter scaemten en dorst si Jhesum niet aensien. Mer ihesus, die een bekenre is alre verborghenre dinghen, hi aensach mariën mit sinen godliken oeghen van binnen inder herten, ende mit sinen menscheliken oeghen van buten aenden lichaem. Ende mit desen ghenadighen ende godliken aensien, so heeft hi van haer verdreven seven duvelen der seven dootsonden [1]). Ende maria ontfinc van dien aensien ihesu soe overvloedighe ghenade ende gracie ende grote mynne tot ihesum, als sy te voren ye inder werlt hadde of in die | ghenuechte der werlt. Oec vercreech si also grote berouwenisse hoerre *d*
sunden, dat si haer selven rekende als een malaetsch mensche. Ende doe maria vanden aensien ihesu dese ghenade ontfaughen hadde, so [2]) ghinc sy in haer slaepcamer, ende bescreyde hoer sonden bitterliken, ende also bleef si alle den nacht wakende ende berouweliken hoer sonden beclaghende.

Ende op die tijt so bat Symon de phariseus onsen here ihesum cristum dat hi des anderen daghes mit hem eten woude, welc hem jhesus niet en weygherde. Ende aldus ghinc onse here ihesus cristus des anderen daghes tot symons huus om mit hem te eten, welc huus al nae stont marthen huus. Ende symon had ghenoedt Lazarus ende martha ende veel edelre lude om ihesus wille om mit hem te eten. Ende doe onse lieve here ihesus cristus ghecomen was in symons huus, soe ghinck | martha tot mariën haerre suster fol. 238 *a*
om haer te troesten, welke sy vant legghende op die eerde van groter seericheit ende banghicheit haers herten. Doe hief martha, die salighe joncfrouwe, dat hoeft haerre droeviger suster op, ende sprack: „O maria, mijn lieve suster, die meyster is hier by in symons huus ende sal daer eten." Doe versuchte maria seer swaerliken, mer si en antwoerde niet. Ende aldus heeft martha maria hair bedroefde suster laten legghen, ende is weder ghegaen in symons huus om onsen here al daer ter tafelen te dienen. Want dese salige martha plach onsen lieven here altoes te dienen, waer si mocht, in haers selfs persoen.

Doe die ghene versament waren die daer warscappen souden, soe was

1) De Middeleeuwse theologie en de tegenwoordige Katholieke leer maken een duidelik onderscheid tussen *peccata mortalia* en *peccata capitalia*. Hier zou men dus verwachten *hoeftsonden*, maar deze namen werden in het Nederlands wel meer voor elkaar gebruikt. P. Bonaventura Kruitwagen wijst mij o. a. op een boekje, in 1602 te Leuven gedrukt, en getieteld: „De seuen hooft-sonden diemen gemeynlijck dootsonden noemt".

2) *Hs.* sy.

cristus in sinen ghebede, want onse lieve here ihesus cristus was altoes ghe-
b woenlic | te beden tot sinen hemelschen vader, eer hi enighe spise of dranc ontfinc. Ende doe si alle ter tafelen saten, soe quam maria magdalena onghebeden in dat huys, ende sy viel oetmoedeliken neder ter eerden achter den voeten ons heren ihesu cristi. Ende van groter scaemten so en dorst si nyet onder die gherechtighe comen, mer si bleef achter ihesus voeten, ende daer heeft si overvloedeliken haer tranen ghestort, ende heeft daer mede ghewasschen die voeten ons lieven heren ihesu cristi, ende heeftse ghecust ende ghedroghet mit haren hare, ende ghesalvet mit duerbaerre salven. Daer na sprac onse lieve here sueteliken tot maria magdalena, ende troestese. Want hi een kenre is alre herten, so bekende hi horen groten rouwe van haren sonden, ende haren bereiden wille tot penitenciën, ende die grote mynne tot hem, ende die versmadenisse haers selfs. Ende doe die hoveer-
c dighe phariseus symon, die onsen here ghe | noedt hadde, dit wijf sach, ende oec wat si dede, ende dat onse lieve here dat leet, ende hi oec hoerde wat onse here seide, soe toech hi dat ten quaetsten, ende sprac vermetelic in hem selven ende seide: „Waer dese man een propheet, hi soude ummer weten wie dat dit wijf waer, die hem aldus aentast, want het [is] ummer een openbaer sundersche. Mer Jhesus, die symons ghedachte bekende, hi beri[s]pte hem ende seide: „Hoert symon, ic heb di wat te segghen." Ende want symon niet en wiste, dat ihesus sijn ghedachten sach, soe antwoerde hi: „Ja meyster, segt." Doe seide Jhesus: „Twee lude waren sculdich enen woekenaer. Die een was hem sculdich vijf honderd penninghe, ende die ander vijftich penninghe. Ende om dat si niet en hadden daer sijt mede ghelden mochten, so gaf hijt hem beiden quijt. Wie van hen beiden mynten daer om meest?" Symon seide: „Ic waen dat die meest mynt, die hi meest ver-
d liet." | Doe seide jhesus: „Symon, du hebste alte recht gheantwoert. Symon, sietstu dit wijf? Ic quam in dijn huus, ende du en gaveste gheen water minen voeten. Mer dit wijf heeft mit haren tranen mijn voeten ghenettet, ende heeftse ghedroghet mitten hare haers hoefdes. Ende du en gaveste mi gheen cussen dijns mondes. Mer dit wijf, van dier tijt dat sij hier in dit huus quam, soe en heeft si niet op ghehouden te cussen mijn voeten. Du en salveste mijn hoeft niet mit olyen, mer dit wijf heeft mijn voeten ghesalvet mit salven. Om dit seg ic di: „Haer worden veel sonden vergheven, want si veel ghemynnet heeft." Ende ihesus keerde hem totten wive, ende seide: „Dijn ghelove heeft di gesont ghemaect; ganc in vreden!"

Ende nader woerden ysidorus des leerres, soe is maria magdalena te hant
fol. 239a op ghestaen, | ende heeft onsen lieven here oetmoedeliken ghedanct, ende is weder ghegaen in haer slaepcamer, bedende, suchtende ende screyende voer hair sonden. Ende martha is herde seer verblijt om die bekeringhe haerre suster maria. Ende want martha op die tijt onsen lieven heer diende in symons huys, soe hadde sij alle dat ghesien dat maria haer suster ghedaen hadde. Ende hier om ghinc martha mit groter blijtscappen totter

moeder ihesu, ende vertelde haer alle dat daer gheschiet was in symons huus, ende hoe dat maria magdalena haer suster haer bekeert hadde.

Doe verblide haer die moeder gods maria mit martha om die bekeeringhe maria magdalena, ende si sprac alte minlic ende suetelic mit martha. Ende onse lieve vrouwe nam beide haer susteren mit haer, als maria salome ende maria iacobi, ende ghinck te bethaniën tot marthen huus, ende ghinc in
b die slaepcamer om mariën magdalenen te troesten. | Ende doe maria magdalena onse lieve vrouwe maria sach, soe riep sij mit luder stemmen: „O alre heilichste ioncfrouwe maria, gaet van my! Want het en is niet tameliken dat die alre meeste sondersche vander werlt ghenaken sal der alre reynster ioncfrouwen, der winster gods, der moeder mijns heren ihesu cristi." Doe antwoerde hoer die moeder gods maria ende sprac: „O mijn vriendinne, ende een vriendinne des soens gods, ic bekenne dattu ghereynicht biste van alre onreynicheiden der sonden." Ende van groter mynnen soe heeft onse lieve vrouwe maria magdalena omvanghen, ende ghecusset, ende sueteliken ghetroestet.

II.

(*met de varianten van III*).

fol. 335*a* ... Na deser tijt over twie maenten soe hadden die ioncheren, die ridderen ende die konstenaren van iherusalem enen hof der vrolicheit beroepen. Ende daer wart eerliken toe ghenoet maria magdalena mit veel ander ioncfrouwen. Daer quam si mit groter costeliker sierheit hoers lichaems als een liefhebster der weerlt, ende si wort daer begheerlic ontfanghen. Daer ghebruycte si alle sinlicheit, ende toende daer hoer hoemoedighe hoverdye in alle wellust der weelden: sij dansten, si songhen ende sij spronghen twie daghen ende twie nachten also seer dat sij nauweliken spijse mochten nemen
b van groter vrolicheit Ende van | rechter onghebondender wildicheit. In deser selfder tijt heeft martha verstaen, dat die heer ihesus was in dat lant van galileen ende woude tot hoer comen in bethanyën. Doe ghinc martha mit harer maecht marcella des morghens vroe in die stat van iherusalem om spijse te copen voerden heer. Als martha ghinc over die merct, soe quam vanden raethuus mit pijpen ende mit basunen maria magdalena, hoer suster, voer inden reye mit groter hoverdyen. Dit sach marcella, ende si seyde tot horen vrouwe martha: „Aey mijn gheminde vrouwe, siet doch ghinder iu

3 Daer wort m. m. te speel ghebeden
5 een mynster der w.
5—7 (ende ... weelde) *ontbr.*
7 si dansede ende spranc so moede
13 doe quam m. m. vanden speelhuse mit pipen ende mit bonghen Ende ghinc in die ghereye vanden heer ende vanden gheselscap vanden spele Dit sach marcella dat maria aldus gheleit wert mit eefwaerdicheit inden spele. Doe seide si dat haer vrouwe martha. siet u suster lieve vrouwe. doe sach martha om ende wort seer screyende Ende sprac

suster, wat groter schanden doecht si hoer selven!" Doe sach martha op, ende sachse boven alle die anderen, want si vroem was van lichaem in die lancte van drie ellen. Doe martha hoer | suster sach in soe groter ijdelheit *c* soe waert si bitterliken en screyen, ende wranc hoer handen ende sprac seer ynnichlicken: „O mijn god ende mijn scepper ende mijn gheminde heer, hoe wel dat ic sie dat mijn suster tot noch toe ghedient heeft den bosen gheest, nochtans bidde ic di dattuse wilste ansien mitten oghen dijnre barmharticheit, ende ghif hoer enen anderen sin, dat si hoer sondighe leven beteren moet!" Mit deser bedinge bleef martha staen ende verwachte hoer suster. Doe maria nare quam, sprac si tot hoer suster martha: „Suster mijn, waer wilt ghi dus vroe inder stat?" Martha antwoerde haer mit groter oetmoedicheit dat si was ghecomen te copen spijse tot hoer gasten. Doe en hadden die twie susteren niet veel woerden te samen om des | volckes *d* willen datter bi was. Mer maria sprac mit enen lachende monde ende mit lichtvaerdighe seden: „Aey suster lief, coep oec wat voer mi! Ic wil oec comen totti ende wil mitti eten."

Hier of spreect die heilighe lerer augustijnus, dat maria in alle hoer leve[n] nie beter maeltijt en at dan dese, want hier wartse bekeert van haer sondighe leven [1]).

Des anderen daghes ghinc maria magdalena wt iherusalem al heymelijc overmits grote moedicheit des lichaems. Ende si quam tot martha hoer susters huus tot bethaniën, diese lieflic ontfinc mit groter vrolicheit ende hiet hoer vriendeliken wellecoem ende hietse gaen sitten. Doe sprac maria:

25 ende beyde na h. s. 28 voer h. g. 29—32 *korter*.

39 Ende maria sat neder ende seyde dat si nye so moede en was van spelen. noch nye soe vrolic gheweest en hadde Als si die twee voerleden daghen gheweest hadde. recht of si seggen woude nu bin [ic] des speels moede. ende tys ten eynde ghecomen Doe sprac martha suster hadt ghi nu den conync die alle herten ende sielen verblidet dat woude ic wel van uwer weghen Doe sprac maria bi ons en waren gheen coninghen inden spele. wye meent ghi dan. meent ghi den keyser tyberium Martha antwoerde ende seyde Ic en meen gheen conync der menschen. mer den coninc alre conynghen Ende den rechter van hemelrijc ende van eertrijc Ende die daer is een verlosser der kijnder van ysraël Ende die daer draghet an hem die ganse schoenheit alle deser werlt Want sijn vader is god Ende sijn moeder is een reyne maghet

1) Omtrent dit citaat schrijft P. Bonaventura Kruitwagen mij het volgende: „De tekst van Augustinus heb ik in 't latijn niet kunnen terugvinden. Wel zegt hij o. a. dat Martha aan Christus lichamelik voedsel voorzette, maar dat Maria intussen van Christus geestelik voedsel ontving. Maar nergens vind ik een tekst, zooals die in 't Mnl. wordt aangehaald. Ik betwijfel ook sterk of Augustinus zo iets wel gezegd kàn hebben, daar hij nergens vermeldt dat Maria de zuster van Lazarus dezelfde is als Maria de zondares, en zelfs op één plaats duidelik aangeeft, dat daaromtrent geen zekerheid bestaat".

fol. 336*a* „O lieve suster, des is mi van groten node, ende ic be | hove dat wel dat ic mi mach rusten, want ic hebbe twie ganse daghen ende nachte ghesprongben ende vrolijc gheweest mitten ioncheren van iherusalem, ende en heb van alle mijn daghen nie soe vrolic gheweest op eenre tijt als nu, ende ic heb alle die ganse stat van iherusalem verblijt ende seer vrolic ghemaect." Recht of sij segghen woude: „nu en dans ic nymmermeer meer." Martha, die heilighe ioncfrouwe, antwoerde hoer: „Mijn gheminde lieve suster, en heefstu huden niet ghesien in dijnre vrolicheit Den alre genoechtelicsten ende suverlicsten coninc, die alre menschen harten verblijt?" Maria antwoerde: „Mit ons en hebben ghien coninghen gheweest." Martha sprac: *b* „Bekenstu niet der coninc, welkes aensicht versiert alle | den ghienen die hem ansien; van wies schoenheit alle redelike creatueren verwonderen? Ende waert dattu hem eens te rechte ghesien hadste, hi soude di grote blijscap gheven ende ghelaten hebben." Maria antwoerde haer: „Aey, wie is doch dese [1]), die soe suverlic is? Ist tyberius die keyser yet?" Martha antwoerde: „Ten is tyberius die keyser niet, die een coninc der heydenen is, mer het is die coninc der coninghen ende een heer der heren, die verlosser der kijnderen van ysrahel, een machtich heer inden strijde, ende gheboren van edelen ouderen. Sijn vader is god inden hemel, ende bekent ghien wijf inder aerden [2]). Sijn moeder is een ioncfrou; voert ghecomen van davidts gheslachte, heeft si voert gebrocht die bloem, den behouder der *c* weerlt. Mer | magdalena, die noch ontsteken was inder minnen der weerlt, sprac: „O mijn lieve suster, wijse mi waer ic hem vinden sal, die soe grote solaes gheven mach, ende als ic hem ghesocht ende ghevonden hebbe mach trecken tot mijnre minnen mit mijnen omhelsen. Ic en gave hem niet om alle mannen der weerlt. Ende op dat ic dan sijn weelden ende sijn teghenwoerdicheit mit vrolicheit ghebruken mochte." Doe antwoerde martha: „Ic miene mijn heer ihesus cristus! Och lieve suster, dat ghij mijn woerden dus trecket na vleyscheliker minnen!" Maria antwoerde: „Wij weeten dat dese ihesus een tymmermans soen is, ende maria sijn moeder ioachims dochter is. Ende hoe vermeetstu dy te segghen, dat is die sone gods ende *d* een soen der ioncfrouwen?" | Martha antwoerde: „Hi en is ioseps natuerlike soen niet alsmen vermoet." Ende sij pijnde mit veel in wijsens dat harte hore suster te beweghen. Ende siet, maria wort screyende, want die

63 Is hi dus groet ende schoen is hi een mensche ter tijt ic sal hem tot mynen wtvercoren lief ende tot mijnre mynnen verwerven Al soude ic alle mijn goet daer an te cost legghen

67 ihesus cr. die daer is een aersedier der sielen ende den sonden 68—72 *ontbr.*

73 Doe maria sach dat martha haer suster drovich was Sprac si lieve suster waer om si di aldus droevich ende screyet ghi altijt als ic tot u come Ist mijn scult dat

1) *Hs.* desese. 2) *Hs.* aerder.

gracie des heilighen gheestes viel haesteliken op hoer ende roerdese mitten vingher gods. Mer maria stont voer haer suster mit op ghereckten halse ende mit enen bleken aensichte, ende begrepen mit fantasyen, ende als si weder tot hoer selven quam, sprac sij: „Och och! waer om heeft mi mijn leven aldus soet gheweest, die den ewigen doot daer mede verdient hebbe! Wat sal mi die wellust der weerlt voert an ghenoechten moghen gheven, wanneer ic overghelevert sal warden der helscher pijnen? Wat helpet mi dat springhen der boc | ken en der camelen, die haesteliken te dale sal fol. 337a gheworpen worden in die vlamme des helschen vuers! O onsalighe leven ende alre onsalichste beroefster mijnre eren, waer om heb ic di ghemint? Ende du mi noch soe leliken ontruchtet hebste! Siet, du hebste mi mijnen hoghe naem te mael wt ghedaen, ende hebste mi doen hieten een openbaer sondersche!" Ende sij keerde hoer tot hoer suster, ende seide: „Waer is die heer ihesus, onse salicheit ende verlosser van ysrahel? Want ic bin te hant mit sijnre minnen ontsteken ende gewont. O onreyne weerlt, die in di wil blijven, die sal altijt onreyn wesen, want in di sijn veel boesheden ende luttul wijsheden; in di is alle dinc bevlect mit duusterheden, ende ombeleyt mit strycke. Die sielen lijden in di periculen, ende die lichamen warden | in di ghepijnicht. O mijn alre soetste ihesus, waer sal ic di soeken, b of waer mach ic di vinden?" Hier toe antwoerde hoer martha: „Die heer is bi alle den ghienen die hem anropen inder waerheit. O mijn lieve suster, verwachte hem, want al comende sal hij comen ende niet merren." Doese dese woerden mit malcanderen hadden, sach marcella totter doren wt, ende si sach die heer ihesus mit sijnen lieven discipelen comen. Ende des selven daghes quam lasarus mit een groot gheselscap ghewapender mannen, ende als hi sach een grote schaer ihesus volghen inden weghe om te horen sijn woerden ende sijn leringhe, ende hi volchde ihesum oec, ende sprac soeteliken mit hem. Ende ihesus sermoenen behaechden lasarus soe wel, dat hi hem mit hem | leyde, na dat hi die scaren ghelaten hadde. Ende als mar- c cella den heer ihesus aldus sach comen, soe sprac si tot martha, hoer vrouwe: „Ioncfrou, siet die heer comt!" Doe stont martha op mit groter

begheer ic te weten. ic wil gaern van u bliven. doe sprac martha ic bedrove my dat gi u schone ziel alsoe luttel achtet. ende so quaden exempel ghevet den menscen Ende sijt hem een oersake totten sonden ende dat ghi u bequamelicheit die ghi hebt totter werlt niet en voeghet tot gode meer te dienen dan die werlt of den vleische. ende den boesen gheesten Doe begonste maria haer te versuchten. ende seide gheeft my raet ende wiset my die weghen wt desen leven tot enen beteren leven om verlost te werden van mynen groten sonden daer ic thants yn bin Doe antwoerde martha ende seide lieve suster ic en can di gheuen raet gheven. dan dat ghi beydet ende blijft bi my hier een cortte wijl. huden of morghen so comt die meyster die a[r]sedier der sielen ende der sonden ihesus cristus mijn hoechste troest ende mijn alre liefste gast biddet hem dat hi u wassche van uwen sonden Ende dat hi u vergheve alle uwe misdaet.

vrolicheit, ende oec mede maria, ende martha seide tot haer: „mijn lieve wtvercoren suster, wes nu vrolic ende vervroechde di, want die arsater der sielen, mijn heer ihesus ende mijn waerde gast, die is na bi, ende hi sel hem selven ons corteliken vertoenen. Hi is also wter maten lustelijc in sijn woerden ende in sijn mede spraec ende in sijn gesicht, dattu van alle dijn leven sijns ghelijc nie en hebste ghesien noch ghehoert." Doe sprac maria: „Lieve suster, welc is die heer? Doe gaf martha hoer een teyken, dat si *d* hem kennen soude buten den anderen apostelen. Doe ghinc martha | den heer teghen. Als si hem sach, soe screyde si van blijscap, ende ontfinc hem mit gheboghen knyen, ende hiet hem vriendeliken welcoem mit groter vrolicheit ende mit groter eerwaerdicheit. Maria stont byder doren in groter schaemten hore sonden. Ende die heer ihesus ghinc voer bij maria in dat huus, ende sprac haer niet toe. Doe martha dat sach, sprac si totten heer ende seide: „Siet heer, dit is mijn enighe lieve suster maria." Recht of si segghen woude: „Dit isse, daer ic soe seer om screye ende wene, ende die soe swaerliken teghen di heeft ghesondicht; sichse doch an mitten oghen dijnre barmharticheit ende verghif haer hoer sonden." Doe keerde hem die fol. 338 *a* heer ihesus om ende sachse an mitten gheesteliken oghen sijn | re barmherticheit, daer hi mede ansach sinte pieter den apostel, in dier tijt doe hi hem ansach doe hi hem versaecte. Als maria vanden heer dus anghesien was, soe wort si soe seer ontsteken mit groter schaemten ende overvlodighen berouwe hare[1]) sonden, ende ghinc in die slaepcamer hare suster, ende sloet die doer op haer selven, ende viel op die aerde mit groten rouwe, ende overdochte alle hoer sonden die sij in al hoer leven ye ghedaen hadde, ende storte menighen bitteren traen, ende versmade dat hoer siel ghetroest worde.

O sonder, hadstu ghesien tot dier tijt dat grote berouwe ende die overvloedighe tranen deser maria, du souste di mit hoer bekeert hebben. Ende hadstu een hart gehadt als een adamant, dat soude murwe gheworden hebben als weec was.

b Martha bleef bijden heer staende ende | sprac mit hem vriendelic. In dier selver uren quam symon, die melaetsche geweest hadde ende vanden heer gherenicht was, ende badt den heer ihesus te gast mit sijnen discypelen. Ende doet quam ander maeltijt ghinc die heer in symons huus. Ende martha ghinc tot hore suster, die daer lach neder gheslagen mit hoer aenschijn ter aerden, in groten rouwe ende weninghe van horen sonden.

111 wie is die heer
111 waer bi si hem kende Want si hem wt teykende buten alle sijn apostelen
115 besyden der dueren 129—134 *ontbr.*
136 symon deprosius 138 bider maeltijt

1) *Hs.* haren.

Ende martha dat siende, soe nam si ende boerde dat hoeft hore suster eerwaerdeliken op, ende seide: „Mijn gheminde suster, die heer is van heen ghegaen." Doe sprac maria magdalena: „Och gheminde suster, du hadste mi gheseit dat die heer soe minlic was ende soe lieflic | in sijn aensien. Ic *c* segdi, dat ic in alle mijn leven nie onsichliker aensicht en heb ghesien dan mi die heer toende, doe hi mi ansach. Want hi sach mi doer mijn harte, also dat ic bekende al mijn sonden die ic ye ghedaen heb in alle mijn leven." Martha sprac: „Lieve suster, hebdi wel, die heer sal di noch vergheven alle dijn sonden. Ende ic wil nu gaen in symons huus, ende dienen hem ter tafel, want daer sal hi eten. Com du daer mede." Maria sloech hoer aensicht ter aerden, ende antwoerde haer suster niet. Martha ghinc in symons huus, den heer te dienen. Die heer ihesus vraechde martha: „Waer is dijn suster? Wil si oec | niet comen?" Martha antwoerde den *d* heer, ende seide: „Aey guede heer, mijn suster maria leit in mijn camer ende screyt seer bitterlijc, ende claeghet dattu hoer soe strengeliken ansaechste. Nu bidde ic di, troester alre bedroefder harten, ist dat si hier comt, sprec hoer doch toe een troostelic woert." Die heer ihesus seide: „Martha, mijn lieve vriendinne, ist dat si hier comt, ic loef dy dat ic sal hoer een vriendelic woert toe spreken".

Ysidoryus scrijft: „Doe die heer ihesus soude gaen sitten [1]) ter tafelen, soe ghinc hi eerst in sijnen ghebeden ende loefde sijn hemelsche vader op sijn ghebenedyde knyen" [2]).

Doe quam in dat huus die edele vrouwe maria magdalena, mit rech | ten fol. 339a rouwe hare sonden, ende mitten vuer der godteliker minnen al heel ontsteken, ende hadde een bosse ghemaect van alabastere, ghevuult mit seer costelike welrukende salve in manier van olye, seer vercoelende, ende is achter bij ihesus voeten ter aerden ghevallen, ende heeft also overvloedighe tranen ghestort, dat die ghebenedijde voeten des heren alte mael nat worden. Ende sij wosche mit soe groten berouwe, ende doe droechde sijse weder mit horen schoenen haer, daer sij hoer dicwil mede hadde versiert. Ende sij custe sijn voeten | seer minlic. Ende die costelike salve, die si *b* mit hoer hadde ghebrocht, die goet sij den ghebenedijden ihesum op sijn ghebenedijde hoeft ende salfde sijn heilighe hovet. Ende mit dat ander deel dat bleef inden bosse, soe heeft si sijn voeten ghesalvet. Ende alle dat huus is vervult vanden soeten roeke. Ende si weende also langhe dat die heer

145 alsoe vreesliken aensicht **148 hebt ghi u wel so sel**
157 een goetlic woert
163 in dat huus totten heer van achteren Ende goet den heer die welrukende salve op sijn gebenedide hovet
165—175 *ontbr.*

1) *Hs.* sitter. 2) *Hs.* kneen.

tot hoer sprac: „Maria, dy sijn vergheve[n] alle dijn sonden; ganc in vreden!" Maria stont op in groter godteliker minnen, ende was ghesont in siel ende in lichaem. Ende si ghinc weder in marthen hoers susters huys, ende viel neder op die aerde, ende dancte mit wenen den oversten god voer sijne *c* groten | weldaet.

Sinte gregorius seit: „Als ic gedencke hoe dat maria magdalena ghinc in dat huys symons, onghenoet ende onghebeden, ende hoe datse hoer tranen wt goet op die voeten ons heren, ende hoe datse mit horen haeren die voeten ons heren droechde, soe en can ic mijn hart ende mijn oghen niet langer onthouden van screyen ende vau wenen [1]).

In deser selver tijt hadde die ghebenedijde moeder maria ghehoert, dat hoer lieve kijnt was te bethaniën. Hier om quam si daer den heer toe te spreken, ende vernam dat hoer lieve kijnt maria magdalena hadde vergheven *d* al hoer sonden. Doe ghinc sij tot maria in dat | huus hore suster, om hoer te troesten tot enen gueden godliken leven. Ende die lieve moeder cristi woude hoer om bevanghen mit wtgerecten armen. Doe sprac maria magdalena: „O du alre heilichste maecht, scrien des alder hoechsten gods, gaet van mi, want mijn sondighe lichaem en is niet waerdich gheroert te warden van dat heilighe lichaem, daer mijn salichmaker ihesus cristus in besloten heeft gheweest". Doe sprac maria die moeder gods: „O du fonteyn mijns fol. 340*a* kijndes ende mijns, ic bekenne van gods weghen dattu biste reyn | an siel ende an lichaem van allen vlecken der sonden". Ende si omhelsdese minlic in horen armen ende custese. Doe saghen die susteren onser liever vrouwen, die mit hoer ghecomen waren, ende oec marcella, dat dese twie, als die moeder godes maria ende maria magdalena, op verheven worden van der aerden. Ende overmits dienst der enghelen eerwaerdeliken weder neder gheset.

181—185 *Dit citaat staat vóór het citaat uit Ysidorus.*

191—197 woude magdalena bider hant nemen tot enen litteyken der godliker versonynghe Mar magdalena seide dat si dat niet weerdich en waer Want si was een vat vol sonden dat die reyne suver heilighe moeder gods des ghesontmakers haer roeren soude Ende maria die moeder gods antwoerde dat haer sonden al vergheven waren

201 (overmits d. d. e.)

1) De aangehaalde tekst is vermoedelik deze (*Homilia in Evangelia*, 33, in Lucae Cap. VII): „Cogitanti mihi de Mariae Magdalenae poenitentia, flere magis libet quam aliquid dicere. Cuius enim vel saxeum pectus illae huius peccatricis lacrymae ad exemplum poenitendi non emolliant? Consideravit namque quid fecit et noluit moderari quid faceret. Super convivantes ingressa est, non iussa venit, inter epulas non erubescit. Hanc vero quam Lucas peccatricem mulierem, Joannes Mariam nominat, illam esse Mariam credimus de qua Marcus septem daemonia eiecta fuisse testatur". (*S. Gregorii Opera omnia*, Antverp., 1615, tom. III, col. 108). Deze tekst is tegelijk interessant, omdat Gregorius daarin zijn gevoelen uit, dat de drie Maria's een en dezelfde persoon zijn.

Daer na was maria magdalena alle die tijt hoers levens inden dienste gods, ende volchde den heer stadeliken na, ende hoerde seer gaerne sijne guede leere, ende | was bi hem tot in sijnre doot. Ende naden hemelvaert ons heren *b* ghinc si inder woestijnen ende dede grote pennetencie, ende nam daer ghien spijse binnen al hoer leve[n]. Mer die heilige enghelen voerdense op tot den seven ghetijden des daghes, ende songhen gode lof. Daer na doe si sterf, namen die heilighe enghelen hoer siel, ende voerdense mit groter eren in dat ewighe leven, daer sij eweliken ghebruct dat godtelike aenschouwen. Amen. *Hoer bekeringhe ghesciied[e] als die lerers segghen opten eersten dach vander maerte. God si gheloeft.*

IV.

Die leg[en]de van sinte magdalene ende hoer leven is dit. fol. 173 b

In iherusalem soe [was] een edel man van coninclike gheslachte, ghehieten lasarus. Dese hadde twie susteren, als martha, die een gheestelike joncfrouwe was van leven ende van seden, ende maria, die een weldighe deerne was ende gaf hoer altemael totter ghenoechde des werlts. Mer als martha sach dat hoor broeder lasarus becommert in ridderlike wapenen ende hoer suster toebrenghende was, soe bewaerde si wijsliken als een ghetrouwe moeder die renten ende tytlike dinghen ende mit vroeder behoedinghe des ghemenen goets. Ende soe voersach si dat castel magdalum, dat haer suster toeghescicket was, van vaderlike erve, ende | bethaniën mit een deel der stat van *c* iherusalem regierde si mit goeden regimente, ende begheerliken soe ontfenc sy die woerden cristi mit sijnre moeder die coninghinne des hemels. Ende als nu mit minnentlike redenen, ende als nu mit herden berespinghe, soe vermaende si hoer weeldighe suster welc si in enen daghe mit enen ripen aensichte pijnde te trecken totter mynnen gods. Ende onder ander woerden die si sprac, seide si: „Mijn gheminde suster, du biste seer schone van scepenisse, ende die suverlicheit dijns lichaemsliken aenghesichtes boven gaet die schoenheit alder vrouwen deses landes. Ende waer van comt den lichaem soe groten schoenheit anders dan van dien die daer is een oerspronc alre suverlicheit? Ende dit lichaem, dat verteert sal werden vanden wormen, dat vercierste mit goude ende margareten, maer die ziele, die claere is dan die blenckende sonne ende suverliker dan alle sterren, die beroefstu leliken van alre puerheit mit dinen onsuveren seden ende begripeliken leven!"

209 daer si thants syt bi gode haren ghesontmaker in groter glorien ende bliscap Ende is seer machtich bi gode ende is behulpelic alle die gheen die haer dyenen daghelix op deser werlt mit ghebeden of mit anderen diensten dien te helpen wten sonden. ende tot enen goeden leven ende hem te verwerven die hemelsche glorie. die ons allen wil gonnen ihesus cristus marien zoen die ghesontmaker der werlt die mitti levet ende regniert mitten vader ende mitten heilighen gheest een god ewelic sonder eynde Amen

Ende als maertha deser ende | deser ghelike dinghen hoer suster gheseit d
hadde, soe antwoerde magdalena: Mijn lieve suster, wanttu mi seggheste soe schoen te wesen, ende ic oec sie dat ic ghemint werde vanden bloemekens deser werlt, als vanden ionghen ridders, soe wil ic overvloedeliken toe brenghen mit seer blider herten mijn daghen in weelden mit minen vaderlike erve". Ende als si dese ende deser ghelike dinghen gheseghet hadde, soe ghevielt eens daghes datsi van iherusalem weder keerde tot haren suster martha, daer si alle den dach seer onledich in hadde gheweest in idelheit deser werlt, ende sonder verdriet den dans gheleit hadde. Ende als si al springhende aldus te huus quam, soe ghemoete si hoer suster ende sprac [1]: „Ic heb huden verblit die herten al dier van iherusalem, ende heb oec selver mere blijscap ghehat dan ic ye in al mijne leven ghehat hebbe, ende ghelove ghien mer blijscap te wesen dan dat een mensche sijn leven toe bren | ghe [2]) fol. 174a
in blijscap ende in vrouden". Martha antwoerde haer: „Mijn gheminde suster, en hevestu huden niet ghesien in dijnre vroelicheit den alre ghenoechtelicsten ende suverlicsten coninc, die alre menschen herte verblijt?" Maria antwoerde: „Mit ons en hebben gheen coninghen gheweest". Martha sprac: „Bekenstu niet den coninc, welkes aensicht verciert al die gheen die [3]) hem aensien; van wies suverlicheit alle redelike creatueren verbliden ende verwonderen? Ende waert dattu hem ghesien hadste [4]), hi soude di seer blide ghelaeten hebben". Maria antwoerde hoer: „Wie is dese, die [so] [5]) suverlic is? Ist tyberius, die keiser?" Martha antwoerde: „Ten is tyberius die keyser niet, die een coninc der heiden is, mer het is die coninc der coninghen, ende heer der heren; die verlosser der kijnder van ysrahel is machtich inden stride, ende gheboren van edelen ouders. Sijn vader is god inden hemel, ende en bekent ghien wijf inder aerden. Sijn moeder is een ioncfrouwe; voert ghecomen van Davids gheslachte, hevet si voert ghebrocht die bloeme, dien behou | der der werlt". Mer madalena, die noch onsteken was inder b
minnen der werlt, sprac: „O mijn lieve suster wise mi waer ic hem vinden sal, die soe groet solaes gheven mach, ende als ic hem ghesocht ende ghevonden [6]) heb, mach dan trecken tot mijnre minnen mit mijnen omhelsen; ic en gave [hem] niet voer alle mannen der werlt; ende op dat ic dan sijn weelden ende vroelicheit ghebruken mochte". Doe antwoerde martha: „Het is mijn heer ihesus criste". Maria seghede: „Wi weten dat dese jhesus eens smedes zoen was, ende maria sijn moeder joachims dochter was. Ende hoe vermoetstu [7]) di te segghen dat hi is die zoen gods ende zoen der joncfrouwen?" Martha antwoerde: „Hi en is josephs natuerliken zoen niet, als men vermoet".

1) *Hs.* spranc. 2) *Hs.* toe brenghen.
3) *Hs.* dien. *Het origineel had misschien*: diën aensien.
4) *Hs.* hadstu.
5) *Na* die *is waarschijnlik* so *uitgevallen. Vgl. de andere teksten.*
6) *Hs.* ghewonden. 7) *l.* vermeetstu?

Ende si pijnde mit vele inwisens dat herte hoere susters te beweghen. Ende siet, Maria wert screiende, want die gracie des heilighen gheests viel haestelic
c op haer, ende | roerde se mitten vingher gods. Mar maria stont op voer haer suster mit op gherechten halse ende mit enen blenckenden aensichte ende begrepen [1]) mit fantasiën. Ende als si weder tot haer selven quam, sprac si: „Och, och, waer omme hevet mi mijn leven aldus suete gheweest, die den ewighen doot verdient hebbe! Wat sal mi die wellust der werlt voert an ghenoechte gheven, wanneer ic overghelevert sal werden der helscher pinen? Wat helpet mi dat springhen der bocken ende der camelen, die haesteliken te dale gheworpen sal werden in die vlamme des vuers! O onsalighe leven ende alre onsalich[s]te beroefster mijnre eeren, waer om heb ic di ghemint, alstu mi nochtant alsoe lelike ontrucht heveste? Siet, du hebste mijn hoghe naem te mael wt ghedaen, ende heveste mi doen hieten een openbaer sondersche!" Ende si keerde hoer tot hoer suster ende seide: „Waer is die heer ihesus, onse salicheit ende verlosser van israhel? Want ic bin te hant mit sijnre
d mynnen ghewont. O, onreyne werlt, die in di | wil bliven, die sal altoes onreyn wesen, want in di sijn vele boesheden, ende luttel wijsheden, ende in di is alle dinc onreyne ende bevlect mit duusternisse ende beleit mit stricken. Die zielen liden in di periculen, ende die lichamen werden in di ghepinicht. O mijn alre suetste ihesus, waer sal ic di sueken, ende waer mach ic di vinden?" Hier toe antwoerde martha: „Die heer is bi alle den ghenen, die hem anropen inder waerheit. O mijn suster, verwachte hem, want al comende sal hi comen ende niet merren". Ende als si noch sprac, siet, soe quam ihesus mit lasaro, ende inden selven daghe quam lasarus mit een grote gheselscap [2]) ghewapender mannen. Ende als hi sach een grote schare ihesum volghen inden weghe, om te horen sijne woerden ende sine leringhe, ende hi volghede ihesum oec, ende sprac soeteliken mit hem. Ende ihesus sermoen behaghede lasarus soe wel, dat hi hem leyde in sijn huus, nae dien dat hi die scharen ghelaten hadde. Mer martha stont mit Maria ende als sy ihesus saghen schreiden si van blijscappen. Ende doe ihesus ghecomen was,
fol. 175*a* ontfenc hem Martha vriendeliken, maer maria rekende haer onwaer | dich te wesen bi hem te comen om hare sonden wille, ende was bescaemt, ende si pinde hoer aensicht te keren van cristo. Mer eer sijt hoeft mochte omme weynden, sach se ihesus an mit sine lichameliken oghen ende mitten oghen sijnre goedertierenheit, want ihesus aensichte was seer suverliken ende sijn aensien boven mate ghenoechlic, alsoe dat nyemant en was, die dit aensichte sach, hi en hadde hem boven maten ghemynt, ende om ghehelset. Ende mitten graciosen vroeliken aensien ontfenc Maria vruchtbaerheit der graciën ende overvloedicheit des berouwes. Ende hier wt soe rekende si hoer selven recht malaetsche te wesen; ende van groter schaemten soe toech si hoer

1) *Hs.* begripen. 2) *Hs.* ghesalscap.

vander teghenwoerdicheit des behouders. Ende si ghinc in hoer camer, ende si sloet die dore, ende versmade dat hoer ziele ghetroest worde.

O sondar, waert dattu tot dier tijt ghesien hadste dat berou ende wtstortinghe der tranen deses wives, du soudeste di mit hoer bekeert hebben. Ende waert oec, als ic | segghen mach, dattu ghehat heveste een harte als een adamant, dat soude morwe gheworden hebben als weec was. *b*

Ende aldus brochte si al den nacht over sonder slapen in tranen, ende toech hoer haer ende voude haer handen, ende beet haer tanden te gader, ende si was vuerich in screien.

In dier uren bat symoen die phariseus ihesum dat hi des anderen daghes mit hem eten woude. Ende siet, ihesus quam des anderen daghes tot des phariseus huus, dat na bij gheleghen was lazarus ende sijnre susters huus, alsoe dat hi daer eten soude mit vele edelen luden die daer ghenuedet waren. Mer als martha sach dat ihesus gheoomen was, quam si tot hoer suster om hoer te troesten, die si [1]) beanxtet ende nedergheslaghen was van groter sericheit. Mar si rechte dat hovet haers suster op, ende seide: „Sich, die meyster is na bi ende sal tot symeons huus eten". Doe versuchte maria ende sprac niet. Martha liet haer suster neder gheslaghen legghen op die vloer ende si keerde weder om den heer te dienen, want Martha was ghewoen [2]) den heer te dienen in horen | eighenen persoen. Hier om als die anderen gheoomen waren ende ter tafelen gheseten waren, ihesus allene bedde mit gheboechden knyen, want hi dat voer ghewoente hadde, dat hi bedde tot sinen hemelschen vader, eer hi spise nam. Ende siet, Maria quam int huus ende viel nevens ihesus voeten, ende dwoech dese mit hare tranen, die si overvloedelike wtstortede als een lopende riviere. Ende omvaende cussede si die voeten, ende droghedese mit hoeren haere, ende salvedese mit salven. Mar doe ihesus op stont ende totter tafelen ghinc, sprac hi soeteliken mit maria, waer van die phariseus ghescandelisiert wart ende murmureerde, maer hi wart vanden here berespet, alst ghenoech is openbaer int ewangelium. Maria magdalen stont doe op ende danckede oetmoedeliken gode, ende liet die daer ten eten saten, ende ghinc weder inder camer hoers susters huus, screiende ende versuchtende. Maer martha was blide ende want martha diende, soe ghinc si tot maria der moeder cristi, ende seide haer: „Mijn meester ende dijn [3]) soen | hevet mijn suster al haer sonden vergheven". Doe antwoerde die glor[i]ose ioncfrouwe Maria: „Ghebenedijt si die here god van israhel, want hi sijn volc ghevandet ende verloest hevet, die oec van sonders ende sonderschen gherechtighe menschen maket, ende niet achter en laet die ghene die in hem hopen". Hier om nam mit haer die salighe ende *c* *d*

1) Prof. Verdam wijst mij, ter verklaring van deze eigenaardige konstruktie, op *Flor.* 1724: »Doe seide Floris dat hi betren soude | Die mesdaet, *die hi* bi sire scoude | uptie tafle den wijn verstiet.

2) *Hs.* gheuoen. 3) *Hs.* dien.

gloriose ioncfrouwe maria hoer twie susteren, als maria zebedei ende maria iacobi, ende quamen te gader tot maria magdalena, om hoer te troesten. Ende als hoer die salighe ende gloriose ioncfrouwe Maria ghemoete inden huse, soe riep maria magdalen mit luder stemmen: „O alre heilichste ioncfrouwe, ganc van mi, want het en is niet behoerlic dat soe groten sondersche alder werlt, welkes lichaem onderworpen is den sonden, besmet ende onreyn, naken soude der onbevlecter ioncfrou". Hier toe antwoerde die gloriose maghet maria: „O mijn vriendinne ende des zonen gods vriendinne,
fol. 176a ic sie te hants in dijn [1]) | woerden, in welken worden alle dinghen ghesien werden openbaer ende onbevlect mit claren bekennisse, dattu te handes van alle smetten der sonden ghereynicht biste. Ende ic en verwondere mi niet myn dat hi di ghesuvert hevet van alle vlecken, dan dat hi mi bewaert hevet van allen smetten". Ende siet, si omme helsede ende cussede magdalena. Mer die susteren der glorioser ioncfrou saghen dese twie, als die moeder cristi ende magdalena, inden omhelsen te gader sprekende, ende datse vanden enghelen vander aerden op ghevoert worden totten dacke des huses, ende onthildense inder lucht, ende mit alre reverenciën weder neder setten, als namaels die susteren der moeder cristi, die dese dinghen saghen ende vertellet hebben den ghelovighen menschen totten love ende glorie gods, die ghebenedijt is inder ewicheit. Amen.

Assen, 1903—1904. C. G. N. DE VOOYS.

NASCHRIFT.

Nadat dit artiekel afgedrukt was, werd mijn aandacht gevestigd op een ongedateerde zestiende-eeuwse druk van deze zelfde tekst, nl. *Hier beghint die bekeringe van Maria Magdalena der heyligher vrouwen als Ysidorus beschrijft... Gheprent tot Leyden bij mij Peeter Iansoon.* (In Fred. Muller's Katal. Theologie, Amsterdam 1887, N° 4076). De gelegenheid heeft mij ontbroken om deze tekst met de boven afgedrukte te vergelijken.

C. D. V.

---

1) *Hs.* dien.

ONUITGEGEVEN BRIEVEN VAN BILDERDIJK AAN FEITH.

Tot dusver waren een zestal brieven van Bilderdijk aan Feith algemeen bekend; men vindt ze in de *Brieven van Mr. W. Bilderdijk*, uitgegeven door en bij W. Messchert, Deel I, bl. 23 volgg. Het zijn brieven van 17 Febr. 1780, 21 April, 11 Mei, 13 Juni, 23 Juni van datzelfde jaar, terwijl de zesde geen dagteekening draagt, doch waarschijnlijk tusschen de twee hierachter volgende brieven van 29 December 1780 en 18—19 Januari 1781 geplaatst moet worden.

Aan de vrijgevigheid van Jhr. Mr. P. R. Feith, te 's-Gravenhage, hebben wij te danken, dat hier een 25-tal nieuwe brieven kan worden medegedeeld. Het is mij een aangename plicht, den schenker dier brieven hier openlijk den dank te brengen van allen die belang stellen in de geschiedenis onzer letterkunde en ZEd. persoonlijk te danken voor de heuschheid waarmede deze belangrijke bescheiden werden aangeboden en afgestaan.

De mij door Jhr. Feith ter uitgave afgestane bundel telt 28 brieven; één daarvan is gericht aan een zoon des dichters, Mr. P. R. Feith te Almelo en hier door mij als Bijlage opgenomen. Van de 27 overige is er één, gedagteekend 16 Dec. 1779, gedrukt als achtste Bijlage achter Bilderdijk's Verhandeling over het verband tusschen de Wijsbegeerte, de Dichtkunst en de Welsprekendheid. Een tweede, gedagteekend 13 Junij 1780, is opgenomen in den bundel van Messchert.

De overige volgen hierachter. Zij omvatten den tijd van 1779—1817, doch zijn op zeer ongelijkmatige wijze over die tijdsruimte verdeeld.

In 1779 vinden wij 2 brieven

In	1780[1])	vinden	wij	3 (9)	brieven.
»	1781	»	»	13	»
»	1782	»	»	5	»
»	1783	»	»	0	»
»	1784	»	»	1	brief.
»	1785	»	»	1	»
»	1812	»	»	1	»
»	1817	»	»	1	»

Wij zien uit dit overzicht dat de correspondentie, in 1780 levendig geworden, in 1781 het levendigst is geweest, daarna in levendigheid vermindert, in 1785 voor langen tijd ophoudt, sedert nog een paar maal hervat is. Natuurlijk geeft dit lijstje alleen geen beeld van de betrekkingen tusschen Bilderdijk en Feith; wij moeten rekening houden ook met de persoonlijke ontmoetingen, die echter niet zoo heel talrijk schijnen geweest te zijn.

Dat wij in het jaar 1783 geen enkelen brief vinden, moet misschien verklaard worden ten deele uit de omstandigheid dat Bilderdijk zich in het laatst van 1782 als advocaat in Den Haag gevestigd had en al spoedig midden in den partijstrijd raakte; ten deele misschien ook uit eene liefdesbetrekking waarvan hij in den zomer van 1783 vervuld was. Het is wel mogelijk dat de 17-jarige Anne Luzac in dien tijd zijn hart bezat[2]). In elk geval schreef zij aan hem nog in October van het volgende jaar als aan haar «cher amant». In dat jaar 1784 vinden wij slechts één brief aan Feith. Begrijpelijker wordt die schaarschte voor ons, wanneer wij in aanmerking nemen, dat Bilderdijk in dat jaar 80 brieven richtte aan Odilde en er zeker ook nog wel eenige in de eerste maanden van 1784 aan Anne Luzac zal hebben geschreven. In 1785 volgt de breuk tusschen de beide vrienden. Daarover spreken wij straks.

1) Daarbij moeten dan nog gevoegd worden de zes brieven van 1780 in den bundel van W. Messchert.

2) Zie over haar: Dr. Kollewijn's *Bilderdijk* I, 161 volgg.

Belangrijk zijn deze brieven omdat wij er Bilderdijk in zijne raadselachtige persoonlijkheid beter door leeren kennen.

Allereerst in zijne verhouding tot Feith. In 1779 kennen zij elkander nog maar oppervlakkig, spoedig wordt de verhouding intiem; in Maart 1780 is het nog: »WelEdele Heer, veelgeachte Kunstvriend!" in Juni daaropvolgend reeds: »Veelgeliefde Vriend!"

De »veelgeliefde" wordt dan »dierbaar", »hartelijk geliefd", »veel geliefd", »waardst" om af te koelen tot »lieve vriend" zonder meer, en eindelijk tot »waarde vriend" in 1785; hooger dan »waarde vriend" heeft Feith het ook in den laatsten brief van 1817 niet gebracht.

Over het algemeen is de betrekking tusschen de beide vrienden, vooral in de jaren 1780—1781 maar ook daarna, zeer intiem. Bilderdijk is ook hier weer in de uiting zijner gevoelens uitbundig en onmatig. Hij koestert voor den drie jaar ouderen vriend den diepsten eerbied: »Kunnen aardwormen als ik, zich verbeelden tot wat hoogte uw onbegrijpelijke geest het licht brengen kan, voor welke ontwerpen hij verordend is; en zoude ik mij vermeten hem palen voor te schrijven?" aldus uit hij zich b.v. in den aanvang van brief VI.

Over en weer zenden zij elkander hunne gedichten en dienen elkander van critiek. Bilderdijk ontraadt zijn vriend eene vertaling der *Messiade* te ondernemen: »wees oirspronglijk", schrijft hij hem in brief III, »gelijk gij dus verre geweest zijt". Anderzijds vraagt B. zijn vriend om raad: »Ben ik voor de practijk der rechten geboren?" schrijft hij hem aan het slot van brief XVI, »Ik weet het niet. Wie is er die 't weet? Gij misschien, dierbare Vriend! onthoud me uw raad niet". En brief XVII vangt aan: »Gij wint het, ik ga naar de Haag en zal mij in de Practijk werpen".

In latere jaren vergat Bilderdijk van welken aard zijne toenmalige verhouding tot Feith geweest was. Kort na Feith's dood (in 1824) schreef hij den uitgever Immerzeel:

»Ik heb de man van zijne eerste opkomst gekend en hij had

mij innig lief, gelijk ik hem in allen opzichte voorthielp (want hij had toen den stroom geweldig tegen zich en ging voor een *fat*) onderrechtte, ondersteunde enz. enz." [1]).

Wie de hier medegedeelde brieven leest, zal naar alle waarschijnlijkheid niet den indruk krijgen, dat Bilderdijk zóó in alle opzichten de man was die Feith »voorthielp, onderrechtte, ondersteunde"; maar dat Bilderdijk *ten minste* evenveel steun en hulp ontving als hij gaf, dat Feith in deze jaren door Bilderdijk eer als zijn meerdere dan als zijn mindere werd beschouwd.

Aan deze hartelijke en innige vriendschapsbetrekking werd een eind gemaakt door Bilderdijk's uitgave van O. Z. van Haren's *Geuzen*. Bilderdijk ging reeds in 1780 met het plan eener nieuwe uitgaaf van dat Dichtwerk om. In brief III schrijft hij aan Feith, na hem de vertaling der *Messiade* te hebben ontraden: »Doch hebt gij ook reeds aan *de Geuzen* gedacht? .... indien gij aan 't werk van een ander de hand wildet leenen, ô laat dit den voorkeur hebben". Tevens blijkt hier duidelijk wat B. met deze heruitgaaf bedoelde: »De aart van het onderwerp, de vaderlandsche gevoelens, alles interesseert er mij voor, en behoort er geheel de natie bij te interesseeren. *Vooral in de tegenwoordige tijdsomstandigheden, waar in de beweeggronden tot onpartijdige en belangloze zucht voor het vaderland niet genoeg vernieuwd kunnen worden. 't Waar'. mooglijk, nooit tijdiger dan nu*" [2]).

In brief VII, XIII, XX, XXII en XXIII vinden wij nu telkens gewag gemaakt van *de Geuzen*, die echter eerst in 1782 door den uitgever Hoogeveen ter perse gelegd worden en waarvan de uitgaaf blijft slepen. Bilderdijk doet blijkbaar het meeste werk, al heeft Feith wel deelgenomen aan de uitgave. In 1785 zag deze eindelijk het licht.

Welk een onaangename verrassing bracht zij Feith. In de

1) Vgl.: De Levensbode IV, 577.

2) Nog eens in brief XXIII: „onzen Landaart tot de opkomst onzes Gemeenebest terug te wijzen".

vijf jaren die verloopen waren, sedert Bilderdijk hem het eerst van deze uitgaaf gesproken had, had B. zich meer en meer vastgezet in zijne staatkundige gevoelens, was zijne gehechtheid aan het Huis van Oranje steeds sterker geworden; Feith daarentegen neigde meer en meer tot wat B. »het nieuwe Patriotismus noemde. Het moest Feith wel onaangenaam aandoen dat B. het werk aan den Prins had opgedragen, maar veel meer nog, dat in de *Ophelderingen* allerlei uitingen gevonden werden waarmede hij volstrekt niet kon instemmen: over Maurits en Oldenbarnevelt, over Brutus' »verfoeilijke vorstenslacht", over het Wilhelmus; uitvallen tegen »de Demagogen der oude en nieuwe geschiedenis, die weinig denken aan 't belang van het volk" enz. [1]).

En om de maat vol te meten, werd hem door Bilderdijk in de Voorrede in de meest hartelijke bewoordingen dank betuigd voor zijne hulp bij deze uitgave. »Wellicht", schreef B., »zoude ik hierin bezweken zijn, zoo niet de goedwilligheid en belanglooze kunstliefde van mijnen vriend Feith mij de hand had geboden, zijne waarnemingen bij de mijnen gevoegd, en aan de volmaking van dit werk zich gelegen laten zijn. 't Is aan hem, mijne Lezers! wiens bevallige schrijfwijze zo wel als zijn Dichtsmaak u van elders ten overvloede bekend is, dat dit stukjen misschien zijne luisterrijkste verbeteringen verschuldigd is: en wellicht had ik zonder zijn aandrijven nog niet kunnen besluiten, om het in dien staat, waar het tegenwoordig in voorkoomt u aan te bieden".

Dat was meer dan een Patriottenhart verdragen kon! Feith schreef, blijkens brief XXIII aan Bilderdijk; beklaagde zich over diens handelwijze, over de »rampzalige noten", vroeg of verlangde dat Bilderdijk eene openlijke uiteenzetting zou geven van de toedracht der zaak en verklaren dat Feith niet aansprakelijk mocht worden gesteld voor deze uitgave.

Bilderdijk stuift op: »Indien ik zoo hersenloos ware dat te

1) Vgl. o. a. bl. 284, 320, 350, 357, 257.

doen, ik verdiende elks bespotting. Plaats zelf eene annonce in de couranten! Dan kan elk weten »dat Mr. R. Feith met al zijne tijtels die thans op zijn werkjens pronken, over deze en gene quaestie van 't Staatsrecht niet met den Advocaat B. instemt, en dat hij geen deel in de *rampzalige noten* [1]) op de Geuzen heeft". Mijne spotternij, zegt B. verder, »is gulhartig en bedoelt niets hatelijks". Daarna onderhoudt hij zijn vriend nog over zijn »verbijsterenden Enthusiasmus" en zijne »zotte vreze", legt een hartstochtelijke politieke geloofsbelijdenis af en eindigt met zich te teekenen »uw beminnende Bilderdijk".

Of Feith geantwoord heeft, weten wij niet. Doch de vriendschap was verbroken.

Voorzoover wij uit Bilderdijk's brieven kunnen opmaken, heeft deze niet vermoed dat zijn vriend Feith in zijne staatkundige denkwijze zoozeer van hem verschilde. In den laatsten brief vóór de uitgave der *Geuzen* ten minste (XXII) schrijft hij nog als aan een geestverwant over de »oppressiën en gewelddadigheden" die hij om zich heen ziet, de »lasteringen en ijdele klachten der verdrukten"; en hij eindigt dien brief met: »Hoe 't zij, gij bemin mij en laat anderen aan hunne razernij over: *mijn hart en het uwe verstaan hen niet*" [2]). Wel had Feith hem ten opzichte van de uitgaaf der *Geuzen* raadgegeven (welken, weten wij niet); doch Bilderdijk had dien raad niet opgevolgd (brief XXIII).

Zeker is Bilderdijk zich helder bewust geweest van den indruk dien deze uitgave op de Patriotten moest maken. In een brief aan zijn »hartelijk geliefden vriend", den uitgever Uylenbroek, van 12 Juli 1784, lezen wij: »Een werk als de Geuzen, de gantsche geschiedenis onzer Republijk of behelzende of er op zinspelende, is in onze dagen een twistappel en kan niet anders . . . . . ik weet dat het op ontelbare plaatsen zoo in den text als de aanteekeningen van den Autheur (daar de mijnen

1) De cursiveering is van Bilderdijk.

2) De cursiveering van mij.

bij hebben moeten komen) sommigen, en wel de heerschende partij, geweldig zal moeten stooten".

Hij ontraadt zijn vriend Uylenbroek daarom ook eene mogelijke uitgaaf, daar deze diens »winkel en handel misschien.... ten uiterste zou benadeelen" [1]).

Had hij eenigszins vermoed dat Feith tot die »heerschende partij" neigde of reeds behoorde, dan zou hij hem toch niet op zulk een wijze in deze uitgave hebben betrokken. Het meest waarschijnlijk acht ik, dat Feith, die de heftigheid van zijn vriend kende, zijne Patriotsche gezindheid zoo lang mogelijk voor Bilderdijk verborgen heeft gehouden en daarmede eerst voor den dag gekomen is, toen de maat overliep en hij om die uitgave in zijne omgeving »hooggaande onaangenaamheden en verachting zelve" moest verduren.

Lang bleven de voormalige vrienden gescheiden.

Naar het schijnt, was bij Bilderdijk de vriendschap niet alleen opgehouden maar ook verkeerd in minder vriendschappelijke gezindheid. Het komt mij ten minste wel waarschijnlijk voor, dat hij met Kinker heeft samengewerkt aan de vermakelijke parodie van Feith's romance Alrik en Aspasia die in 1788 in het weekblad *De Post van den Helikon* verscheen. Eerst veel later bracht het Koninklijk Nederlandsch Instituut, door Lodewijk Napoleon in navolging der Académie Française opgericht, hen weer samen. »Eene aanspraak", schrijft Bilderdijk in den bovengenoemden brief aan Immerzeel, »die ik in 1809 als voorzitter der tweede klasse van 't Instituut, bij zijne komst in die vergadering hield, trok hem weêr tot mij; doch ik was in geen termen meer om eigenlyke betrekkingen òf aan te nemen òf te hervatten; en dus schreef hy my een en andermaal, en beantwoordde ik dit; doch eigenlijke korrespondentie is er tusschen ons niet meer geweest, en zijne opdracht van verzen aan de Princes-moeder toonde my dat hy nog 't zelfde *blad door de wind bewogen* was".

1) Brieven van Mr. Willem Bilderdijk aan Pieter Johannes Uylenbroek. (Amsterdam, W. Messchert 1836) p. 12—13.

Op die verzen van Feith: *Lijktranen op de oude Princes* schreef Bilderdijk dan ook in 1821 een vermakelijk spotdicht, dat hij echter niet uitgaf [1]). Want voor het oog bleef hij sinds 1809 goede vrienden met den »vrijheidsdichter" Feith, met »(z)ijn goeden Feith" die hier bezig was geweest »met twee pannen te bakken". Overigens stemt de voorstelling, die B., van zijne verhouding tot Feith na 1809, aan Immerzeel gaf, weer niet overeen met hetgeen deze brieven ons leeren. Vooral die laatste brief (XXV) met dien aanhef: »Niets kan mij dierbaarder en vertroostender zijn dan uwe belangstelling en de hartelijke uitdrukking daarvan" is met de voorstelling aan Immerzeel in strijd. Die brief is even hartelijk als vertrouwelijk. B. spreekt daar o. a. den wensch uit »dat wij onderling ons de geschiedenis van ons hart mochten mededeelen..... want wij zouden elkander verstaan; en wie meer?" En aan het slot van dien brief: »Doe mij, bid ik, het genoegen, en schrijf mij dikwijls". Hij onderteekent zich: »Uwen ouden en waarachtigen vriend".

Ook hier blijkt weer, hoe voorzichtig men moet zijn in het gebruik maken van Bilderdijks mededeelingen omtrent zichzelven of zijne verhouding tot anderen.

De verhouding tot Feith vormt wel een gewichtig deel van deze correspondentie; maar daarin is toch nog heel wat meer dat de moeite van het publiceeren loont. Ik wijs op de brieven VIII, IX, X en XI, waarin Bilderdijk over de ziekte zijner zuster spreekt op een wijze die, hoe overdreven ook, toch wel toont, hoe zeer hij zich verbonden voelt aan „'t goedhartige meisje *dat zo veel werks van mij maakt*" [2]).

Op de brieven III en XIII, waaruit wij zien hoeveel belang Bilderdijks vader stelde in de poëzie van zijn zoon. Vooral het slot van brief XIII is in dezen belangrijk; ook omdat wij er in zien dat de verhouding van den dichter tot zijn »ouden

1) Zie daarover Kollewijn t. a. p. II, 208.

2) De cursiveering van mij.

rdijks staat-
over de her-
van dien aard.
d is ten einde,
wzamer gevoegd
oogst merkwaar-
elling krijgen van
aar 1782.
: dat de theses door
h niet zoozeer onder-
lerling of paradox" [1]),
worden geacht. In allen
zijn stellingen aanstoot
z. i. meest aanstootelijke
toe behoort om zo tegen
ublique promotie het mesje
laatste uitdrukking, ontleend
elijk, dat B. zich voorvechter
promotie-partij en den dronk
, is karakteristiek. Aan het slot
»Weê mij! zo ik ooit laf genoeg
daar 't spreken een plicht is, in
leelen, die onze gezegende Consti-
en den beminnelijken Vorst, aan
den voet op den nek te zetten!"
orspel van zijn adres aan de Provisio-
het Volk van Holland van het jaar 1795.

terkundige werkzaamheid wordt in deze
lene kanten zichtbaar.
meer verhandeling dan brief — gelijk zoo
eeuw — handelt vooral over het wezen der
os en het drama en brengt ons daarmede tot

de Dichter W. Bilderdijk, bl. 43.

Heer" — zooals hij hem daar noemt, toenterijd
rouwelijk moet zijn geweest.
Op een paar plaatsen vinden wij den Leidschen
igd tot luim en scherts, zoo b.v. in brief XIII,
kijkje geeft in zijn dagelijksch leven en
reeds van elders wisten, dat hij niet zelden
te slapen. Maar veel sterker vertoont zich
ng tot somberheid en zwartgalligheid, tot
, die hem later meer en meer tot een
. Reeds in 1781 (brief VI) schrijft hij:
mij, dat ik een ernstige ziekte onder de
zij mijn laatste zijn. God dank, als ik
brief XIII noemt hij zich »geweldig
rd" en iets verder in dien brief laat
elijken toestand uit op eene wijze die
aanstellerij doet denken: »Hij heeft
pijn in den arm, beving in de hand,
; hij kan geen pennen meer zien
at alles goed (hoe kwaad dan ook
lgt: »Voor 't overige echter,
gesteldheid van maag, krimping
t een en ander van minder belang
der redelijk wel". Men ziet hier
een beklagenswaardig slachtoffer
XIV, XV, XVI en den
re dergelijke uitingen. Zoo
igd naar den nieuwlings
em mocht halen. Thans
782 te promoveeren en
f anderen werkkring,
en: »en dan geen
1782 heet het: »Dicht

Op die verzen van Feith (Lijktranen op de oude Prinses) schreef Bilderdijk dan ook in 1822 een vermakelijk spotdicht, dat hij echter niet uitgaf¹). Want voor het oog bleef hij sinds 1809 goede vrienden met den »vrijheidsdichter" Feith, met »zijn goeden Feith" die hier bezig was geweest »met twee pannen te bakken". Overigens stemt de voorstelling, die B. van zijne verhouding tot Feith na 1809 aan Immerzeel gaf, weer niet overeen met hetgeen deze brieven ons leeren. Vooral die laatste brief (XXV) met den aanhef: »Niets kan mij dierbaarder en vertroostender zijn dan uwe belangstelling en de hartelijke uitdrukking daarvan" is met de voorstelling aan Immerzeel in strijd. De brief is even hartelijk als vertrouwelijk. B. spreekt daar o. a. den wensch uit »dat wij onderling ons de geschiedenis van ons hart mochten mededeelen ..... want wij zouden elkander verstaan; en wie meer?" En aan het slot van dien brief: »Doe mij, bid ik, het genoegen, en schrijf mij dikwijls". Hij onderteekent zich: »Uwen ouden en waarachtigen vriend".

Ook hier blijkt weer, hoe voorzichtig men moet zijn in het gebruik maken van Bilderdijks mededeelingen omtrent zichzelven of zijne verhouding tot anderen.

De verhouding tot Feith vormt wel een gewichtig deel van deze correspondentie; maar daarin is toch nog heel wat meer dat de moeite van het publiceeren loont. Ik wijs op de brieven VIII, IX, X en XI, waarin Bilderdijk over de ziekte zijner zuster spreekt op een wijze die, hoe overdreven ook, toch wel toont, hoe zeer hij zich verbonden voelt aan „'t goedhartige meisje *dat zo veel werks van mij maakt*"²).

Op de brieven III en XIII, waaruit wij zien hoeveel belang Bilderdijks vader stelde in de poëzie van zijn zoon. Vooral het slot van brief XIII is in dezen belangrijk; ook omdat wij er in zien dat de verhouding van den dichter tot zijn zonden

1) Zie daarover Kollewijn t. a. p. II, 208.

2) De cursiveering van mij.

Heer" — zooals hij hem daar noemt, toentertijd nog al vertrouwelijk moet zijn geweest.

Op een paar plaatsen vinden wij den Leidschen student geneigd tot luim en scherts, zoo b.v. in brief XIII, waar hij Feith een kijkje geeft in zijn dagelijksch leven en bevestigt, wat wij ook reeds van elders wisten, dat hij niet zelden op de colleges zat te slapen. Maar veel sterker vertoont zich reeds hier die neiging tot somberheid en zwartgalligheid, tot klagen en overdrijven, die hem later meer en meer tot een tweede natuur zou worden. Reeds in 1781 (brief VI) schrijft hij: »A propos, alles toont mij, dat ik een ernstige ziekte onder de leden heb, wellicht zal zij mijn laatste zijn. God dank, als ik mijn eindpaal zie!" In brief XIII noemt hij zich »geweldig van geest en — getroubleerd" en iets verder in dien brief laat hij zich over zijn lichamelijken toestand uit op eene wijze die al te zeer aan »pose" en aanstellerij doet denken: »Hij heeft zware jicht en rhumatieke pijn in den arm, beving in de hand, hoofdpijn en wat niet al; hij kan geen pennen meer zien te versnijden". Tot zóóver gaat alles goed (hoe kwaad dan ook voor Bilderdijk). Maar dan volgt: »Voor 't overige echter, *deze kleinigheden* [1]), een geheele ongesteldheid van maag, krimping in de ingewanden en nog 't een en ander van minder belang uitgezonderd, ben ik nu weder redelijk wel". Men ziet hier, hoe B. het er op toelegt voor een beklagenswaardig slachtoffer te worden aangezien. In brief XIV, XV, XVI en den aanvang van XVII vinden wij andere dergelijke uitingen. Zoo b.v. in brief XVI: »Ja, ik heb gehijgd naar den nieuwlings begonnen viertijd, opdat ik eens adem mocht halen. Thands is hij er, en ô dat hij weer om ware!"

Hij hoopt in 1782 te promoveeren en dan de academie te verlaten voor een of anderen werkkring, en drukt dat uit door aan Feith te schrijven: »en dan geen vacanties meer voor mij". In het begin van 1782 heet het: »Dichtkunst, fraaie lettren,

1) De cursiveering van mij.

vaart wel!" (Hij heeft er daarna eene halve eeuw lang nog al het een en ander aan gedaan). »Mijn gevoel is lang uitgeput. mijn smaak lang vernietigd en mijn vuur uitgeblaakt".

Al heeft men nog zooveel eerbied voor Bilderdijks groote gaven als geleerde en als dichter (en ik wensch daarin voor niemand onder te doen) dan kan men toch kwalijk een glimlach bedwingen, wanneer men hem in brief XXIV na een lange jeremiade over zijne zwakte, zijn stamelen, zijn »wurmen om zich onder curateele te laten stellen", hoort vervolgen: »Intusschen ben ik eergisteren voor de 15e maal vader geworden [1]), en een jongen als een wolk brengt alweêr het zijne toe om de lieden mij te doen uitlachen als ik van zwakte en ouderdom klaag. Dan dit daargelaten!"

Overigens zal ik mij wel hoeden van Bilderdijks klachten en melancolie kortweg ingebeeld te noemen. Het komt er slechts op aan, den grond te leeren kennen waaruit de rijkelijk vloeiende maar ten deele troebele bronnen van Bilderdijks gemoeds- en geestesleven opwelden. Zijne vatbaarheid om te genieten was, naar het mij voorkomt, gering. »Gij wilt jouïsseeren, dus schrijft gij mij", aldus lezen wij in brief XIII aan Feith, »ô leer mij dat woord toch verstaan...... daar is een oneindig tal woorden die geen beteekenis hebben, en uw jouïsseeren, helaas! is er een van".

In den aanvang van brief XV, in de passage: »Ik gelukkig worden! ô maak dan al wat me omringt gelukkig enz.", zien wij dat Bilderdijks somberheid niet alleen op hem zelven betrekking heeft, maar dat ook in hem die »weltschmerz" zich deed gevoelen die elders in de West-Europeesche literatuur valt waar te nemen.

Opmerkelijk is in zijn laatsten brief zijne uiting van dankbaarheid en bewondering over de vrouwen. De ongelukkige man had, met het oog op zijne tweede vrouw, wel reden zoo te schrijven.

1) Die vader was toen 56 jaar.

Dat deze brieven ons een kijk geven op Bilderdijks staatkundige gezindheid, is reeds gebleken waar wij over de heruitgave der *Geuzen* handelden. Er is echter meer van dien aard. In brief XX (Sept. 1782) heet het: „mijn geduld is ten einde, en bij 't geen ik weet en voorzie, kan niets gruwzamer gevoegd worden"; maar vooral brief XXI is in dezen hoogst merkwaardig, omdat wij daar zulk een duidelijke voorstelling krijgen van Bilderdijks stemming en gezindheid in dat jaar 1782.

Zoo blijkt hier, dat Da Costa's bewering: dat de theses door Bilderdijk op zijne promotie verdedigd »zich niet zoozeer onderscheiden door iets by uitnemendheid zonderling of paradox" [1]), naar alle waarschijnlijkheid onjuist moet worden geacht. In allen gevalle besefte Bilderdijk ten volle dat zijn stellingen aanstoot zouden geven; hij zelf wijst Feith de z. i. meest aanstootelijke aan. Hij acht, »dat er eenige moed toe behoort om zo tegen den stroom in te roeien en bij een publique promotie het mesje (zo men zegt) op te hangen". Die laatste uitdrukking, ontleend aan het bekkesnijden, toont duidelijk, dat B. zich voorvechter gevoelt. Ook het verhaal van de promotie-partij en den dronk door hem op den Prins ingesteld, is karakteristiek. Aan het slot van dienzelfden brief schrijft hij: »Weê mij! zo ik ooit laf genoeg worde, om door stilzwijgen, daar 't spreken een plicht is, in den raad van dezulken te deelen, die onze gezegende Constitutie zoeken om te keren, en den beminnelijken Vorst, aan wien onze vrijheid hangt, den voet op den nek te zetten!" Daar hooren wij het voorspel van zijn adres aan de Provisioneele Representanten van het Volk van Holland van het jaar 1795.

Ook Bilderdijks letterkundige werkzaamheid wordt in deze brieven van verscheidene kanten zichtbaar.

De eerste brief, meer verhandeling dan brief — gelijk zoo dikwijls in de 18e eeuw — handelt vooral over het wezen der Episode in het epos en het drama en brengt ons daarmede tot

1) De Mensch en de Dichter W. Bilderdijk, bl. 48.

de poëtiek van Aristoteles, Riedel en Batteux [1]). De tweede brief behelst o. a. eene verdediging van Bilderdijks Edipus-vertaling. Andere brieven verplaatsen ons midden in den mikrokosmos der Dichtgenootschappen. De beide vrienden hebben nog alle ontzag voor den Leidschen Pindus, voor het Haagsche Dichtgenootschap, voor den Rotterdamschen dichter, die den teekenachtigen naam van Pieter Leuter droeg. Bilderdijk heeft een prijsvers ingezonden bij het Haagsch Genootschap; hij is in spanning wat de uitslag zal zijn. Zijn vriend De Stoppelaar heeft iemand gesproken die uit de vergadering van het Genootschap kwam. Deze Genootschapper had weer van Ds. Van Spaan gehoord »dat men wederom geen prijs zou kunnen uitdeelen"; er waren wel vijf verzen ingekomen, doch »medioker", één slechts was „vrij goed", maar trof het onderwerp niet. »Ziedaar", zegt Bilderdijk, »mijn vonnis" (IV).

De beide jonge dichters zijn tuk op de medailles der Genootschappen. »Gij moest eerst ieder van uw kinderen een eerpenning nalaten" — schrijft Bilderdijk in brief VI —, en gij hebt er nog verscheidene (vertrouw ik) te wachten; en dan eerst moogt gij een Kabinet aanleggen". Aan het slot van dienzelfden brief vertelt Bilderdijk nog dat zekere Van Haestert die »aenkwekeling by de Haagsche Heeren geweest was" zich een door hem (B.) bewerkte stof had toegeëigend en er een prijsvers van gemaakt. B. zou wel eene »condictio furtiva" [2]) willen instellen; doch zij hebben het reeds op een accoordje gegooid: Bilderdijk heeft voor den plagiarius een plan voor een zegezang op den slag bij Nieuwpoort gemaakt; dat zal deze nu uitwerken. »Maar dit *inter nos*!" Hoe worden wij hier verplaatst te midden

Dier Ziftren, wien de taal geen sprank is van de reden,
Maar dwaze willekeur, die schoolpedanten smeedden.

---

1) In XIV vinden wij eene opmerking over spondeeën en trocheeën in 't Hoogduitsch en Nederlandsch; in XIX eene over den alexandrijn.

2) Terugvordering wegens ontvreemding.

waarover de dichter zich later in *De Kunst der Poëzy* met zoo forsche welsprekendheid lucht zou geven.

Zoo zou er meer te noemen zijn, doch het is mijne bedoeling slechts geweest, in deze korte Inleiding het uitgeven dezer Brieven te rechtvaardigen en ik meen dus hiermede te kunnen besluiten.

G. KALFF.

I.

Den WelEd. Heere Mr. R. Feith te Zwol.

WelEdele Heer, veelgeachte kunstvriend.

Wanneer ik voor eenigen tijd de eer had, UWE. tot mijnent te zien, viel ons gesprek, gelijk over andere stukken, geleerdheid, Dichtkunst, en smaak betreffende, zo ook over 't Toneelspel. In 't bijzonder vesteden de zogenoemde, *Episoden* Uwe aandacht, en, daar wij ongevoelig van 't een tot het ander onderwerp wierden afgeleid, behaagde 't UE. mij eenige nadere opheldring te vragen omtrent mijn verschil met den Heer *Van Alphen* ten opzichte van de *Episoden* der *Ouden*. — De gelegenheid, om ons alsdoen tot een gezet onderzoek van de weêrzijdsche redenen in te laten, ontbrak: tijd, bijzijnd gezelschap, en eene zekere welvoeglijkheid, drongen ons een onderhoud af te breken, 't welk, zonder dat, onzer beider smaak voor de fraaie Letteren eene aangename verlustiging aangeboden, en Uwen wijsgeerigen geest een uitgestrekt veld ter beschouwing geopend zou hebben; te belangrijker, naarmate de zaak minder beoefend is. Ik nam dierhalve op mij, UWE. eens opzettelijk, briefsgewijze, den staat des geschils kortelijk voor te dragen, en mijn gevoelens deswegens met de voornaamste redenen te bekleeden, welke mij voorkomen de zaak buiten bedenken te stellen. — 't Is aan deze belofte dat ik mij heden voorstel te voldoen, mij zelven gelukwenschende, dat dit mij aanleiding verschaft, om Uwen WelEd. het aandenken eenes kunstvriends te herinneren, die zich vleit eenig deel in uwe goedwilligheid te bezitten.

't Is UWE. bekend, dat de Uitgever en Commentator van *Riedels Theorie der schone kunsten en wetenschappen* in zijn *Elfde Hoofdstuk* (Aanteeken. *z*, bladz. 363) op de vraag, die hij voorstelt, of, naamlijk, Aristoteles in zijn Dichtkunst door 't woord *Episodion hetzelfde versta, wat men tegenwoordig Episoden noemt?* zich *genegen* verklaart *om ja te zeggen*. Terwijl ik integendeel, in mijne *Voorafspraak* voor *Sofocles Edipus* (weinige dagen na 't genoemde werk van de pers gekomen) wel duidelijk onderscheide tusschen het *Episode*

der *Ouden* en dat van de *Franschen*: van ieder van welken ik eene bijzondre bepaling opgeve (zie blz. 14 en 18), die, zo ik wete, tot nog door niemand weêrsproken is. — Dat het mij dan vergund zij, UWE. deze onderscheiden bepalingen alleen wat naauwkeurig te doen beschouwen!

De overeenkomst, die er tusschen beiden is, treft in den eersten opslag: de ondergeschiktheid aan 't onderwerp, de palen, binnen welke 't Episode besloten wordt, zijn, wij erkennen 't, kenteekens in beiden gelijk. — Maar van den anderen kant doet zich een onderscheid op, dat niet minder opmerkelijk is. 't Episode der Ouden beschikt volgens ons, van de ondergeschikte personaadjen, hun gesteldheden en caracters, brengt het Tooneelspel in werking, maakt de verwarring, legt den grond ter ontknoping, en verricht alles, wat tusschen de voorstelling des ontwerps en deszelfs bereiking (de uitslag van 't Treurspel) kan invallen. In 't kort: al wat des Dichters vinding in de schikking des Treurspels betreft is onder deze bepaling van 't Episode te brengen. — Ik spreek hier alleen van het Treurspel; doch niet bij afzondering, en omdat ik het Heldendicht uitsluite: in tegendeel; 't geen ik van 't eerste zegge, wil ik ook op het laatste toegepast hebben; maar ik neem het Treurspel mij slechts ten voorbeeld, als zijnde een samenstel van minder uitgestrektheid, en waar in zich dierhalve de samenhang dezer deelen klaarblijkelijker vertoont; terwijl ik met Aristoteles, dit, als een werkend Heldendicht in het klein, 't Heldendicht, als een verhalend Treurspel in 't groot aanmerke.

Na deze laatste bepaling dan, maakt het *Episodion* een noodzaaklijk, een onafscheidbaar deel uit van 't Dichtstuk. En dit vinden wij ook bij de Ouden bevestigd. Een vraagstuk immers, als dit, kan niet door blote redeneeringen, maar moet uit de schriften der Oudheid beslist worden. En, daar het hier op de echte beteekenis, op het ware verstand van een kunstwoord aankomt, hoe kunnen wij anders dan met de leerstellige Schrijveren raadplegen? De ouden kenden de onderscheiden Bedrijven niet, door welke wij de Toneelstukken verdeelen, en die men bij de Romeinen door de Choorzangen afgescheiden vindt. Hunne algemeene en verstandelijke of intellectuéle verdeeling van een Toneelspel was in den knoop in de *ontknoping*. Het leggen van den knoop maakt eigenlijk het wezen des Treurspels uit en de ontknooping besluit het. Hunne mindere en werktuiglijke, of machinale verdeeling (met welke de onze in bedrijven, in aart, gelijk staat) vinden we bij Aristoteles. — Aristoteles onderscheidt de deelen van 't Treurspel (zie deszelfs verh. over de Dichtk. op 't VII Hoofdst.) in vieren: VOORREDE προλογος (*welke voor den optred van den Rei gaat* en de Voorstelling van 't onderwerp behelst: het EPISODE (ἐπεισοδιον) *dat tusschen den eersten en laatsten zang van de Reien invalt* en dus het gantsche Lichaam des Tooneelstuks bevat, behalven den uitslag: den *uitslag* (ἐξοδος) *welke na de zangen der reien is*, het doel van den Dichter, de bereiking van het ontwerp: en, eindelijk *de zangen der Reien* (χορικόν). Dat ieder Treurspel uit deze deelen bestaat, zegt hij uitdruklijk:

het is dus blijkbaar, dat ieder Treurspel het Episode der Ouden heeft; en 't blijkt allerduidelijkst, dat dit Episode, een onafscheidbaar, een noodzaaklijk gedeelte van het Treurspel is: want, zegt onze Wijsgeer, (in 't IX Hoofddeel van 't zelfde werkje): *de deelen eener zaak moeten zoodanig samenhangen, dat door verplaatsing van eenig deel of door het wegnemen deszelven, het geheel veranderd of verwrongen worde: want het gene ontbeerd kan worden, zonder dat deszelfs gemis in het oog loopt, kan niet gezegd worden een deel te zijn.*

Doch geven de Franschen hetzelfde te verstaan, wanneer zij van hunne *Episodes* spreken? Spreken zij dan van een gedeelte, dat aan alle Treurspelen eigen is, en zonder 't welke geen Treurspel bestaan kan? Of drukken zij door dit woord niet veel eer iets onafhangklijks van 't Hoofdonderwerp uit, dat slechts op de eene of andere mooglijke wijze daar mede saamgeschikt worde: gelijk (om een voorbeeld te stellen) het bijverdichtsel van Filoktetes in den Edipus van Voltaire, dat van Theseus in dien van Corneille, dat van Aricia in Racines Fedra? Welke allen niet alleen van de Treurspelen zijn aftezonderen, zonder dat het geheel daar bij lijde: maar wier uitslag zelfs van de ontknooping des Treurspels afhangt, in plaats van dat te ontknopen, gelijk 't Episode der ouden doet. Ja hebben de Franschen, hebben de Onzen, geen Treurspelen welke men daaglijks zegt, en die altoos den naam gehad hebben, zonder Episode te zijn? — *Een gelukkig en wel te pas gebracht Episode*, las ik onlangs bij eenen geestigen Franschman, *is in een Tooneelstuk hetgeen het blanketsel, de mouches en de kleinodien bij de Fransche Jufferschap zijn:* dat is, zo ik mij niet bedriege, zo veel gezegd, als *'t een* en *ander* zijn *toevallige sieraadjen,* eeniglijk aangelegd *of* om het onderwerp 't welk zij versieren, behaaglijker te doen zijn, *of* om een groot en prachtig denkbeeld te geven van de rijkheid (van vernuft in 't eene en van schatten in 't andere geval) van die er gebruik van maakt: maar die noch geven noch nemen tot het bestaan van 't versierde onderwerp. Zo is dan in weêrwil van de overeenkomst der ondergeschiktheid, het Fransch of modern Episode van dat van de Dichters der Oudheid geheel onderscheiden! Edoch zou niet zelfs die overeenkomst, welke wij hier boven aanmerkten, meer schijnbaar dan wezendlijk zijn? is de ondergeschiktheid van beide Episoden aan 't Hoofdonderwerp niet van een verschillenden aart? Bij de Ouden is 't Episode onmiddelijk ondergeschikt aan 't oogmerk van 't Hoofdonderwerp, en van dat oogmerk afhangklijk; dat is, het worde eeniglijk ingevoerd om dat oogmerk, dat Hoofdontwerp, te doen bereiken. Bij de Nieuweren daar tegen, wordt het met een gantsch nieuw, een gantsch verschillend oogmerk ingevoerd, en dit oogmerk is alleen aan het Hoofdoogmerk ondergeschikt; doch zonder daar mede verbonden te zijn. — 't Ware Uwe belezenheid verongelijkt, WelEdele Heer, indien ik dit nader wilde uitpluizen, en tonen dat, niet het bereiken van 't Hoofdoogmerk, het eigen ontwerp des Treurspels; maar de zucht tot verscheidenheid en de moeilijkheid van 't Toneel vol te houden, het hedendaagsche Episode bij de Franschen heeft ingevoerd.

Dit alles koomt mij zo klaar, zo duidelijk, zo blijkbaar voor, dat ik mij niet zou kunnen verbeelden, hoe 't mooglijk waar, dat het iemand in twijfel trok; indien ik niet door eigen ondervinding geleerd had, hoe licht men zijne eigene denkbeelden die men bij de lezing der Ouden meêbrengt, met die welke we van hun ontfangen, te samensmelt en verwart: hoe licht een geringe overeenkomst ons vreemde zaken die ons met een bekenden naam genoemd worden, voor bekend doet aannemen; en, hoe licht wij gevolgtrekkingen maken, eer wij onze beginsels vaststelden. Maar zulks moet ons nog minder verwonderen, indien wij in aanmerking nemen, de schijnbare redenen waar op de weêrstrevers van 't hier gestaafde gevoelen zich werkelijk gronden of immers gronden kunnen. — In de eerste plaatse beroept zich de Hr. Van Alphen op Aristoteles zeventiende Hoofdstuk *waarin hij duidelijk 't Episode der Nieuweren vinde.* Ik bid u, mijn Heer, doorlees dit Hoofdstuk, en ik durve verzekeren, dat gij er niets anders in zult ontdekken, dan 't geen u, van wat gevoelen gij dan ook zijn moogt, daar in zal bevestigen. En dat wel, vermits in dat Hoofdstuk 't Episodium niet verklaard maar als reeds bekend ondersteld wordt, en 't geen er de Schrijver uit afleidt (des nood zijnde) op beide, hoewel natuurlijkst op 't Episode naar mijne opgave verklaard, toepasselijk is. De Schrijver geeft in dat Hoofdstuk eene verdeeling van 't Treurspel in *knoop* en *ontknooping*: waarschouwt den Dichter in 't Treurspel geen verscheiden verdichtsels (*μύϑοι*) te brengen, gelijk in het Heldendicht geschiedt; en gebiedt eindlijk den Rei wel aan het stuk te verbinden, en niet (gelijk Euripides deed) onafhangklijk van 't zelve te maken of (met Agathon) uit andere stukken over te nemen: want, zegt hij, *de Rei is ook een deel van 't geheel* en *wat verschilt het of men de zangen of een lang gesprek van eene andre personaadje of wel een gantsch Episode uit een ander stuk overneemt?* — Van de *verdeeling* des Treurspels in knoop en ontknoping is reeds gesproken: doch wat zijn de verscheiden verdichtsels uit welke het Heldendicht bestaat, en teffens *een* is? geen onafhanklijke daden: want *indien het verdichtsel uit verscheiden daden bestaat, zo heeft het geene eenheid* (zie Hoofdst. 26) welke hij terecht in alle Dichtstuk vordert.

Wat dan? 's Mans meening is duister; doch zo ik mij verklaren moet, ik vind er niets anders in dan 't geen hij vervolgens (Hoofdst. XXIV) *verscheiden Episoden* noemt; dewelke hij aan 't Heldendicht toestaat, *om dat er* (gelijk hij zich uitdrukt) *verscheiden zaken te gelijk geschieden kunnen die tot het zelfde einde betrekkelijk zijn*: terwijl zij in 't Treurspel geen plaats kunnen hebben om de kortheid, die de uitvoering, zal zij mooglijk zijn, vordert.

Dan, licht zal men zeggen, indien 't Episodion alles insluit, wat tot de werking van 't stuk behoort, kunnen er dan meer dan een Episode zijn? Gewis: 't zelfde doel kan op onderscheiden wijzen bereikt worden, en, wanneer verscheiden mindere personaadjen, niet aan elkander ondergeschikt, van elkander onafhangklijke pogingen in 't werk stellen, wier samenloop op het eind van het werk de ontknoping verwekt, kunnen dit verscheiden Episoden

genoemd worden. Wat nu voorts de aanneming van een gantsch Episode uit een ander Treurspel betreft: ieder ziet, dat de Wijsgeer dit als eene ongerijmdheid voorstelt, het welk dierhalve meer voor de onafscheidbaarheid dan voor de afscheidbaarheid van 't Episodion pleit: of, zo iemand hier geene *Demonstratio ab absurdo* wilde toestaan, tenminste sluit dan de vergelijking die hij hier maakt tusschen 't overnemen van den Rei en van 't Episode, stilzwijgende in, dat hij het Episode zo wel als den Rei, waar van hij 't uitdruklijk zegt, als een deel van het Treurspel beschouwt, en dus als onafscheidbaar van 't zelve aanmerkt. — Doch vragen we eens, welke zijn die verscheiden Episoden, die het Heldendicht toelaat, en waar van ook Homerus gebruik maakt? Aristoteles noemt er geen dan *de opnoeming der schepen* in de *Ilias*: en hoedanig is deze Episode? Koomt zij niet volmaakt overeen met die *keuze van middelen, personen* enz. van welke mijne bepaling van 't Episode der ouden gewag maakt? en zou aan eene uitweiding als die, of die in Euripides Φοινισσαι voorkoomt, thans wel de naam van Episode gegeven worden?

Hier mede geloove ik de tegenspraak des Hrn. van Alphen genoeg te hebben weêrlegd: dan het gezag van Dacier is het tweede wapen, waar meê zijn gevoelen verdedigd wordt. Ik heb Dacier tegenwoordig niet bij de hand; doch Gij kent hem, mijn Heer! Gij weet, dat Dacier een geleerd man geweest is, een man, die zeer veel wist; maar zoo ongelukkig in zijne vertaling van Aristoteles Verhandeling over de Dichtkunst, dat hij zijn' Schrijver t' elken reize doet zeggen, 't geen die nooit gedacht heeft, ja waar van hij dikwijls op andere plaatsen het tegendeel blijken laat. Dit hoop ik wel eens nader gelegenheid te zullen vinden om aan te tonen: thands zij het genoeg UWE. te herinneren, dat het gezag van een Franschman hier weinig afdoet, zo 't met geen bewijzen gestaafd is.

Daar mij dan die bewijzen ontbreken, wil ik uwe aandacht liefst nog een korte poos ophouden, met eene tegenwerping welke mij te maken zou zijn uit Aristoteles zelven, die bij mij zeer veel gewichts heeft. — Indien ik, WelEdele Heer! mij in dezen brief niet tot U wendde, indien dit gesprek gericht was tot iemand, minder in staat, verdiensten op hunnen prijs te schatten, ik zoude wellicht een soort van verdediging nodig hebben, wegens 't belang dat ik in dezen Wijsgeer stelle. Meermalen ten minste is 't mij voorgekomen, dat min bekenden met zijne schriften een oog van verachting, of 't ware, op hem nederwierpen; als of hij, wiens naam nog voor eenige Leeftijden gezag genoeg had om alle valschheden zonder bedenking te doen aannemen, thands zelfs de waarheid tot logen moest maken. Zo smal is de baan, die tusschen de blinde aanbidding en de onbedachtzame verguizing doorloopt! Doch, dat wij der reden hulde doen! Heeft men zich in de middeleeuwen eene ingebeelde wijsgeerte, een samenstel van drogredenen op den naam des Stagyriters laten opdringen; 't is niet aan hem, 't is aan zijne uitleggers te wijten.

Niet te vreden, dat men vele, zeer vele kundigheden van de natuur, zeer vele beschouwende waarheden in zijne schriften ontmoette, wilde men alles

bij Aristoteles vinden: hij was 't die alles wist (*quem nihil ignorasse satis constabat*): Natuurkennis, Redenkunst, Godgeleerdheid, Bovennatuurkunde, en wat niet al? 't moest alles uit hem te leren zijn; alles moest uit zijn Schriften bewezen worden, tot zelfs de belachlijke droomen van zinneloze dwepers die men voor onwraakbare en heilige waarheden uitventte. En men verklaarde hem ook zodanig dat er niets aan zijn Leerstelsel ontbrak; ten ware 't gezond verstand. Dus is 't dat men den Wijsgeer eerst door gedwongen en valsche gevolgtrekkingen, tot een katholijken godgeleerde, vervolgens tot een onwetenden geestelijke en volslagen botmuil gemaakt heeft. En nog, zien wij niet bij de meeste vertolkers der ouden, dat zij met hunne meeningen aan de Schrijvers op te dringen, die zij moesten verklaren, dezelven verduisteren! Waarover toch anders loopt dees brief? en wat bleef mij over te bewijzen, indien dit geen plaats vond?

't Is dan, op dat ik eens weder kere van eenen uitstap, die mij alrede te verr' vervoerd heeft: 't is dan in 't X Hoofddeel περὶ ποιητικῆς, dat Aristoteles spreekt van *Episodische fabelen* (want het is met den naam van *Fabel* dat hij het *plan* eens dichtstuks benoemd). *In dezen*, zegt hij, *hangen de Episoden noch waarschijnlijk noch noodzaaklijk aaneen.* De eerste tegenwerping, mij hier uit te maken, koomt weder om hierop uit: Indien 't Episode een onafscheidbaar deel van het stuk is, en alles bevat wat er toe behoort om het Toneelspel tot de ontknoping te brengen, hoe kunnen er dan meer dan een Episode zijn? Hier op is reeds hoger geandwoord; en, die er een voorbeeld van zien wil, beschouwe de *Antigone* van Sofokles; waar in (zo als we het stuk tegenwoordig lezen) Tiresias en Hemon onderscheiden Episoden maken. In de twoede plaats kan men mij te gemoet voeren, dat uit de onderstelling van stukken met meer dan één Episode schijnt voort te vloeien, dat dan ten minste één dier Episoden ontbeerd konde worden; waaruit wederom volgen moet, dat het Episode bij de Ouden geen onafscheidbaar deel van het Treurspel is. Deze aanmerking is schoonschijnend, maar rust op eene onderstelling die nog niet toegestaan is. Zij onderstelt naamlijk dat die Episoden in 't geheel niet aan elkander verbonden zijn, 't geen hunne onafhangklijkheid van elkandren niet meêbrengt; en 't aangehaalde voorbeeld van Sofokles Antigone zal dit voor mij weêrleggen. 't Is echter waar dat het dan geenszins de Episodische stukken zijn van welke Aristoteles spreekt: *waar in de Episoden niet samenhangen.* En schoon de Treurspelen, met twee wel verbonden Episoden saâmgesteld, zekerlijk minder schoon zijn dan die uit één grondstelling voortwerkende, die edele eenvoudigheid ademen, die een groote geest alleen bedoelen, alleen in zijn werken brengen kan, men moet echter toestaan, dat die twee anderszins onafhanklijke stukken door het verband waarin zij gebracht worden, eeniger mate een geheel uitmaken, en dus, als één aangemerkt mogen worden. Terwijl juist het tegendeel plaats heeft in de *Episodische stukken*, gelijk ze Aristoteles heet. Doch Aristoteles spreekt er van met afkeuring, hij verwerpt ze. Onvernuftigen Dichteren, zegt hij, gebeurt het

dikwijls, dat zij, hunne bijverdichtsels niet wel wetende aan een te schakelen, Toneelstukken smeden, uit alzulke lappen en brokken te samengesteld: maar ook *goede Dichters*, gelijk hij zich uitdrukt, vervallen er somwijlen toe: en het is de noodzakelijkheid waarin zij zijn, om hun Treurspel een zekere uitgestrektheid te geven, welke wel eens met het onderwerp in tegenstand koomt; waardoor hun die misslag als afgeperst wordt. Aan deze verplichting om een stuk verder uit te strekken dan 't onderwerp lijden kan, zou men misschien de laatste Toneelen van Sofokles *Aiax*, die buiten 't ontwerp schijnen, mogen toeschrijven. Hier meê zou men de *Antigone* kunnen verschonen, wegens een slot, 't welk men als een uitgerekt en kwalijk verbonden Aanhangsel gewoon is aan te merken. Ik zeg, dat men als zodanig gewoon is aan te merken: want het is er verre af, dat ik dezen misslag in de *Antigone* zou willen toestaan: een stuk dat altoos en algemeen onder de drie meesterstukken des Atheenschen hoofddichters geteld is, en oneindig vele verdiensten heeft! Het is hier de plaats niet, Sofokles tegen zijne bespringers te rechtvaardigen; en een naauwkeurig onderzoek van dit tederste, dit aandoenlijkste zijner Treurspelen, van 't welke 't geheel, van 't welke 't welingericht samenstel nog nimmer begrepen schijnt, zal in eene bijzondere verhandeling wel eens gepaster uitgevoerd worden, indien slechts mijne bezigheden mij toelaten, den daartoe vereischten tijd aan mijne Letterbeoefeningen toe te wijden. — Bij Euripides zouden wij beter slagen in 't nasporen van Episodische stukken: dees Dichter toch is niet zeer gelukkig in 't schikken zijner ontwerpen, hoe zeer hij in de uitvoering, den stijl en 't hartstochtelijke uitmunt. — In zodanige Treurspelen nu vindt men, ik erken het, Episoden, niet wel met het Hoofdonderwerp verbonden; doch dit strijdt geenszins met onze bepaling van 't Episode der ouden, want dan zijn zij dat Episode niet, dan zijn zij iets gebrekkigs, iets verwerpelijks; 't geen derhalve niet tegen den aart van een welingericht Episode bewijst: en Aristoteles geeft er den naam van Episode slechts aan, om dat de Poeëten ze voor Episoden hebben opgegeven, schoon zij 't in de daad niet zijn: even gelijk we in het Redenkunstige een sluitreden van vier termen een sluitreden noemen, om dat ze voor zoodanig wordt opgegeven; terwijl ze in de daad geen sluitreden is, en dus niets tegen een welingerichte bepaling van de sluitreden bewijzen zou.

Ik wil ondertusschen gaarne toestemmen, dat deze gebrekkige Episoden, door Aristoteles bij de Ouden gegispt, eenige overeenkomst hebben met de Episoden der Franschen: Doch dit geeft de Fransche Episoden daarom geen gelijkheid met de (welingerichte, dat is, met de ware) Episoden der oudheid: niet meer dan de overeenkomst die een gebrekkige afteekening van een schaap somtijds heeft met de gedaante van een zwijn (gelijk men van ongeoefende handen dikwijls te zien krijgt) bewijzen zou, dat een schaap en een zwijn hetzelfde dier zijn. Al wat dus verre van het Treurspel gezegd is, op 't Heldendicht ook toepasselijk zijnde, gelijk reeds te voren is aangemerkt; zo achte ik mijne betogingen in 't algemeen aanneemlijk te zijn; en ik vind geenerlei

zwarigheid om te besluiten: dat de Ouden door Episodion niet uitdrukten, 't geen de Franschen door Episode verstaan: dat niet alleen de Episoden der Hedendaagschen door de Ouden niet als welingerichte Episoden erkend zouden worden; maar dat zelfs de algemeene *notiones* van 't oude en 't Fransche Episode wezendlijk onderscheiden zijn.

Zie daar dan, WelEdele Heer! het geen ik op uw verzoek nodig oordeelde van 't bewuste geschilstuk te zeggen. Indien U na dit alles nog eenige zwarigheden mochten overblijven; vereer mij met uwe tegenwerpingen, en ik vlei mij voor den Rechtbank van eenen zo onbevooroordeelden als onpartijdigen pleitbeslisser, de zaak genoegzaam te kunnen voldingen. — Ik erken middlerwijlen Uw geduld veel gevergd te hebben: doch oordeel of ik in 't stuk der fraaie Letteren wel bij de Lakonen school kon gaan?

Schlegels vertaling van Batteux [1]) heb ik vruchtloos in Amsterdam gezocht, maar voor UWE. uit Duitschland doen ontbieden. Het boek is reeds te oud om nog algemeen bekend te zijn, sints men de schone overzetting van *Ramler* leest: doch men zal alle moeite aanwenden. Ik neem de vrijheid hier een afdruk van *die Roemischen und Holländischen Dichter in ihren Meisterstücken* van Albrecht, zo verre zij 't licht zien, bij te voegen: van welk werkje ik het genoegen gehad heb met UWE. te spreken. Voor 't overige, mij uwer hooggeschatte vriendschap aanbevelende, onderschrijf ik mij met alle gevoelens van achting

WelEdele Heer, veelgeëerde Kunstvriend!

UWE. DVDr.

Amstdm den 8n van Slachtm. 1779. Bilderdijk.

II.

WelEdele Heer, veelgeachte Kunstvriend!

Eindelijk gelukt het mij, den lastigen drang mijner bezigheden door te breken, en adem te halen in 't onderhoud van eenen verplichtenden Vriend, wiens oplettendheid mijwaart ik voorlang reeds had moeten beandwoorden, en wien ik voorlang reeds mijn verschuldigden dank betuigd hadde, indien ik mijn hart had mogen voldoen. Hoe zeer ik ben u niet gehouden, WelEdele Heer, voor het gunstig aannemen van mijn verzoek, en voor de vaardigheid met dewelke Uwe vriendelijkheid daar aan voldaan heeft, en die mij het fraaie Dichtstukje op de beeldtenis mijner Vriendinne dubbel veraangenaamt!

Ik zeg u op de gulhartigste wijze dank, mijn Heer; en verklaar in oprecht-

1) Waarschijnlijk de *Principes de la Littérature* vertaald door J. A. Schlegel.

heid en met al de voldoening die 't belang voor Uw roem der ongeveinsdste vriendschap kan inboezemen, dat Gij mij in dit stukje verre overtroffen hebt. — Daar was geenerlei haast bij, mijn Heer, en ik heb geenerlei oogmerk met het verzamelen van diergelijke Bijschriftjes, dan ze bij de werken der Freule [1]) te voegen, en het vermaak te genieten van den geest van bekwame Dichteren zich in een waardig onderwerp te zien uitlaten, 't gene ik mij verbeelde dat in de Kunst zijne nuttigheid heeft. Behalven het uwe is mij slechts nog één stukje geworden; doch ik vlei mij, dat de aanstaande feestdag op den Leydschen Helikon [2]) welke bestemd is, om het afbeeldsel der Dichteresse in ons heiligdom in te wijden, mij gelegenheid zal verschaffen, om mijne verzameling rijkelijk te vergroten.

Ik geef mij de eer, hier bij eenige aanmerkingen op Uwe *Ode aan God* in te sluiten. Gij zult zien, mijn Heer, hoe bedilziek ik ben geweest; doch UwWE. heeft het gewild, ik behoef er dus geene verschoning over te vragen. Ook geeft het al een gunstig vooroordeel voor dezen Lierzang, dat ik met al mijn naauwgezetheid op een stuk van anderhalfhonderd vaerzen niet meer dan deze kleine vitterijtjes heb weten te vinden. — Ik meen UWE. reeds mijn algemeen oordeel er over gemeld te hebben; ik mag er dierhalve thands geene lofspraak over geven: hoe gaarne zoude ik over de veelvuldige schoonheden die er in voorkomen, over de verheven houding die er in heerscht, het gevoel dat er in doorstraalt; de kracht van taal waar hij meê uitgedrukt. de zangerige versificatie waar meê hij omkleed is, uitwijden, indien ik aan een' ander dan den Dichter schreef! Doch uwe kieschheid vordert een rechtmatig ontzag en ik bepaal mij.

Zeer licht kon ik mij overreden, dat UWE. 't in den grond der zake met mij eens zoude zijn omtrent mijnen Brief over de *Dicht- en Toneelkundige Bibliotheek* uit gegeven. — Ik erken ook, mijn Heer, dat de opgegeven verbetering van de Schrijvers der Algemeene Biblioth. mij vat genoeg op hen gegeven had, om ze (zo het zijn moest) een weinigje te bestraffen. Ook is mij de aanmerking Uwer WelEd. reeds van meer Lieden van smaak voorgekomen. Doch waarom juist altoos op zijn uiterste recht gestaan? Ik zou zelfs deze nieuwopgeworpen Journalisten ongemerkt voorbij zijn gegaan, zo ik niet genoodzaakt ware, dien Brief gemeen te maken; en ik verbeelde mij hen zelfs zo gematigd behandeld te hebben als mogelijk was. — De Algem. Bibliotheekschrijvers intusschen meenden het ook zo kwaad niet: zij hebben zich slechts wat onvoorzichtig uitgedrukt, en zijn daardoor tot den misslag vervallen, waar zij mij van beschuldigden: zich niet te doen verstaan naamlijk. — Want immers kan men kwalijk gelooven dat deze Heeren ἀδελφη, dat zuster beteekent, en van het vrouwlijk woord *hand*, in het Grieksch zo wel als in het

1) Freule de Lannoy.

2) Het Leidsch Dichtgenootschap: *Kunst wordt door Arbeid verkregen.*

Nederduitsch vrouwelijk gezegd wordt, door *Broeder* zouden hebben willen uitdrukken. Ik voor mij ben overreed, dat zij alleen hebben willen zeggen, dat *deze uwe zusters* van de handen gezegd, in onze taal niet verstaanbaar genoeg uitgedrukt was, en dat men de plaats τὰς ἀδελφάς τάς δε τὰς ἐμάς χέρας door *deze mijne handen*, *de handen uws broeders*, *fraternas manus*, had moeten vertalen. Zij komen dus in de opvatting van den text met mij overeen; en oordeelen, dat ik wel gedaan heb met ἀδελφαι χερες door *beide handen* of *het paar handen* over te brengen, gelijk 't anderszins beteekent; maar met te rug zicht op den toestand des sprekenden er een fijner zin in te zoeken die in den geest van Sofokles is, en dien de Hn. Wijttenbach en Fontein (die de uitgave van mijnen Edipus mij het geluk verschaft heeft te leren kennen) er ook in gelooven te vinden. Edipus noemt zijne handen ongetwijfeld de zusters zijner kinderen, omdat hij hun Broeder is: de Recensenten willen alleen dat dit onverstaanbaar in 't nederduitsch zij; en, waarlijk, ik twijfel of de uitdrukking niet wel eenigzins duister moet voorkomen? Zij vertalen dierhalve de plaats op hunne wijze *deze uw Broeders*, *deze mijne handen*, en dit is, ongelukkig, niet minder duister. — Vergun mij, mijn Heer, deze vertaling een weinig op te helderen, en aan te merken, dat het woord *Broeder*, zo veel ik begrijpen kan, hier niet in 't meervoudig getal, maar in den tweeden naamval van 't enkelvoudige verstaan moet worden: dat onze Schrijver (gelijk verscheiden anderen doen) den *genitivus* op de wijze der *adjectiva* gebruikt, waar door het *possessivum* bij hem in den zelfden naamval staat met het substantivum *handen* als daar bij behorende: dus zeggen goede Schrijvers: *mijn Moeders goed*, *mijn Vaders erf*, waar voor wij (gewoonlijk) schrijven, *mijner Moeder goed*, *mijns Vaders erf*. En dus moet men, zo ik het wel hebbe, bij den Recensieschrijver door *uw Broeders*, *mijn handen* verstaan *uws broeders*, *mijne handen*, dat is *uws broeders handen*, *deze mijne handen* bij herhaling: zo levert alles een zeer goeden zin op: „*Treedt nader tot deze uws broeders*, *tot deze mijne handen*"; en het geschil is alleen of ik misschien verstaanbarer geweest zou zijn door ἀδελφη in mijn vertolking als een *adjectivum* aan te merken.

Dit lijdt voorzeker bedenken, en ik wil in mijn eigen zaak geen rechter zijn. Hoe het zij; heeft de schrijver der beoordeeling gelijk, ik kan het hem toestaan, zonder dat mijne misgreep mij behoeft te beschamen, en hij heeft deze aanmerking ook geenzins gemaakt om haar tot mijn nadeel te laten gelden. Integendeel hij *vindt de blijken* van eene *oordeelkundige* navolging van het *oirsprongklijke Grieksch* in het *stuk-zelve*, en in *de Aanteekeningen*; en bekrachtigt die blijken door *dezen misslag*, die alleen het oirsprongkelijk zelve mij had kunnen doen begaan; en dit niet dan om de verdenking te weren, als of ik van andere navolgingen en vertalingen hulp ontleend mochte hebben. Heb ik daar tegen mijn' text verstaanbaar genoeg uitgedrukt ('t geen ik zelf niet beslissen kan) zo kan men den Recensent echter niet kwalijk afnemen, dat hij zulks duidelijker gelooft te kunnen geschieden en ik wil niet geheel

wederspreken, dat het in 't algemeen verstaanbarer zou zijn, zo men las *uwe broeders handen*, voor *de handen die uwe zusters zijn*.

Het is waar, dat 's mans uitdrukking duister is; doch ik geloof haar te kunnen verstaan en bevatlijk te kunnen maken, en alsdan heeft zijn gevoelen niets dat tegenstaat.

In de daad, mijn Heer, zo lang ik een redelijken zin aan de uitdrukking geven kan, plooie ik ze liever ten besten, dan iemand die kundigheid toont, van een lompe feil te verdenken. Daar is ook in de Letteroefening zo veel omtrent zaken te schiften en te vereffenen, dat ik op een uitdrukking lichtlijk iets toegeve. Dit merke ik echter, dat de Recensent moeilijker bij het algemeen zijn critique een kleur kan geven dan bij mij: — dan, ik heb des te minder nodig, mij tegen zijne aanmerking te verzetten.

Maar reeds te lang heb ik, WelEdele Heer, uw geduld gerekt met dit pleidooi voor mijn tegenschrijven. Ik breek het af, en, met één, dezen brief, onder aanbeveling van mijzelven in de hooggeschatte vriendschap Uwer WelEd. en met vernieuwde verzekering der hoogachting, waar mede ik mij oprechtelijk teeken,

WelEdele Heer, veelgeëerde Kunstvriend

UWE. DW. Dienaar

Amstdm den 12 Maart 1780. BILDERDIJK.

III.

Lieve Vriend!

Ik zou zo lang niet vertoefd hebben met op Uwen laatsten te audwoorden, indien ik door *Selschop* [1]) niet op waar gehouden, of zoo ik dit slechts gegist hadde. — Thands bekoomt Gij bij dezen de Fransche vertaaling der Messiade, Klopstoks Oden, en de werken van Göthe. — Van de Oden van Klopstok zende ik U slechts een' Nadruk, doch die mij verzekerd wordt zeer goed te zijn: mishaagt hij U, zo blijft hij de mijne, en ik zal de oorspronklijke uitgave voor u ontbieden, als niet in de stad zijnde. Beveel slechts.

De gevraagde plaats bij Milton is een parenthesis: zie hier den volzin, Parad. lost B. I. v. 143 seqq.

"But what if he our conqu'ror (*whom i now*
"*Of force believe almighty, since no less*
"*Than such could have o'erpower'd such force as ours*)
"Have left us this our spirit and strength entire
"Strongly to suffer and support our pains,
"That we may so suffice his vengeful ire,

1) Een boekhandelaar.

"Or do him mightier service as his thralls
"By right of war, whate'er his bussinefs be
"Here in the heart of hell to work in fire,
"Or do his errands in the gloomy deep;
"What can it then avail, though yet we feel
"Strength undiminish'd, or eternal being
"To undergo eternal punishment".

Om een' sprong van Milton op mij te nemen: de *Kenschets onzer Voorvaderen* is op een wanhopige wijze voltooid. Gij hebt het stuk 940 vaerzen groot gezien, en dus bleef het geruimen tijd, tot ik eindlijk op zekeren avond besloot, niet naar bed te gaan eer het ten einde gebracht ware. Dus werd het tot 1090 vaerzen gerekt, en ik geef u te oordeelen, hoe een zo verhaastte arbeid er uit moet zien. Nu was er geen tijd meer om iets aan de beschaving te doen, en ik kon niet van mij verkrijgen het dus ruuw af te zenden. Hier toe werd ik echter overgehaald door den raad van mijn Vader, wien ik het zien liet, en die het, ondanks zijn ruuwheid, voor mijn beste dichtstuk keurde. Ik veranderde dan den laatsten regel, die ijsselijk stout was (en dien ik wel zou hebben durven behouden, zo ik de vereischte beschaving aan 't werk gegeven had, doch nu vrij belachlijk vond), en zond het aan onzen *Bussing* 1) ter afschrijving. Heden vertrekt het naar De Haag, en wacht op zijn' overwinnaar. — ô Waarom zult Gij het niet zijn, lieve vriend, en waarom stelt gij mij bloot aan overwonnen te worden zonder dat de vreugde over de zegepraal eenes vriends mij de neêrlaag vergoedt?

Doch Gij zult ongetwijfeld begeerig zijn om het slot van mijn' Lierzang te weten? Ik sluit hem bij deze pakkaadje in: Lees hem, vindt gij 't goed, en meld er me Uw oordeel oprechtelijk over. Misschien koomt U ook onder 't lezen, wel eene of andere verbetering te binnen, ei lieve, onthoud mij die niet! Mag ik het klad ook zo spoedig als mogelijk is, te rug?

Thands zijt Gij van Uwe mistroostige Luim herkomen? en Gij hebt er bij gewonnen? den Hemel zij dank voor 't bewaarheden mijner voorspelling! Thands, lieve Vriend, gaat Uw ziel zwanger van iets groots, thands is zij geschikt om buitengewone pogingen in 't werk te stellen: ô bedien U van deze gesteltenisse. Gij wilt een vertaling van de Messiade ondernemen: zo dees arbeid in eenige hand vertrouwd is, 't is in de Uwe en ik verwacht er alles van. Doch, mag ik mij vrij uiten, spil er Uw krachten niet op. Dan, wanneer de jaren ons vuur verdoofd, onze verbeelding verzwakt hebben, dan is het de tijd voor Navolgingen, eer niet. Uw dichtader bruischt te welig, om zijn stroom naar de leiding van iemand, wie 't ook zij, te regelen; Uw vuur is te levendig om van eenen ander' voedsel te eischen; en Uwe verbeelding te vruchtbaar om *suppositiții partus* te koesteren. Gij zijt, geloof mij, geboren, niet om den roem van de Duitscheren bij de onzen te vestigen;

1) Student in de Theologie en vriend van B. te Leiden.

maar om den kunstroem van Neêrland bij Uitlanders uit te breiden. Wees oirsprongklijk, gelijk gij dus verre geweest zijt, en verdruk Uw vernuft niet door het aan den Buitenlandschen Geest te onderwerpen. 't Verliest daar bij, het verliest van zijn stoutheid, van zijn gemaklijkheid in het voortbrengen, door het Navolgen; dit kan ik (zonder mij met U in vergelijking te brengen) uit eigen ondervinding getuigen. De Edypus heeft mij veel nadeel gedaan.

Ik wil U echter de lectuur van Klopstoks Heldendicht niet ontraden. In tegendeel het sombre van dit stuk is geschikt om meê te werken tot die trempe van ziel, welke ter uitvoering van Uwe ontworpen *Ode aan de Eeuwigheid* vereischt wordt. Ai, stel dit niet uit Uw gedachten, voltrek dit plan, en gij zult U en onzen Landaart meer vereeren, dan door de volmaakste uitvoering van een Vertaling van Klopstok!

Doch hebt gij ook reeds aan DE GEUZEN gedacht? — Ik wil de werking van Uwen eigen' genie niet verstoren, maar indien gij aan 't werk van een' ander de hand wildet leenen, ô laat dit den voorkeur hebben. De aart van het onderwerp, de Vaderlandsche gevoelens, alles interesseert er mij voor, en behoort er geheel de natie bij te interesseeren. Vooral, in de tegenwoordige tijdsomstandigheden, waar in de beweeggronden tot onpartijdige en belangloze zucht voor het Vaderland niet genoeg vernieuwd kunnen worden. 't Waar, mooglijk, nooit tijdiger dan nu.

Ik besluit dezen in haast en onder verschoning van de slordigheid van schrift en stijl; doch niet dan na de hartlijkste toebidding van Gods beste zegeningen bij de eindiging van dit en den aanvang van 't volgende Jaar. Geniet met al die U dierbaar zijn het volkomenst geluk, waar een sterveling vatbaar voor is en tel onder dezelven (dit hangt van U af)

Uwen

Amstd^{m} den 29^{n} Dec. 1780. BILDERDIJK.

N. S. Zo terstond doet Selschop mij weten, dat hij de Oden van Klopstok niet vinden kan: ik hou het overige hier derhalven niet na op; en zal ze bij de ontfangst apart zenden.

IV.

Lieve Vriend!

Ik vlei mij wel, dat Gij thands nevens de Uwen welvarend zult zijn; doch verlang niet te min allervurigst, dit van U te vernemen. — Nog heb ik de oden van Klopstok niet, en moet mij met de fraaie beloften van Selschop te vreden houden, die ze reeds voorlang zegt ontboden te hebben en er op nieuw om geschreven heeft, nu hij zich in de mening van er nog een' slechter druk van te hebben, bedrogen ziet. Hoe wel deed ik, van den tusschenvallenden dooi gebruik te maken, om u de overige boekjes te zenden! Immers ik vertrouw dat ze u wel geworden zullen zijn, en niet onderweg opgehouden gelijk

eenige dingen, die ik toen naar Zuidholland gezonden heb, en die nog niet aangekomen zijn. Gelukkig! is het traject te Uwaart onmiddelijk, en dit stelt mij gerust. — Hoe vindt gij thands het slot van mijn vaers? En hoe is uwe voorspelling daarover? — wees, bidde ik, geen valsch profeet; maar bedenk, dat men de fortuin wel te veel vergen kan. Dus verre is zij mij gunstig geweest; doch ik ben onbescheiden genoeg om haar telkens opnieuw lastig te vallen; thands verveelt het haar, en zij keert mij den nek toe. Dit zeg ik niet zonder reden: onze *Stoppelaar* 1) is in de Haag geweest en heeft daar, in 't begin dezer maand, *Van den Burg* gesproken, die uit de Vergadering van het Genootschap kwam. Dees verhaalde hem, van *Ds. v. Spaan* 2) vernomen te hebben: „dat men wederom geen prijs zou kunnen uitdeelen: dat er wel 5 vaerzen ingekomen waren; doch *medioker*; dat er echter *één vrij goed dichtstuk* bij was, maar 't geen 't onderwerp niet trof" — Zie daar, lieve Vriend, mijn vonnis; waar van ik in de aannaderende maand slechts de promulgatie verwachte! Ik wenschte echter wel te weten, of ik onder die vier overigen behore; dan of 't *Dichtstuk op zich-zelf*, het mijne zij? Het eerste zou recht vernederend zijn; het laatste durf ik niet hopen, schoon ik wel verwachtte, ten minste duchtte, dat men 't ontwerp niet behoorlijk door zou zien. Zie daar de vrucht van mijn omslachtige plans!

Was het dus echter, ik zou, voor 't minst, geen overwinnaar hebben, en dit zegt al iets. Gij ziet, dat ik mij trooste zo goed ik kan: want uw begonnen Dichtstuk te reclameeren ware thands vruchtloos, en ik wil mij de spijt, die ik over 't laten steeken van hetzelve gevoele, door geen gestadig aandenken doen pijnigen.

De arme *Bussing* echter! die zo veel moeite te vergeefsch gedaan heeft, om het langdradig stuk af te schrijven!

Bij ons zijn *acht* zeer goede Vaerzen op *'t geweeten* ingekomen: dit *inter nos!* Gij weet, dat ik thands weêr te Leyden ben; waar ik binnen kort eenige tijding van U verwachte, ô laat ze mij toekomen, gij weet hoe aangenaam zij mij is. Groet uwe geliefde Egâ en wat u dierbaar is, en bemin

Uw beminnende

Leyden den 18, 19 Januarij 1781. BILDERDIJK.

Raptim.

V.

Dierbare Vriend!

Op het oogenblik ontfing ik uwen brief zonder dagteekening, die mij complimenteert met de nieuwlings behaalde eermunt; die mijne nalezing van Uwe verhandeling vraagt; en die verder een hevig pleidooi tegen mijne Episoden

1) Misschien Joan de Stoppelaar (geb. 1757), predikant en dichter.

2) Joh. van Spaan (geb. 1720) sinds 1762 predikant in den Haag.

behelst. — Wat het eerste betreffe, ik zal op den Woensdag na den aanstaanden Hemelvaartsdag U het compliment in specie wederom geven: wat van 't tweede zij; gij hebt recht, over mij te beschikken; maar het derde, het derde, mijn Vriend! — Daar zullen we nog een wijl' over kibbelen! — 't I thands feestdag, ik heb dus eenigen tijd, en gelukkig! gisteren een paar riem papier opgedaan, en daar kan ik, zoo ik hoop, nog al verr' mede komen.

Zonder voorafspraak (of zo er een wezen moet, neem haar uit de Catechetische woorden: „zij hebben vele vonden gezocht!") ik zal uwe nieuwe bewijzen een voor een onderzoeken, maar ik vrees dat er contrabande waar onder loopt. Zie wel toe!

„Indien het Episode in het Heldendicht hetzelfde ware, wat het na de „bepaling van Aristoteles in het Treurspel is, dan moest het volstrekt „het geheele lichaam des Heldendichts behelzen, men zou er alleen de „voorstelling en de inroeping van kunnen afnemen, en al het overige „maakt de Episode uit".

Dit is, waarde Vriend, 't allereerste, 't welk gij tegen mij inbrengt, en gij voegt er bij: „Gij ziet, dat deze gevolgtrekking doorgaat: immers indien er „maar vier deelen in het Treurspel zijn, de *Voorrede*, het *Episode*, de *uitslag*, „en de *zangen der Reien*, spreekt het van zelfs, dat het *Episode* in het Treur„spel, al dat gene is, 't welk de *drie andere* deelen niet uitmaakt, en dat al „het gene overblijft, wanneer men deze drie deelen wegneemt, het *Episode* is".

Zal deze gevolgtrekking doorgaan, zo moet er bewezen worden: Voor eerst: dat het Heldendicht niet nog andere deelen heeft, die het niet met het Treurspel gemeen heeft: en ten tweede, en voornaamlijk: dat het *Heldendicht* geen der *drie andere* deelen van 't Treurspel bezit. — Het eerste kan ik toegeven, onder die beperking welke Gijzelf gesteld hebt, door de voorstelling des Dichters (die van de voorstelling des onderwerps die het Heldendicht met het Treurspel gemeen heeft, onderscheiden moet worden) en de aanroeping af te zonderen; doch hier wint Gij niets mede; zo lang ook het tweede niet aan wordt genomen. En dit, dit ontken ik wel hartelijk.

Ook het Heldendicht heeft de voorstelling (*gens inimica mihi Tyrrhenum navigat equor*, enz. *Vous voiez à quel point le dessin m'humilie*, enz.) die het Eerste Bedrijf in het Treurspel is. Ook het Heldendicht heeft den uitslag of ontknooping, die het Vijfde Bedrijf in het Treurspel is. En dus volgt het niet, dat zo 't Episode in het Heldendicht, dat van 't Treurspel is, heel het Heldendicht uit het Episode bestaan moet. — Maar wat volgt er uit? dat het Episode in het eerste plan van het een zo wel als van 't ander Dichtstuk begrepen moet zijn, dat het tot het wezen des Heldendichts behoort, en dat het datgene is, door hetwelke de uitslag bereikt wordt. Dit is mijne grondtelling, en 't is hier uit, dat Aristoteles zich volkomen verklaren laat.

„Maar kan Dit (gaat gij voort) wel het Denkbeeld geweest zijn, van „den zelfden man die ons leert (cap. 17, bij mij 16) dat het Heldendicht „door de Episoden zijn uitgestrektheid krijgt?"

Ja, volkomen, mijn Heer; want, daar en de deugd der *voorstelling*, die in de klaarheid bestaat, kortheid en beknoptheid vorderen: zo is 't zeker, dat de uitgestrektheid door de Episoden wordt aangebracht. – Maar zegt zelfs onze wijsgeer dit wel in de daad? zien wij de plaats eens na. — "In de Tooneelstukken", zegt hij (dus letterlijk), „moeten de Episoden beknopt zijn: maar het Heldendicht wordt erdoor verlengd". Dit zegt hij niet opzetlijk van 't Heldendicht, maar alleen op een plaats daar hij handelt van 't Treurspel; daar geeft hij een vereischte op van het Treurspel, en hij zegt in 't voorbijgaan, dat die les die hij daar geeft, niet op 't Heldendicht uitgestrekt worden moet. Hij wil zeggen, zij "mogen in 't Heldendicht lang zijn"; en hij past dit toe op het voorbeeld van de Odyssea, waar hij het plan kort en zakelijk opgeeft, om te tonen dat de Episoden daar het Dichtstuk lang uitstrekken. Dit onderwerp is daar de te huis komst en herstelling van Ulysses, en al de rest, zegt hij, zijn Episoden.

Zeer goed heeft het Daniel Heinsius: "Observandum etiâm, in Dramatibus concisa esse Episodia debere, cum contra, producendi poëmatis causa, longiora adhibeant Epici", doch voor het vervolg loopt hij mis met al de overigen. Het vergrijp is gering; maar van een al te grooten invloed; het bestaat alleen in 't verzuim van de onderscheiding van den tekst. — Zie hier, hoe ik het vertolke en vergelijk het oirspronglijk: "Want in de Odyssea is er een lang verhaal van iemand die verscheiden jaren uitlandig zwerft, die van een zeegod vervolgd word, die alleen is §. Terwijl het tot zijnent zodanig gesteld is, dat zijn goed van zijn vrouws minnaars doorgebracht en zijnen zoon lagen gelegd worden § landt hij (Ulysses) na al zijne geleden stormen aan, en, de zijnen herkennende, de anderen overvallende, verdelgt hij zijn vijanden, en wordt hersteld. Dit nu is het (geen aan het onderwerp) eigen (is), het geen tot het onderwerp behoort: 't overige behoort tot het Episode".

Hier onderscheidt onze wijsgeer uitdrukkelijk het omzwerven, de vervolging van Neptunus, en de omstandigheden van Ulysses huis, van zijne te rugkomst en herstelling, die hij alleen tot het eigene des onderwerps brengt, al die andere historiëtjes tot de Episode verwijzende. Het geen voor het eerste teeken § gaat, is dat deel van het Episode, dat vereischt word om den uitslag te bereiken; het geen tusschen deze twee teekens §§ vervat wordt, begrijpt de omstandigheden, doorwelke de uitslag op zo- of zodanige wijze bepaald wordt, en dit behoort meê tot het Episode: alleen het laatste gedeelte, de uitslag, de ontknooping-zelve (het eenige dat de wijsgeer hier, oplettend, *oratione directa* uitdrukt) zegt hij eigen aan 't ontwerp (of, zo gij 't wilt uitdrukken, aan de Fabel) te zijn. — En dewijl dit steeds een vrij klein gedeelte van het Dichtstuk beslaat, zo bewijst dit volkomen 't geen de wijsgeer bedoelde, dat men in de Heldendichten lange Episoden maakt om het stuk uit te strekken. Want waarlijk, het Episode is lang van de reis van Ulysses en hetgeen zijn gezin aangaat: doch het geen Scylla, Charybdis, de Sirenen, Polypheem, Circe en Calypso betreft, is ieder op zich zelve zo uitgestrekt

niet: deze deelen te samen maken 't Episode, en wel een lang Episode uit.

Dat ik mij nog iets nader verklare. Aristoteles zegt: „Dit is het eigene der Fabel". Waar slaat dit op? Op het laatste gedeelte van zijn rede, op dat, 't welk hij *in oratione directa* gezegd had: de aankomst en herstelling van Ulysses. — „Al het overige zijn Episoden". Waar is dit toe betrekkelijk? Op al het geen in die rede vooraf gaat, op al wat hij *in oratione obliqua* gezegd had: Ulysses reis en de omstandigheden van zijn gezin. — Aristoteles geeft hier het plan op van de gansche Odyssea, niet slechts het wezen der Fabel. — Indien hij anders gemeend had, kwam het er niet te pas; het kwam niet te pas van den aart van de Fabel in 't Heldendicht te spreken, terwijl hij van 't Episode in het Treurspel handelde. Maar Aristoteles is naauwkeurig, en stelt niets lichtlijk zonder bewijs aan te voeren. Hierom, daar hij van de Episoden in 't algemeen handelt, onderscheidt hij dat van het Heldendicht daar (?) het van het andere onderscheiden is, en bewijst hij zijne onderscheiding; 't geen hij zeker niet zoude doen, indien hij op 't eind van dit Hoofdstuk van de Fabel sprak.

„Maar, vraagt gij verder, is het met de Eneïde wel anders gelegen?" — De overeenkomst van die met de nieuweren heb ik in mijn vorigen ten volle erkend, en het geval van Nisus en Euryalus aangehaald: voor Dido is nog iets te zeggen, zij treedt in het plan van Juno, en hare *amourettes* vertragen de vervulling van 't lot dat hem riep naar Italie: zo vertraagt Gabrielle d'Estrée het winnen van Parijs: 't doel, 't ontwerp des dichtstuks; zo strijdt het geval van Ulysses bij den Cyclops, bij Calypso etc. met de vervordering van de reis naar Ithaca, alwaar aan te landen het ontwerp is: en dus koomt het zeer geschikt in het Episode.

Na dit alles begrijpt gij zeer wel, lieve Vriend, dat uw reden van waarschijnlijkheid weinig klem heeft. Vooral daar zij op eene onderstelling gegrond is, die geen streek houdt. Gij onderstelt naamlijk dat de Episoden „van het Toneel naderhand tot het Heldendicht overgegaan zijn". Dit ontken ik ten sterkste. 't Episode is zo onafscheidelijk van alle gedicht 't welk een daad behelst, dat het niet van het een tot het ander kan overgaan, maar met ieder soort zelve geboren wordt, 't is er (gelijk gij in uw verhandeling ten opzichte van het Treurspel aanmerkt) altoos een onafscheidelijk deel van.

Gij werpt mij Aristotles duisterheid tegen. — Ik bevind deze duisterheid niet, menge men slechts geen meêgebrachte denkbeelden onder zijn woorden, en hij is klaar. Of is hij niet altoos getrouw aan zijn eens aangenomen benamingen, naauwkeurig in 't onderscheiden, en gereed met zijn bewijzen? — Wat wil men meer.

't Is ook zeker dat de Wijsgeer zich niet tegenspreekt over de noodzakelijkheid van de Episoden. Maar hij zou zich tegenspreken indien hij van Moderne Episoden sprak. Wanneer hij ze niet noodzakelijk zegt te zijn spreekt hij in betrekking tot de Fabel, tot het ontwerp van de daad. Wanneer hij ze noodzakelijk oordeelt, in betrekking tot het Dichtstuk waarvan zij een deel

en dus onafscheidelijk zijn. En in dit laatste geval moet men nog onderscheiden *quoad formam* en *quoad materiam: quoad materiam* zijn ze in 't Dichtstuk noodzakelijk, *quoad formam* niet. — *Ulysses moest van elders op reis zijn naar Ithaca.* Dit is 't Episode der Odyssea: maar hij behoefde niet op zee geslingerd te worden; dit is 't Episode van Homerus Odyssea; hij kon ook b.v. uit *Achaie* te Land weêrom komen en vreemde ontmoetingen hebben. *Quoad materiam* zijn ze eigen aan alle Dichtstuk, *quoad formam* hangen ze van de keuze des Dichters af. Bossu [1]) verklaart de zaak wel, maar op een verkeerd beginsel.

Ga dit na, bidde ik u, lieve Vriend, en beproef het. — Wat de plaats van Batteux betreffe, ik erken, dat zij mij niet in 't hoofd lag: doch nu erken ik haar niet te verstaan. „In de *eerste* beteekenis, zegt hij, en ook in de *tegenwoordige*, is het Episode een stukje dat tot de Hoofddaad medewerkt, maar er af kan: het is van beteekenis veranderd in het Toneelspel". Wat volgt hier uit, anders, dan dat het Toneelspel tot de beteekenis van iets onafscheidbaars gebracht is: doch dit is valsch, zo we het van *tegenwoordig* verstaan; en het strijdt niet met mijn stelling dat men thands het woord in dezelfde beteekenis neemt in het Heldendicht zo wel als het Treurspel. — Waar heb ik mij dan hierin misgrepen?

Dit in vliegenden haast; na 't bezorgen van de Verhandeling schrijf ik nader. Vaarwel, groet de uwen, vergeef stijl en schrift en bemin

Uwen

Leyden den 14 febr. 1781. BILDERDIJK.

N. S. Wees zo goed dezen brief tè bewaren: ik wilde er iets uit trekken. Uw commissien zal ik waarnemen.

VI.

Dierbare Vriend!

Op twee uwer brieven heb ik te antwoorden. Ik begin met den laatsten, die ik heden ontfangen heb en waar van ik t'eenenmale vervuld ben. Ik heb uw dichtstuk Carel de Vijfde gelezen, herlezen, overpeinsd; ik heb het verzwolgen, ik heb het herkaauwd. — Neen, ik zeg niet te veel, als ik het het beste stuk noem dat Gij immer — gemaakt hebt. Schier had ik gezegd, immer maken zult, dit herroep ik: kunnen aardwormen als ik, zich verbeelden, tot wat hoogte Uw onbegrijplijke geest het licht brengen kan, voor welke ontwerpen hij verordend is; en zoude ik mij vermeten hem palen voor te schrijven? — Hoe het zij, dit uw Dichtstuk is onvergelijkelijk, en ik walg

1) Père le Bossu die een *Traité sur le poème epique* had geschreven.

thands van mij-zelven. Ik verlaat de Zanggodinnen; ô offer gij haar voor u en mij teffens, ons Vaderland zal er oneindig bij winnen, en 't zou mij vergeten, indien uwe vriendschap mij niet ondersteunde. — Daar ligt nu de Lier, aan 't gewormte ten prooi gegeven, ik herneem haar niet weder.

Lach vrij, lieve vriend, lach vrij om mijn razend voorkomen, en vraag *satin sanus*? Ik geloof het niet: ten minste ik deug tegenwoordig nergens meer toe. Middlerwijl heeft men mij onderdaags Lid van de Maatschappij van Letterkunde en van het genootschap in 's Hage gaan maken. Begrijp eens!

Maar te rug tot de zaak! Zend het Dichtstuk toch in, 't is uitmuntend, 't is overheerlijk! Wilt ge er een' voorzang bij maken, 't is mij wel, doch volvoer hem dan ook, of zend de Aanspraak alleen; want Gij moogt haar der Natie niet onthouden; gij zijt ze aan haar zo wel als aan Uw glorie, en aan mijn Vriendschap verplicht, die uw' roem eindloos waardeert. Dit weet gij, en gij zult aan die brandende zucht voor Uw' roem de kleine aanmerkingen toeschrijven, die ik hier insluiten zal.

Wat zijt gij oneindig vruchtbaar! twee plans, die elkander den voorkeur betwisten, legt gij mij in uw vorigen voor. ô werk ook het andere uit. 't Zou een rare klucht zijn, zo ze eens met elkander om den gouden eerprijs moesten loten!

Uw verhandeling over het Heldendicht heeft geen' Mededinger: zij behaagt. Deze zal met de 2 Haagsche Dichtstukken 3 medailles maken: gij bezit er reeds 3 — waarom er nu den prijs wegens de Unie van Utrecht niet bijgevoegd! Gij moet eerst ieder van Uw kinderen een eerpenning nalaten, en gij hebt er nog verscheiden (vertrouw ik) te wachten; en dan, dan eerst moogt gij een Kabinet aanleggen.

Gij verschijnt dan niet op den Leydschen Pindus in May? — maar in 's Hage, en dan verder — dan hebt ge een zo schoon plan ontworpen, dat..... Maar het is onmooglijk. Gij kent de verhinderingen, — maar gij kent ze niet allen, en waar toe zou ik U met al mijne zotheden kwellen? Duld die slechts welke gij in mij kent, en dit zal reeds meer zijn dan ik vergen kan of mag.

A propòs: alles toont mij dat ik een ernstige ziekte onder de leden heb, wellicht zal zij mijn laatste zijn. God dank, als ik mijn eindpaal zie! — Ik doe wel mijn plicht in het aanwenden van voorkomende middelen, maar daar reken ik niets op; mijn gantsche bloed is te zeer bedorven.

Van *Haestert* is Aankwekeling bij de Haagsche Heeren geweest, zijn vaers wordt geroemd, maar het handelt van den tijd van Civilis. — hier om begrijpt onze vriend L. dat het wel een' buitengewonen prijs om zijn fraaiheid, maar geen gewone zilveren medaille moest hebben; die hem toebehoorde. Hij heeft zijn vaers te rug gevraagd, om er in de Vaderlandsche Dichtoefeningen gebruik van te maken, 't geen ik hem niet konde afraden. Thands is daar 't vierde stukje van op de pers, dat een volkomen parodie is van een gedeelte van mijn laatste prijsvaers, 't welk ik hem op zijn verzoek had laten lezen,

en hij nog onder zich heeft. Ik zou wel een *condictio furtiva* institueeren; doch wij hebben reeds getransigeerd. Ik was twee dagen van de vorige week tot zijnent, om de Haagsche Dichtrenvergadering bij te wonen: en toen heb ik hem een plan van den zegezang op den slag van Nieuwpoort gemaakt, 't welk hij voor de Rotterdammers zal uitwerken. — maar dit *inter nos*!

In de aanstaande week vlieg ik eens over naar Amsterdam, waar ik maken zal U in tijds uwen vriendenrol te verzorgen. — Stoppelaar doet u groeten; Hogeveen desgelijks: Bussingh voegt er zich bij. Gij, blijf mij zo oprechtlijk beminnen als ik U en de Uwen tederlijk groet,

Geheel de Uwe,

Leyden den 10 Maart 1781. BILDERDIJK.

De Parijsche Letterzetters kunnen mijn' naam spellen! 'k dacht het niet. — Lieve Vriend, daar zal een tijd komen, dat zij meer gemeenzaam zijn met de Hollandsche namen. Mochten ze de onzen dan altoos samenvoegen!

VII.

Lieve Vriend!

Sedert Uw afzijn is mij hier alles onverdraaglijk, zo onverdraaglijk als ooit, en ik brand om wederom bij U te zijn. Ik vrees echter dat ik niet op den 14n te Leyden zal kunnen wezen, hoewel ik alles zal aanwenden om 't daar heen te richten. — Zo ik niet mocht kunnen, wees dan zo goed van alleen vooruit naar Rotterdam te gaan en van daar naar onzen Vriend Bussingh, bij wien ik alsdan gelijktijdig met U hoop aan te komen. Ik wensch nochtans het anders te schikken: waarvan bij gelegenheid nader!

Lieve Vriend! Gij neemt (denk ik) de correctie van het verdrukt wordende blaadje voor Uwe rekening? — Hebt gij den braven Hoogeveen reeds van onze Geuzen gesproken? Wat zegt hij? — Groet, bidde ik, hem op het hartlijkst mijnentwege, en denk om het andere! — de luimige Jeronimo [1]) heeft een nieuwe kuur aangevangen. Hij heeft een zeer goed vaers op U gemaakt, doch wil het niet in uw album schrijven, om dat Porjeere [2]) en Asschenberg [3]) er in staan. — Hoe vindt ge dit? — hij zal het me à part geven.

Ontfang de welmeenende hartegroet van ons allen, vooral van

Uw'

Amst. den 5 Aug. 1781. BILDERDIJK.

1) Jeronimo de Bosch.

2) De beruchte dichter van: „O Tuinsalaadje! Beur 't Kruintjen op!" enz. Maar Bilderdijk stelde P. toen nog hoog; zie de brieven aan Feith (ed. Messchert).

3) H. Asschenberg geb. 1726 te Amsterdam, lid van dichtgenootschappen en vertaler van tooneelstukken.

VIII.

Lieve Vriend!

Wanneer ik laatstleden Donderdag alhier aankwam, vond ik mijn Vader wel in zo verre beter, dat de koorts, op het gebruik der tegenmiddelen, van hem geweken was; doch de omstandigheden van mijne Zuster vertoonden zich vrij wat verergerd, en dreigden alles akligs. Thands echter zien we 't in deze dagen aanmerklijk ten goede veranderd, en wij mogen alle hoop voeden op een aannaderend herstel. Vader en Moeder en wij overige bevinden ons alle vrij redelijk, en ik bereide mij om in de eerstkomende week naar Leyden te retourneeren. — Gij zijt dan ook van Uw ziekte ontslagen, lieve Vriend! ô ga voort met uw volkomen herstel te bevorderen, en maak, dat ik er mij de eerste in verheuge. — Terwijl ik deze schrijf, zult ge waarschijnlijk uw lieve Ega aan den vollen boezem drukken, uw waarde kinders omhelzen. Dierbare Vriend, ik deel in uw geluk, en het is alles voor mij: laat dit, laat deze betuiging der vriendschap den wellust van uw teder, van uw aandoenlijk hart, is het mooglijk, voltooien, en wanneer gij de uwen in uwe armen sluit, tel er mij in de gedachten onder. — Ons plan is mislukt; maar het is niet vernietigd, wij zullen 't hervatten, en het belooft ons nog duizend genoegens (genoegens die voor uw hart en 't mijne alleen bestaan!) in de voltrekking. Vermaken we ons vast in 't vooruitgezicht, en geloof mij onophoudlijk

den uwen

Amst^am^ 4^en^ Sept. 1781. BILDERDIJK.

Gij verstaat, stilzwijgende, dat alle de onzen u doen groeten! en gij weet met wat groetenissen gij mijnentwege belast zijt! 't geen Peirolet en Rigail betreft was reeds bezorgd. Vale! Zie hier bij de rekening van de steenen, die tot steenhouwersprijs bezorgd zijn. — Van Vinkeles heb ik nog geen tijding.

IX.

Waardste Vriend!

Zie daar alles in de war. — Reeds maakte ik mij gereed om met U naar Rotterdam en van daar naar onzen Bussingh te gaan, wanneer een nieuw toeval hier tusschenkoomt. — Mijn Zuster, die eergisteren van een hevige koorts onverhoeds werd aangetast, ligt gevaarlijk ziek, en in die situatie begrijpt Gij, hoe onmooglijk 't mij is, van huis te gaan. — De aanval dezer ziekte is zo ernstig, dat zij ons allen ten uiterste ontrust, en de Hemel weet, hoe dit af zal loopen. — Verschoon mij des, bidde ik, lieve Vriend, zo ik aan mijn woord ontbreken moet: gij-zelf immers zoudt niet anders kunnen,

en wij zijn niet gemaakt, om een' lijdende te zien en te ontvluchten. — Ik bid u, verschoon mij ook bij den braven Bussingh en zijne geachte Ouders. Zo dra het hevigst gevaar geweken zal zijn, koom ik tot U vliegen, het zij gij dan nog tot zijnent, hetzij gij reeds in de Hage moogt zijn. Wees des zo goed, mij telkens van Uw route te verwittigen. — ô schrijf mij dikwijls, gelijk ik U doe, en laat dit mij 't haatlijk gemis van Uw gehoopt bijzijn zo veel mooglijk vergoeden, verzachten.

Vaarwel, groet Uwe, groet onze Vrienden, en geloof mij alleroprechtst, allertederst,

den Uwen

Amst. 13, 8, 1781. BILDERDIJK.

N. S. Dobbrauski zendt mij het boekje van Limburg en 't vaers van Freule Lannoy, zonder eenig schrift van uw hand. — Hoe is dit? —

Te Leyden op 't steenschuur, bij de Zaaibal woont een braaf vriend van mijn' Vader en mij, Dr. Verschuur, onlangs van Amsterdam derwaarts verhuisd. — Wildet ge dezen Hr. door den een' of ander eenig bericht doen bekomen van de ziekte mijner Zuster! Men weet niet waar heen het om zou kunnen slaan, en het zou dien braven man en den zijnen allerhevigst treffen, indien hij naderhand iets ergers vernam, 't geen de Hemel verhoede! — Zelf wilde ik 't ook liever niet schrijven, uit vreeze van hem al te zeer te ontrusten. — Vergeef mijne onbeschaamde vrijpostigheid in 't geen ik U verge! Gij kent mijn hart!

Hier bij gaat een excuusbrief voor Bussingh.

X.

Lieve Vriend!

Ik zou niet verzuimd hebben, U gisteren te schrijven, doch ik wist uw adres niet te Rotterdam, en ik stelde 't liever uit, daar ik hoopte, U op heden beter bericht van de zieke te zullen kunnen geven. — Dan, te vergeefsch: de dagelijksche paroxysmi der koorts zijn allerhevigst, en doen 't hoofd meer en meer aan. en 't gevaar groeit tot nog. Ik kan dus (dit gevoelt gij!) niet van hier, en schoon ik konde, het zou 't goedhartige meisje, dat zo veel werks van mij maakt, te gevoelig aandoen, in dien ik haar scheen te negligeeren. — Middlerwijl trekt mijn hart sterk te Uwaart, en ik heb een reden te meer, om naar hare spoedige beterschap te verlangen.

Hoe hebt gij 't gehad, lieve Vriend, bij de Leutheraanen? 1) — Hoe maakt

1) De leden van het Rotterdamsch Kunstgenootschap, door B. aldus genoemd naar den Rotterd. dichter Pieter Leuter. Zie over hem: Kollewijn's Bilderdijk I, 67 en Brieven (ed. Messchert) I, 35.

gij 't bij Bussing? ô groet de brave lieden van mij, en betuig hun mijn leedwezen over deze nijdige te loorstelling: gij weet, ik heb ook de Freule te Leyden niet kunnen gaan zien: hoe lang blijft zij daar? waar onthoudt ze zich? Hebt gij met haar gesoupeerd? Hoe vindt ge haar? etc. etc. etc.? — ô Meld mij toch veel! Ik reikhals naar Uw brieven.

Zie hier een *ex tempore*: hoe vindt ge 't? Durf ik 't *de Bosch* geven? of zou het wellicht den naam onteeren van

Uw beminnenden

Amst. 16, 8, 1781. BILDERDIJK.

N. S. Ik stond gereed, dezen te zegelen, wanneer mij den Uwen van heden morgen gebracht werd. Ik zeg U duizendmaal dank, en zal de Freule gaan zien. Vale, meque, ut facis, amare perge!

XI.

Hartelijk geliefde Vriend!

Loopt dan alles te samen, om ons ten uiterste te grieven! — Gij ligt ziek, en ik kan niet van hier, ik kan niet tot u vliegen, om u die diensten, die zorgen, die tedere oplettendheden der vriendschap te bewijzen, die ik U zo tiendubbeld verschuldigd ben! — Ik vreesde 't reeds, lieve Vriend, ik vreesde 't, en daar ik noch van Delfshaven noch van de Haag eenig andwoord, eenige tijding kreeg, en Dobbrauski U te Rotterdam verlaten had, duchtte ik dat ge mooglijk aldaar hadt moeten blijven. Wat denkt men niet al in de onzekerheid! Thands koomt Uw brief den mijnen, dien ik naar Van der Pott zou gezonden hebben, tegenhouden, en verstendigt me van Uw verblijf bij onzen geliefden Limburg [1]). ô Groet hem, de Hemel weet, wanneer ik hem, wanneer ik U weêrzien zal; het zal echter zo haast zijn als mooglijk is, en 't verlangen zal mij de krachten geven, zo dra ik slechts mijn Zuster verlaten kan. Thands hebben we den vreeslijksten nacht te wachten, die decidief (sic) zal zijn: de teekens spellen eenig goed, doch 't is hachlijk, en mijn hart beeft er voor. Gij zult den uitslag spoedig weten. Moeder is sterk aan de beterhand; doch de oude Heer heeft nu de koorts gekregen: alles wordt hier ziek in huis; ik ben eenigzins beter. — Uw commissie zal spoedig en naauwkeurig waargenomen worden. — ô stelde uw hart zich zo gerust omtrent alles, als gij hier omtrent zijt, en zijn moogt! Doe mij toch telkens weten, hoe gij vaart! Schrijf slechts drie woorden, *ik ben beter*; dit en het omgaan van den aanstaanden nacht zal een

1) Thomas van Limburg (geb. tusschen 1740—'50) een ijverig lid der Leidsche en Haagsche dichtgenootschappen.

berg van zwarigheden van mijn hart wegnemen. — Wie weet het, of ik binnen drie of vier dagen niet in Uw armen ben. Hou slechts moed! en vergeet niet, dat ge niemand dierbarer kunt zijn dan

Uw'

Amst. 22, 8, 1781. BILDERDIJK.

XII.

Veelgeliefde Vriend!

Op 't oogenblik ontmoet ik Prof. Schultens, die mij uw groet en de aangename tijding, van uw welzijn brengt. Ik had mij deswegens reeds vreeslijk ontrust (en ik was het alleen niet) door dien ik niets van U vernam, dagelijks te vergeetsch op uw brieven wachtende, en het was uit dien hoofde, dat ik voorgenomen had, U heden te schrijven, om onderzoek te doen, hoe ge u bevinden mocht? Thands houdt die reden op: maar mijn hart had zich beloofd, U een poos aantespreken, en 't wil niet te loorgesteld zijn. 't Heeft ook in de daad recht, meer te vorderen, dan een door de tweede hand gaande bericht van een half woord zonder meer, dat mij niets bepaalds van uw' voortgang in de herstelling, dat mij niets van uwe Egâ en kinderen zegt. Maak dus haast, lieve Vriend, met daar aan te voldoen, want het schreeuwt luid en houdt aan, als het iets te vorderen heeft. Maar gij kent het, ik zwijg dus, en wacht met het uiterst verlangen op uwe letteren.

Zo doet ook de goede Drabbe, en zijn vrouw en zuster, die oneindig veel deel nemen in 't geen U betreft: zij zijn tegenwoordig aanmerkelijk aan de beterhand.

Juffr. Van Winter en haar man (keer de rangschikking, om, vindt gij 't goed, mijn pen volgt mijn gedachten, en die....) doen U groeten en willen volstrekt dat gij eerstdaags hier bij ons koomt. Zij heeft nog een nieuw Treurspel liggen, 't welk zij mij wil voorlezen, maar niet of gij moet er bij zijn, en onze de Kruyff nevens ons. Gij kunt dit niet weigeren, doch er is dit bij in acht te nemen, dat zij met half October vertrekken: koom dus haastelijk, want (als gij ziet) er is *periculum in mora*.

Ik hoop, dat gij 't goed van Rigail en dat van Pierolet ontfangen hebt. — Hoeveel is de prijs, waarvoor *Vinkeles* het plaatje heeft aangenomen? dit ben ik vergeten. — De post vertrekt, ik breek af dierhalve, na de allerwelmeenendste groet aan Mevrouw Feith en al die U verder waard, of mij bekend zijn. — Vaarwel, leef gelukkig en bemin

Uwen beminnenden

Leyden, den 15 Sept. 1781. BILDERDIJK.

XIII.

Waardste Vriend!

Vergeef, dat ik uw brief zo lang onbeantwoord gelaten heb! Gij begrijpt niet, wat het aan mijn hart gekost heeft, hem mij dagelijks het verzuim te zien verwijten, waaraan ik mijns ondanks mij schuldig maakte. Doch, wat zegge ik U? ongesteldheden, doodelijke ongerustheid voor den toestand van mijn Zuster, die sedert mijn' vorigen weer opnieuw ingestort is, en een ophoping van bezigheden, die nu alle maat te boven gaat; zie daar redenen, waarvan eene alleen genoeg ware, om een hoofd als het mijne zodanig aan 't draaien te helpen, dat het geen twee denkbeelden meer te samen verbinden kon, veel min, in staat zijn zoude, om een' brief saam te brengen. Inderdaad, gij gelooft niet, Lieve vriend, hoe geweldig ik tusschen beide van geest en — getroubleerd ben! — Wat meent ge wel dat ik doe, wanneer ik het hoofd en de handen vol heb? — Ik zit in het vuur te kijken, of stel een 't zij Neêrduitsche, 't zij algemeene, Grammatica op, of zoek bedurven plaatsen in 't Corpus Juris: en dit met veel ijver en volstandigheid een dag tien of twaalf uitgehouden hebbende, vind ik op het laatst, 't geen ik te doen heb zo aangegroeid, en zodanig in de war, dat zo er een desolatenboedelkamer in dit vak ware, ik reeds lang 't opgegeven zou hebben, om eens een schoon boek of schoon hoofd te krijgen. — Voor 't overige slaap ik zeer ijverig op de Collegien, hetgeen onze professoren zeer fraai en voorbeeldelijk vinden, en aan gedurige slaaploosheid bij den nacht toeschrijven; die (onder ons gezegd) juist niet altijd aan de studie te wijten is, maar somwijlen een vrucht van (hoe noem ik het best?) ongeregeldheid of caprice. — Voor het overige, ben ik tegenwoordig een heel rechtsgeleerde! Ik adviseer, respondeer, disputeer, en wat diergelijke meer is, alsof ik er vrij wat van wist: dan, helaas! — Ondertusschen, al deze aardigheden sleepen zo veel tijds weg, dat ik niet gapen kan: eeten, drinken, en slapen (of liever, te bed zijn) zijn zaken die tegenwoordig bij mij onder de zeldzaamheden behooren. — Voorleden week heb ik eenige Theses onder Pr. van der Keessel verdedigd: gij begrijpt, dat ik niet dan paradoxen gesteld had! Een van mijn opponenten was zekere Philosophiae Doctor, van Harderwijk herwaart gekomen, waar hij onder Pr. Roskam in de Rechten gestudeerd heeft, *Van Meurs*; die mij verzocht heeft, U zijn compliment bij gelegenheid te maken; waar van ik me dus acquiteer. Kent gij den man? wie en wat is hij? — Dat hij veel kunde en verstand heeft, is zeker: maar zijn smaak is niet van de allerfijnste, en zijn gevoel — dan dit doet er niet toe. Het schijnt een zeer goed mensch, die zich terstond bij zijn aankomst tot mij gewend heeft, en die ik een huis vol werk heb, om te doen begrijpen, dat ik 't Jus Romanum wel heb horen noemen.

Dit bovenstaande had ik of gisteren avond of heden morgen zo verr'

afgeschreven, wanneer zich de slaap tot zo verre meester van mij maakte dat ik, door zekere beweging in de nabuurschap gewekt, zeer verwonderd was mij in het donker te vinden, en te rade wierd mij naar bed te begeven, tot zo lang mijn Hospita mij het morgenlicht en ontbijt bracht, hetgeen juist niet zeer lang aanhield.

Zie daar nu den draad afgebroken; wie weet wat ik U anders misschien nog al meer zou verteld hebben! — Dan, gij verliest er niets bij, en mij wint het de moeite uit van nog een paar bladen met louteren onzin te bekrabbelen.

Gij zijt dan nu zo verr' weêr beter, Lieve Vriend! dat gij onder een' strengen leefregel, en 't gebruik van geneesmiddelen voor de aanvallen der koorts veilig zijt? — ô Ontzie u toch, bidde ik, en bedwing die verbeelding, die u altijd (zodra gij er slechts niet op denkt) foppen zal: die uw lichaam afslooft, die uw geest vermoeit; en die in uw laatsten zo fraai een vertoog tegen de Eerzucht geschreven heeft, alleen, om dat zij niet aflaten kan U te kwellen. Lieve Vriend, onze Eerzucht heeft haren zetel in onze verbeeldingskracht, leg uwe eerzucht af zo gij kunt, en toch zult gij de dupe zijn van dezelfde drift. Naar buiten uit werkende, is zij eerzucht; binnen onszelven bepaald, heet zij mijmering, geestdrijverij, enz. enz. enz. want zij heeft verscheidene tijtels en namen, te lang om hier op te noemen. Ik ben er het slachtoffer van, zo gij wilt; maar ik bidde u, weet gij het niet: ja ik bid U dit, om u-zelven, om die u het dierbaarst op aarde zijn, en, zo ik 't zeggen mag, ook om mij, om onze onverbreekbare vriendschap, en 't geen ik aan U verschuldigd ben! Het is dwaasheid, de eerzucht te voeden, 'k erken het; maar ze is, als 't dan wezen moet dat wij aan een van allen verslaafd raken, nog beter, onschadelijker, en zelfs nuttiger dwaasheid dan zo vele anderen, uit de zelfde bron vloeiende. — Sloof u des niet af voor de eerzucht, dit bid ik u; maar doe het ook niet om een andere harsenschim, die een man van gevoel en verbeelding, verlaat hij de eerzucht, zo moeilijk ontwijken kan, en van nog een veel slechter aart is. — Gij wilt *jouïsseeren*, dus schrijft gij mij. ô leer mij dat woord toch verstaan. Het is valsch, 't geen de Hte [1]) zegt; dat er meer zaken dan woorden zijn: daar is een oneindig tal woorden die geene beteekenis hebben, en uw *jouïsseeren*, helaas! is er een van.

Terwijl ik dit schrijf wordt me uw pakje gebracht, waar in uw Verhandeling is. Ik zal haar lezen, en spel er mij duizend genoegens uit: maar verschoon, zo ik langzaam te werk ga. Gij weet wat ik niet al te doen heb: maar neen, gij weet het niet half. Doch voortaan wil ik nergens, het ga hoe het ga, meê te doen hebben. Alle de kranken van zinne (het woord zweemt een weinigje naar het Krankzinnige; maar de zaak ook, zegt men)

1) Huart? zie in dezen brief verderop.

laat ik loopen, en dit trekt vooreerst een goed deel van mijn bezigheid af. Alle de poeëten, poëtasters, en halve poëeten vervolgens. Onder die classe behoort nu (wat kan ik het helpen dat de man zo laat gekomen is, ik had anders 't besluit zijnentwege wellicht nog wat opgeschort; nu is 't onherroepelijk) onder die zegge ik, behoort onze *Groeneveld*[1]) nu, die mij gistren een brief zond, gevuld met een diklijvig gedicht op naam van Huart, en eenige opblazende complimenten. Het eerste zult gij vernomen hebben, vertrouw ik. — Of 't de eerste of laatste soort is, waar toe ik de Makers van Minnedichtjes, die sedert eenigen tijd hier te Leyden, als muggen, zwieren, moet brengen, weet ik niet, maar dat is zeker, ik zet hen ook af. — Vijf- en zevenjarige Studenten, die Candidaat moeten worden, en met al hun studeeren de 3 objecta juris nog niet kennen, zal ik insgelijks afkeeren. En verder — ja wat dan verder? Dan zal ik weldra weer wat anders in 't hoofd krijgen, dat mij evenveel tijd kost, en mooglijk nog nutlozer is.

Dan gij weet, dat ik zekere maten van mijn Hr. uw Vader ontfangen heb, die ik nog niet weet waartoe zij recht strekken. Gij hebt mij beloofd, mij hier van te verwittigen! Dit ter uwer herinnering.

Maar, wat zegt toch de goede Eekhout? ik schaam mij, nog niets aan zijn brief gedaan te hebben: dan even zo staat het met andere dichtstukken, reeds voor het zijne van wegens 't Genootschap ontfangen.

Met al die verscheiden voorwerpen, die mij alle om 't zeerst tot zich roepen, begrijpt gij van zelfs, dat mijn schrijven over het Lierdicht liggen moet blijven, en nooit eenigen voortgang hebben kan. — Het speet mij in 't eerst; doch voortaan (ik beloof 't u) zàl mij nooit weêr iets spijten; ik wil *indolent* worden, is dit met 't geluk onbestaanbaar, het is voor het minst de geringste graad van ongeluk.

Bij gelegenheid bid ik U, van Clement te vernemen, welke drukken er al van de Geuzen geweest zijn? Ik meen dat het nog eerst onder een anderen tijtel verschenen is. ô Wees zo goed, van mij al de drukken, die er van zijn mochten, te doen bezorgen, ten einde ik genoegzame vergelijkingen maken kan.

Thands begin ik op nieuw aan dezen brief te schrijven, dit is den derden dag reeds; zo vreeslijk word ik telkens opgehouden! Ik vang nu aan met hem over te lezen; maar ik vind er noch zin noch samenhang in: moet ik er U verschoning van vragen? Helaas! ik zou 't niet alleen voor den stijl en den inhoud moeten doen, maar ook voor het tooverschrift[2]): zware jicht- of rheumatique pijn in den arm, beving in de hand, hoofppijn en wat

1) Cornelis Groeneveld († 1785) die in 1780 eene berijmde vertaling van Klopstock's *Messiade* leverde.

2) Het „tooverschrift" is, als in al deze brieven, keurig en, hoewel klein, duidelijk leesbaar.

niet al, beletten mij beter te schrijven, ook kan ik geen pennen meer zien te versnijden. — Voor 't overige echter, deze kleinigheden, een geheele ongesteldheid van maag, krimping in de ingewanden en nog 't een en ander van minder belang uitgezonderd, ben ik nu weder redelijk wel. — De jongste berichten van mijne Zuster zijn, dat zij wel niet gevaarlijk meer schijnt, maar aan het gedurig sukkelen en wederomkomen der koorts onderhevig blijft. Mijn ouder broeder ligt thands ook aan de koorts. Lieve God! is er dan geen eind aan!

Dat ik er mij een wellust van maken zal, van uw Prijsvaers aan 't H. [1]) Genootschap te doen toekomen, behoeft geen herinnering: doch Gij zoudt nog een tweede ter hand nemen. — Hoe verr' zijt ge er mede gevorderd? ô voleind het toch, en indien het nog moet begonnen worden, verzuim geenen tijd. — Ik bid er u om, uit naam van het gantsche publijk: ik heb wel geen *mandatum* daar toe, maar zal, zo gij 't vordert, *de rato cavere.*

Nog een woord eer ik afbreke! zoudt ge mij niet een afschrift van de vertaalde proeve uit Klopstok en van mijn verbetering geven willen! — Gij zult er mij een gevoelig vermaak mede doen. Och! waart gij hier wat zoude ik u niet al zeggen, wat niet al te kennen geven, en wat niet al vruchtloos verzwijgen! Maar gij ziet genoeg uit deez' brief, hoe verward, hoe ontsteld van geest ik moet zijn. Waarom zijn we aldus verwijderd? Doch zou mijn hart toch niet kunnen gevoelen, wat onder de lezing van dezen het uwe gevoelt? — Misschien, het is thands op den hoogsten toon gespannen, en — wederom onzin! het uwe heeft rust, het gevoelt, het geniet, en hoe zou het mijne zich daar eenig zweemsel van kunnen voorstellen?

Ik heb een zeer grappigen brief van mijn ouden Heer gehad, (zijn naam sluit de hartelijkste groet aan mijn Feith en zijne Egâ in!) — Men had hem verteld, dat zijn zoon een boekje met Erotiques [2]) had uitgegeven onder den tijtel etc. en versierd met een aantal van eigen geëtste vignetten, nog meer historietjes en anecdotes daar bij voegende. De goede man, nergens van wetende, schoon het reeds 10 weken uit geweest en alom geannonceerd was, spreekt dit tegen, en zweert bij de kuisheid van Ste. Anna, dat het niet wezen kon, en beschrijft mij de scene met een zeer triomphante mine. Gij begrijpt, wat ik antwoordde: dat hij wel gedaan had de zaak tegen te spreken voor zo verre het uitgeven betreft; maar zeer kwalijk voor zo veel de vaerzen en vignetten aangaat, die, zo ik wel meende te weten van niemand anders dan mij waren, en die ik vooral niet van zin was te verzaken. Denk hoe hij opkeek: *enfin*, hij liep Amsterdam door, of hij 't boekje van niemand te leen mocht kunnen krijgen, maar niemand wilde 't hem leenen,

---

1) Haagsch.

2) De bundel *Mijn Verlustiging* in 1781 (in herdruk) uitgegeven bij de uitgevers Van Hoogeveen en de Erven Klippink.

en om het te koopen was het boekje te duur: ik had er geen; maar gaf last aan de Erven van Klipping om er den ouden Hr. een Exemplaar van te geven. Nu twijfelt hij niet, of 't van mij is, en heeft er mij veel goeds van geschreven. — In de daad, 't is een best mensch! —

Lieve Vriend, ga toch voort wel te varen, en verzuim er niets toe: groet uwe lieve Ega op 't hartlijkst, groet al die uw waard zijn, en allen, bij wie ik de eer heb, eenigszins bekend te zijn, twijfel nooit aan de vurigheid, waar mede ik de uwe ben, en wees gij de mijne zo; of (indien ik te veel vrage) voor 't minst laat het u nimmer verdrieten dat ik mij den uwen noem

Leyden den 27 Oct. 1781. BILDERDIJK.

XIV.

Lieve Vriend!

Gisteren vatte ik de pen op, om U ter geleide van de Oden von Klopstock [1]) die me eindlijk door Selschop bezorgd zijn, een lettertje te schrijven, voornamelijk tot mijne ontschuldiging wegens 't lang achterblijven. Of ik dit gedaan hebbe, weet ik niet; maar dit weet ik, dat het boekje nog voor mij op den Lessenaar ligt. Ik neem dus wel ernstig voor, het u heden te zenden, en hoop dat ik niet weer op nieuw aan den wartel [2]) zal raken en 't doel van mijn schrijven vergeten. Wat denkt ge toch wel, Lieve Vriend, van een brief als de mijne van gisteren! Ach, wist ge, hoe 't hoofd mij kan omloopen, en hoe ik somwijlen niet weet, waar of wie ik ben! Ik vind mij nu letterlijk nergens goed toe: en echter — ik leef! Gij doet wel op geen der dwaasheden te antwoorden: exclamatiên van dezen aart zijn niets anders, ik weet het, ik voel het; maar wat gij ook schrijven zoudt, schrijf mij toch wederom. Uwe brieven zijn 't eenig vermaak in 't Heelal, dat niet vergiftigd is.

Eergisteren was ik bij Pestel: beminnelijker, venerabeler man leeft er niet, maar hij kwelt en pijnigt mij meê als de rest, met de vraag, wat ik mij ten doel stelle? Lieve Hemel! moet men zich juist een doel in zijn studiën stellen? en is het geen doel genoeg voor mij, indien ik me een oogwenk vergete? ô Wist gij, wat zotte praesagia men over mij maakt! Moet de rol, dien men speelt, ons juist eigen en natuurlijk zijn, om hem draaglijk uit te voeren? Geloof mij, zo menig acteur speelt den Kato, die echter er niet toe geboren is om immer een Kato te worden; en kan hij wel zeer oplettende zijn, die den Acteur met zijn personaadje verwardt?

Doch laat er de dupe van wezen, die wil, ik ben er de dupe niet van,

---

1) Met Duitsche letters.

2) Volgens vriendelijke mededeeling van Dr. A. Beets misschien = aan het malen (tobben). Dr. B, verwijst mij naar: De Jager's *Frequentatieven* I, 869; Harrebomée II, 437; voor concrete bett. naar Van Lennep's Zeem. Wdb. en Van Dale i v.

en 't verveelt mij in 't eind, van de zotheid der menschen gebruik te maken. Dan, wat zal ik, ik moet wel.

Een woord over Groeneveld! — Ja, 't is waar, Klopstok is even fraai met zijn *trochaeën* als Groeneveld; maar 't Hoogduitsch laat ze toe in de Hexametren; 't Neêrduitsch niet. — Het Hoogduitsch laat ze toe, om dat de maat der Hoogduitsche lettergrepen zo zeker bepaald niet is als bij ons (ik beroep mij op Klopstok en Anton); want dit maakt dat deze *trochaeën* niet meer dan trochaeën in naam zijn, maar juist als *spondaeën* uitgesproken worden, — 't Hoogduitsch laat twee lange grepen, twee tonen in 't zelfde woord naast elkanderen toe; 't Neêrduitsch niet. 't Neerduitsch weigert dus ook den trochaeus, zo wel als de Hoogduitsche constructien, die Groeneveld overneemt, en mijn ooren, zo wel als mijn Hollandsch verstand niet kunnen gedogen.

Ik zou hier meer bijvoegen, maar ik vrees af te dwalen. Ik sluit dus met die aller tederste groet, die der vriendschap alleen eigen is. Gij vaar wel en bemin Uwen

Leyden den 18en Nov. 1781. BILDERDIJK.

XV.

Lieve Vriend!

Ik gelukkig! — Maar het is waar, ik erken het, ik zou het zijn, ik zou het moeten zijn, zo ik er vatbaar voor was! Neen, ik kan niet gelukkig zijn: want de vaniteit kan het mij nooit maken, en ô, lieve vriend! waar toch komen alle de voordeelen, waar van gij zo hoog opgeeft op neer? Vaniteit, waan, inbeelding, hoogmoed die zich eeniger mate voldaan ziet: en die, verdient die bij ons in aanmerking te komen? Neen, gij gelooft het, gij weet het niet, alles spant samen om mij te folteren. ô mocht ik mijn' boezem eens uitstorten in den uwen! maar neen! dit kan ik, dit mag ik niet! duizenden noodlottigheden vereenigen zich om mij 't weinig verstand, dat mij nog overig is, te ontrooven. — Heb ik de regels der voorzichtigheid ooit in mijn leven veronachtzaamd? — Waarom ben ik, ik zelf dan de oorzaak van daaglijks nieuwe teisteringen: teisteringen, die gij mooglijk de eenige op den aardbodem zijt die ze gevoelen kan. Lieve Vriend, ja ik beef voor 't aanstaande: wat zal er van alles worden. Ik gelukkig worden! ô maak dan al wat me omringt gelukkig en laat mij voor 't Heelal vergeten zijn — maar niet verloren! iets toe te brengen tot het geluk van mijn natuurgenoten, dat alleen kan mij troosten van mijn bestaan: en dat — zou mij dat niet alleen niet gebeuren mogen, maar zou al mijn poging, onschuldige poging — neen, gij verstaat deze wartaal niet! den Hemel zij dank dat gij 't niet verstaat. — Geloof mij, had ik minder gevoel van

menschlijkheid, van — wat de stem der natuur gebiedt, de kreet der menschlijkheid — ik zou — mij misschien toejuichen; mooglijk — ja ik zou nooit meer geschitterd hebben — maar, God! laat mij ongelukkig zo 't zijn moet, maar nooit een bedurven hart hebben. — Vergeef mij deze uitroepingen! ô Lieve Vriend, gij zult ze mij vergeven, indien ge u mijns slechts herinnerd: zij zouden u zelven niet doen blozen: — Zij doen het mij immers niet. ô stort uw hart ook voor mij uit: gij weet dat ik deel in uw droefheid: dat ik ze gevoel, dat ik haar smaak! Het sterfgeval van uw Zwager treft mij, de staat van zijne Echtgenote gaat mij aan 't hart: maar uw Egâ —! u op zodanigen toon te horen spreken! ô welke aandoeningen voor een hart als het mijne, en dat zo gevoelig gemaakt is! Roep echter uw krachten bij een: en gij zult moed vinden! — ten minste men dwingt u niet nog, een vrolijk, een onbekommerd gelaat aan te nemen: men houdt u niet op met belangloze kleinigheden als gewichtige stukken te behandelen: men ontrooft u de zoete, de bitterzoete oogenblikken niet, die ge eens toelegt om uw rouw te gevoelen, om er u een oogwenk aan over te geven: men vindt het niet benijdenswaardig, 't geen u door 't hart vlijmt — och! vergeef mij de wanorde van geest, waar ik in ben.

In dezen — hoe noem ik hem best — onduldelijken toestand, heeft men mij nog gedrongen een vers voor de Leydsche wezen te maken: ik sluit het hier in: ô schrijf mij toch eens wat ge er over oordeelt? — geloof mij, 't verscheelt mij niets meer, schoon de wareld het verfoeilijk slecht vinden mocht — schrijf het mij echter.

Uw Karel [1]) is nog niet bezorgd, maar ik zal hem *zeker* doen terecht komen, en u dan schrijven. Nu schrijf ik u, om onzen Hogeveen: alles is met een nevel van duisternis voor mij omtogen, alles mij onverschillig: maar hij heeft het mij verhaald reeds voor eenigen tijd: zie hier het geval.

Een onbekende Rotterdammer, die zich voor een — ik weet niet wat, uitgaf, kwam hem eenige afdruksels van 't boekje — gij kent het! *aan 't volk van Nederland*, te koop bieden; na lang ernstig afwijzen en den raad om zich met zoodanig iets niet in te laten: na dat hij weêr en weêr kwam, en Hogeveen hem gezegd had, dat indien hij nu wederom kwam na zo veel betuigingen van er niets in te willen doen, hij hem houden zou, voor 't er op toe te leggen, om hem, Hogeveen, in den strik te krijgen, en dat hij hem dan als vijand en verrader beschouwen zou moeten, en hem als zodanig behandelen. Na dit alles heeft de ander de onbeschaamdheid van op nieuw weêr te komen, op nieuw 't zelfde aan te dringen enz. Wat mocht, wat kon Hoogeveen nu? Oordeel! dit bid ik u: — maar schrijf mij uw oordeel.

1) Dit, met kleine aanvangsletter geschreven, woord bleef mij duister, totdat Dr. A. Beets mij de oplossing aan de hand deed. Ongetwijfeld is hier Feith's gedicht *Karel de Vijfde* bedoeld, door hem als prijsvers ingezonden, zonder zijn naam (zie het *onbekend* op bl. 89).

Zeker is 't character van H. niet te licht bij de som van ƒ14000. — maar, met valsche streken, met het momaanzicht van vriendschap, zich 't verderf te zien bereiden, dwingt de edelmoedigheid zelve om dit te lijden?

Ik bedenk mij: ik zal u het vers bij een nader gelegenheid zenden, ik heb er niets van dan de klad en nog in het geheel geen afschrift gemaakt: ik weet niet, wanneer men het nodig zal hebben. — Ook wil ik dezen niet ophouden, 't betreft mooglijk 't belang van den braven man die bij u belasterd is: ô vaarwel, groet, groet op 't vurigste uw Egâ! en denk somtijds met mededogen aan

Uwen

Leyden, den 4en Dec. 1781. BILDERDIJK.

XVI.

Lieve Vriend!

Vergeef, dat ik zo lang verwijld hebbe met uwen vorigen te beandwoorden. Gij kunt u geen denkbeeld vormen van den last van opeengestapelde bezigheden, van saamgehoopte beslommeringen, waaronder ik zucht. Ja, ik heb gehijgd naar den nieuwlings begonnen viertijd, op dat ik eens adem mocht halen. thands is hij er, en ô dat hij weêr om ware! want wat kan hij mij geven dan doodelijke zelfverveling, en is er iets ergers? — Overmorgen ga ik van hier. Gij verstaat, dat ik naar Amsterdam vertrekke. Daar wacht ik uw brieven tot den 10n of 12n der aanstaande maand. Dan weder naar Leyden tot Paasch, en dan geen vacanties meer voor mij.

Gij, Lieve Vriend, die mij kent, zo er iemand is die mij kent, die meer van mij kent dan ik zelf: ô, zo u een ogenblik overschiet, dat gij aan uwe aandoeningen, aan de tedere aandoeningen van uw hart kunt onttrekken; ô denk eens aan mij, en verklaar mij met al die oprechtheid, die de vriendschap, die u eigen is, wat gij over mij denkt Meld mij (ik bid het u) wat de staat zij, dien ik, uws oordeels, moet kiezen 't Wordt thands tijd, meer dan tijd, dat ik eenmaal besluite? voor mij, ik weet niets te bepalen: ik vind me onbekwaam, tot alles even onbekwaam, en, ô Hemel, 'k had mooglijk tot dat alles, dat aaklige alles (vergeef dezen waan) eenige zielsvermogens ontfangen! waar zijn ze, waar zijn ze gebleven? — ô God, heb ik ze werkloos in mij laten verroesten? wat dan, wat heeft ze vernietigd?

Dierbare Feith! de eenige, aan wien ik durf schrijven gelijk het hart me ingeeft, zijt gij. Voor u bloos ik niet, daar ik mijn pen den vrijen loop geve: en ach! behoef ik 't voor iemand? Neen, voor niemand; maar waar is hij die gevoelt wat het is, te gevoelen, mensch, en zich zelven niet genoeg te zijn!

Nog een half jaar en ik verlaat de Academie. mijn professoren, alles wil dat ik publicq promoveere; ik weiger het. op de Cateder komen geen zuch-

ten of mijmeringen te pas, en wat kan ik voortbrengen dan die? — Voorts ga ik mij neêrzetten in de Haag: — maar ben ik voor den practijk der rechten geboren? — Ik weet het niet.

Wie is er die 't weet? — Gij misschien, dierbare Vriend! onthoud me uw raad niet: 't geldt te veel, om hem niet in te nemen: het belang van mijn geheele Leven en mooglijk van meer.

Ik sluit hier in mijn vaers voor de Weezen. Gij meld mij toch wat ge er van denkt. Gij weet in wat toestand het uitgeschud is! — Uw Karel is gistren bezorgd, veilig, vrachtvrij, zeker, en onbekend. Ontfang mijn gelukwensching! Ga voort mij de betering van uwe Egâ te schrijven, ô groet haar, met al de welmeenendheid daar uw ziel vatbaar voor is, uit den naam van uw vriend. groet al die u dierbaar zijn. Eindig dit jaar met dat innig genoegen, dat tedere gemoederen in 't juichend te rugzicht op voorbijzijnde rampen, genieten kunnen: Treed het nieuwe gelukkiger in, dan mijne inbeelding zich iemand kan voorstellen, en zie dag aan dag u in de uwen gelukkiger!

Dit te weten, te zien, ô Hemel, mocht dat het geluk zijn van

Leyden den 23n December 1781. BILDERDIJK!

XVII.

Lieve Vriend!

Gij wint het, ik ga naar de Haag en zal mij in de Practijk werpen. Daar zal ik er mooglijk toe komen, om mij te vergeten, en in de beslommeringen eener nieuwe leefwijze verstrooiingen vinden, die de eigenlijke studie mij niet geven kan. Dichtkunst, fraaie lettren, vaartwel! mijn gevoel is lang uitgeput, mijn smaak lang vernietigd en mijn vuur uitgeblaakt. Ik zal tot mijn studie de rechten, tot mijn arbeid de practijk bepalen, en de dorre Grammatica tot mijn uitspanning kiezen. Licht zal ik niet t' eenenmaal nutteloos zijn; voor 't minst, 'k zal de jaren mijns levens licht overkomen: Gij, lieve Vriend, zult ze mij draaglijk maken door eene vriendschap, die deel in het mijne neemt; en de hersenschim van geluk zal me aan deze zij' van het graf niet beroeren. Schone gelofte! indien men ze houden kan!

Ik ben sints drie weken te Leyden te rug: en gekomen met oogmerk om op 't eind van den Academietijd te promoveeren. Maar een verschil met mijn professoren! Zij willen volstrekt dat ik *publice* promoveer', en ik wil *privatim*. Zij willen dat ik een *Dissertatie* zal schrijven, en ik wil 't met enkele *Theses* afzien. In het kort, zij willen als met mij brilleeren, en ik wil mij in de schaduw houden. Duizend redenen van verschillenden aart worden er bijgebracht; maar vermogen die thands iets op mij? Prof. Hahn, die sints lang moeite gedaan had om mij te zien, ontmoette mij onlangs bij

Valk, en vertelde mij dat ik geen Hollandsch maar een Jonisch oog had. Ach! was het dit ooit, het moet thands wel een Schijtisch uitzicht wezen, en 't verwondert mij niet zo de Luî van mij schrikken.

Ik heb onlangs een wezendlijk verlies gedaan. Prof. Valckenaer, tegenwoordig te Franeker de rechten doceerende, die mij hier bij mijn eerste ontmoeting op de Collegiën (hij was toen nog Student) onderscheidde of herkende; die mijn vriendschap door duizend verdiensten van 't hart heeft weten te winnen, en bij die verdiensten een fijnen smaak en een grondige geleerdheid voegt, en (om alles te zeggen) wien een Rotterdammer, lid van het genootschap, voor u, voor den dichter Feith aansprak, die mij duizend vergiftigde oogenblikken wellustig gemaakt heeft, die mijn geest wist op te beuren, mijn hart te raden en deszelfs zwakheden te ontzien: die zich een teerhartig en evenzeer voor mijn genoegens ijverend vriend betoonde; die is thands van hier, en mij rest niemand dan Bussingh. — Bussingh, de goede Bussingh, vatbaar voor alles wat groot is, die brandt om mij dienst te doen, die gevoelen kan, die gevoelt, bemint mij niet minder; maar — hij is te gelukkig om mij te verstaan. — Lieve Vriend! ô neem gij door uw brieven, uw beminlijke brieven, den afstand weg, die ons van een houdt gescheiden: laat uw hart er in over vliegen en het doodelijk ijs somtijds smelten, het welk het beweging- en levenloos houdt.

Indien mij niet alles bedriegt, heeft de Freule Lannoy naar den prijs in de Hage geschreven: Gij zult haar verwinnen, lieve Vriend: dit voorspelt mij mijn hart, dit, de stem welke een der Bestuurderen gisteren avond heeft ingebracht, en die ik (het zij onder ons!) gelezen heb. — Hoe gelijken we elkander!

Nog is uw verhandeling niet weder bij mij. — Vinkeles heeft een zware ziekte gehad, en zie daar zijn verschoning! ik heb nog geen proef van het plaatje ontfangen. De beterschap van uwe Ega, de uwe, verkwikt mij in mijne sints zo lang onafgebroken ongesteldheid: ô meld mij van Haar, van uw volkomen gezondheid, en onthoud mij geen tijding, de belangrijkste voor mijn hart, die er is, — die er zijn kan. — Mijne familie groet U en de Uwe op 't welmeenendst, onze Limburg en zijne Ega voegen er zich bij: 'k Was op gistren met Bussingh hem een bezoek gaan geven. — Vaarwel, vaar steeds wel, en betoon mij dikwerf dat ge 't geheugen bewaart van

Uw

Leyden den 27 January 1782. Bilderdijk.

De brief van 14 febr. 1781 gaat hierbij weder te rug. — Is tot u het gerucht reeds gekomen van de eclips of den dood van Dobbrauski. Hij wordt sedert 8 of 10 dagen vermist. teffens zegt men de Kas van zijn'

patroon ƒ 20.000.— te kort te komen. doch hoe zou dit laatste mogelijk, en zo lang verholen geweest zijn, als dit geld of het grootste gedeelte daar van reeds ontbroken zou hebben? Ik wacht op bevestiging.

XVIII.

Waardste vriend!

Ik had de pen opgevat om U te schrijven — maar wat! Lieve Vriend, niet om U geluk te wenschen, dit had ik voorlang moeten doen, en ik stelde 't niet uit, dan om die gelukwensching volkomener te mogen doen zijn — te vergeefsch! Ik ging uw hart op 't gevoeligst grieven: wanneer ik uw brief van den 20en ontfing. — Ik andwoord er niets op: want ik ben buiten staat om te antwoorden. — Freule Lannoy is niet meer — een aaklige brief van haar Vader brengt mij dezen morgen de tijding. Oordeel gij van mijne aandoening op dien onverhoeden donderslag — Ik kan niets meer schrijven — binnen kort meer, binnen kort antwoord ik U — beklaag mij die met al de gruwzaamheid van dit denkbeeld vervuld, dit versmoren moet, en dezen avond opofferen aan een gezelschap dat mij den dood toeschijnt. — Vaarwel, bemin, bemin mij, en verwijt mij de naargeestigheid niet, die mij soms aan een' plicht doet ontbreken, zo heilig als die der vriendschap. — Och, kost ge in het hart lezen, in het mijne zou gij niets vinden, onwaardig aan

Uwen

Leyden den 28 febr. 1782. BILDERDIJK.

XIX.

Lieve Vriend!

Ik ben u verscheiden antwoorden schuldig, en weet echter niet wat ik u schrijven zal. Ik ben ongesteld van lichaam, afgemat van geest en lichaam beide, zie daar alles! Den ingeslotenen van Busching heb ik reeds van half Febr. onder mij gehad, en nog — nog kom ik er naauwlijks toe om hem af te zenden. de vis inertiae wordt zo groot bij mij dat zij alle consideratiën overweldigt.

Ik heb voor weinig dagen een proefplaatje van Vinkeles ontfangen, dat wacht alles tegenwoordig naar mij, die er de letters in schrijven zou. Hier toe heb ik nog niet kunnen komen, en vrees dat mijn oogen 't mij tegenwoordig toelaten. Zie daar een Latinismus uit pure luiheid! foei mij! — Mijn gezicht is ten uiterste zwak geworden, en misleidt mij thands sterk in het geen grote naauwkeurigheid vordert: ik zal alles aanwenden en zo

ik 't niet doen kan eene mondelijke onderrechting geven ten einde alles wel geschiede. Over 't werk van Vinkeles heeft men reden voldaan te zijn. Wat zou ik u van de Alexandrijnsche Neêrduitsche vaerzen schrijven? — Zij zijn niet te eentoonig voor 't Heldendicht, zij zijn de minst eentonige van alle vaerzen. Ergo — zij zijn vatbaar voor vijf verscheidenheden van rust, alle welluidend: voor ontelbre verscheidenheden van maat, en nog meerder van toon. — ô Laat dit genoeg zijn, meer kan ik nu niet.

Valkenaars vreemde trek kan mij niet verwonderen, en hij zou u niet het minst aangedaan hebben, indien gij hem gekend had als ik, en, zal ik het zeggen? mij beter gekend had. Hij is van een vrolijken, schertsenden aart: maar — vatbaar voor eene allerdiepste melancholie, die zo ze uitborst hem ongelukkig zou maken. ik zeg ongelukkig, dat is gevoelloos. — kent ge nu mij —? Lieve Vriend, stel dan uwe onrust ter zijde en geloof aan geen harsenschimmen. Ik ben niet het geen gij u zelven wilt opdringen te gelooven. ik ben niet melancholiek: indien ik het zijn kon, ik zoude 't thands zijn: en was ik 't..... ô Hemel! dan zou ik zelfs uwe dichterlijke inbeelding, hoe rijk, hoe sterk, voorbij streven. ——— Gij wilde mij vrolijk hebben? ik zou het zijn kunnen op den laatsten dag van mijn leven. — Vergenoegd? ô ik ben het: want ik kan mij van niemand, van mij-zelven zelfs niet beklagen. — Vergenoegd! ik begeer langer niets, ik wensch niets, en zou ik 't niet wezen!

Lieve Vriend! ik ben 't mooglijk al te veel, ons geluk bestaat in begeerten, in brandende, vurige begeerten, en wee hem! die ze ontbeert.

Mijn verhandeling over het Lierdicht ligt daar, even onvolkomen nog, als wanneer ik er U 't eerst van meldde. alles blijft onafgedaan, en hoe kan het anders? —

Freule Lannoy is geweest! Gij zult haar gedachtnis vereeren. Lieve Vriend, doe dit, wie zou dit doen buiten u op een waardige wijze? Voldoe aan dien plicht voor u en voor mij: want ik kan niet. Ik ben gevoelloos, volkomen gevoelloos er door, en kan niet denken. Ik heb mij geweld gedaan: vruchtloos, de pen heeft in mijn handen gebeefd, en nu zelfs beeft mijn hand op dit punt dat ik 't mij vernieuwe.

Wie zal nu, wie is er nu over, die verdient met u naar den dichtprijs te dingen? — mijn waarde, ô schrijf, schrijf niet meer om de zangkroon: wij zouden ons tegenwoordig onteeren — alles is met haar in 't graf gedaald, wat onze rivaliteit waardig was.

Onze Limburg heeft een stukje op haar dood laten drukken. Hij zal de nog overig zijnde ongedrukte dichtstukjes van haar hand uitgeven, en wilde daar bij de beste der Lijkzangen voegen die uit zouden komen: Laat des den uwen afzonderlijk drukken, maar maak er geen' bondel met andere van: dit zal, denkt hij, beter zijn, en het is mij ook zo voorgekomen: men kan hem dan naderhand te beter bij haar werken plaatsen. Ik breek af, nog meer uit vermoeinis dan tijdgebrek. — ô Verschoon dezen brief in zijn

wonderlijken stijl en samenhang. Bemin mij, en groet de Uwe, groet al die u waard zijn op 't hartlijkst van

Uwen, onveranderlijk den Uwen,

Leyden den 9 Maart 1782. BILDERDIJK.

XX.

Lieve Vriend!

Thands ben ik weder te Leyden, en hou mijn verblijf tot na mijn promotie in 't *Hof van Holland*, op *de Breêstraat*; waar 't u believe 't bewuste te addresseeren. — Ik ben druk aan 't werk, met studeeren, met 't drukken van mijn verhandeling, en ook van de Geuzen, die Hoogeveen eindlijk ter perse gebracht heeft. — dit maakt dat ik geen tijd hebbe lang te zijn, de post vertrekt daadlijk: licht hadt ge anders nog eene declamatie te wachten, want (geloof mij) mijn geduld is ten einde, en bij 't geen ik weet en voorzie, kan niets gruwzamer gevoegd worden. — dan, ik zwijg ditmaal, en breek onwillig af. — Bemin mij, gelijk ik u bemin, en niets zal u dierbarer zijn dan

Uw

Leyden den 15n Sept. 1782. BILDERDIJK.

N. S. Gij groet Uwe tedere Ega op 't hartelijkst van mij? — dit immers behoeft geen herinnering. — Vale!

XXI.

Lieve Vriend!

Zie daar mij dan Juris utriusque Doctor! zie daar eene nieuwe loopbaan voor mij geopend! God geve dat ik er nuttig in zijn moge, en zo getrouw aan de inspraak van mijn geweten, als ik er dus verre gevoelig voor geweest ben! — Gij zult de exemplaren van mijne Theses ontfangen hebben. Wat wordt er bij u van gezegd? Ik heb hier in mijn eigen hoofd gevolgd: geen tijd hebbende om een uitgewerkt stuk te leveren, dat mij-zelven voldoen kon, was dit, dacht mij, het beste middel, om, zo niet eene universeele kennis in 't recht, ten minste een fiducie te tonen, die somtijds nog meer dan reëele kunde vermag, om dat ze zonder die naauwlijks bestaanbaar schijnt, en 't zeggen van Cicero nu vooral waar is: his enim temporibus audaciâ pro sapientiâ licet uti". Maar ô wat ben ik heterodox! niet waar? de 15de, 16de, de 17e thesis, de 30e, 39e, 41e, 44e etc. etc. zijn gewislijk

niet naar de tegenwoordige denkwijze; maar de 46 thesis — ô dat is het toppunt van alle ketterij [1]).

Denk, of er niet eenige moed toe behoort, om zo tegen den stroom in te roeien, en bij een publique promotie het mesje (zo men zegt) op te hangen: men heeft mij ook schoon op het lijf gevallen, verscheiden jonge Advocaten (van mijn Academietijd en vroeger) zijn van de Haag en elders overgekomen, en ik heb het genoegen gehad met de sterkste opposanten (die een geduchten naam aan de Academie gelaten hadden) en lice te treden. — Bussingh heeft me als paranymph geadsisteerd, met zekeren Dr. van Meurs van Arnhem, te Leyden in de rechten studeerende. Een vrij brillant promotiemaal heb ik gegeven, waar op (quod mireris!) Z. D. Hoogheid gedronken is! Iets, zo ongehoord tegenwoordig, dat niemand ooit zou verwacht hebben, dat men de conditie te Leyden dorst instellen, veel min, dat zij algemeen en zonder iemands tegenspraak van de ijverigste fransgezinden gedronken wierd? Zo veel vermag een weinig auctoriteit op de jonge Luiden!

Wat zegt gij mij, lieve Vriend van 't bewuste Handschrift? — Bedenkt gij wel, in wat tijd wij leven? Wat weet ik met wien gij de schuld mooglijk zoudt moeten afrekenen? Ik leef, en verscheiden met mij, niet langer dan 't aan de Fransche factie behagen zal.

Tot het duël behoort moed, en men durft mij wel vragen, maar niet op de plaats compareeren: doch tot een moord hoort iets minder, en zo veel zal men, vertrouw ik, nog wel bezitten. — Wat zoudt ge verbaasd zijn, zo ge thands in Holland, bijzonder te Leyden of Amsterdam waart! Bedreigingen, pasquillen, kuiperijen, cartels, omkoopingen, beloften, complimenten, verraderijen, complots, en wat haatlijk, verachtelijk en afschuwelijk is, niets word gespaard, ja tot Gods heilige naam toe, die in de Kerken op de ontzetlijkste wijze onteerd wordt, om de vuilste lasteringen te dekken: niets, zeg ik, wordt gespaard, om de weldenkenden die tevens oogen in 't hoofd hebben, hun geweten te doen verkrachten. — ô Wat is de rust van 't ge-

1) Eenige der meest opmerklijke stellingen deel ik hier mede:

XVII. Vani atque leves sunt isti homines, atque rem publicam apertissimis periculis objiciunt, qui absque genuina Juris Publici scientia, aut ad gubernacula regiminis accedere aut gubernantibus consilia sua obtrudere audent (blijkbaar tegen het aandeel van het volk aan de regeering gericht).

XXX. (Over den invloed der predikanten) Divino suo ministerio abutuntur atque in rempublicam peccant sacrorum Oraculorum interpretes, dum e suggestu sacro administrationem imperii carpere, magistratusve audacibus super ejus exercitione suffragiis, suae quasi censurae satagunt.

XXXIX. C. Julius injuste atque ignobilem in modum interfectus est.

XLI. Florentii V, Comitis Hollandiae, injusta caedes fuit.

XLVI. Optimum Libertatis Civicae praesidium in republica consistit in Capite Eminenti.

moed en de bewustheid van een onbesmette ziel, een hoogstkostlijk goed, en wat kan meu wel te vreden de snoodheid beneden zich woelen zien, wanneer men elk oogenblik zich gereed vind om Gode rekenschap van zijn leven te geven! — Vuige slaven, die goud en eerambten durven aanbieden voor vrijheid en deugd! kunnen er nog lager schepsels gevonden worden, en kunnen zij, die er zich aan verkoopen, nog menschen genaamd worden?

Lieve Vriend! gij weet of ik eenig belang aan het Hof heb? Maar ik kan mijn hart geen geweld aandoen: dat spreekt en ik hoor het, en weê mij! zo ik ooit laf genoeg worde, om door stilzwijgen, daar 't spreken een plicht is, in den raad van dezulken te deelen, die onze gezegende Constitutie zoeken om te keren, en den beminlijken Vorst, aan wien onze vrijheid hangt, den voet op den nek te zetten! Duizenden met mij zullen (zo 't de nood immer vordert) hun bloed geven, om Hem in zijn rechten te handhaven, en 't Aristocratisch dwangjuk, dat men ons opleggen wil, verbrijzelen. Ik heb er overtuigende proeven van, en zou u gevallen verhalen konnen, die aan de menschelijkheid tot eer zijn, en de tranen uit de oogen persen. Maar ik moet zwijgen, en kan aan geen brief iets vertrouwen, dat mij niet alleen aangaat.

Ik schrijf dezen uit 's Hage, van waar ik dezen avond te rug ga op Leyden. aanstaanden Saturdag zal ik te Amsterdam en den 4n November weêr hier zijn, en mijn verblijf hier vervolgens gefixeerd houden. Ik groet de Uwe met al mijn hart; groet ook alle verdere vrienden en bekenden van mij. Geloof dat, zo lang ik ben, ik een wellust zal vinden in mij te noemen

Uw

's Gravenhage den 21n October 1782. BILDERDIJK.

XXII.

Lieve Vriend!

Wat denkt ge wel van mijn lang stilzwijgen waardoor ik uw verlangen om het Ms. van Thirsa te rug te hebben op een zoo verdrietige wijze te loor stel? Maar, ik weet het, gij zult mij van geene verzuimenis verdenken, dan die in volstrekte onmogelijkheid haren grondslag heeft: en ik behoef U dus niet te verzekeren, dat dit het geval is. overhoopte arbeid, hoofdbreken, dat ter naauwernood manqueert van mij van 't verstand te berooven, gelijk het mij van mijne nachtrust ontzet, en mijn gestel dagelijks sterker aandoet; en daar bij diverse absentien in mijne functie; zie daar, wat u mijn antwoord op uw beide laatsten onthouden heeft. — Ik heb echter uw Treurspel nu in zijn geheel herlezen, en met zeer veel genoegen: en ik zal allen spoed maken met het overeenkomstig met uw oogmerk na te zien. Intus-

schen heb ik het voor u laten afschrijven en zal dat afschrift aan Hoogeveen zenden, zoodra het geheel volkomen is.

Ik vereenig mij volmaaktlijk met uw gevoelen omtrent de nuttigheid eener voorafgaande vertooning, voor 't eindelijk voltooien van een stuk. Doch ik wenschte dat wij 't op een grooter Tooneel gespeeld konden zien, want een Toneeltjen als dat van *Veniam pro Laude* bedriegt deerlijk, waarvan ik ontelbare proeven heb. — Dan, schoon dit spelen niet strekken kan om gebreken aan te wijzen, 't kan dienen om op sommige plaatsen oplettend gemaakt te worden, ten einde de uitvoering hier en daar nader te regelen, die anders somtijds te veel aan den willekeur der Speleren overgelaten wordt: en zoo het dit doet, doet het genoeg; daar van die plaatsen wel of kwalijk uit te voeren, dikwijls heel veel afhangt voor het belang van een aanschouwer en dus voor den roem des Autheurs.

De druk van de Geuzen heeft reeds eene poos stilgestaan, en Hoogeveen ontschuldigt zich met de ziekte van zijnen knecht, de eenige aan wien hij dit werk in handen geven kan.

Intusschen verveelt het mij deerlijk, dat dit zoo vertraagd wordt. Jongheer van Haren, officier, die te Leyden in garnisoen ligt, heeft mij eenen druk van dat werk meêgedeeld dien wij niet gekend hebben en die zeer veel bijvoegzels heeft. Ik bedien er mij van in de *aantekeningen* die dus vrij wat uitloopen.

Mijn Tooneelstukjen [1]) ligt nog, gelijk toen ik 't u in den afgeloopenen zomer voorlas: en is reeds geheel uit mijn hoofd. Helaas, Lieve Vriend! ik zie niets om mij dan oppressien en gewelddadigheden, en hoor niets dan lasteringen en ijdele klachten der verdrukten; hoe zoude ik nog lust hebben, om tusschen de oneindige en rustelooze pogingen, die ik amptshalve aan het recht, de onschuld en mijn eigen hart verschuldigd ben aan te wenden, en waaraan ik mij ook met het volstrektste dévouement gewijd heb (God weet het!) om zeg ik tusschen dat alles door, en midden in de strepitus judiciorum de zanggodinnen te offeren.

Gij hadt den bondel der nagelaten gedichten van onze nooit genoeg beschreide, en ô hoe gelukkige vriendin dat zij deze dagen niet beleefd heeft, reeds moeten ontfangen en ik zou niet verzuimd hebben, hem u te doen toekomen: ware ik niet overreed geworden, om dit tot het open water op te houden. hoe kwalijk men mij geraden heeft, blijkt van achteren, en gij weet, hoe weinig ik redeneer in de zaken die tot het gemeene leven behooren. Nu wachten wij op den dooi dagelijks zo verr' gevorderd te zien, dat dit geschieden kan. — Vergeef mij toch deze dwaze handelwijze, ik bega er zoo dagelijks, en heb ze al mijn leven begaan — ik ben niet voor deze wareld, dit bevind ik, gemaakt.

1) Zie over dat Tooneelstukje, welks inhoud „liefde, rampzalige, jammerlijke liefde" was, Dr. Kollewijn's *Bilderdijk* I, 150.

Verzeker u altijd van mijn liefde, groet uwe dierbare Egade en al wie niet geheel onverschillig voor mij zijn mag. — onverschillig, zeg ik, want zou iemand mij haten kunnen? — Hoe 't zij, gij bemin mij, en laat anderen aan hunne razernij over: mijn hart en het uwe verstaan hen niet. — Verheug mij met uw schrijven.

den Uwe

's Gravenhage den 2n Maart 1784. BILDERDIJK.

XXIII.

Waarde Vriend!

Indien ik gedacht had, dat *de Geuzen* reeds bij u bekend waren, ik zou niet gedraald hebben met U een Exemplaar toe te zenden, gelijk gij hadt moeten verwachten en door mij niet dan bij gebrek van best-papieren uitgesteld is. Hier over vraag-ik u verschooning, mijn Vriend, en dit ben ik van harte bereid te herstellen: want hierin is misdaan, en, zo veel ik weet, in niets anders. Wel, mijn lieve Vriend, hoe beklaag ik U! Slaaf van uwe eerzucht en daarom slaaf van het Heelal; afhangeling van de begrippen van al wat u omringt, siddert ge, omdat ik trouwhartig genoeg ben om u weêr te geven het geen u toekoomt: siddert ge, zeg ik, dat iemand uit onze betrekking, die ik niet weet dat nog ophoudt schoon mijne bezigheden onze briefwisseling vrij wat hebben doen kwijnen, eene volkomene eenstemmigheid van denken, en zulks wel, in het politique, zal afnemen. Hoe brengt ge het u toch in 't hoofd? En hoe kunt gij u menschen verbeelden, die harsenloos genoeg zouden zijn om uit mijne voorrede te besluiten dat gij N. B. deel in de *noten* hadt. Zoo er één kan gevonden worden, zoo dwaas, zoo verkeerd en verdraaid van verstand (en gij legt het elk te last) zoo beken ik met Boileau, in den volsten zin van de theses, dat er geen dier zoo zot als de mensch is. Ei lieve! herlees, bid ik u (doch zonder fraieur, zoo het u mogelijk is) mijne Voorrede, en het geen aan het hoofd van de Ophelderingen gezegd wordt, en vraag dan u zelven af, of gij U die vrees wel kunt opdringen? — En ik, ik zoû zulk een ongerijmdheid, bij alzulke slechthoofden tegengaan? Indedaad, zo ik daar slechthoofd genoeg toe was, ik verdiende elks bespotting. Gij kunt, 't staat u vrij, zoo gij wilt, in den eersten Courant den besten, eene *annonce* tegen mijn *noten* doen, voor zoo verre gij van oordeel zijt, dat het het publyk interesseeren zal, of wel voor zoo verr' gij oordeelt dat het u interesseert dat het publyk het wete, dat Mr. R. Feith, met al zijne tijtels die thands op zijn werkjens pronken, over deze en gene quaestie van 't Staatsrecht niet met den Advocaat B. instemt, en dat hij geen deel in de *rampzalige noten* op de Geuzen heeft. Het eerste zal aan de kracht of waarde mijner sustenuen niet geven of nemen; het laatste, buiten dat wel begrepen worden: En gij moogt er met even veel recht bijvoegen, dat gij het niet zijt, die het aan Zijne Hoogheid heeft opgedragen. — Maar alle spotternij ter zijde gesteld. De mijne is gul-

hartig, en bedoelt niets hatelijks. Hier voor kent gij mij. — Gij weet, dat *de Geuzen* bereids voor drie jaren bij Hoogeveen zijn ter perse gelegd; en gij weet ook, zoo ik meen, anders weet het onze Valckenaer, de professor te Franeker, die mij reeds voorlang om des Nieuwen Patriotismus wille de vriendschap heeft opgezegd, (gelijk gij ook eerstdaags zult verplicht worden te doen), dat toen ook de voorrede reeds gereed lag, als welke hij in het voorst van mijn' Academietijd, uit mijn klad voor mij had afgeschreven. Indien het werk toen uitgegeven was, zoudt gij U niet voldaan gehouden hebben van deze mijne erkentenis? — Ja, zegt gij ongetwijfeld. Maar, om dat gij intusschen veranderd zijt, moet ik 't daarom? en, daar ik nooit met eens anders werk, zelfs geen halve regel, onder 't mijne gepronkt heb, en van 't weinig roems, dat gij mij wel toeschrijven wilt, niets aan eenen ander te danken heb, moest ik nu ontveinzen, dat dit mij zoo volstrekt geheel niet toekwam, maar dat gij er een deel in hadt? — Dat het werk nu zoo laat in de wareld geraakt is, wijt dat ook aan mij niet, maar aan Hoogeveen of zijn bekrompen geldmiddelen, die hem nu en dan, bij gebrek van papier, van werklieden enz. geheel deden stilzitten, en eindlijk het werk, onder mijn goedkeuring, aan een' ander overgeven. En zoude ik het nú ophouden? ik, die het voor zoo lang reeds heb willen in 't licht zenden, en zoo ooit, nu er nut mede achtte te kunnen doen, door onzen Landaart tot de opkomst onzes Gemeenebest te rug te wijzen! Hang dan ik, hangt dan de waarheid, hangt die haar aanhangt, van tijd of omstandigheid af? Gij denkt er niet aan. 't Staat u vrij, ten dien opzichte Uw verstand weg te werpen; en zonder iets van het Staats- en Volkenrecht te weten, Barnevelts zaak in revisie te trekken. 't Staat u vrij, raaskallende dwazen na te klappen, eerlooze volksberoerders te volgen, en gij kunt het (ik geloof het) in uwen verbijsterenden Enthusiasmus ter goeder trouw. Maar ik, mijn vriend, ik moet weten, wat recht zij: mijn zaak is 't; en ik heb Gode gezworen, het voor te staan. Dit zal ik doen, en ik heb er moed toe, ten trots van al wat er zich tegen verzetten mag. Ik weet, wat ik aan mijn geweten, aan God, en aan het Vaderland verplicht ben, en dit zijn bij mij geene ijdele namen zonder beteekenis. 't Koomt hier niet aan, wie dus denke, wie anders? maar wat waar zij? Om dit te weten, en te kunnen weten, en voor niets anders, heb ik zooveel jaren gearbeid, en hier meer aan te kosten gelegd, dan gij en zoo veel anderen voor eerzucht of schatten. Had ik uw raad gevolgd! zegt gij. Welken raad? Mijn geweten verkracht, en het rijk van de Hel opgebouwd? of lafhartig bezweken aan het geen mijn post van mij vorderde? „Ik zou aangebeden zijn van al mijne Landgenooten, en gij openlijk kunnen belijden wat gij aan mij verplicht zijt". — Mijn vriend, zijn dit gronden? Ook de Duivel is aangebeden onder zijnen aanhang: God behoede mij voor die algemeene goedkeuring! De zijne, en Die spreekt in het hart dat zijn plicht doet, is mij alles: of, zo er eenige weinige braven zijn, die mij in hun gebeden aan Hem opdragen, deze stille tederheid is mij

zoeter dan de uitgelatenste loftuitingen van een dollen, misleiden, en wuften hoop, die een' Price, een' Rousseau, een' Mably vereeren kan: of lust het U met zulke namen gelijk te staan? En wat u betreft, ik eisch deze belijdenis niet van U, lieve vriend: ik zal U geen compliment maken, maar heb ik u ooit eenig nut kunnen toebrengen, 'k deed het om mijn hart, niet om eene praalzucht te voldoen, die ik smooren zou zoo ze ooit den toon in mij begon te voeren: en we handelen niet over uw al of niet erkennen, van hetgeen gij aan mij, maar over mijne erkentenis van hetgeen ik aan U verschuldigd was, en die meen ik, dat mij vrij moet staan. Ik voor 't minst laat mijn ziel niet dwingen, en behoor niet tot dezulken, die (gelijk de Engelsche tooneeldichter 't uitdrukt) God niet zouden durven bidden, zoo de Duivel het hun verbood. — Het geen gij mij zegt van de hooggaande onaangenaamheden, de verachting zelve, die gij om mij hebt uitgestaan, smart mij, maar verwondert mij niet. Ach, dat gij moed haddet, om dat duldlooze juk van den geest af te schudden, en door uwe eigen oogen te zien; gij zoudt dus niet ten spel van anderen strekken, die gij duizendmaal overtreft. Heb slechts den moed, om de waarheid te willen zien, en gij zult niet meer ten doel staan aan zulke verachtingen! Maar gij, lieve Vriend, ga vrij in uw hart, gij zoudt vrezen overtuigd te worden van het ongelijk van die partij, die de machtigste is, en aan wie uwe eerzucht (want niets anders is het waardoor gij een Neopatriot zijt) u verbindt, en hier om beklaag ik u. Dit en niets anders verdient beklaagd te worden. — Annonces in de couranten te doen, is mijn zaak niet, zou van een ridicule zijn waar niets bij haalde, eer aan een zotte roemzucht bij mij, dan aan een zotte vreze bij u toegeschreven worden, en niets bij u uitdoen. Doch het staat u vrij. — Dan wat ellendig figuur zult gij daar meê maken, en al uwe achting te grabbelen gooien! — Lees veel eer met bedaarde zinnen de voorrede na, en gij zult er het noodelooze zoo wel als het ongerijmde van zien. En wilt ge dan echter iets doen, zoo raad ik u, doe het bij de voorrede van de eerste kleene brochure, die er van u staat uit te komen. Daar in kunt gij meer zeggen, en het geen gij dus zegt, zal niet daadlijk vergeten zijn, gelijk 't met den courant is. Het staat immers aan u, om terstond eenig stukjen, hoe kleen ook (als ge er wel hebt liggen) in de wareld te brengen, proza of poëzij, en dan exponeert ge u veel minder. Wilt ge nog iets doen, schrijf dan den Boekverkooper, die die zotte aankondiging van het werk laat doen, die mij onder 't schrijven dezes eerst onder 't oog koomt (gelijk ik hem van mijn kant schrijven zal) dat hij en uw naam er uitlate, en mij zoo niet prostitueere door zijn ophemelen. — Zie daar wat u mijn vriendschap, die, als heel mijn hart onveranderlijk is, raden kan. — Voor het overige, blijf mij beminnen, zoo gij kunt en durft: hoe 't zij, ik ben altijd als eens

Uw beminnende

'S Gravenhage den 9 April 1785. BILDERDIJK.

Vliegend.

XXIV.

Na den officieelen brief [1]) nog een klein lettertjen in privé. — Ik dank u wel voor de goede gedachte die gij, als mijn vriend, van mij koestert, en voor uwe mededeeling van uw oordeel omtrent mijne verklaring van de Nehalennia. 't Is mij lief, dat gij mijne meening toevalt. Maar, recht uit gezeid, ik geloof niet dat mijne verhandeling zelve u zoo wel zou bevallen als 't verslag. Zij is langwijlig en droog, schoon vol stof: maar ik heb nooit Proze kunnen leeren schrijven. Geloof niet, mijn vriend, dat mijn hoofd minder zwak is dan 't uwe; of liever, dan dat van iemand die à la veille is van gek te worden. Altijd is het zwak geweest, en het heeft veel geleden. Ja, het kan niet meer. Ik ben tot geenerlei van de daaglijksche zaken meer in staat, hoe gering die ook zijn mogen; kan geen 10 stuivers bij een tellen, en geen mondelinge boodschap meer overbrengen. Ja, ik stamel als ik spreken moet. Maar het zij meêlijden, het zij vriendschap, het zij dat men zich bedriegen laat door enkele oogenblikken van vlugheid, of van een nog tamelijk oordeel; men wil dit niet aannemen, en sedert bijna tien jaren reeds, wurm ik te vergeefs, om mij onder curateele gebracht te hebben, daar ik tot niets meer in staat ben; en men lacht mij uit, schoon er geen dag omgaat, dat men de noodzakelijkheid van dien stap zien kan. — Met u, gij moogt dan mede wat zwakker van hoofd zijn dan voorheen, is het zeker tot dien graad van verzwakking op verre na niet gekomen, en God beware er u voor! En het slimste dat er met mij nog bij koomt, is dat het mij een behoefte is te werken, al valt het mij somtijds onmooglijk; ik kan nalaten te eeten, maar niet te werken, zoo is mijne geestgesteltenis. Intusschen ben ik eergisteren voor de 15e maal vader geworden, en een jongen als een wolk brengt alweêr het zijne toe om de lieden mij te doen uitlachen als ik van zwakte en ouderdom klaag. — Dan, dit daar gelaten! Gij schijnt het zoo wat half aan mij te stellen: „of mijn ontslag, zegt gij, of geduld met —" [2]). Het eerste krijgen wij niet, dit ziet gij; het laatste heeft men, in onzen ouderdom, recht te vorderen, en ik durf u beloven dat men 't met ons hebben zal, want men houdt van *ons*-beide. Des ben ik overtuigd, dit is mij bij alle ongenoegens een aandoenlijke troost.

Nu vaarwel! en zonder franje geloof mij den ouden en altijd welmeenenden

18 $\frac{1}{10}$ 12. BILDERDIJK.

---

1) Die „officieele brief" is niet in dezen bundel aanwezig.

2) Hier volgt een teeken of een afkorting die mij geen van beide duidelijk zijn. Misschien beteekent het: *etc*.

XXV.

Waarde Vriend!

Niets kan mij dierbaarder en vertroostender zijn dan uwe belangstelling en de hartlijke uitdrukking daarvan in uwen hoogst aangenamen brief. Ja, mijn lieve vriend, sedert den aanvang van September l.l. ben ik niet uit den huis, en zeldzaam van mijn kamer, geweest; ook heb ik van dien tijd af, het Secretariaat der klasse (dat ik niet dan voor het jaar van derzelver voorzitting in het Instituut had aangenomen) nedergelegd. Mijne verzwakking is zeer groot en neemt aanhoudend toe, benevens de scheurende hoofdpijnen waaraan ik van jongs onderhevig was, doch die met de jaren een bijzonder karakter aannamen, dat mij altijd voor *mania* beducht maakte, waartoe mij ook altijd de vorm van mijn voorhoofd eene buitengewone geschiktheid scheen aan te duiden. Tot nog echter heeft God mij daarvoor genadig behoed, in weêrwil van alles wat mij sedert mijne te rugkomst in 1806 hier van rijp en groen aangedaan wordt, en als Salomon zegt, ook den wijze dol zou maken. Maar ik lij zeer veel. Inzonderheid is mij de lucht dezer vervuilde en half bloot liggende modderkanalen hoogst nadeelig, zoo wel als mijne Egâ; en mijn leven hangt thans aan het verlaten van Amsterdam. Een vochtig jaar heeft mij geheel het spier- en zenuwgestel verwoest, en geen wintervorst heeft de verslapte vezelen eenigzins kunnen herstellen; in een dampkring als waarin wij thans ademen. De woeligheid bovendien van het afgeloopen jaar mijner waarneming des Secretariaats heeft mij uitgeput, die volstrekt tegen geene beweging of onrust bestand ben, en volstrekt geen gezag, opzicht of beheer voeren kan, en het ook niet dan met den onbeschrijflijksten tegenzin, als een harden plicht en waaronder ik zeker was te moeten bezwijken, aanvaardede. Ik heb het echter dat jaar uitgehouden; en dit was meer dan ik mij durfde voorstellen. — Ik heb tevens mijn Lidmaatschap opgezegd. Van de oprechting af, heb ik, getrouw aan mijne belofte, alles aan deze Instelling gedaan wat ik mocht, om er iets goeds van te maken, en (als ik wel voorspelde) ten eenenmaal vruchteloos. Ik heb echter, met opoffering van alles, mijn woord, aan den goeden Lodewijk gegeven, gestand gedaan, hoe moê ik dat kinderspel was, en hoe moê men mij aldaar was. Eindelijk is het Lodewijks instelling niet meer, en ik hou mij derhalve voor ontslagen. Laat het nu een Concordia, een pijpjensrookers gezelschap, een Midassencollegie worden, het gaat mij thans niet meer aan, en ik zie met een hijgend verlangen den dag te gemoet, die mij van dit rampvol leven en gruweltooneel van dwaasheden en schelmstukken t'huis voeren zal.

Ik kan mij uwen treurigen toestand van weduwnaarschap zeer wel voorstellen, en dikwijls beklaagt u mijn hart. Die de troost zijner wederhelft mist, ach, wat bleef dien dat hem in de behoefte van 't ledige hart bevredigen kan! Waarlijk, men noeme het dweeperij of niet! de vrouw bindt ons

nader aan God en de geestenwareld; zij heeft iets vooruit boven ons mannen, en de balsem van hare troost is uit den hemel. Haar liefde overtreft ook de onze in kracht en zuiverheid. Ja, dikwijls herdenk ik met troost en genoegen aan de gelukkige jaren onzer enge vriendschap, die bij mij nooit door eenige gelijkaartige vervangen is. Doch ondanks hare troost en verkwikking erken ik u dat die tijd mij niet minder wreed viel dan eenig ander perkvak van mijn leven. Ik heb mij nooit in deze wareld kunnen voegen; ik paste daar nergens; en de genoegens des levens (zoo zij heeten) waren mij altijd slechts smarten en kwellingen in eene andere gestalte. — Somwijlen komt de wensch wel eens bij mij op, dat wij onderling ons de geschiedenis van ons hart mochten mededeelen. Ik zeg, *van ons hart*, want wat is al 't overige? Ik zeg *wij*: want wij zouden elkander verstaan; en wie meer? — Maar wij zullen eenmaal elkander, van inwendig af, leeren kennen, en alles zal ons klaar wezen, wat nu raadsel schijnt.

Gij sukkelt dan ook steeds aan hoofdpijnen? — Geloof mij, wij hebben beide·den werktuigen der verbeeldingskracht te veel geweld gedaan, in een tijd, toen wij nog niet genoegzaam meester over ons-zelven waren, om ons onze krachten en aanleg recht te nut te maken. En in den ouderdom boeten wij allen voor de dwalingen onzer jeugd. Danken wij God, dat Hij ons in geene andere vallen liet, waarvan wij omgeven waren, en die de rust van ons hart hadden kunnen verstoren!

Doe mij, bid ik, het genoegen, en schrijf mij dikwijls. Mijne lieve vrouw groet u als ik, en met hetzelfde hart, dat voor u en uwe lieve kinderen altijd even warm en met dezelfde tederheid slaat. — Vaarwel, God zij met u en vervulle ons onze volstandige Hoop en verwachting!

Nogmaals vaarwel! van

Uwen ouden en waarachtigen vriend

Amstd^m^ BILDERDIJK
den 3^n^ April 1817.

BIJLAGE.

WelEdelgeboren Gestrenge Heer
De Heer en Mr. P. R. Feith
ss. tt.
te
Almelo.

WelEdelgeboren Heer,

Het nevensgaande pakket is mij van wege de Gentsche Koninklijke Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen ter hand gesteld, met verzoek van het verder aan UwelEdgeb. te willen doen toekomen. Met genoegen kwijt

ik mij daarvan en verheug mij in de gelegenheid van U aan een oud vriend van uwen Heer Vader te herinneren, dien Gij voor ruim zesendertig jaren tot zijnent zaagt en zekerlijk u niet meer herinnert, doch die zich oprechtelijk verheugt in de Dichterlijke verdienste, waarmede uw naam zich in dit kleine bondeltjen zoo voordeelig bekend maakt. Ik wensch u geluk, mijn Heer, met de onderscheiding U te beurt gevallen, maar meer met die welke U toekwam; want zeker is uw Dichtstukjen niet op zijne wezendlijke noch betrekkelijke waarde gesteld. De betrekking waarin ik tot de twee *concurrenten* sta, achter welker arbeid de uwe geplaatst is, duldt niet dat ik daarover uitwijde; maar ten minste wenschte ik den afstand tusschen uw verzen en die van Mejuffr. M. [1]) wat beter in acht genomen. — Doch wat zegt eene prijsuitwijzing? De kundige wareld doet recht, en haar stem zal voor U zijn.

Mijne lieve wederhelft verzekert u van hare achting en van den hoogen prijs dien zij op dit uw proefstuk (want immers is er nog niets anders van U uitgegeven?) zoo wel als haar Echtgenoot stelt. Ontfang haren vriendschappelijken groet bij den mijnen, en geloof mij met de oprechtste gevoelens

WelEdelgeboren Heer

UWelEdelgeb. ootm. Dienaar

Amstd^m^ BILDERDIJK

den 18 Aug.^s^ 1816.

1) Petronella Moens?

NIEUWE FRAGMENTEN VAN JACOB VAN MAERLANT'S SPIEGHEL HISTORIAEL.

Vóór eenige maanden werkzaam zijnde op het Rijks-Archief te 's-Hertogenbosch ontdekte ik, dat van de zich aldaar bevindende bundels met schepenregisters der stad Tilburg diegene, welke loopen over de jaren 1520, 1520/21 en 1522, omgeven waren door een perkamenten omslag, waarop Middelnederlandsche verzen stonden. Toen ik deze drie bundels opensloeg, zag ik, dat de bundel over 1520/21 en die over 1522 bovendien nog voorzien was van een perkamenten ruggestuk, hetwelk meer stevigheid aan de samengevoegde papieren registers moest geven. Ook op deze beide ruggestukken vond ik Middelnederlandsche verzen. Ten slotte ontwarde ik het stevige bindgaren, dat slechts bestond uit ineengedraaide strookjes perkament, en zelfs daarop kwamen dergelijke verzen voor. Nadat door de welwillendheid van den Rijks-Archivaris op mijn verzoek omslagen en ruggestukken van de registers waren afgenomen, kon ik gemakkelijk mijne vondst aan een nader onderzoek onderwerpen.

Het perkament is van goede qualiteit, dun en buigzaam, en aan de vleeschzijde even glad en blank als aan de haarzijde. Gaten komen er niet in voor behalve die, welke de binder der registers er in maakte. Aan beide kanten werd het beschreven met keurige letters, die bij al de gevonden stukken overeenstemmen, zoodat het schrift ongetwijfeld overal van dezelfde hand afkomstig is.

Ieder der 3 omslagen bestaat uit 1 dubbel gevouwen of 2 enkelvoudige folio-bladen, welke 30 c. M. lang en 21 c. M. breed zijn. Elk enkelvoudig blad heeft op iedere bladzijde 2 kolommen van 43 regels. De ruggestukken zijn ook 30 c. M. lang, doch slechts 7 à 8 c. M. breed en bevatten op iedere zijde slechts 1 of nagenoeg 1 kolom, eveneens 43 regels tellend. De geheele vondst bestaat derhalve uit 6 enkelvoudige folio-bladen en 2 ruggestukken, tezamen 28 kolommen met ruim 1200

verzen uitmakend. De versregels op de draden zijn onleesbaar geworden en hebben daarom geene waarde.

De gelijkheid van het schrift bij de overeenkomst in vorm en hoedanigheid van het perkament doet aanstonds het vermoeden rijzen, dat omslag en ruggestukken eenmaal moeten behoord hebben tot éénen gemeenschappelijken codex, waarvan het perkament door een binder werd gebruikt om er archiefbundels in te naaien. Wijl deze arbeid hoogstwaarschijnlijk in Tilburg en, blijkens de zestiende-eeuwsche registrale aanteekeningen op het perkament, vermoedelijk niet lang na 1522 werd verricht, zoo kan men veilig aannemen, dat de codex te dien tijde in de buurt van genoemde stad thuis behoorde. Nasporingen ter plaatse, waar thans het Gemeente-Archief in orde wordt gebracht, mochten evenwel niet tot verdere ontdekkingen leiden.

Gelijk reeds werd opgemerkt, is het schrift keurig; toch onderging de codex niet de volledige bewerking der scribenten. De corrector heeft slechts hier en daar eenige verbeteringen aangebracht, doch in handen van den rubricator is het boek niet geweest, noch minder in die van den illustrator, al is ten behoeve van den laatste bij het begin van ieder nieuw caput eene ruimte open- en de te plaatsen initiaal weggelaten. Gewoonlijk springen daar twee of drie regels een eindje in, terwijl de tweede letter van het eerste woord uit den beginregel, dat is derhalve die letter, welke onmiddellijk op de initiaal volgt, als maiuscuul is geschreven [1]). Vergelijking met andere manuscripten en facsimilé's toonde aan, dat het schrift tot de 14e eeuw behoort. Op de recto-zijde van ieder folio-blad, d. i. op den buitenkant van den omslag, hebben de letters veel geleden door het voortdurend in handen nemen der registers; op de verso-zijde daarentegen zijn zij over het geheel goed bewaard gebleven behalve daar, waar het vocht ze bijna onleesbaar maakte. Meer schade deed de naald of priem van den binder, die geheele

1) Dit kan aanleiding geven tot vergissingen. Men zal bv. geneigd zijn *Er* te lezen, waar *DEr* (= daar) is bedoeld; zoo ook *En* voor *EEn* enz.

woorden wegstak; doch het grootste nadeel berokkende het bindersmes, dat van tal van verzen op de ruggestukken òf kop òf staart wegsneed.

Een vluchtig doorlezen deed reeds gissen, dat de tekst van het gevondene tot den Spiegel Historiael moest behooren. Werkelijk bleek mij door vergelijking met het bekende Amsterdamsche handschrift, in 1863 door De Vries en Verwijs uitgegeven, dat al de verzen uit de Derde Partie zijn en dat zij omvatten: Spiegel Partie III Boek 3 caput 22 vers 27—74, cap. 23 vs. 1—122, c. 24 vs. 1; caput 35 vs. 54—72, cap. 36 vs. 1—122, c. 37 vs. 1—73, c. 38 vs. 83—94, c. 39 vs. 1—30, c. 41 vs. 28—126, c. 42 vs. 1—74. Voorts Sp. III^{4} cap. 30 vs. 71—80, c. 31 vs. 1—98, c. 32 vs. 1—58, c. 33 vs. 1—3; caput 37 vs. 33—74, c. 38 vs. 38—79 en eindelijk Sp. III^{8} cap. 28 vs. 9—64, c. 29 vs. 89—106, c. 30 vs. 1—68, c. 32 vs. 1—24; caput 52 vs. 66—78; c. 53 vs. 1—78, c. 54 vs. 1—62, c. 57 vs. 1—10. Hierbij zij opgemerkt, dat Sp. III^{3} c. 41 der fragmenten in het geheel 2 verzen minder, Sp. III^{8} c. 54 daarentegen 2 verzen meer bevat, dan de overeenkomstige capita in het Astd. hs., terwijl Sp. III^{8} c. 29 in de fragmenten eerst begint met vs. 89 uit hetzelfde hoofdstuk in het Astd. manuscript. Verder zijn in de fragmenten cap. 31, c. 55 en c. 56 van het 8e Boek overgeslagen. Bij de berekening van den omvang der quaternen blijkt, dat ook elders, in de niet-teruggevonden gedeelten van den codex dezer fragmenten, capita moeten ontbroken hebben. De indeeling in onzen codex stemt derhalve niet geheel overeen met die van het bekende Amsterdamsche handschrift.

Foliëering is niet te vinden. Een nieuw caput wordt aangeduid door eene interlinie en de reeds genoemde inspringing der verzen vóór de initiaal. Opschriften boven de capita ontbreken; slechts vindt men hier en daar aan den voet eener kolom een titel, die betrekkiug heeft op de daarboven staande verzen, doch deze titels verschillen van de opschriften boven de capita in het Astd. hs. Ook zijn zij door eene andere hand dan die van

den tekst (vermoedelijk door eene uit het laatst der vijftiende eeuw) geschreven, zoodat zij alleen aantoonen, dat Maerlant toen nog gelezen werd.[1])

Behalve om de reeds genoemde indeeling zijn de fragmenten nog in een ander opzicht merkwaardig. Voor zoover mij bekend is, zijn er tot nu toe geene fragmenten gevonden, welke tot hetzelfde handschrift behooren als deze; evenmin werden er stukken ontdekt, die hetzelfde gedeelte van den Spieghel behandelden. Zij zijn derhalve van groot belang voor de tekstcritiek. Zoo worden door de Bossche fragmenten de emendaties van De Vries en Verwijs op Sp. III[3] c. 22, 35; c. 23, 15; c. 23, 59; c. 36, 45; c. 41, 45; c. 42, 37; Sp. III[4] c. 37, 51 en Sp. III[8] c. 54, 1 bevestigd; die op III[4] c. 37, 41 en c. 37, 51 weersproken. Dit laatste lot treft ook de coniecturen van Franck op Sp. III[4] c. 37, 52 en III[8] c. 29, 94 (medegedeeld IIe Partie blz. 517 en 518). Op niet minder dan 29 plaatsen wordt de Amsterdamsche tekst door de Bossche lezing verbeterd; zij zijn: Sp. III[3] c. 23, 4; c. 23, 15; c. 23, 59; c. 24, 1; c. 35, 68; c. 36, 28; c. 36, 40; c. 36, 45; c. 36, 56; c. 41, 43; c. 41, 76; c. 42, 6; c. 42, 11; c. 42, 37; Sp. III[4] c. 31, 56; c. 32, 34; c. 32, 48; c. 37, 36; c. 37, 48; c. 37, 51 en Sp. III[8] c. 28, 28; c. 28, 33; c. 29, 94; c. 30, 5; c. 30, 19; c. 30, 63; c. 53, 33; c. 54, 11 en c. 54, 35. In al deze verzen staat de Bossche lezing dichter bij den inhoud der Latijnsche bronnen dan de tekst van het Astd. manuscript. Dat omgekeerd de Amsterdamsche tekst hier en daar eene verbetering der Bossche lezing aan de hand doet, behoeft nauwlijks vermeld.

Van niet minder belang is het om met hulp der fragmenten het verloop van Maerlant's tekst in andere opzichten na te gaan. Zoo trekt het de aandacht, dat voor het geven van meer

---

1) Op het perkament staan derhalve *drie* verschillende handen: 1° eene veertiende-eeuwsche van den tekst; 2° eene vijftiende-eeuwsche van de titels en 3° eene zestiende-eeuwsche van de aanteekeningen betrekking hebbend op de registers.

nauwkeurige aanwijzingen het aantal bijwoorden in de Bossche lezing veel grooter is dan in de Amsterdamsche. Bij herhaling vindt men tusschen den tekst van de eerste de woorden: *vele, soe, al, wel, oec, daer, aldaer, altoes, daertoe* enz., waar de laatste die niet heeft. Ook is de voorstelling van het eene of andere feit in de fragmenten niet zelden een weinig aangedikt. Heeft het Astd. hs. *hi leed pine ende verdriet*, dan luidt dit in de fragmenten *hi leed pine ende swaer verdriet; alt volc dedem ere* heet *alt volc dede hem groet ere*. Meermalen is de regeering van een werkwoord eene andere, zeer dikwijls bij gebruik van geheel dezelfde woorden de woordschikking verschillend. Een en ander is geen toeval, doch opzet. Dit blijkt ook uit het herhaaldelijk voorkomen van een pronomen ter nadere aanduiding van subiect, obiect of bepaling in den volzin; dikwerf vinden wij die in den nieuw gevonden tekst zelfs daar, waar wij ze in ouder Mnl. niet zouden verwachten. Enkele malen geeft dit streven naar duidelijkheid in de fragmenten aanleiding tot het stellen van twee pronomina, als in: *Dats siis vernamen; alle haddens siis ontfarmichede* enz. Wij zien hieruit, dat de syntaxis uit het nieuw gevonden gedeelte vrij wat verschilt van die uit het bekende handschrift.

Van ander gehalte zijn afwijkingen als het substantivum *spot* voor *scop* ondanks het rijmwoord *sop*; de copiist verstond blijkbaar het woord *scop* niet meer en nam daarom een ander op, dat in het verband paste. Zoodanige afwijkingen der fragmenten zijn echter zeldzaam. In plaats van de uitdrukking *in Anthonis tiden* uit het hs. geven de fragmenten *in sinte anthonis tiden;* voor *daarne lieflike ontfinc Clodoveus die coninc* staat *clodoveus die ionghe coninc*. Deze en nog meer dergelijke plaatsen wettigen het vermoeden, dat de copiist behalve een handschrift met Maerlants tekst nog Latijnsche bronnen voor zich heeft gehad, waarmede hij in twijfelachtige gevallen Maerlant contrôleerde, òf kwamen deze afwijkingen reeds in den oorspronkelijken tekst voor en heeft de schrijver van het Astd. hs. of een zijner voorgangers ze overgeslagen?

Niet minder trekken onze aandacht de verschillen in klankleer en woordvorming. Ziehier de voornaamste:

·Amsterdamsch handschr.		Bossche fragmenten.
ee (< *ai*)	naast	*ei*
ie (< *eu: lieden*, *dieden*)	»	*u* (*luden*, *duden*)
e of *i* (bij redupl. verba: *hielt*)	»	*e* (*helt*)
au	»	*ou*
ou (< *ô*)	»	*oe*
ei (< *agi: seide*)	»	*eghe* (*seghede*)
ei (vóór *n* + cons.: *peinsde*, *seinde*)	»	*e* (*pensede*, *sende*)
e (vóór *r* + cons.: *erde*, *derste* sitis)	»	*a* (*arde*, *darste*)
ae (< *a* vóór *r* + cons.: *staerf*)	»	*a* (*starf*)
o (umlaut (?) van *o: doghet*, *ioghet*)	»	*ue* (*dueghet*, *iueghet*).

Voorts vinden wij vormen als: *eeuw, daden, at* (praet. sg.), *met*, *bestu* enz. in het Astd. hs. naast *eew*, *deden*, *aet*, *mit*, *bistu* enz. in de fragmenten. Op enkele dezer regels zijn uitzonderingen om den wille van het rijm.

Met betrekking tot de medeklinkers vermelden wij, dat het Astd. hs. *ts* (< Fr. *ch: roetse)* heeft naast *ch* (*roche*) in de fragmenten; zoo ook *cht* (< *ft: gichte*) naast *ft* (*gifte*), *z* als beginletter vóór klinker naast *s*. Ook wordt in de fragmenten somwijlen in auslaut *g* (*ch*) ipv. *k* aangetroffen, bv. in: *sprag*, *breg*, *sach* tegenover *sprac, brec*, *sac* van het Astd. hs. Voorts vinden wij *wanderen* voor *wandelen, gewaten* voor *gewaden* enz.

Meermalen vertoont ook de woordvorming afwijkingen. Zoo hebben de Bossche fragmenten steeds *ben*, *gewesen*, *dinket*, *seghede*, *bekennede*, *scuwede*, *begonde* en somwijlen in het praet. singulare *minneden*, *horeden* tegenover *bem*, *geweest, dinct*, *seide*, *bekende*, *scuwde, begonste*, *minde*, *hoerde* in het Amst. hs. Elders in de fragmenten treffen wij aan *heremite*, *abbet* naast *hermite*, *abt* in het hs. Soms ontmoeten wij zelfs in de fragmenten woorden, die om hunne beteekenis of om hunne zeldzaamheid merkwaardig zijn. Van deze zijn de voornaamste: *innarensteliјc* (?) Sp. III[3] 37, 22; *coren* variant voor *keren* vomere Sp. III[4] 32,

33; *steente* III^{8} 32, 10; *alginder* III^{4} 32, 56; *bedden* III^{3} 23, 102 var. voor *leggen* in het hs.; *onwaenlijc* III^{3} 37, 8 var. voor *ongewerdich; versolasen* III^{4} 30, 80 var. voor *festeren; streken* III^{4} 30, 71 var. voor *striken; vlintroche* III^{8} 53, 78 var. voor *roetse; scabben* III^{3} 22, 66 var. voor *quade cledren.* In het oog loopend is het vermijden van enclitische pronomina. Bijna overal in de fragmenten vindt men *hadde hem*, *hadde hi*, *dede hem* enz. tegenover *haddem*, *haddi*, *dedem* enz. in het hs. Men is geneigd aan te nemen, dat bij deze blijkbaar opzettelijke vervanging de copiist meermalen alleen het verbum heeft geplaatst, doch het pronomen vergeten; zoo ontmoet men *hadde* ipv. *hadde hi* (hs. *haddi*); *dede* voor *dede si* (hs. *deedsi*). Maakt het hs. veelvuldig gebruik van den verbogen infinitivus, de fragmenten doen dit bijna nooit, terwijl geapocopeerde of gesyncopeerde vormen, als: *men* voor *menne* of *menen*, *seker* (comparativus) voor *sekerer* in de fragmenten nagenoeg regel zijn.

De meeste der hierboven vermelde afwijkingen geven aan de verzen uit de fragmenten een geheel anderen rhytmischen gang dan die in het Astd. hs. is te vinden. Men oordeele uit enkele voorbeelden:

Amsterdamsch handschrift.	Bossche fragmenten.
Sp. III^{3} 22, 73.	
Ende wat hem over es bleven.	Ende wat *soo* hem es *boven* bleven.
Sp. III^{3} 23, 37.	
Alexius zat ende bat.	Alexius sat *seker* (veilig) ende bat | te Edissen.
Sp. III^{3} 23, 72.	
Ende wilde in Tharsen saen.	Ende wilde *varen* in Tharsen saen. (Lat. volebat ire).
Sp. III^{3} 36, 103.	
Tote dien dat was dach.	Tote dien dat was *scone* dach.
Sp. III^{3} 37, 41.	
Of di naect grote plaghen.	Of di naect *wee ende* grote plaghen.
Sp. III^{3} 42, 38.	
Si laghen hem an ende baden.	Si laghen hem *sere* an ende baden
Sp. III^{4} 31, 16.	
Haddem therte verhoghet.	*Hadde hem* therte verhoghet.
Sp. III^{4} 31, 21.	
Dien sochten si in haren gange.	Dien sochten si *vele* in haren gange.

Sp. III^{4} 31, 24.	
Int ende vander wostine.	*In dat* ende van der wostine.
Sp. III^{4} 31, 46 sq.	
Ende toghede bi maniere	Ende togede *wel* bi maniere
Bede claghe ende bede.	Bede *hare* claghe ende *hare* bede.
Sp. III^{4} 31, 60.	
Ende mettem dander II man.	Ende *met hem* dander II man.
Sp. III^{4} 31, 68.	
Voer des eencedels voete	Voer des *gherns* (l. *gheens*) eencedels voete.
Sp. III^{4} 31, 75.	
Die broederen die dit saghen.	Die broederen die dit *ane*saghen.
Sp. III^{4} 31, 81.	
Maer hem dinct dat si keren.	Maer hem *dinket* dat si keren.
Sp. III^{4} 32, 6.	
Ende werden wilde hermite.	Ende werden wilde *heremite*.
Sp. III^{8} 53, 9.	
Na hem wart paues Leo gecoren.	Na hem wart *leo paeus* gecoren.
Sp. III^{8} 57, 2.	
Van geslachten niet clenen.	Van gheslachte *ende niet van* clenen.

Waren wij even volledig ingelicht omtrent den bouw van het Middelnederlandsche vers als omtrent dien van het Angelsaksische en Oudsaksische, wij zouden hier allicht een beslissend antwoord kunnen geven op de vraag, in hoeverre de Bossche verzen meer het zuivere type vertegenwoordigen dan de Amsterdamsche. Mogelijk konden wij dan daaruit gevolgtrekkingen maken voor de niet minder belangrijke kwestie: Welke der bovenvermelde veelvuldige afwijkingen der fragmenten zijn werkelijke wijzigingen en latere toevoegsels, welke niet? Zooveel is zeker, dat het niet aangaat al de verschillen met het Astd. hs. op rekening te stellen van den copiist; vele zullen tot den oorspronkelijken tekst behoord hebben. De meerdere of mindere juistheid van een afschrift hangt niet af van den tijd van vervaardiging, doch van de nauwkeurigheid des afschrijvers. Andere afwijkingen daarentegen danken wel degelijk haar ontstaan aan den tijd, waarin het afschrift werd vervaardigd, en aan het dialect van den afschrijver. Voor een nader onderzoek wordt door de onderstaande uitgave gelegenheid geboden.

Zal die uitgave evenwel nuttig en leerrijk wezen, dan dient

volgens het voorafgaande de nieuw gevonden tekst met dien uit het bekende hs. en tevens met Maerlant's Latijnsche bronnen te worden vergeleken. Met het oog hierop geven wij beneden den tekst der Bossche fragmenten, die op zich zelf zeer goed leesbaar is, met de varianten uit het Amsterdamsche manuscript, hier en daar voorzien van enkele aanteekeningen, terwijl wij zoo noodig den tekst der Latijnsche bronnen citeeren. Voor deze laatste hebben wij gebruik gemaakt van Vincentius Bellovacensis' Speculum Historiale in de editie van Mentelin ± 1473 (groot folio) en in die van Hermannus Liechtenstein Venetiis 1494 (klein folio); verder raadpleegden wij eene andere bron van Maerlant namelijk Martinus Polonus' Chronicum Summorum Pontificum atque Imperatorum Romanorum in de uitgave bezorgd door Plantijn. De interpunctie, in enkele opzichten afwijkend van die van De Vries en Verwijs, is van ons; de telling der verzen evenals de opschriften der capita zijn overgenomen uit de reeds genoemde uitgave van het Astd. handschrift; waar een nieuwe volzin in het midden van een vers begint, plaatsten wij een hoofdletter. Voor het overige is aan den tekst niets veranderd. Van hagiographische aanteekeningen en geschiedkundige opmerkingen hebben wij ons onthouden.

's-Hertogenbosch, October 1904.

SPIEGHEL HISTORIAEL. Derde Partie.

Derde Boek.

Register a°.
1522. *Van Sente Alexise* XXII.

fol. 1 recto *a*.
Als sine iaren alsoe voertbrochte,
Dat hi huwelic wel doen mochte,
Hebben si hem ene maghet vercoren
Van keysers gheslachte geboren;
Ende maecten hem een camer ghinder,

29 Alst s. i. so valbrochte. 30 skeysers.

Daer slapen souden gheen [1] twe kinder.
Ende dedese trouwen papen ende clerken
Te romen in sinte bonifacius kerke,
Daer men se croonde [2] na den sede
Ende na den rechte der edelhede.
Dus hebben si den dach ghehouden
Mit bliscap ende mit groten vrouden.
Des avonts es eufemiaen
Tot sinen sone gheghaen
Ende seide: „Minne! doet u cleder wt,
„Ende gaet slapen mit uwer brwt."
Alexis ghinc in die kamer saen
Ende es voer dat bedde ghestaen,
Ende castiede sine bruut
Mit heilighen worden, die hi brochte wt;
Ende gaf haer siin vingherliin
Ende andere chierhede fiin
In een cindaelkiin ghewonden,
Ende sprac an haer tien stonden:
„Ontfanc d*it* ende hout mi
„Also langhe, als gods wille si.
„Ende god moet ons gheleden,
„Ende wesen twisschen ons beden."
Mittien nam hi in stilre hoede
Een deel mede van sinen goede,
Ende ghinc te scepe ende es te waren
Tot laodicien [3] ghevaren.
Van dane tot edissen hi gaet;
Dats ene stat, die in suryen staet,
Daer ghescreven in een cleet
Ons heren ymage steet

32 Daerin sl. s. die kinder. 33 dadense. 35 D. mense orconde nader zede. 36 E. naer trecht van edelh. 38 Met bliscepen ende met vrouden. 40 Te. 41 cledre. 42 bi uwer br. 43 A. es in die kamere gegaen. 44 vor. 45 castijede. 46 Met 47 hare. 48 cleenode fiin. 50 E. spr. hare dus ane tien stonden. 51 houdet. 52 Alse langhe alst. 53 moete. 54 tusscen. 55 Mettien. 56 mettem. 58 Te Laodocien. 59 danen tote. 60 Ene stat. 62 ymagie.

---

1) Versta: *die*.

2) De Vries en Verwijs veranderden reeds de lezing van het Amsterdamsche handschrift in *croende*. Vincentius Bellovacensis heeft: et imposite sunt eis singule corone.

3) Vinc. Bell.: pervenit *Laodiciam*.

Sonder mensche konste ghescreven.
Daer hevet hi al siin[1]) wech ghegeven.
Den armen doer gode saen.
Scabben hevet hi anghedaen,
Ende ghing mitten armen mede
Op onser vrouwen kerchof in die stede
Sitten bidden, als men daer plach.
Hi ontfinc op elken sonnendach
fol. 1 r°. *b.* Gods lichame. Datmen hem gaf,
Daer helt hi siin leven oec af[2]).
Ende wat soe hem es boven bleven,
Hevet hi den armen ghegheven.

Hoene sijn vader soeken dede. XXIII.

□lse alexis dus was ontgaen,
Dede siin vader eufemiaen
Den sone soeken die werlt dure,
Soe dat somme[3]) die aventure
Tot edissen brocht in die stat,
Daer hi onder die arme sat,
Ende si en ghekennen niet en conden;
Nochtan dat si ten selven stonden
Hem aelmoessen hebben ghesent;
Doch hevet hise wel ghekent.
Ende hi sprac: „God! des dank ic *di*,
„Dat du dat verlenes[4]) heves m*i*,
„Dat ic doer die name diin
„Hebbe van knechten miin

63 menscen hant. 64 tsine. 65 aermen dor. 66 Quade cledren h. h. a. 67 ginc metten aermen. 60 Up o. vr. k. tier st. 69 Sittende, biddende, alsemen doe plach. 70 up elken Zondach 71 Gods lachame. Van datmen h. g. 72 hilt h. s. leven af. 73 E. w. hem over es bl. 74 den aermen al gegeven. — 1 Alse A. 8 souken de werelt. 4 So datse some daventure. 5 Te Ed, bochten. 6 aerme. 7 Ende sine g. n. e. c. 9 aelmoesene. 10 bekent. 11 Ende sprac. 12 Dattu dit heves verleent mi. 13 dorden name. 14 vanden.

---

1) Versta: *tsiin.*

2) Vincentius: Sancta quoque dei mysteria singulis diebus dominicis accipiebat, et de elemosynis que ei dabantur quantum ei sufficeret, reservabat; cetera vero pauperibus erogabat.

3) In het Astd. hs. *se some*; vg. V. Helt. Mnl. Sprk. § 376*a* en Stoett Mnl. Synt. § 248.

4) Lees: *verlenet.*

„Aelmoesen al nu ontfaen" [1]).
Die knapen quamen te lande saen
Ende seiden, waersoe sine sochten,
Dat sine vinden niene mochten.
Die moeder plach altoes
Van diere tiit, dat sine verloes,
Dat si enen sac leide op die vlo*ere;*
Daer sat si op mit drove vo*ere*
Ende swoer, dat si des niene begave,
Tote dat si maer wiste d*aer ave*
Wat haer soen waer anco*men*.
Die bruut die hi hadde ghenomen,
Die sprac tot haere swegher me*de*:
„In sceide niet van deser stede,
„Mar ic wille wat somes seghet,
„Doen, dat die tortelduve pleghet:
„Alse ghevaen es ofte doot
„Haer lief, haer ghenoot,
„Sone kiessi nemmermeer negheen.
„Dus salic oec doen overeen,
„Onthier ende ic weet te waren
„Waer miin soete man es ghevaren."
Register Alexis sat seke*r* ende b*at*
a°. 1522 Op tkerchof ter edissen in die stat
fol. 1 verso *a*. Seventien jaer achtereen
In heilighen levene, alst wel sceen,
Onbekent ende oec vergheten.
Doe wilde onse here doen weten,
Wat eren dat hi waerdich ware.
Onser vrouwen beelde [2]) openbare
Tot enen heilighen man van der kerken:

15 Aelmoesene al nu ebbe ontfaen. 18 niet en m. 19 D. m. die plach oec altoes. 20 Vander wilen, dat soene verloos. 21 upten. 22 up met droever v. 23 dat soe dies niet en begave. 24 Voer soe mare. 25 haren sone ware a. 27 te haerre zwegher. 28 sceede n. v. derre st. 29 wat so mens s. 30 D., als d. t. p. 32 hare beddegenoot. 33 engheen. 34 oec *ontbreekt*. 37 sekir *ontbr*. 38 Te Edissen upt kerchof nadat. 41 Ombekennet e. v. 43 werdich. 44 O. vr. b. sprac openbare 45 Teenen h. m. v. d. kerke.

1) In het Astd. hs. moet *ebbe* vervallen, zooals De Vr. en Verw. reeds hebben voorgesteld.

2) Lees met het Astd. hs.: Onser Vrouwen beelde *sprac* openbare.

„Ganc hene ende nauwe merke
„Gods man, die daer buten sit.
„Sine ghebede, die hi bit,
„Die es voer gode waert.
„Seg hem, dat hi come inwaert."
Die ghene dede dat men hem hiet,
Ende sochten ende vants niet,
Want hine hadde siins ghene conde [1]).
Weder in ghinc hi tier stonde
Ende bat onsen here aldan,
Dat hi hem toghen wilde den man.
Onse vrouwe seid hem echt:
„Die voer die dore daer sit recht,
„Dat is [2]) hi, daer ic di toe sende."
Mit desen teyken hine kende.
Te sinen voeten hi daer vel,
Ende hi bat hem daer also wel,
Dat hi in die kerke ghinghe.
Dus wort hi bi desen dinghe,
Alexis, daer bekennet sere;
Ende alt volc dedem groet ere.
Dese heilighe man vloech crachtelike
Dese ere van aertrike,
Ende ghinc heimelike wtter stat
Ende te leodicien [3]) nadat.
Daer es hi te scepe gegaen
Ende wilde varen in tarsum saen,
Daer sinte pouwels was gheboren.
Sine monster [4]) hadde hi vercoren,

46 henen. 47 Den G. m. 49 Die sijn v. onsen Here w. 50 Sech. 52 Hi sochtene, maer hine v. n. 53 W. h. hads ghene c. 54 W. gh. hi in t. st. 55 dan. 57 seidem. 58 D. daer v. d. d. s. r. 59 Dat hi. 60 Mettesen tekine. 61 hi hem vel. 62 hi *ontbr.* daer *ontbr.* 64 Aldus wart bi d. d. 65 Alexius b. s. 66 groet *ontbr.* 67 Die h. m. vlo cr. 69 uter. 70 Ende so te Laodocien na dat. 72 E. w. in Tharsen s. 73 sente Pauwels. 74 Sinen m. haddi v.

1) De lezing der fragmenten is beter dan die van het Astd. hs. — Vincentius: qui exiens quesivit eum et non cognovit.

2) De lezing van het Astd. hs. is onjuist. De Vries en Verw. emendeerden reeds *dats*.

3) Vergelijk boven cap. XXII v. 53.

4) Vinc: ibique navem ascendens volebat ire in Tharsum Cicilie, ut in *templo* sancti Pauli, quod ibidem erat, maneret incognitus. In het Astd. hs. is *ire* niet vertaald.

Want hi daer te wesene minnet
Om te sien [1]) al ombekennet.
Mar god, die sinen wille doet
Beide inden winde ende in die vloet,
Die hevetten gheiaghet voert
In die havene van roemre poert.
Alexis hevet hem daer versien
fol. 1 v°. *b.* Ende ghinc uten scepe mettien,
Ende ghemoete sinen vader,
Dies niet en kende allegader;
Daer hem menighe volghede naer.
Doe riep hi anden vader daer:
„Gods man, nu sie wel op mie;
„Miner armoede ontfarme die.
„Ik ben een arm vrent man;
„Ontfanc mi in dinen huse dan.
„Gef mi die crumen doch ter spisen,
„Die van diinre tafle risen.
„Dat god seghene dine jare,
„Ende hi diins soens neme ware,
„Dien du waenes hebben verloren."
Den vader quam dat kint te voren,
Ende ward bekent [2]) mit sulker name,
Ende hiet dat hi mit hem quame,
Ende bewiisdem daer enen knecht
Ende een bedde, daer men echt
In siin woninghe siins pleghen soude.
Ende dede hem bedden daer hi woude,
Dat hi [3]) emmer soude sien aen

76 Omme te sine onbekinnet. 77 Maer 78 Beede in w. e. i. vl. 79 Heeftene 80 I. d. havene v. Rome der port. 81 Alexius h. dit versien. 84 altegader. 85 menech 87 nu sie op mi. 88 Miere aermoeden ontfaerme di. 89 Ic bem e. aerm vremt m. 91 G. m. d. cr. te mire sp. 92 dire taflen. 93 seine. 95 waens. 97 E. w. beroert met s. n. 98 mettem. 99 daer *ontbr.* 101 sine. 102 dedene liggen. 103 D. hine e. s. s. ane.

---

1) Versta overeenkomstig het Astd. hs. *siin* en verg. vs 87 en 88.

2) De lezing van het Astd. hs. schijnt beter. Vincentius heeft: Tunc pater filius recordatus et *compunctus* eum iussit venire ad se.

3) Lees met het Astd. hs. *hine*. Met *hi* uit vs. 102 en 103 wordt de vader bedoeld. Vincentius: et deputato ei ministro iussit (pater) ei fieri grabatum in atrio domus sue, ut intrans et exiens videret eum. Tevens blijkt, dat de lezing der fragmenten in vs. 104 beter overeenstemt met het Latijn dan de redactie uit het overeenkomstige vers in het Astd. hs.

Ten incomene ende ten wtgaen.
Hi hiet, datmen siins name hoede
Ende men [1]) van siinre taflen voede,
Ende hem niement spreke an,
Dat arren mochte enighen man.
Dus es alexis ghinder bleven
In sonderlinghe scarp leven
Beide in vasten ende in waken,
In bedinghe ende in goeden zaken.
Die mesniede helt des siin spot, [2])
Ende van den scotelen dat sop
Goten si op den heiligen man;
Ende emmer meer quaets deeds hi hem nochtan [3]).
Alexis al dit gaerne ontfing;
Want hi wiste wel die ding,
Dat hem die viant daer beriet
Al dat leit ende dit verdriet.
Dus was hi mitten vader daer
Ombekent seventien iaer.

Sente Alexis doot. XXIIII.

☐lse hi vernam ende bekende [4])

Hiermede eindigt fol. 1 van het Register over het jaar 1522. Op fol. 2, dat wij van de verso-zijde moeten beginnen, staat een ander gedeelte van den Spieghel Historiael; de tusschen beide folia gelegen bladen gingen verloren, zijn ons althans tot nu toe onbekend gebleven.

104 Beede te comene ente gane. 105 datmens n. h. 106 sire tafle 107 E. dattem niemen en sprake an. 108 Dat vererren mochte den man. 110 I. een sonderlinc sc. l. 111 Beede. 112 In bedingen, in g. s. 113 D. meisseniede hilt dies s. scop. 115 upten. 116 E. meer qu. daedsi h. n. 117 A. waest diet g. o. 119 daer *ontbr.* 120 A. dit leet. 121 metten 122 Onbekent XVII jaer. — 1 verkende.

---

1) Versta: *menne*.

2) Lees met het Astd. hs.: *scop*.

3) Lees overeenkomstig het Astd. hs.: *daedsi h. n.* Vincentius: multas ei iniurias inferebant.

4) De lezing der fragmenten verdient de voorkeur. Vincentius: Cum autem completum sibi tempus vite *cognovisset*.

Van den selven (Eulogius) noch. XXXV.

Register a°. 1522.
fol. 2 v°. *a.*

„Die di dient ende dus staet bi?
„Doer hem moghes [1]) seker wesen,
„Soe bistu ghedient van desen."
Doe seide hi hem beiden ghinder:
„Nu, mine wel lieve kinder,
„En sceit niet, mar blijft ghesellen
„Ende keert weder tot uwer cellen,
„Daer ghi langhe in hebt ghewesen,
„Ende [2]) verliest u loon niet van desen
„Want ghi sult van uwen lone
„Beide saen comen ter crone.
„Hierom es u die koringhe ghesent,
„Want u leven varinghe ent."
Aldus versoende hise bede,
Ende si keerden [3]) weder gerede.
Ende eulogius die starf daer
Binnen den XVen [4]) daghe dernaer;
Ende des darden daghes derna mede
Starf die zieke daer ter stede.

Vanden simpelen Pauluse. XXXVI.

☐n sinte anthonis tiden soe was,
Als ic van heraclides oec las,
Een man, die simpel paulus hiet,
Die van sinen wive sciet,
Want si was van dorper vite,
Ende hi es worden heremite.
Te sinte anthonis es hi comen;
Die heilighe man hevet vernomen,
Dat hi monec wilde wesen.
Anthonis antwoerde te desen:

55 D. h. des machtu s. w. 56 bestu. 57 D. seidi them beeden g. 58 wel *ontbr.* 59 E. scect n., maer bl. g. 60 tuwer. 62 En verl. n. uwen l. v. d. 63 W. g. s. met u. l. 64 Beede. 65 Hieromme. 68 soe keerde. 69 die *ontbr.* 70 Binnen XV dagen daer naer. 71 E. d. derds d. daerna m. 72 Staerf. — 1 In Anthonius t. was. 2 Alsic in Heraclidese l. 5 soe. 7 sente. 9 moenc. 10 antworde.

1) Lees overeenkomstig het Astd. hs.: *moghestu*. 2) Lees met het Astd. hs: *En*.
3) De lezing van het Astd. hs. is onjuist en wordt door die der fragm. verbeterd.
4) Er staat: XV°.

„Du best een oud man ende swaer,
„Ende heves altoe wel LX iaer.
„Men mach die[1]) hier niet ontfaen;
„Du soud ter lichter ordine gaen.
„Ic sitte allene ander haghe,
„Ende cume ten vijften daghe
„Soe ontfanc ic arme spise
„Ende cume na menscher[2]) wise".
Paulus die vervaert hem niet
Ende seide: „Wat soe ghi ghebiet,
„Dat wilic al ghaerne anevaen".
Anthonis es gheghaen
In sine celle, daer hi hem sloot
fol. 2. v°. *b.* Viif daghe[3]). Clene noch groot
Sone sprac hi paulus an, —
Nochtan wachte buten die man, —
Soe dat anthonis ondede die dure
Omme die nootterf der nature,[4])
Als dies hem niene conde onthouden.
Ende hi[5]) daer henegaen den ouden,
Want hine mochten met hem niet wesen.
„Neen," antwoerde paulus mit desen,
„Hier wilic leven ende bliven doot".
Anthonis siet, dat hi clene no groot
Mit hem daer en hadde spisen,
Ende hi IIII daghe[6]) in sulker wisen

11 D. b. e. out kerel, een zw. 12 altoe *ontbr.* 13 di 14 D. souts t. l. ordenen g. 15 hier ander haghen. 16 daghen. 17 S. ontfa. 18 E. cranke n. menscen w. 19 P. en vervaerdem niet. 21 D. w. i. alle a. 22 A. die e. g. 23 V. d. No cl. no gr. 25 Pauluse. 26 de. 27 de. 28 Om noettorst ter aventure. 29 Alse die h. niet conste o. 30 E. hiet henen gaen d. o. 31 W. hi mettem n. mochte w. 32 antworde P. te desen. 35 Mettem.

1) Versta: *di.* Vincentius: non *potes* hic monachus fieri.

2) Vergelijk het Astd. hs. — Vinc.: et post quinque dies etiam cum summa penuria sumo cibum.

3) Ook het Astd. hs. geeft *vijf* aan; in verband met vs. 36 kan dit onmogelijk goed zijn. De Vr. en Verw. stellen voor III. Vinc. heeft: per totum *triduum.*

4) De lezing van het Astd. hs. is onjuist; de gewone vergissing tusschen *nature* en *aventure.* Vincentius: Post hoc necessitate *nature* compulsus exivit et ait: Recede senex; mecum habitare non potes.

5) Lees: *hiet* of *hi hiet.*

6) Vinc.: et iam quarto die continuo ieiunis permaneret. Verg. echter vs. 24.

Aldaer beide in sulker noot.
Hi ontsach hem, bleve hi doot [1]),
Dat hiis sonde soude beghaen;
Ende hevet den aldus ontfaen [2]),
Ende levende [3]) scarper na dien dach
Selve, dan hi ye te voren plach.
Hi gaf hem scuertse van palmen bomen
Ende seide: „Hierof soe nem gome;
„Alsoe als mi zi es pinen [4]),
„Dattu hierof makes linen."
Paulus piindem in desen doene
Altote dien dat was noene,
Wel ende nuttelike daertoe nochtan.
Ende anthonis sprac hem an:
„Hets quaet ghedaen; breg ontwee
„Ende mac andre bet ende oec mee."
Dus leide hi hem an soe swaren last,
Hem die IIII daghe hevet ghevast,
Dat hem dat dochte: hine conde
Hem niet ghevolghen tier stonde [5]);
Ende sciet van hem confus van zinne.
Nochtan paulus hier inne
Ende toghede gheen droevic ghelaet,
Noch eu sprac noch en pensde quaet.
Ende alse die sonne onderghinc,

37 beidde. 39 D. h. soude sonde ontfaen. 40 E. heeftene ingedaen gaen. 41 levede scaerper. 42 ye *ontbr*. 43 scorsse v. palmbome. 44 Hier af so gome. 45 Also alse du sies pinen. 46 hier af. 47 P. pijnde i. d. d. 48 Al *ontbr*. 49 W. e. nuttelijc nochtans 51 brec al ontw. 52 E. make bet e. m. 53 Aldus leidi h. a. sw. l. 55 Ende h. d., dat hine en conde 56 Niet doen belghen te gere stonde. 57 confuus. 59 Ne t. g, droeve g. 60 N. spr., no en peinsde qu. 61 Ende *ontbr*.

1) Deze regel is overgeslagen in de Bossche fragmenten.

2) De lezing van het Astd. hs. dient verworpen. Vinc.: timens ne ex eius morte sibi maculam relinqueret, tandem *eum suscepit*.

3) Lees: *levede* (?) Misschien eene schrijffout voor *leveden* (plur. ipv. sing).

4) De juiste lezing zal wel te halen zijn uit de combinatie van wat de Bossche fragmenten en het Astd. hs. geven, nl.: *Also alse du mi sies pinen*. Vinc. Accipe et intexe funes sicut *me facere vides*.

5) De lezing van het Astd. hs. is geheel onjuist. Vinc.: Itaque seni per IIII dies ieiunio tam grave pondus imposuit, ut cum imparem tanto labori se videret, hac necessitate coactus ab eo recederet. Vert. het eerste *dat* uit vs. 55 door „opdat" en *sciet* uit vs. 57 door „zou scheiden"; *hi* uit vs. 55 is Paulus.

*On*t*fa*rmde anthonis der ding:
„*Se*ch, o*ude*, *wiltu* dat wi broot [1])
„Een deel eten duer die noet?"
Paulus antwoerdem dit woert:
„Abt! dattu wilt, dat ga alvoert."
Register a°. 1522. Dese antwoerde ende dese omoed
fol. 2. r°. *a.* Sachte sere anthonis moet;
Dat hi ter spisen niene was ghier,
Mar anden meister al sette hier.
Doe sprag hi: „Sette die tafle dan,
„Ende bring ons oec broot voertan."
Ende als hi dit dus hadde ghedaen,
Nam anthonis een broot saen,
Dat droghe was, ende maket nat.
Drie stucken nam hi na dat,
Die hi voer paulus leghet.
Enen salm hi selven seghet,
Ende dede oec viertich ghebeden
Na sine rechte, oude seden;
Ende proevede paulus oec in dat.
Paulus beide mede ende bat
Tote datter doncker nacht es comen.
Anthonis hevet teenbroot ghenomen
Ende hevet gheten altemale;
Ende onbeide in stilre hale
Den andren, die noch niene at [2]).
Doe seide die: „Oude, nu nem dat" [3]).
Paulus die seide: „In ete niet,
„Ghine eet mede, diet ghebiet". —
„Neen," sprac anthonis, dies ghewoech [4]),

64 dor. 65 P. antworde dat wort. 66 dat ghi w., d. g. a. vort. 67 antworde. 70 meester 71 sprac h.: Set d. t. d. 72 E. bringe ons br. vortan. 73 dus *ontbr*. 76 III sticken so n. h. n. d. 77 vor Pauluse. 78 selve. 79 XL. 81 E. pr. P. oec na dat. 82 P. beedde oec e. b. 84 A. heeft dat broet g. 86 E ontbeiden. 87 Die al noch niet en at. 88 D. s. hi. 90 et. 91 dits gevouch.

1) De aanvullingen zijn naar het Astd hs.

2) Men vergelijke de lezing der Bossche fragm. en die van het Astd. hs. met Vinc.: Denique profunde nocte Antonius, absumpto uno paximate, *senem tardius comedentem, donec unum totum assumpsisset*, expectavit.

3) Et tum ait: Manduca senex *et alterum*. Zie ook de voorafgaande noot.

4) Lees met het Astd. hs.: *Dits gevoech* (?)

„Ic ben een monec; dits ghenoech".
Ende paulus die sprac: „Mi ghenoeght mine,
„Want ic monec begheer te sine" [1]).
Anthonis die es opgestaen,
Ende hi seide XII salme doe saen
Ende daerna also menich ghebede;
Ende hi ruste een lettel sine lede.
Doe stont hi op, alst hem tiit dochte.
Ende voertan van middernochte
Soe sang hi selve ende las
Ende bat om dat hem nutte was,
Tote dien dat was scone dach.
Den ouden [2]) paulus hi d*aer* sach
Soe gher*e*et in allen dinghen.
Doe seidhi: „Br*oeder*, *con*stu volb*ri*nghen
„Alle die daghe *te le*vene in desen [3]),
„So moghestu hier mit mi wesen".
P*aulus* seide: „Icne weet niet,
„Of ghi anders yet ghebiet;
fol. 2. r°. *b*. „Want dat ic noch hebbe vernomen,
„Soe waen ic wel te hovede comen".
Als tiit was ende anthonis gesmaect,
Dat hi ter zielen was volmaect,
Makede hi hem bet af eene celle
Ende seide: „Du best monec, geselle.
„Nu wone allene ende bekinne
„Dar duvel macht ende hare onminne."
Daer beiaghedi binnen een jare
Ons heren gracie al openbare,
Soe dat hi ghenas die onghesonde
Ende verdreef die helsche honde.

92 Ic bem een moenc, dits genouch." 93 P. spr.: M. g. dmine. 94 moenc begere. 95 up. 96 salmen. 97 daernaer alse. 98 hi *ontbr*. 99 D. st. h. up alse h. goet dachte. 100 E. vortan vander middernachte. 101 Soe *ontbr*. 102 omme 103 scone *ontbr*. 104 D. ruden P. 106 vulbr. 107 Alle daghen 108 S. mocht h. met mi w. 109 In w. n. 112 Wanic. 113 Alst. 114 vulm. 115 Maecti. 116 moenc. 118 Der. 119 bin enen j. 120 gratie openb. 121 dongheaonde.

---

1) Vinc.: Cui Paulus: Mihi quoque hoc satis est, quia monachus desidero.
2) De lezing in het Astd. hs. strijdt met het Latijn, dat s e n e m heeft.
3) De invullingen zijn volgens het Astd. hs.

Van miraclen die hi (Paulus) dede. XXXVII.

□U was een man wt sinne [1]) sinne
Ende hadde enen viant inne,
Die prence was van den vianden.
Anthonise brocht menne handen.
Hi seide: „Miin doen es niet dit,
„Mar den simple paulus bit;
„Want die minste duvele ghemene,
„Die onwaenlickstens [2]) ende clene
„Behoret toe den meesten luden,
„Ende den simplen ende den ruden
„Betaemt te ligghene an omoet
„Die meeste viant onder voet."
Met hem es anthonis gheghaen
Te paulus ende seide hem saen:
„Iach wech desen viant coene,
„Wants niet van minen doene.
„Licht dat ic ben te fier
„Den *onw*aerdighen te dinghen hier."
Ende dus liet hi die lude daer,
Ende ghinc te siere celle dernaer.
Paulus stont op ter stede
Ende sei innarenstelike [3]) bede;
Ende sprac ten duvele: „Rume dit *vat*;
„Miin abt anthonis hiet di dat!" [4])
Die viant sprac mit overmoede:

1 Nu w. e. m. uten zinne. 3 prince. 4 te handen. 5 Die s.: m. d. en es niet dit. 6 simplen. 8 Die ongewerdichste ende cl. 9 Behoren. 10 Enten s. enten vuden. 11 B. t. leggene met omoet. 12 viande. 13 Mettem. 14 Te Paulase e. s. saen. 15 I. uut. 16 Want hens niet. 17 bem. 18 D. onwerdighen t. dwingene h. 19 Dus liet hise beede daer. 20 daer naer. 21 P. stoet up daer t. st. 22 E. viel in nerenstelike gebede. 23 duvel. 24 M. a. Ant. heet mi dat. 25 Die duvel.

---

1) Lees: *sinen*. 2) Lees: *onwaenlickste*.

3) De mogelijkheid bestaat, dat wij hier te doen hebben met het versterkende praefix *in*; wijl echter de vorm *sei* niet tot de 14e eeuw behoord kan hebben, zoo hebben wij hier allicht eene bedorven lezing en zal *in* overeenkomstig het Astd. hs. wel eene praepositie zijn geweest.

4) De lezing van het Astd. hs. is onjuist. Vinc.: Antonius dixit, ut ab homine isto recedas.

„Ic doe es niet, doer kaerls [1]), verwoede!"
*Mit*tien hi dat vel aneving,
Dat hem op die scouderen hing,
E*nde* sloeghe dicke ende sprac ghereet:
„Vare henen, viant; die abt dat heet!"

Ruggestuk uit het schepenregister van 1522, aan iedere zijde slechts één kolom bevattend en wel verso kol. *a* en recto kol. *b* der geheele bladzijde. De inhoud van verso *a* sluit onmiddellijk aan bij het bovenstaande.

Ruggest. Reg. a°. 1522.

v°. *a*. Die viant die beghonde te gh*erede*
Die goede liede te vloeken m*ede*:
„Versufte kaerl, die niet te [2]) *weten*
„Ende die wi alle hebben verghe*ten*; [3])
„Onversaet ende onreine diet,
„Dat uwe ghenoeghet niet!
„Wat bestaet u, dat ghi doet
„Op ons uwen overmoet?"
Paulus die seide al overluud:
„Dune vaers mitter vaert hie*ruut*,
„Di naect wee ende groter pla*ghen*;
„Ic salt ihesum cristum clag*hen*!"
Die duvel hevet hem al ont*seghet*
Ende dorper woerde anghelegh*et*;
Ende paulus die wort gram.
Te siere cellen dat hi quam;
Ende ghinc op enen berghe staen,
Op ene hoghe roesche, vele saen
In die hette van den daghe,
Die in egipten, sonder saghe,

26 I. does n., dul kerel, verwoede. 27 Mettien. 28 Dattem up. 29 sloughene. 31 D. v. began ghereede. 32 D. g. l. t. vl. bede. 33 Versufte kerlen, die niet en weten. 34 Entie van al h. v. 35 ende *ontbr.* 36 D. u. en ghenoeget u niet. 38 Up. 39 P. s. overluut. 40 Duvel, vare mettervaert uut. 41 Of d. n. grote plaghen. 42 saels. 43 al *ontbr.* 44 dorpre worde. 45 wart. 46 Uut. 47 up enen berch. 48 Up ene h. roetse s. 49 hitte.

1) Lees: *kaerl.* Vinc.: Non exibo, detestabilis senex. 2) Lees: *en.*

3) Geene der beide lezingen beantwoordt aan den tekst van Vincentius: Detestandi senes, quos oblivio vestra preterit; insatiabiles qui propriis contenti estis. Ook het Latijn schijnt niet in orde. Misschien stond er: quos oblivio *nostra* (gewone schrijffout) preterit; insatiabiles qui propriis *non* contenti estis.

Alsoe heet es, na gheloven,
Als ware een onsteken oven.
Daer stont hi stille als een s*take*
Ende bat gode om die zake,
Ende seide aldus: „Christe Ihesu,
„Du siets dit ende weets wel nu,
„Dat ic van deser roche neder
„Niet en come ter cellen wed*er*,
„Noch dranc onbiten noch spisen,
„Ende sterven oec mede in deser *wisen*,
„Dune onbints des menschen b*ant*,
„Daerne in hevet die viant."
Hine hadde niet gesproken *al*,
Dat die duvel maecte ghesc*al*
Ende riep: „Paulus, nu ganc van dane;
„Groet ghewelt gaet mi ane.
„Ic vare wt ende ic ne kere
„Tesen vate nemmermere.
„Paulus groot eenvoudichede
„Dwingt mi ende iaghet mi med*e*,
„Ende en weet waer henegaen."
Doe voer hi wt den mensche *zaen*
Ende als een groot drake ende str*anc*

De weggesneden kolommen verso *b* en recto *a* van het ruggestuk (register a°. 1522) moeten bevat hebben vers 74—76 van bovenstaand caput 37, en vs. 1—82 van caput 38, waarbij dan weer het volgende aansluit. Het voorste gedeelte van alle verzen is weggesneden, doch kan op de meeste plaatsen uit het Astd. hs. worden aangevuld.

Van enen Stevene ende Valente. XXXVIII.

r°. *b*. . . . . c huden op desen dach [1])
„*God se*lve mitten oghen anesach."

51 naer. 52 Alse es een ontsteken oven. 54 omme. 56 D. sies al dat ende weets al nu. 57 roetsen. 58 N. e. kere. 59 No dr. ontbiten. 60 E. st. sal in derre w. 62 Die daer inheeft den viant. 63 Hine h. dit n. g. a. 65 nu g. dane. 67 ende ic en k. 68 Te desen v. 69 grote. 70 Dwinget mi ende i. mede. 71 E. ic en w. 72 uten mensce. 73 Alse een dr. groot e. str. — Vs. 83 luidt: Want ic te nacht, daer ic lach 84 Gode metten o. sach.

1) De afwijking met het Astd. hs. is hier te groot om eene gissing te wagen.

*Die hei*leghe lude ten selven stonden
Hebben hem ghevaen ende gebonden
*In vas*ten yseren banden
*Ende sen*den wt der werelt handen, [1]
*Om*dat siin hovaerdichede
*Ghene*dert worde daer mede.
Want hi al verstoten ware
Uter heiligher lude scare;
Doch dat sine mit haren ghebeden
Binnen den iaer brochten te vreden.

Van enen Helyase. XXXIX.

In die heremitage soe was
*Een mo*nec die hiet helyas,
Die der wijf onfarmen begonde,
*Want he*m lichte ghevallet sonde;
*So da*t hi een clooster beiaghede.
Daerin waren oec [2]) der maghede
*Die pla*ghen den dienst ons heren,
Also alse hiese hem wilde leren. [3])
Twe iaer berichte hise daer
*Ende ha*dde twisschen XX ende XL iaer [4]).
Hi vel doe aldaer in coringhen,
*Die di*cke ancomt iongheliughen;
*Want he*m siin vleesch dede verdriet.
Uten cloester dat hi doe sciet,

85 liede. 86 Hebbene. 87 yserinen. 88 sendene der werelt te handen. 89 Omme d. sine hoverdichede. 90 G. soude sijn d. m. 92 lieder. 93 D. d. s. metter beden. 94 Tenden d. jare br. in vreden. — 1 I. d. hermitage was. 2 E. moenc ende h. H. 3 ontfaermen. 5 enen cloestre. 6 D. w. occ maghede. 7 des diensts. 8 A. a. hi hem w. l. 9 berechte. 10 tusscen XXXI. 11 Ende viel doe i. c. 12 dicken ancoemt. 14 doe *ontbr.*

1) Versta: *te handen*; verg. cap. 37 vs. 4. De dativus *der werelt* moet worden opgevat als belanghebbend voorwerp bij *wtsenden* en niet als dativus bij de praepositie *wt*. Vinc. heeft: (eum) secularis vite conversationi dederunt.

2) Vermoedelijk heeft de copiist der Bossche fragm. *oec* in plaats van *ccc* gelezen. Vinc.: usque ad ccc feminarum numerum collegerat.

3) Dit vers beteekent: Zooals hij den dienst haar wilde leeren. Het pron. *hem* (dat. plur.) slaat dan op *wijf* evenals in vs. 4; of hebben wij hier een dubbelen acc. en slaat *hem* op *dienst*?

4) De ware lezing zal wel zijn: XXX *ende* XL *iaer*. Vinc.: adhuc iuvenis XXX vel XL annorum.

*Ende gh*inc hene te woestinen
Dolende mit groter pinen
Twe daghe al sonder broot.
„*God*, *he*re," riep hi, „slach mi doot;
„*Of doe* dat ic di dies ben quiit!"
Als hi quam ter aventiit,
Hevet hi den slaep anghenomen,
Ende siet drie ingle an hem comen,
*Die sei*den: „Twi laestu dus bliven
„*Den clo*ester allene vanden wiven?"
Hi seide: „Ic was dies in vare,
„*Dat ic* mi selven of hem ware
„*Schadeli*c ende swaer verlies."
*Si sei*den: „Of wi dan dies
„*Di qu*ite maken, wiltu dan
„*Die c*uere weder nemen an?"

Register a°. 1520/21 *Van Janne den temmerman.* XLI.

fol. 1. r°. *a.* Den swaren wech so vinc hi an,
Ende hi leed mit groter pine
XVIII daghe doer die woestine,
Som bi scepe som bi lande.
Talre eersten dat hine vande,
Soe groeten hine na siere tale
Ende dede hem te wetene wale,
Wie hi waer al openbare.
Mettien soe quam die prence dare
Van dien lande, ende hierom es
Opgestaen heraclides
Ende begaf ieghen hem die tale,
Ende liet den prence gebruken wale. [1])
Heraclides die wort al erre,
Als hi sach, dat langhe ende verre

15 henen ter wostinen. 16 met. 19 di *ontbr.* ghequijt. 20 Alst doe qu. 22 te hem. 24 cloestre a. metten w. 26 oft. 30 vangen an. — 28 woch. 29 hi *ontbr.* met. 30 dor. 33 groet hine n. sine t. 34 dedem. 35 openbaer. 36 soe *ontbr.* prince daer. 37 omme. 38 Up. 40 E. liets hem gebr. w. 41 die *ontbr.* wart 42 Alse h. s. dat lanc gemerre.

1) Door het gebruik van het pron. pers. in den tekst van het Astd. hs. ontstond daar eene moeilijkheid, die door de Bossche fragmenten wordt weggenomen.

Haer twier tale daer liep [1]).
In siin ghepens stille ende diep
Vernoiede hem, [2]) die heilighe man
Ghenen moghende man sprac an,
Ende hiene alsoe hadde ghelaten,
Ende peinsde: hi wilde sire straten. [3])
Mar Jan den clusenaren
Wort te hant sine pen*singhe m*are,
Ende want daer haer negheen
Andren verstont van hem tween,
Van heraclides ende van ian,
Riep hi [4]) sine taelman,
Die hare beider tale verstont:
„Wi sullen spreken mont ieghen mont." [5])
Hierbi bekennede heraclides
Wel die rechte waerheid des,
Dat het waer een geestelike man,
Die ghepens geweten wel can;
Ende marrede oec vele te mere.
Alse ghesproken hadde die here,
Ende hi orlof hadde ghenomen,
Es hi dus ter talen comen
Ende al mit sinen taelman:

43 Haerre tw. t. liep. 44 I. s. gepeins verre e. d. 45 Vernoyede, dat de h. m. 46 mogenden. 47 hine. 49 Janne den clusenare. 50 Wart t. h. siin gepeins m. 51 E. w. oec h. n. 54 sinen taleman: 55 haerre twier t. 59 bekende. 61 geestlijc. 62 gepeins weten. 63 merrede vele. 67 al *ontbr.* taleman.

---

1) De lezing van het Astd. hs. lijkt minder juist; een adverbium *gemerre* (vs. 42) is twijfelachtig, bovendien heeft Vincentius: prolixas illorum confabulationes graviter ferens.

2) Het pron. pers. moet in het Astd. hs. worden ingevuld, gelijk De Vr. en Verw. reeds voorstelden. Voor het wegblijven van het voegwoord *dat* in de Bossche fragmenten vergelijke men Stoet Mnl. Synt. § 470.

3) *Hie* uit vs. 47 slaat op den kluizenaar; *hi* uit vs. 48 op Heraclides, die ook subiect is van *peinsde*.

4) *Hi* = Jan overeenkomstig den tekst van Vincentius.

5) In het Astd. hs. luiden v. 55—58 aldus: Die haerre twier tale verstond, Ende seide: „Ganc henen ter stont, Ende doe ghenen broeder cont, Wi sullen spreken mont ieghen mont." De vier gelijke rijmen hebben den copiist der Bossche fragmenten zeker in de war gebracht. Vincentius heeft: Vocavit theodorum interpretem suum et ait: Dic fratri illi, noli esse pusillanimis quia iam nunc tecum loquar.

„Twi quam di die coringhe an,
„Dat du diere ziele souds scaden
„Mi te begripen van minen misdaden?
„Twi pensetstu in dinen sinne
„Dat ic in mi niet ne bekinne? [1])
fol. 1. r°. *b.* *„En weetstu niet wat de scrifture seget* [2]),
„Dat dien gonen dien thevel weghet,
„Hevet noot des arsaters talrestont;
„Niet die gone, die es ghewont. [3])
„Du moghes an mi ende ic an di
„Vinden meer troest der bi,
„Al waert dats di hier niet gesciedé,
„Du vonts an andren heilighen liede.
„Mar dese die hem moet minghen
„Al in waerliken dinghen,
„Die mach cume tere stonden
„Vinden raet van sinen sonden,
„Alhier comen te deser stede
„Om raet van siere salichede,
„Dat [4]) hi sinen orbare sprect
„Gheliic als .I. knecht, die ombrect
„Sinen fellen here ende ontvliet.
„Sone waert te prisene niet,
„Hadde ic sulken man begheven
„Ende niet ne ware sprekende bleven.
„Want du best bi custume ghereit

69 Dattu dire. 70 Met begr. van mesdaden. 71 peinstu. 72 D. i. ane di niet en kinne. 74 D. die gene die twivel weget. 75 des *ontbr*. 76 den genen d. e. ghesont. 77 ane mi e. i. an di. 78 V. raet ende tr. daer bi. 79 Ende al w. 80 D. vondes a. dandere h. l. 81 Maer. 82 werliken. 84 Omme raet v. s. s. 85 tesere 87 sine orb. spreect. 88 G. een kn. d. ontbreect. 92 E. metti spr. w. bleven. 93 costumen.

---

1) De Bossche fragm. geven de eerste helft, het Astd. hs. de tweede weer van den tekst bij Vinc. Bellov., die aldus luidt: Cur in tuis sensibus cogitasti, *quod nec in me cognosco, nec tuos mores decere scio?*

2) Deze regel is in de fragm. geheel onleesbaar en uit het Astd. hs. aangevuld.

3) De lezing van het Astd. hs. in vs. 74 is fout, omgekeerd deugt *gewont* uit vs. 76 der fragmenten niet. Vinc. heeft: An ignoras scriptum esse, non sanos sed male habentes egere medico?

4) Versta vs 85 en 86 aldus: Die mach cume alhier comen t. d. st. om raet van siere salichede, zoodat enz. De lezing van het Astd. hs. wijkt hier belangrijk af van die der fragmenten; beide geven echter een gezonden zin.

„Altoes te diere groter salicheit."
Heraclides die verstont hier an,
Dat het was een heylich man;
Ende bat hem dore ghenade,
Dat hi gode voer hem bade.[1])

Die goede man wert vro om dat
Ende gaf hem enen sochten plat,
Ende seide: „Du sout in dinen tiden
„Wel vele tribulacien liden,
„Ende du soud noch biscop wesen.
„Ende die viant coert di in desen
„Om te sien dinen vader,
„Ende sustren broederen beidegader
„Te troosten[2]), dat si di werlt lieten.[3])
„Nu en laet di niet verdrieten;
„Ic segge di, dat bi karitaten
„Si hebben beide die werlt ghelaten,
„Ende diin vader sal hiernaer
„Leven rechte seven iaer.
„Nu bliif voert in die woestine;
„Volbrenc dine begonnen pine.
Register a°. „Nochte lande oec sone kere
1520/21 fol.1.v°.*a.* „Doer dine maghe nemmermere.
„Want die wel doet ende dies afstaet,
„Siins en wort altoes gheen raet."
Dese ian seide oec mede,
Dat hi hadde daer ter stede
Gheleghen XLVIII iaer;
Ende hie nie en sach aldaer
Dat aensciin van eenre vrouwen.
Ende niement en mochten scouwen

94 dire zalicheit. 95 die *ontbr.* 96 D. hi w. 100 sachten. 101 du sult i. desen t. 102 Wel *ontbr.* 103 sult. 104 cort di naer desen. 105 siene. 106 Ende zustre ende broedere bede ghader. 107 Te troestene d. s. de werelt l. 108 late. 110 beide *ontbr.* 112 rechts. 113 in dine w. 114 Vulbr. d. begonnene p. 115 N. t. l. niet en k. 118 S. en wert negeen r. 119 D. man hi seide mede. 122 E. hine s. ald. 123 van gere vr. 124 E. n. en moestene sc.

1) De hierna volgende interlinie komt niet voor in het Astd. hs.

2) Vinc. heeft: demon ventilare te temptat, suggerens et patris desiderium et fratris sororisque conversionem.

3) Het hs. der fragmenten heeft *laten*, doch onder de *a* twee punten, en er boven *ie*.

Sulke tiit, so hi at ende drang;
So dede hi siin leven lang.

Van Seraphioene. XLII.

□ Erafion was oec een man
Die anders gheen cleeder droech an
Dan een linniin cleet omt coud. [1])
Dese hadde siins selves sulc gewoud,
Dat hine hadde ghene ghere
Goet [2]) te hebbene min no mere.
Altoes was hi van lettel spisen;
Ende hi levede in sulker wisen,
Dat hi studierde ende sochte [3])
Die heilighe boeke, der hi mochte.
Hine bleef oec niet in ere cellen, [4])
Haer ende taer ghinc hi hem quellen.
Van desen seit men oec dat,
Dat hi quam in eenre stat,
Daer hi hem selven vercochte
Om XX scellinghe [5]); ende diender onsochte
Heidinen luden, ende diende hem soe,
Dats siis sider waren vro;
Wants hise alle karstiin maecte.
Hine at ander ding no en smaecte
Els dan borne ende broot.
Dien sin hadde [6]) vast ende groot
Ter scrifturen, die hi leerde

125 So weltijt (l. *welctijt*), dat hi at of dranc. 126 Dus leedde h. s. l. lanc. — 1 Seraphion. 2 en gheen cleet. 3 D. e. l. cleet eenvout. 4 D. h. s. selke gewout. 5 hi en hadde. 6 Man te h. 8 hi *ontbr.* 9 studeerde ende dorsochte 10 daer hi in mochte 11 Leren; no hine bl. i. sire c. 12 Maer harentare 13 V. d. so seget men d. 14 teere st. 16 Omme XX S. ende diende onsochte. 17 Heidine lieden. hem *ontbr.* 18 Dat siis sidert. 19 Want h. s. a. kerstiin m. 20 en *ontbr.* 22 haddi.

1) Vergelijk de Amstd. lezing. Vinc. heeft: Serapion qui et syndonius vocatur, qui veste non alia quam syndone utebatur, apathes etiam id est impassibilis vocabatur.

2) De lezing van het Astd. hs. is fout. Vinc.: quia nullum possidendi desiderium patiebatur et abstinentia nimia *omnium rerum*.

3) Lees met het Astd. hs: *dorsochte*.

4) Verg. de Amstd. lezing. Vinc.: et iugi meditatione divinorum librorum *unius cellule* quiete non poterat esse contentus.

5) Verg. het Astd. hs. Vinc. heeft: viginti *solidorum* precio. 6) Lees: *hadde hi*.

Den heiden, dien hi bekeerde. [1])
Die sculden quite ende oec vri;
Ende si seiden: „Wi siin bi di
„Quite van den helscen viant;
„Nu es quite van onser hant."
Die XX scellinghe hevet hi vortbrocht,
Daer hi om hem hadde vercocht,
Ende hi die [2]) vaste hadde ghehouden;
Ende gaf se hem, woudsi of ne wouden.
Ende sprac: „God hevet mi
„Voldaen, dat miin wille si.
„Neem tgoet, daer ic mi om vercochte.
„Ic wille sien, of ic yet vinden mochte
„Andre, dien ic stonde in staden." [3])
Si laghen hem sere an ende baden
Dat hi mit hem bleve allegader
Als haer heer ende haer vader.
Hi seghet, dats hiis niene doet.
Si seiden: „Soe hout dan dit goet,
„Daer ons af es comen ons behout,
„Ende ghevet den aermen daer du wout." —
„Gevediit," sprac die, „selve dat;
„Inne gheve ghenen vremden scat." —
„So doe ons," spraken si, „dit allene:
„Over een iaer soec ons tatene."
Dus es die heilighe man ghegaen
Van stede te stede vele saen,
Ende quam tatenen in die stat.
Drie daghe dat hine dranc no en at.

24 Dien heidinen. Die hi b. 25 Scondene. oec *ontbr.* 26 si *ontbr.* 28 wes vri. 29 Dese XX s. heefti v.· 30 hem om. 31 Entie hi vaste. 32 woudensi of en wouden. 33 E. spr.: Want G. h. m. 34 Vuldaen. 35 Nemet tg... omme. 36 yet *ontbr.* 37 Andere die ic sta in st. 38 sere *ontbr.* 39 mettem bl. algader. 40 Alse h. h. ende vader. 41 dat hijs niet en doet. 42 S. s. dan: so h. diin goet 43 af quam onse behout. 44 Of gheeft. 45 Ghevet, sprac hi, selve dat. 46 In gheve gheenen vr. schat. 48 souke ons. 50 V. steden te steden saen. 52 dat hi en dr. noch at.

---

1) In het Astd. hs. loopt de zin door.

2) Lees: *die hi* (?)

3) De lezing van het Astd. hs. is minder goed. Reeds De Vr. en Verw. emendeerden *dien*. Vergelijk voor het overige Vinc.: aurum, quod pro me dedistis, recipite, ut alios *quoque, quibus subvenire possim,* reperiam.

Soe was hi daer doe in stede,
Hine hadde hallinc no penninc mede,
Noch hine droech scape no vel [1]),
Noch sach [2]), noch anders oec niet el
Dan een simpel liniin cleet.
Hem quam an een hongher heet.
Op enen huvel ghinc hi mede
Staen in middel vander stede,
Daer die borghers plaghen te stane,
Als si te rade plaghen te ghane;
Ende sloech sine hande ende riep mede,
Dat men hem groet gewelt dede.
„Goede luden," riep hi, „ghenaden,
„Helpt mi ende staet mi in staden!"
Die lude liepen daertoe mit vare
Ende vraghen hem, wat hem ware
Ende waen hi quam. Hi sprac te hant:
„Ic ben comen wt egiptenlant,
„Ende monec soe ben ic begheven.
„Sider dat ic was verdreven
„Wt minen warachtighen lande,
„Vel ic in drie woekraren hande.

Hier eindigt fol. 1 van het Register over het jaar 1520/21. Evenals bij den omslag van het Register over het jaar 1522 sluit ook hier fol. 2 niet rechtstreeks aan bij fol. 1; de tusschen gelegen bladen ontbreken. Wij beginnen met de verso-zijde.

53 daer in die stede. 54 allinc 55 drouch scerpe no vel. 56 Sac, no anders 59 Up enen huevel. 60 in midden. 61 porters. 63 Hi slouch. 64 groot 65 lieden. 67 Die lieden liepenre toe met vare. 68 Ende vrageden w. h. w. 69 Oft wanen hi quame. 70 comen *ontbr*. 71 moenc hem ic. 72 Sidert. 74 Viel ic in dr. woukers h.

---

1) De lezing in het Astd. hs. doet vermoeden, dat bij *scape* het abbreviatie-teeken voor de *r* is weggelaten. Vincentius heeft: Neque vero pecuniam habebat, nec peram vel pellem, vel aliud quicquam secum preter syndonem, qua erat amictus, ferebat. Het Catholicon, Brito en de Conflatus geven *pera* door *sacculus* weer; alleen Papias zegt: pellis caprina pendens a collo procincta usque ad lumbos. Heremieten droegen dikwerf een geite- of schapevel.

2) Versta: *sac*.

VIERDE BOEK.

Van enen die de wulvinne voede. XXX.

Register a°. 1520/21.

fol. 2. v°. *a.* Ende streecse doe mit siere hant
Hare hovet, wan [1]) hise droeve vant.
Ende dubbel provende nadat
Gaf hi haer, ende maket se sat.
Als hi haer dus hadde vergheven,
Plach si voerwart al haer leven
Alle rouwe te ligghen neder,
Ende vrolike te comene weder
Ter rechtertiit te avontmale
Ende versolaesde den wale.

Van anacoriten XXXI.

☐ N die heremitage daer mede
Wanderden in somigher stede
Vele heilighe lude doer god
Sonder celle, huus of cod;
Ende dese heten si in haren viten
Sonderlinghe anacoriten. [2])
Bi wortelen leven si van den cruden.
Wanderlinghe scuweden si van luden;
Sine houden hem niet in ene stede.

Cap. XXX vs. 71 E. streecte met s. h. 72 Haer h. want. 73 Dobbel pr. naer dat. 74 makedse. 75 A. hiit hare. 76 Pl. soe vortmeer h. l. 77 Allen rouwe te legghene neder. 79 ten avontm. 80 Ende festeerde dien man wale. — 1 In die hermitagie mede. 2 Wandelde. 3 heileger lieden dor G. 5 Entie h. s. in haerre v. 7 wortele. den *ontbr.* 8 Wandelinge scuwen.

1) Lees: *want.*

2) Vinc.: quos anachoritas vocant. — Anachorieten, ook wel anachoretae, eremitae of solitarii gheheeten, zijn over het algemeen personen, die afgezonderd van anderen (soli) levende zich terugtrekken van de drukte der staatsbezigheden en het gewoel der wereld (*ἀναχωρεῖν*) om in de eenzaamheid (in eremo) hunne zaligheid te bewerken. In engeren zin worden er onder verstaan die religieuzen, welke naar een bepaalden regel of ten minste met een onderscheidend kleed in afzondering gaan wonen, in tegenstelling met de gemeenschappelijk levende religieuzen (coenobitae). — De anachoretae droegen aanvankelijk den naam van *monachi*, doch deze werd in de M. E. dikwijls aan kluizenaars en later zelfs aan coenobitae gegeven. Zie verder Kirchenlexicon IV pag. 330 i. v. Einsiedler.

Daer si die nacht begaet mede,
Daer bliven si in haer rusten.
Twee moneken began dies lusten
Van nitria, dat si van dien
Enen emmer wilden sien;
Want sine mare ende sine doghet
Hadde hem tharte verhoghet.
Al was hi varre van hem verscciden,
Si wilden sien onder hem beiden;
Want sine monec in siere iueghet
Bekenneden ende van groter dueghet.[1])
Dien sochten si vele in haren ghanghe,
Doch vonden siin — al marret langhe —
Ter sevender maent van haerre pine
In dat ende van der woestine;
Want hi was verwildert[2]) daer.
Aldaer soe hadde hi XII iaer
Ghewesen in dat ongediede;
Ende al scuwede hi alle liede
Hem te comene daer gehende,
Nochtan diegene die hi kende,
Nontvlo hi in ghene haghe,
Mar hi bleef hem bi drie daghe
fol. 2. v°. *b.* Ende sprac mit hem van dinghen,
Die der[3]) sielen orbaer ghinghen.
Ten vierde daghe, als si scieden
Ende hi mede doer hem lieden
Met hem ghinc ende ghebrochte,
Quam een lewinne fel ende onsochte,

10 D. se. 11 haerre. 12 II moenken b. des l. 16 Haddem therte v. 17 verre v. h. verseeden. 18 wildene s. o. h. beden. 19 Want sine moencscap ende sine ioghet 20 Bekendemen in groter doghet. 21 vele *ontbr.* 22 vonden sine, al merret l. 24 Int ende v. d. wostine. 26 soe *ontbr.* haddi. 27 Gheweest. 28 E. daer scuwedi alle l. 29 daer *ontbr.* 31 En ontflo. 33 spr. mettem sulke d. 34 Alse ter zielen orbore gingen. 37 Metten.

1) Versta: „De monniken met wie hij in zijne jeugd verkeerde, vóórdat hij „verwildert" was (d. w. z. vóórdat hij naar „de wildert" of de wildernis zijn verblijf had verplaatst), erkenden hem als een goed monnik en van groote deugd." — Vergelijk ook de lezing van het Astd. hs., waarvan De Vr. en Verw. eene min of meer gewrongen verklaring geven. — Vinc. heeft: quia olim ipsis in monasterii conversatione carus et familiaris fuisset, auditis eius virtutibus, tetenderunt (*ad eum*).

2) Zie de voorafgaande aanteekening. 3) Lees: *ter*.

Die meeste, diemen ghinder vant,
Tot ghenen eenzedel altehant.
Ende al zach si daer hem drien
Harde wel, soe wist si wien
Dat si meende, ende niemen el.
Tes eensedels voete si vel
Ende misbaerde gheliken dieren,
Ende toghede wel bi manieren
Bede hare claghe ende hare bede.
Alle haddens siis ontfarmichede;
Mar hi die wiste, dat men sochte,
Dat was dies meeste verdochte. [1])
Voren soe ghinc die lewinne;
Si drie volgheden mit sinne.
Over rugghe sach si dicken;
Daerbi mach men wel micken,
Dat men haer daer volghen sonde,
Aldaer siise leiden woude. [2])
Wat sal hier af tale lang!
Deensedel dede sinen gang
Daer toter lewinnen dan
Ende mit hem dander II man.
Van ere roche dat si brochte,
Versuchtende sere ende onsochte,
Vive gewassene lyoene.
Die waren van sulken doene,
Datter negheen siin [3]) ne mochte,
Sin dat sise ter werelt brochte.
Elken leidesi mit goeder moete
Voér des gherns [4]) eensedels voete.

39 die men enege vant. 40 Te gh. eencedel tehant. 41 Quam soe, ende alsoe sach h. dr. 42 so wiste soe. 43 Dat soe mercte. 44 voeten soe vel. 45 mesbaerde geliic d. 46 wel *ontbr*. 47 Bede claghe ende bede. 48 hadden. 49 Maer. 50 meest. 51 soe *ontbr*. 52 Die drie volgeden na mit s. 53 soe. 54 mochtmen. 55 hare volghen sonde 56 Daer soese leedde inden woude. 57 die tale lanc. 58 ganc. 59 Na die leuwinne dan. 60 mettem. 61 roetsen dat soe brachte. 62 Suchtende s. e. onsachte. 63 Vijf vulwassene l. 65 Datter gh. sien en m. 66 Sint dat soese. 67 E. leidsoe met g. m. 68 gherns *ontbr*.

1) Vinc.: movit omnes et precipue illum, qui se intellexerat expetitum.

2) De plotselinge verschijning van een *woud* in het Astd. hs. is zeer verdacht. Vinc.: ut *quo illa ducebat*, anachorita sequeretur.

3) Versta: *videre*. 4) Lees: *gheens* (of *hern*?).

Die goede man verstont stille,
Wat die stomme beest wille.
Hi aneriep gode den hoghen
Ende seghende haer oghen,
Ende hem quam mitten gesciene
Altehant an haer siene.
Die broedere die dit anesaghen,
fol. 2. r°. *a.* Die met pinen in langhen daghen
Die eensedel hebben ghesocht,
Hem hevet harde wel ghedocht,
Dat si pine ende swaer verdriet
Niet verloren hebben om niet;
Mar hem dinket, dat si keren
Met vromen ende met groter eren,
Want elck wel verdrecken [1]) can
Die doghet van den heilighen man,
Ende wat miracle god dede
Doer sine grote heilichede.
Noch hoert hier wonderlike saghe!
Die lewinne na vijf daghe
Broch*te* haren fisicien,
Die se dus hadde versien,
Een ru vel van enen diere
Van eenre sonderlinghe maniere,
Dat die goede man anehinc;
Ende veronweerde niet die dinc,
Die hem die stomme beeste brochte,
Want hi pensede wel ende hi dochte,
Datter een ander here was af,
Die alsulke ghifte aldaer gaf.

Van enen anderen anacorite. XXXII.

☐ Er [2]) was in dat selve lant
Een ander eensedel bekant,

70 W. ghene stumme beeste w. 72 Ende seindem hare o. 73 metten gesc. 74 an *outbr.* 75 broederen d. d. saghen. 77 Dien. 79 swaer *ontbr.* 80 Niet en hebben verl. over niet. 81 dinct. 82 Met vrouden. 83 vertrecken. 86 Dor. 88 leuwinne naer V d. 89 ficisien. 90 aldus. 92 V. ere sonderlinger. 93 om hem hinc. 94 veronwerde. 96 peinsde w. ende dochte. 98 aldaer *ontbr.* — 1 Oec was.

---

1) Lees: *vertrecken.* 2) De letter *d* werd niet door den illustrator ingevuld.

Die in die woestine bovender zee
Wanderde daer neven cyene.
Doe dese eerst wort der werelt quite
Ende worden wilde heremite,
So aet hi wortel ende cruut
Al sulc als hi vant daer wt,
Die daer wassen in den sande
So*e*te ende scone meniharande[1];
Mar so en conde hi niet bekinnen
Wilke veniin hadde binnen,
Of welke daer waren ghesont.
Die sm*ake* en was hem niet cont,
Welc dat yet of niet te[2]) dochte,
Want hem die h*ongher* noot *anb*rochte,
Soe dat hi........... verwoeden;
Want hi quade at mitten goeden,
Soe dat hem v*a*n *b*innen tlijf,
fol. 2. r°. *b.* Gheliic oft hem dade een kniif
Altemale doerscoren dochte.
Siin torment was soe onsochte,
Hi moste koren[3]) menighe stont
Dat hi at, weder doer den mont.
Als hem dus wee was in die maghe,
Dat hi bi nachte ende bi daghe
Emmer waende tliif verliesen,
Dinct hem seker[4]) siin dat kiesen
Niet tetene altoes dan die pine
Te doghene vanden venine.
Dus hevet hi den sin gheleghet,

3 wostine neven der zee. 4 Wandelde neven Cyene. 5 D. hi eerst wart d. w. q. 6 werden. 7 At hi wortelen ende cr. 8 Alse sulc als hijt v. d. uut. 10 Soete, scone ende menegerande. 11 Maer nu en condijs niet bek. 12 Welc v. 13 daer *ontbr.* 15 Welc of yet of n. en dochte. 17 So d. h. na wilde verw. 18 W. h. die qu. a. metten g. 19 So. 20 G. oft ware e. kn. 21 A. scueren d. 23 Hi moeste keren te menegher st. 25 Alse .... in de mage. 27 sijn lijf. 29 altoes *ontbr.* 30 Te gedoghene. 31 geleit.

---

1) Lees: *menigherande.* 2) Lees: *ne.*
3) Vergelijk de lezing *keren* in het Astd. hs. en zie het Mnl. Wdb. i. v. *koren* en *keren* in den zin van *vomere.* Vincentius heeft: (cum) frequens vomitus cruciatibus non ferendis ipsam animi sedem, stomacho iam fatiscente, dissolveret.
4) Versta: *sekerer* (comparativus).

Dat hi dat cruut hevet ontseghet
Ende hi binnen VII daghen nadat
Gheenrande wortel en at; [1]
Ende begonde alsoe ghebaren,
Of hem die geest soude ontfaren.
Hem quam daer toe een wilt dier
Goedertielic [2] ende niet onghier.
Ende daer van crude laghe ghebont [3],
Dat hi lesten tot ere stont
Ghegadert hadde te siire liifnere
Ende en durste, al haddiis ghere,
Altoes niet daer ane comen.
Ghint diere hevet cruut ghenomen
Ende warpt voer sine voete,
Ende las mit goeder moete
Dat goede cruut daer ute den quaden.
Dat goede leid het [4] mit staden
Voerden eensedel, als oft woude,
Dat hi ghint cruut nutten soude;
Tander dat oec gheveniint was,
Warpet weder in dat gras.
Dus leerde die goede man
Bi sinen marken daer an
Die goede crude ende die quade
Alghinder bider beesten rade,
Wat hi sal scuwen of ontfaen;
Ende es den honghere dus ontgaen.

32 D. h. al cruut h. ontseit 33 naer dat. 34 Ne gerande wortele en at. 35 Ende hi begonste also gebaren. 37 Doe quam hem toe. 38 Goedertieren, niet ongh. 39 Aldaer v. cr. lach een gebont. 40 teere stont. 41 tsire. 42 Ende hine dorste. 43 an comen. 44 Gheent d. heeft dat cr. gen. 45 Ende warp dat voor sine v. 46 met. 47 D. g. cr. uten qu. 48 Tgoede leide hi met st. 49 Vor den eencedel, alse of hi w. 50 D. h. dat cr. 51 Dat ander, dat gev. w. 52 Warp het. 54 merkene. 55 entie quade. 56 Alghader. 57 scuwen ende ontfaen. 58 den hongher.

1) Het Astd. hs. heeft hier eene dubbele negatie.

2) Lees: *goedertierlic*.

3) Lees: *lagh een ghebont*.

4) Het gebruik van het *mannelijk* pron. pers. in het Astd. hs. hier en in vs. 49 wekt bevreemding en is bovendien in strijd met vs. 52, waar geheel juist het *neutrum* wordt gebruikt.

V*an enen ruwen anacorite*. XXXIII.

□ N tween stede was ic [1]) mede,
Daer men mi te wetene dede,
Dat sinte anthonis abt hadde ghewesen.

Hierna volgt het Ruggestuk uit het schepenregister van 1520/21. Het heeft evenals dat, hetwelk bij het Register van 1522 behoort, slechts één kolom op iedere zijde, doch is niet zoo goed bewaard gebleven als het laatstgenoemde. Op vele plaatsen heeft de naald van den binder het doorstoken en de letters onleesbaar gemaakt, terwijl vooral op de recto-zijde veel van de verzen is weggesneden, zoodat daar eene aanvulling, zelfs met hulp van het Amsterdamsche handschrift, niet goed mogelijk is. Wij geven daarom dit gedeelte, zooals wij het vonden, en vangen aan met de verso-zijde, die aan de andere voorafgaat en waarvan de versregels kunnen worden hersteld.

VIERDE BOEK.

Van sente Sulpicius ende sente Martine XXXVII.

Ruggestuk Reg.
a°. 1520/21. v°.
„Dat ic die [2]) dede volscriven
„Die dinc, die du liets achterb*liven*
„Van siere viten haer ende t*are*
„Als diin gescrift [3]) luud o*penbare*."
Sulpicius antwoerde w*eder*:
„Doe ic di hoerde op ende nede*r*
„Spreken van den heiligen *luden*
„Die du vonts in genen *zuden*,
„Doe pensede ic stille ende doc*hte*
„V*a*n minen martine ende so*chte* [4]),

1 In tw. steden. 3 Daer sente A. — 33 di. 35 harentare. 36 Alse die scrifture lijet openbare. 38 up. 41 peinsedic. 42 Om minen Martijn.

1) Bedoeld is Postumiaen. Verg. Sp. Hist. III^4 25, 49.

2) Lees: *di* en verg. vs. 38. Onder *ic* wordt verstaan Postumiaen en onder *di* Sulpicius.

3) Vergelijk het Astd. hs. — Vinc. heeft: ea te supplere compellerem, que illo *libro tuo* de virtutibus beati viri perfessus es preterisse.

4) De Vries en Verwijs willen de rijmwoorden van vs. 41 en 42 omzetten: *sochte —dochte*. Wij zien echter, dat de Bossche fragm. met het Astd. hs. overeenkomen.

„Dat hi hadde selve allene
„Alle die dueghet, die ghem*ene*
„Dander hadden in die sprake.
„Nu hevestu gheseit hogh*e sake*,
„Behouden der heiligher lud*e vrede*,
„Sone hoert [1]) ic in ghere st*ede*
„Di so hoghe dinghen tell*en*,
„Martiin en mocht er an ghes*ellen*;
„Want dine lude van diin v*ite* [2])
„Waren al der werelt quite, [3])
„Ende saten in woestinen vr*i*
„Den enghelen ende den hem*el bi*,
„Ende daden wonderlike zak*en*;
„Martin mochte al volke ghe*naken*
„Goet, quaet, arm ende ri*ke*.
„Hi was altoes ghemeenli*ke* [4])
„Int gheselscap van den cl*erken*,
„Die verwarret waren der k*erken*,
„Mit biscope, die hem alle da*ghen*
„Daer anleiden niewe plag*hen*,
„Ende emmer wilden scandali*seeren*.

44 dogheden. 45 Dandere h. naer d. spr. 46 Al h. 47 liede. 48 Sone sagic in negere st. 51 W. die lieden ende die vite. 52 die werelt qu. 54 Den ingelen enten h. bi. 56 Martine m. al volc gen. 57 Goet ende qu., aerm ende rike. 60 D. verwerret w. inder k. 61 Met bisscoppen. 62 Aneleiden vele swaerre pl.

In overeenstemming met het Latijn is Martinus causaal obiect van *dochte* (cogitatio) en is vs. 43 sq. causaal obiect van *sochte* (prospiciens). Vincentius heeft nl.: tacitis ad Martinum meum cogitationibus recurrebam merito prospiciens omnia illa, que singuli diversa fecissent, per unum istum facile completa.

1) Vinc. heeft: Nam cum excelsa retuleris (quod mihi dixisse liceat pace sanctorum) nihil a te penitus *audivi* in quo Martinus esset inferior. De vert. *hoert ic* der fragm. staat dichter bij den Lat. tekst dan *sagio* van het Astd. hs.

2) De lezing van het Astd. hs. is verkeerd. Reeds De Vr. en Verw. stelden voor: *in dire vite*, of *seget die vite* of wel *die liede, die eremite*. In verband met vs. 69 en 75 werd de laatste lezing de waarschijnlijkste geacht. De Bossche fragm. doen echter de voorkeur geven aan: *in dire vite*. Vinc. heeft: Illi enim ab omni impedimento liberi, celo tantum atque angelis testibus, plane admirabilia docentur operari.

3) De coniectuur van Franck: „*der werre quite*" (zie Sp. II pag. 516) vervalt hiermede.

4) De fragmenten geven in de hier volgende acht verzen eene betere lezing dan het Astd. hs., vooral met betrekking tot het Latijn: iste in medio cetu et conversatione populorum inter clericos dissidentes, inter episcopos sevientes.

„Nochtan bleef hi in siere w*eren*
„Ende als ene borch onverwon*nen*,
„Die ghene engiene winnen c*onnen*.
„Oec soe dede hi alle besonde*r*
„Alsoe grote miracle ende wonde*r*,
„Alse *enic*h heremite oec de*de*,
„Of noch doet in enigher sted*e*.
„Martiin gheliict den ridder *wel*,
„Die bestaet een orloghe f*el*
„Mit onghedeelden sticken [1]) *sere*,
„Nochtan winnet zeghe en*de ere*.

Posthumiaens antworde. XXXVIII.

r°. . . . . like woerde
. . . . hads geset.
. . . . s duvels tale bet
. . . . schen in alre wiis.
. . . . artin ghenen mespriis
. . . . mi hem keren
. . . . ewangelie ons heren,
. . . . e in seghet mede:
. . . . als martin dede,
. . . . nt volbringhen.
. . . . elovet sulke dinghen [2])
. . . . het ihesum karste.
. . . . lighe, die in darste [3])
. . . . , ende niene doghen
. . . . die si niene vermoghen,

64 in sier weren 65 Ende *ontbr*. 66 gewinnen. 67 Ende oec dedi al besonder. 68 wonder. 69 hermite. 70 Ofte. — 38 boerdelike worde. 42 Martine. 45 God selve seghet mede. 46 alse Martijn dede. 47 vulbringen. 48 Die niet geloeft dan sulken dingen 49 Hi wederseghet Ihesum Kerste. 50 onsalege, die in derste 51 Der werelt sijn, ende niet en dogen. 52 niet vermoghen.

---

1) Versta: *met ongelijke kansen*, volgens De Vr. en Verw. Vinc. heeft: qui pugnaverit *in inequo loco* et tamen victor evasit.

2) Vinc. heeft: Nam cum Dominus ipse testatus sit, istiusmodi opera, que Martinus implevit, ab omnibus fidelibus esse facienda: qui Martinum ista non credit fecisse, non credit Christum ita dixisse. Men vatte de Amst. lezing aldus op: Wie dan, wie derhalve zulke dingen niet gelooft, weerspreekt enz.

3) De Vr. en Verw. vertalen vs. 50 en 51: Die in *dorst*, in *begeerte* naar de wereld leven. Men lette op de vormen *dorst*, *durst*, *derste*, *darste*.

. . . . hem in hare ghedochte,
. . . . n man volbrochte,
. . . . iever te lachterne dien
. . . . selfs sonden besien.
. . . . wi alle varen,
. . . . ander dinc begaren,
. . . . martiins voert:
. . . . r, het ware moert."
. . . . *sp*rac: „Neen, laet dit ligghen
. . . . macher bet of sigghen;
. . . . meest ghesien hevet das,
. . . . here langhe was." 1)
. . . . al eest dese last.
. . . . ende oec te vast,
. . . . ontsegghen niet,
. . . . dat ghiit ghebiet.
. . . . keren daer ane
. . . . postumiaene,
. . . . eseghet hevet goede woert.
. . . . mi wachten voert,
. . . . niene wort ghehoert,
. . . . s brochte voert. 2)
. . . . ghewaghe ic niet das
. . . . s hi ridder was
. . . . nec was begheven.
. . . . rt niet opghegheven
. . . . e van andren man,

De omslag van het schepenregister over het jaar 1520 bestaat uit 2 folia zoodanig om genoemd register aangebracht, dat de

53 in haer g. 54 vulbrochte. 55 lievere. 56 selves s. b. 57 laten wi al varen. 59 Martiins vite voert. 60 Blevere iet achter, h. w. mort. 61 l. d. leggen. 62 Gallus magere bet af seggen. 63 meest gesien heeft das. 64 Bedi dat hi sijn iongher was. 65 al es dese last. 71 geseit hevet g. wort. 72 vort. 73 niet en wert gehort. 74 Dat Sulpicius nu brochte vort. 75 Bedi sone gewagic niet das. 76 Wat hi dede, doe hi ridder was. 77 moenc was begeven. 78 Van mi en werdet niet upgeheven 79 Dat ic horde van anderen man.

1) De lezing der fragm. was vermoedelijk: *Die siin iongher langhe was.*

2) Deze vier gelijkluidende rijmen zijn zeker niet fraai. Zij komen ook in het Astd. hs. voor. Het Latijn heeft: Cavendum mihi esse imprimis arbritror, ne ea de Martini virtutibus repetam, que in libro suo Sulpitius ille memoravit. — Vergelijk ook boven Sp. Hist. III[a] 41, 56 sq.

recto-zijden naar buiten zijn gekeerd. Folio 1 recto heeft door het voortdurend in handen nemen van het register veel geleden, terwijl de letters van fol. 1 verso door het vocht sterk zijn verbleekt. Folio 2 echter is in zijn geheel goed bewaard gebleven behalve aan den benedenrand zoowel van de binnen- als van de buitenzijde. Iedere bladzijde heeft wederom 2 kolommen; onder sommige van deze schreef met kleiner letter eene hand, vermoedelijk uit het laatst der vijftiende eeuw, den inhoud of titel der verzen, die er boven staan. Zoo vinden wij onder kol. *b* fol. 1 r. *van sinte martiin den paeus*; onder kol. *b* fol. 1 v.: *noch van sinte eloy moer*...; onder kol. *a* fol. 2 v.: *van sinte Justiniaen ende van den paeuesen*; onder kol. *a* fol. 2 r.: *van sinte michielsberghe in cleen bretaengen*. De mededeeling onder kol. *b* fol. 2 r. is geheel onleesbaar. Genoemde titels stemmen niet overeen met die boven de capita van het Amsterdamsche handschrift.

ACHTSTE BOEK.

Van den selven (*sente Furcijn van Perone*) *noch*. XXVIII.

Register a°. 1520.

fol. 1. r°. *a*. Maghe, clerke ende ghebure
Die saghen an dese aventure,
Ende versuchte [1]) sere oec mede
Om die dulle menschelichede,
Ende wonderde [2]) sere ende langhe
Vanden inghel hoghen ghanghe,
Die ten hemelrike gaet.
Ghenen brant, dat verstaet,
Die hem an scoudren ende an lier
Die man gaf, die lach int vier,
Bleef hem te licteken an.
Doe ghinc wech die heilighe man
Predeken ons heren woert,
Ende seide weder ende voert
Wat hi ghehoert hadde ende gesien.

11 Ende versuchten s. mede. 13 Ende hem w. 14 Vander inghelen h. g. 16 Ghene br. 17 an scoudere. 18 Gene m. g. 19 te lijctekene. 20 woch. 21 wort. 22 vort. 23 gehort hadde.

---

1) Lees: *versuchten*. 2) Lees: *wonderden*.

Den goten predike[1]) hi na dien.
In hierlant castiede hi oec langhe,
Mar der luder overghanghe
Ne conste hi niet gedoghen,
Want sine vertreden ende vertoghen
Ende oec waren si hem som fel;[2])
Dus ruumde hi tlant ende dede wel,
Ende quam in inghelant gevaren.
Daerna soe voer hi te waren
In sassen[3]), daerne ontfinc na recht
Mit eren coninc seghebrecht,
Die was conincx daghebrechts soene.
Aldaer soe gaf hem die goene
Enen cloester te makene stede,
Daer hi foillane doe in dede,
Sinen broedèr, abbet wesen.
Selve soe toech hi na desen
In woestinen, daer hi sat
Heimelike ende gode oec bat.
Doe riepmen tkonincx rade,
Dat hem dochte siin sine scade,
Soe dat hi sette sine vaert
Ende quam te vrancrike waert,
Daerne lieflike ontfinc
Clodoveus, die ionghe[4]) coninc.

24 predecte. 25 In Yrlant castijede hi lange. 26 Maer der lieder overgange. 27 Ne consti 28 Want si verterden ende vertogen. 29 some. 30 rumdi. 32 so quam hi t. w. 33 In Oesterike. 34 Met. 35 coninc Dagobrechts sone. 38 Folliane in dede. 39 abt wesen. 40 so trac hi n. d. 41 In wostinen. 42 oec *ontbr.* 43 D. r. m. dicken sconinx rade. 44 Dattem d. sine sc. 46 Vrankerike. 47 Daerne lievelike. 48 ionghe *ontbr.*

1) Versta: predikte.

2) Het Astd. hs. mist een obiect in vs. 28. Vincentius: Irruentium populorum multitudines non ferens et aliquos contra se invidia commotos deprehendens discessit.

3) De lezing van het Astd. hs. is verdacht. Vincentius heeft: Peregrinaque littora petens per brittanniam in *saxoniam* transvectus est. Met *Oesterike* kon echter *Sassen* bedoeld zijn.

4) Vinc. heeft: ibique a francorum rege clodoveo honorifice susceptus. Het Astd. hs. mist dienovereenkomstig de bijvoeging *ionghe*. Vanwaar komt dit woord in de fragmenten? Gebruikte de copiist naast een hs. van Maerlant's werk ook nog verschillende Lat. bronnen? Vergelijk boven de aanteekeningen bij Sp. III[2] 41, 72 en III[4] 37, 48, welke plaatsen eveneens op de mogelijkheid van gebruik der fontes wijzen. — In Beda, de hoofdbron voor het leven van Furcijn, komt de bijvoeging niet voor.

Daer hi enen cloester makede,
Daer hi moneke in [1]) wel gerakede
fol. 1. r°. *b.* Sette in te dinen [2]) daer gode. —
Eens reet hi, al dede hiit node,
Mitten coninc tere stede,
Daer hem an quam die rede
Ende starf heilichlike ende scone,
Ende wort begraven te perone
In die kerke neven den outaer;
Daerne sider over vier iaer
Sinte eloy ende sinte abrecht,
Om te doen ere ende na recht,
Ontgraven daden ende verhieven
Doer sire eren ende doer sire lieven,
Ende vonden gheheel ende rene
Sonder smette groot of clene. [3])

Van Puppiins doot van Landen. XXIX.

□ A desen [4]) wort paeus de erste martiin
Tien tiden, dat constaen constantiin
Die keysercrone droech mit scande,
Want hi wort onghelovich te handen
Alse eraclius siin oudevader. [5])
Om dit te beteren [6]) algader

50 D. h. moenke wel gerakede 51 Inne sette te dienne Gode. 54 anequam. 55 Ende staerf eerlike ende scone. 56 wart. 57 outare. 58 Daer sident over IIII jare. 59 Sente Loy ende sente Abrecht. 60 Omme te doene eere na recht. 62 Al dore siere groter lieven. 63 vondene. — 89 Naer d. wart paues deerste M. 90 Te dien tiden, dat Constant Constantijn. 91 Die k. cr. drouch met scanden. 92 W. hi wart onghelovech. 93 A. Er. was s. oudervader. 94 Omme dat te berne a.

---

1) Het woordje *in* moet vervallen. 2) Lees: *dienen*.

3) Hierna volgt een nieuw caput zoowel in het Astd. hs. als in de fragmenten. De aanhef van het caput uit de laatste stemt echter niet overeen met dien van het caput uit het Astd. manuscript, doch vangt aan met vs. 89 van laatstgenoemd hoofdstuk, zoodat de Bossche fragmenten 88 verzen hebben overgeslagen. De samenhang wordt hierdoor eenigszins verbroken.

4) D. i. Theodorius. Zie Sp. Hist. III[a] 29, 86.

5) Lees: *oudervader*. Vinc.: Anno quoque prenotato Martinus Romane ecclesie LXXII presidet. Eo tempore Constans imperator in monothelitarum heresim incidit, sicut et *avus* eius Heraclius.

6) De lezing van het Astd. hs. schijnt onjuist; vermoedelijk werd *beterne* bedoeld. Zie ook het Latijn der volgende aanteekening. Hiermede vervalt tevens de coniectuur van Franck: *werne*. (Zie Sp. Hist. II p. 518).

Hevet paeus martiin genomen
Ene consilie ende dede comen
Te romen vele goeder Clerke.
Daer versamedi [1]) vander kerke
Paulus, den valschen patriarke,
Die tonghelove predicte starke,
Daer eraclius doe in starf.
Die quade keyser dat verwarf,
Dat hi sende in ytale
Om tlant te berechten wale
Enten paeus doen verdriet,
Enen die olimpius hiet. [2])

Van den quaden keyser Constant. XXX.

Als die ghene te romen quam,
Sach hi ghinder ende vernam
Die ecclesie rechter [3]) al te gadere.
Nu hadde hi gaerne ene quade adere
Daer in gheporret [4]) om verwerren
Ende oec om den paeus vererren;
Mar god hevet hem benomen,
Want hine can es niet te hovede comen.
Olimpius siet hem verwonnen,
fol. 1. v°. *a.* Ende sine dinc niet volbringhen connen.
Ende hi beval enen seriant:
Alse hem die paeus mitter hant
Ons heren lichame toedroege,

95 H. die paues M. g. 98 D. vermeesaemdi v. d. kerken. 99 Pauluse d. v. patriaerke. 100 D. dongelove doe predecte staerke. 101 doe *ontbr.* 102 D. qu. b. doen verwaerf. 103 sendde. 104 berechtene. 105 paues te doene. — 1 Alse Olimpius te Rome qu. 3 Die consylie a. t. g. 4 haddi gerne. 5 Daer in geworpen. 6 E. om d. paues mede vererren. 8 Hine cons niet te h. c. 10 E. s. d. vulbringen en connen. 11 hi *ontbr.* 13 lachame.

1) Vinc. heeft: Proinde Martinus papa celebravit Rome consilium, ubi et damnavit omnes pravi dogmatis assertores. Sed maxime Paulum Constantinopolitanum falsi nominis patriarcham. Het Astd. hs. heeft *vermeesamen* het gewone woord voor *excommunicare*.

2) De tekst loopt in de Bossche fragmenten voort. Er is daar geene interlinie.

3) Lees: *recht al te gadere* = geheel compleet (?) Vinc.: invenit ecclesiam *coadunatam*.

4) De lezing der fragmenten verdient de voorkeur boven die van het Astd. hs. Vinc. heeft: voluitque scisma sancte ecclesie intromittere.

Dat hi hem dat hovet afsloeghe.
Mar god verblende soe den seriant,
Dat hi den paeus sach no vant,
Wilctiit soe olimpius name
Van den paeus gods lichame.
Die liede hi met snerne[1]) wel
Die knape, seder dat hem gevel.
Olimpius siet, dat onse here
Mitten paeus es der soe sere,
Ende bescermet in elker stede.
Vrientscap makede hi ende vrede
Metten paeus vaste ende goet,
Soe dat hi hem te wetene doet,
Dat hem die keyser hadde geboden,
Dat hine emmer soude doden.
Dus maecti paeus[2]) ieghen die kerke
Ende ieghen alle die roemsche clerke
Ende vursamenden groot here
Om te varen mit starker were
In cicilien op die sarrasine,
Die den landen daden pine
Ende wildent den roemschen rike ontbreken.
Mar onse here wilde dat wreken,
Die sonden van den quaden here,
Om roemschen here, soe dedi sere,
Want grote sterft onder hem quam,
Die menighen siin liif benam.
Ende olimpius die starf mede
Van evele in desen selven onvrede.
Daerna constant constantiin
Sende te romen die boden siin,

14 thovet afsloughe. **16** ne sach no v. **17** Weltijt (l. *weletijt*) dat Ol. n. **18** lachame. **19** Dies lyede hi met sinne wel. **20** D. cn., sider d. h. gev. **22** Metten paues was so sere. **23** bescermde in elke stede. **24** maecti. **25** vast ende g. **27** D. die keyser hem h. geb. **29** pays. **31** versamende. **32** Omme te vaerne met sterker were. **33** uptie. **36** dat *ontbr*. **37** Die sonde. **38** Upt Roemsce rike, alsi dede sere. **39** sterfte. **40** dat leven nam. **41** die *ontbr.* staerf. **42** inden selven **43** Daernaer. **44** Sendde.

---

1) Lees: *Díes* liede hi met *suerne* (d. i. *swerne*.) Vinc. heeft: quod et postmodum predictus armiger diversis cum *iureiurando* confessus est. De lezing *met sinne* uit vs. 19 van het Astd. hs is te onbeteekenend om goed te kunnen zijn.

2) Lees met het Astd. hs.: *pays*.

Die den paeus martiin traken
Uter kerken om die zaken,
Dat hi vander herisien
Den keyser selve dorste castien.
Ende hebben mit hem brocht
Te constantinoble ende besocht,
Of hi den keyser volghen woude.
fol. 1. v°. *b.* Noch mit dreyghen no mit goude
Soe en mocht men in ghenen dinghen
Die dinc an den paues volbringhen.
Doe was [1] versent onscone
In een lant dat hiet cersone,
Daer sinte clement van domiciane
Versent was na minen wane.
Daer starf hi om tghelove ons heren
Voer gode waerdich groter eren.
Dese selve quade constantiin
Om die onghelove siin
Dede [2] gheselen ende blouwen
Ende leven mit groter rouwen
Ende ontliven mede nochtan
Menighen goeden heilighen man,
Omdat si niet en wilde lien
An siere quader heresien. [3]

Van Sente Eloye. XXXII.

☐ Inte eloy na den lichame
Was lanc, in sinen ghanc bequame,
Roet int aensciin, scone ghehaer

45 den paues Martine. 46 omme. 47 Want. 49 hebbene met h. br. 52 No met dregene, no met g. 53 Sone m. m. met gh. d. 54 vulbringen. 55 Doe was hi vers. onsc. 56 I. e. l., heet Sersone. 57 sente. 58 In vers. w. 60 werdich. 62 Omme dongelove s. 63 Dedene. 66 Menegen h. g. m. 67 Omme d. 68 Van s. q. h. — 1 Sente Loy na den lachame. 2 in den ganc. 3 Root int aensciin.

1) Vul in: *hi* overeenkomstig het Astd. hs.

2) De lezing van het Astd. hs. is onjuist: het obiect is niet *de paeus*, doch wordt eerst later genoemd en wel in vs. 66.

3) De lezing in de fragmenten is beter dan in het handschrift. — Hierna volgt niet de tekst van cap. XXXI, zooals wij zouden verwachten, maar van cap. XXXII. Het eerste gedeelte van het overgeslagen of opzettelijk weggelaten caput komt ook niet voor bij Vinc. Bellovacensis.

Carsp ende utermaten claer:
Recht hadde [1]) inghels gedane,
Simpel ende wiis te scouwene ane.
Sine cleder — alsmen doe plach,
Die vorbare was ende int hof lach [2]) —
Beset ende gheboert mit goude
Ende mit steenten menichfoude
Om den hals chierlike ghewracht
Mit werke, deran lach cracht.
Al sine ghewaten waren diere
Ende meest al sidiin na lants maniere,
Dat hi te sonderlinghe niet ware;
Mar naest ter huut droech hi die hare.
Dit hevet hi al sider algader verteert
Om darme entie siele gheneert.
Seder waren cranc die cleder sine
Ende hi gorde hem mit ere line
Ende dicke was hi naect oec mede,
Om dat hem tarme volc we oec dede. [3])
Die coninc plach hem cleder gheven,
Want hi minneden al [4]) siin leven. [5])

4 Kersp. 5 R. haddi ingelsch g. 7 S. cledere, alsemen d. pl. 8 Diere ende vorbare, alse int hof lach, 9 Beset ende gebort met g. 10 met steenen menechfoude. 12 Met w., daer an l. cr. 13 gewaden. 14 al *ontbr.* slands manire. 15 niet en w. 16 Maer n. der h. drouch h. een h. 17 D. h. hi sidert al vertert. 18 die aerme. 19 Sidert. 20 E. hij ghuerdem met e. l. 21 dicken. oec *ontbr.* 22 Dattem daerme volc uutdede. 23 cledere. 24 mindene.

---

1) Vul in: *hi*.

2) Bedoeld is waarschijnlijk: „Als ieder, die voornaam was en aan het hof verkeerde, toen placht te dragen." — Intusschen is *int hof ligghen* niet de geijkte uitdrukking voor „aan het hof verkeeren."

3) Vergelijk de lezing in het Astd. hs. — Vincentius heeft: plerumque propter pauperes etiam expoliatus.

4) Ook het Astd. hs. heeft *al*; lees echter met De Vr. en Verw. *als*. Vincentius heeft: quia *sicut* animam suam ita illum diligebat.

5) Het trekt de aandacht, dat tusschen 2 verso-zijden van hetzelfde blad niet minder dan 20 capita zouden hebben gestaan. Deze tellen in het Astd. hs. 2643 verzen. Wijl ieder blad 4 kol. van 43 verzen of in het geheel 172 verzen bevat, zoo zouden er niet minder dan 16 bladen tusschen de 2 verso-bladz. hebben gelegen. De onaannemelijke dikte van dit bladenpak doet veronderstellen, dat hier in het hs. der fragmenten eenige capita werden overgeslagen. Vergelijk boven Sp. III[a], 32.

Register a°. 1520. *Hoe Justiniaen weder keyser wart.* LII.

fol. 2. v°. *a.*

Die patriarke ne mochts onbliven,
Gallinicus, hine moste ghedoghen,
Datmen wtstac siin oghen
Ende men in ellende seinde.
Soe vreselike hise alle sceinde,
Die eniohsins om sire scade
Ghecomen waren daer toe bi rade, [1])
Dat het altoes moeste wesen
Als hem iet droep van der nesen,
Die hem ave was ghesneden,
Soe dede hi doden of ontleden
Enighen, die hadde misdaen.
Selden mochtem dat ontgaen.

Van den pauesen van Rome. LIII.

□ Ustinianus hevet ontfaen
Siin rike, dat hem was ontgaen
Bi dorperlike verradenisse
Int iaer gods seven [2]) ende sesse.
Ende hi regneerde seven iaer;
Onghelove liet al voer waer.
Doe was die paeus sergius doet,
Daermen duecht af scrivet groot.
Na hem wort leo paeus vercoren
Die darde, die wi dus nomen horen,
Ende wort paeus mit ghewout.
Hieromme somme cronike hout

66 patriaerk en m. ontbl. 68 hem utestac sine o. 69 menne i. e. sende. 70 wredelike mense a. scende. 71 D. eenechsins van siere sc. 72 Daer toe genomen was te rade. 73 Ende altoos so moest oec wesen. 74 Alse. 76 dedi d. ochte ontl. 77 die hem h. mesdaen. — 1 Justiniaen. 3 dorperliker verranesse. 4 Int jaer ons Heren VII^{C} ende sesse. 5 hi *ontbr.* 6 O. l. hi. 8 Daermen af scrivet doget gr. 9 wart paues Leo gecoren. 10 Die derde, d. w. d. noemen h. 11 E. wart paues met gew. 12 someghe coronike.

1) Men vergelijke de Bossche en de Astd. lezing van deze en de volgende verzen met Vinc.: Tantam in adversarios ultionem exercet, ut quotiens a naso, sibi exciso, defluentem reumatis guttam detergeret, pene totiens aliquem ex his, qui contra eum conspiraverunt, iugilari preciperet.

2) Vul in: C (overeenkomstig het Astd. hs.)

Desen lewen buten ghesteken;
Van hem soe wilse bedi niet spreken,
Want hi vander kerken was ongecoren.
Van romen soe was hi gheboren
Ende siin vader die hiet iohan.
Els niet ic van hem tellen can
Dan hi omtrent II iaer
Besat den roemschen stoel aldaer.
Na hem wort een iohan ghecoren,
Die seste, ende was van grieken boren;
Petron was siins vader name.
Martelaer wart hi [1]) gode bequame.
Na hem quam die sevende iohan;
Van romen was gheboren die man,
Gregoris soe hiet siin vader.
Wiis ende wel sprekende bedegader
fol. 2. v°. *b.* Was hi; ende in sinte peterskerke
Makede hi van duren gewerke
Ene trone diere sere
In onser vrouwen marien ere. [2])
Doe wort paeus sisinnus
Van romen gheboren, wi lesen dus;
Siin vader die hiet cresmont. [3])
Hi was paeus een corte stont

13 D. Leot 14 V. h. en willen si bidi n. spr. 16 Van Rome so. 17 Jan. 18 El. 19 II, (= 2½, te lezen *derdalf*). 20 Den R. st. besat ald. 21 wart een Jan. 23 Pieter w. s. vaders n. 24 Martelare. 25 Jan. 26 V. Rome geb. was de m. 27 Gregorius. 28 w. spr. te gader 29 Was hi; ende in onser Vrouwen ere 30 Maecti ene kerke diere sere. 31 D. wart paues Sisimus. 32 V. Rome g., wi lesent d. 33 S. v. hiet Tresemont. 34 paues ene c. st.

---

1) Bedoeld is Johan VI.

2) De lezing wijkt hier belangrijk af van die in het Astd. hs., hetwelk twee verzen minder heeft, waardoor de telling der regels van hieraf verschilt. Martinus Polonus, aan wiens Chronicum Summorum Pontificum atque Imperatorum Romanorum (cf. ed. Plantini pag. 290 sq.) deze verzen door Maerlant zijn ontleend, schrijft: Hic fecit *oratorium sanctae Mariae Dei genitricis, intra ecclesiam beati Petri Apostoli,* cuius parietes Mosaico opere depinxit. Onder *oratorium* wordt volgens het Catholicon en den Conflatus eene „kapel" verstaan: locus orandi tantum orationi consecratus. Eene *trone* (vs. 31 der fragm.) daarentegen is eene verhevenheid waarop een beeld ter vereering wordt gesteld. De plaats van de *troon* is evenwel een plaats van vereering en gebed, een *oratorium* of „kapel."

3) De lezing in het Astd. hs. deugt niet. Mart. Pol. heeft: ex patre *Cresimundo.*

.XX daghe ende nemmere.
Doe wort paeus ende here
Een constantiin, was van surien;
Johan hiet siin vader, hoer wi lien.
Dese paeus constantine
Onboet doer die lieve sine
Justiniaen mit siere bede
Tote constantinoble sire stede,
Nadien dat hi siin lant verwarf.
Eerlike, alset wel bedarf,
Hevet die keyser den paeus ontfaen
Ende bat hem daerna saen,
Dat hi hem ene misse dade.
Des wort die paeus saen te rade
Ende dede hem misse saen bequame,
Ende gaf den keyser gods lichame.
Die keyser lach doer sine waerde
Metten aenschiin op die aerde,
Ende bat ten paeus dat hi bade
Gode voer sine grote misdade.
Ende hevet den paeus oec der mede
Vernuwet aldaer ter selver stede
Privilegien alle te waren
Sulke, alse die kerke begaren,
Ende gebrochtene ende eerde,
Als hi te romen weder keerde.
Dese iustiaen die brac
Den vrede, die hi den bulgheren sprac,
In darde iaer van sinen rike.
Dat becochte hi scadelike,
Want hi ieghen die bulgheren street,
Daer hi cume selve ontreet
Ende vele van sinen lieden liet;
Aldus es hem daer gesciet.
fol. 2 r°. *a.* Ten naesten iaer viel dernaer

36 wart paues. 38 Jan was s. v., horewi lijen. 39 Desen paues. 42 Te Const indie st. 43 Naerdat hi s. l. verwaerf. 44 E. alse wel bedaerf. 46 ghebat. 47 messe. 48 Dies wart d. p. daer te rade. 49 E. dedem ene messe bequ. 50 lachame. 51 werde. 52 anscine jeghen derde. 53 den paues. 54 grote *ontbr.* 55 daer mede. 56 selver *ontbr.* 58 Alse sulc alse die kerken begaren. 60 Alse hi te Rome. 61 Justiniaen. 62 dien hi den Bulgren spr. 63 Int derde j. 64 becochti. 65 de Bulgren. 69 T. n. jare geviel daer naer.

In siins riken vierde iaer,
Doe diederícx sone hildebrecht
In vrancrike was coninc recht
Alsoe alst hier te voren stont,
Dat sinte michiel maecte cont,
Dinghel ons heren, dat hi woude
Dat men hem ene kerke maken soude
Op enen berch in die zee
Op ene vlintroche min no me. [1])

Van sente Michiels berghe. LIIII.

□ En biscop was [2]), die aubrecht hiet,
In clene bretaengen, alsmen siet,
Daer hem dingel oec verbaerde,
Sinte michiel, doer sine waerde,
Dat hi hem sette ene kerke
In die ze van goeden gewerke
Op enen berch, die tumba hiet,
Om dat men verre siet;
Omdat hi wilde dat menne mede
In die ze eerde der op die stede [3]),
Alsmen doet op den berch gargaen, [4])
Daer iaerlix vele lude gaen.
Nu hadde een dief I stier ghestolen [5])
Ende hadden op den berch verholen,
Ende an enen stake ghebonden.
Doe quam dardewarf tien stonden

74 sente. 75 Die ingel. 77 Up enen berch min no mee 78 Up ene roetse indie see. — 1 Een bisscop die Aubrecht hiet. 2 In Clene Bertaenyen. 3 dingel toe verb. 4 Sente M., dor s. werde. 6 Inde zee. 7 Up enen b., d. Tomba h. 8 Omdat menne. 9 ne *ontbr.* 10 Uptie zee eerde ende in de stede. 11 Alsemen noch den berch doet sonder waen. 12 liede. 13 enen st. 14 E. haddene upten b. verh. 16 derdewaerf.

---

1) Verg. de lezing in het Astd. hs.

2) *Was* werd door De Vr. en Verw. in het Astd. hs. geëmendeerd.

3) In het hs. der Bossche fragm. staat vers 10 boven vers 9, doch vóór het eerste is eene *b* vóór het laatste eene *a* geplaatst.

4) De lezing van het Astd. hs. is fout. Vinc. heeft: fundaret ecclesiam in memoriam sui volentis talem venerationem exhiberi sibi in pelago, *qualis exhibetur in monte gargano.*

5) Het cijfer I werd door den corrector ter linkerzijde boven *stier* geplaatst.

Dinghel ten biscop ende hiet
Daer hi den stier gebonden siet,
Dat hi daer al ommetrent
Make der kerken fondament,
Ende alsoe als hi [1]) daer ter steden
Metten voeten hadde ghetreden
Daerde, dat hi [2]) der kerken ghanc
Alsoe wiit maecte ende alsoe lanc;
Ende hise in sinte michiels ere
Wien soude mede die here.
Die biscop dede datmen hem hiet.
Van dane voert soe eest ghesciet,
Datter volc ghinc alle iaer
In des ingels ere aldaer,
Alse te montgargane doet
fol. 2. r°. *b.* Menich om te hebben goet. —
Int iaer daerna sinte hilbrecht, [3])
Die biscop was van maestrecht,
Nam sinte lambrecht om tgebot, [4])
Dat hem van boven sende god,
Dat hi mit groter eren name
Sinte lambrecht der [5]) lichame,
Ende voerden te ludike in die stede, [6])
Daer hi was ghemarteliit mede.
Sinte hubrecht die dede dat
Ende eer hine brocht in die stat,
Gescieden miracle soe vele,

21 E. alsoe alse hi. 23 Derde. 24 make. 25 sente. 26 Mede wijen s. die h. 28 Van danen vort so eist gesciet. 29 Dattere tfolc. 30 daer. 31 Alst te Montegargane d. 32 omme te hebbene g. 33 sente Hubrecht. 35 Na sente Lambrechte ende dede tgebot 36 sendde. 37 met. 38 Daer sente Lambrechts lichame. 39 Ende voerdene te Ludeke in de stede. 40 gemarteliet. 41 Sente H. dede dat. 42 brochte daer in de st. 43 Gesciedenre miraclen so vele.

---

1) *Hi* in vs. 21 = de stier. 2) *Hi* in vs. 23 = Bisschop Aubrecht.

3) Lees in verband met vs. 41 en overeenkomstig het Astd. hs.: *hubrecht*.

4) De lezing van het Astd. hs. deugt niet en is in strijd met Vincentius: Sanctus hubertus celitus admonitus corpus sancti lamberti a traiecta leodium cum magna leodiorum gloria refert, sedemque episcopalem in eandem urbem transfert.

5) Lees: *siin* of *Der sinte lambrechts*.

6) Men vatte vs. 37 tot 39 der fragm. op als den inhoud weergevend van *'tgebot* uit vs. 35.

Dat ment getellen niet en can te spele.
Ende sinte hubrecht die versette
Den biiscopstoel al bi wette
Van maestrecht te ludike in die stat.
Noch die van maestrecht om dat
En vieren niet wel sinen dach,
Want hi hem dede desen slach.
In justiniaens seste jaer
Quam sinte oda overwaer
Ute aquitaengen dane. Soe was
Eens heren wiif, alse ict las [1]),
Oestwart in dat vrancrike
Ende makede die kerke rike,
Want si wtquam om gheven,
Ende leide een heilich leven.
Die van hare niet lesen node,
Die gaen te sinte odenrode
Op kempine, daer si leghet;
Hi lese wat daer die waerheit seghet. [2])

Van sente Giellise. LVII. [3])

□ Inte gillis was van athenen
Van gheslachte [4]) ende niet van clenen,
Doer god gaf hi alle siin goet
Ende vloech mit scepe ende oec te voet
Ute grieken, soe dat hi quam

44 Datment getellen can niet wele. 45 Ende sente H. 46 ende al bi w. 47 te Ludeke in de st. 49 Ne vieren niet s. d. 52 sente. 53 Van Acquitaengen, danen soe was. 54 Ende was een wijf, alsict las. 55 in dit Vrancrike. 56 maecte. 57 W. soe uutqu. 58 Ende leedde. 59 Wie. 60 Die gha te sente O. 61 Up die Kempene; daer soe leget 62 Vintmer af dat de kerke seghet. — 1 Sente Giellis. 2 Van gheslachte niet clenen. 3 Dor Gode g. h. al s. g. 4 Ende vlo met se.

1) Vinc. heeft: Anno sequenti sancta oda *uxor boggis ducis aquitaniorum* sanctitate claret in gallia.

2) Van wat de laatste vier regels vermelden, is niets in Vincentius te vinden. Er is derhalve geen punt van vergelijking voor de verschillende lezingen.

3) De Bossche fragmenten vertoonen hier slechts eene interlinie. In vergelijking met het Astd. hs. zijn hier echter twee hoofdstukken overgeslagen, welke ten nauwste aansluiten bij den tekst van Vincentius.

4) *Van gheslachte* is in de B. fragm. praegnant gebruikt en beteekent *van grooten* of *van hoogen geslachte*.

In provensen, als ict vernam,
Tote arloblanke, seghet die vite;
Daer bi wart hi eremite.
In die wildert gaf hem onse here
Enen [1]) hinde doer sine ere.

6 In Proventsen. 7 Te Arleblanke, dus seghet d. v. 8 D. so wart hi hermite. 10 Ene h. dor s. e.

BOKJE.

In 't Ned. Woordenboek leest men (i. v. *bok*, deel III, 1, kol. 258): »Evenzoo wordt eene goedkoope, slechte sigaar, een »stinkstok," in scherts wel eens een *bok(je)* genoemd." Tegen deze afleiding zijn, meen ik, gegronde bezwaren in te brengen. Ten eerste zijn *bokjes* volstrekt niet altijd slechte sigaren; men leest op sigarenkistjes: *echte Havanna bokjes*, *geurige Malangsche bokjes* enz.; in de tweede plaats is in de Nederlandse volksmond de bok niet het stinkende dier bij uitnemendheid, al kan men in het Woordenboek enkele plaatsen vermeld vinden waar, onder invloed van het Latijnse *hircum olere* (gelijk de redaktie te recht opmerkt), de bok die rol vervult. Algemeen Nederlands is de spreekwijze: *hij stinkt als een bunzing*.

Een betere verklaring, naar ik meen, werd mij aan de hand gedaan door mijn vriend Mr. H. G. J. Boekholdt, president van de landraad te Poerwodadi, die in het woord oorspronkelik een eigennaam ziet, n.l. die van de bekende fabrikanten te Havanna Bock & C°. Hij wijst er mij op dat men ook wel ironies slechte sigaren *Upmannetjes* noemt (naar de firma Upmann te Havanna) en dat de zeer gunstige betekenis van het woord in beide gevallen de oudste geweest moet zijn.

Het woord *bokje* (bij etymologiese spelling *bockje* te schrijven) is dus van dezelfde soort als *flikje*, *kiekje*, *schaepmannetje*, *silhouet* en *popje*. Over dit laatste woord, in de betekenis brievenbus, zie men een artikel van de heer van Moerkerken in *Taal en Letteren*, afl. 2 van de lopende jaargang (blz. 109).

Leiden, Maart 1905. D. C. H.

---

1) Lees met het Astd. hs. *ene*.

SHAKESPEARE IN NEDERLAND.

I. *Eerst verknoeid en toen vertaald.*

De Haarlemsche stadsboekerij bezit een folio-hs., bevattend een tooneelstuk met name „Hertog van Savoy." De vertooners zijn:

Alonzo, overveldiger (sic) van 't hartogdom van Mantua.
Ferdinand, zijne (sic) soon.
Prospero, reght hertogh van Millanen.
Antonio zijne (sic) broeder overweldiger van zijn hertogdom.
Gonzalo een edele man van Savoy.
Hippolitus een jong prins die noit geen vrouw gesien (sic) en reght erfgenaem van Mantua.
Stephano schipper.
Mustacho stuurman.
Trinkalo bootsman.
Ventozo een matroos.
Verscheyde matroosse.
Een Jongen.
Miranda } doghters van prospero die nooit geen man gesien
Dorinda } heb (sic).
Ariel een spiritus familiaris die Prospero dient.
Caliban } Twee van (sic) schepselen van 't Eijland.
Suorase zijne suster }
Danssers en Sangers.

Blijkbaar *the Tempest*, doch niet zooals Shakespeare 't geschreven heeft, maar zooals Dryden en d'Avenant het naar den smaak hunner dagen verknoeid en vooral vervuild hebben. Immers wij vinden in deze lijst drie personen, die bij Sh. ontbreken, maar bij hen voorkomen: een jongeling, die nooit een vrouw gezien heeft; een zuster van Miranda, even onwetend als zij en hij; en een vrouwelijke Caliban — alles om 't stuk te peperen! Men kan dus niet zeggen, dat de vertaling ons tot eer strekt; toch schijnt ze mij vermeldenswaardig als uiting van roman-

tisme nog nà Blasius — immers *the enchanted Island*, zooals D. en d'A. het noemden, is eerst in 1670 gedrukt [1]), en toen zeker nog niet dadelijk hier bekend geworden. De vert. is in proza; dus denkelijk bestemd ter berijming door iemand, die wel verzen kon maken, maar geen Engelsch lezen. Het hs. heeft behoord tot de verz. Tongerloo; in den cat. heet het »nooit gedrukt".

II. *Hamlet-Torquatus.*

Hoe is Brandt er aan gekomen een stuk te schrijven, dat tegelijk zoo veel en zoo weinig op Hamlet gelijkt? Toevallige overeenkomst kàn zoo groot niet zijn; en heeft hij 't stuk door Engelsche comedianten zien vertoonen, — wat bovendien zéér onwaarschijnlijk is — waarom heeft hij dan de handeling zoo sterk gewijzigd en zelfs alle namen veranderd? De vraag is al meermalen gesteld en besproken; maar zoo ver ik weet, nog niet opgelost. Daarom wijs ik op Ludolf Smids' opdracht van zijn Konradyn aan Francius, waarin hij zegt, dat Brandt „de Deensche historie van de veinsende Amleth" heeft veranderd in het „gelievd en zieltrekkend verziersel van Torquatus." B. heeft dus het 3de verhaal in 't 7de deel der *histoires tragikes* gebruikt, hetzij in een der Ned. vertalingen, hetzij in 't Fransch, dat (gelijk men weet) zelf een vertaling is naar 't Italiaansch van Bandello, die op zijne beurt hier Saxo Grammaticus vertaalde. — Smids' woorden laten ook toe aan te nemen, dat Brandt Saxo heeft gebruikt; doch dit maakt geen verschil. — Daarentegen was het Fransch, rechtstreeks of in Eng. vert., de bron van Shakespeare; doch ze zijn op zeer uiteenloopende wijzen van 't voorbeeld afgeweken; en Brandt heeft bovendien — uit classicisme? uit eerbied voor de geschiedenis van Denemarken? — de handeling naar 't keizerlijk Rome verplaatst. Zoodat overeenkomst en verschil beiden zeer natuurlijk zijn.

W. ZUIDEMA.

1) Nat. Biography, i. v. D'Avenant.

PLAK.

Het woord *plak*, als benaming van een twee-en-een-halve-centstuk, is in ons land niet geheel en al onbekend. De Beer en Laurillard vermelden het in hun »Woordenschat" als een Amsterdamsch woord; algemeen is 't in die stad echter stellig niet bekend, laat staan in gebruik.

In de Middeleeuwen was *placke* (ook wel *plagge*) als muntnaam algemeen verbreid, naar 't schijnt vooral in de Zuidelike Nederlanden, hoewel ook in keuren en stadsrekeningen van de Noordelike gewesten het woord in 't geheel niet zeldzaam voorkomt. In 't *Middelnederlandsch Woordenboek* vindt men op *plagge* en *placke* een rijke verzameling van plaatsen die dit aantonen; het was, gelijk Verdam opmerkt, een muntstuk van ongelijke waarde: men had koperen en zilveren plakken.

Het woord *plaque* komt in dezelfde betekenis in het Frans voor. Godefroy, Littré en Hatzfeld-Darmesteter geven tal van plaatsen op, alle aan bescheiden uit de XVde eeuw ontleend. Littré omschrijft het woord als »ancienne petite monnaie de Flandres"; Hatzfeld-Darmesteter halen een plaats aan uit *le Journal d'un bourgeois de Paris*, waar staat: »en ce tems (n. l. in 1425) couroit une monnaie à Paris nommee plaques." De laatst genoemde schrijvers houden het woord voor een post-verbale vorm van *plaquer*, dat van Germaanse oorsprong is; volgens hen is de benaming van de munt hetzelfde woord als 't Franse *plaque*, metalen plaat, oplegsel van metaal. Körting (n°. 7221 van zijn *Wörterbuch*) geeft het woord alleen in die laatste betekenis op, en in die van *vlek*; hij leidt het af van 't Nederl. *plak*.

Ook Du Cange vermeldt in zijn Latijns Glossarium het woord *placa* als munt, en staaft dat met twee plaatsen, beide

uit de 15de eeuw en beide uit stukken van Franse of Vlaamse oorsprong.

De afleiding van Hatzfeld-Darmesteter, die 't woord in Frankrijk laten ontstaan, komt mij niet waarschijnlik voor; het komt in Frankrijk later voor dan in 't Nederlands en behoefde, blijkens 't meegedeelde citaat, verklaring. Het is veel waarschijnliker dat de Fransen het overgenomen hebben uit het Vlaams, van waar het ook in 't Engels is overgegaan. In de Engelse lexica wordt het omschreven als een kleine koperen munt, vroeger in Schotland in gebruik en $^{1}/_{3}$ van een penny waard; 't wordt afgeleid van *placke*, »an ancient Flemish coin."

De vraag is nu of de Vlamingen, of de Nederlanders in 't algemeen, het woord op hun beurt aan een andere taal hebben ontleend. Kiliaen noteert »nummus varii apud varios valoris, Louanensibus tertia pars stuferi,.. Flandris stuferus est; ital. piaccha; hisp. placca." Van dat Italiaanse woord heb ik nergens een spoor kunnen ontdekken, doch het Spaanse woord komt in de woordeboeken geregeld voor. In een *Vocabulaer in Spaensch ende in Duytsch* van 1669 leest men »*placa*, stuiver." In dit boekje, te Amsterdam geschreven, wordt dus *placa* niet weergegeven met *plack*, een woord dat waarschijnlik niet meer in gebruik was. Het grote woordeboek »de la lengua Castellaña" van 1737, in 6 fol. delen, noemt *placa* een »moneta antiqua nuestra" en leidt de naam af van Lat. *placa* »omdat de oude munten zo dun waren", dus »schijfjes van metaal." Het Lat. *placa* van Du Cange is echter een boekewoord, naar *plack* gevormd,. en hiermee vervalt die gehele etymologie. Een lexicon van 1621 (*Trésor de la langue française et espagnolle*, Parijs 1621) noemt *placa* daarentegen »une sorte de monnaye étrangère, les Espagnols appellent ainsi les patards de Flandre et les sols de France."

In de hedendaagse Vlaamse woordeboeken komt *plak* als muntnaam niet voor; ook in 't Duits en in andere Germaanse talen (behalve Engels) schijnt het onbekend te wezen. Is het woord dus van oorsprong Nederlands, dan is het in deze bete-

kenis bij ons zelfstandig ontstaan en betrekkelik spoedig buiten gebruik geraakt.

In het Spaans kan men het daarentegen volgen tot op heden. Wel wordt het als een verouderd woord genoemd in het Spaans (en Portugees) van Europa, maar in 't Negerspaans van Curaçao is het nog in gebruik. Men leest in de vertaling van 't Evangelie van Mattheus in 't Papiements: »verkoopt men niet *doos pahara tjikietoe pa oen plaka*, twee kleine vogeltjes voor één penning" (Matth. 10, 29). En volgens Jesurun (Versl. Geschiedk. Genootsch. te Willemstad III, blz. 83) onderscheidt men in 't Papiements *plakéoro*, *plaképlata*, *plakékoper*, goud-, zilver- en kopergeld (de *e* is 't lidw., dat samensmelt met de slotklank van *plaka*). In 't Nederlands op Curaçao gesproken is tans *plak* algemeen gebruikelik voor twee-en-een-halve-centstuk.

Die uitbreiding en dat voortbestaan in 't Spaans mag niettemin niet aan de Nederlandse oorsprong van het woord doen twijfelen. *Placa* staat in 't Spaans op zich zelf; een werkwoord waarvan het een postverbale vorm zou kunnen zijn, komt niet voor, en ook ontlening aan een andere taal dan 't Nederlands is onaannemelik. Πλάξ, *πλακός* voor *plat voorwerp*, *plaat*, *platte koek*, is wel is waar van de oudste tijden af in 't Grieks wel bekend, en in 't latere Grieks en dat van onze tijd komt het (in de vorm *ἡ πλάκα*) voor in de betekenis van *stenen tafel*, *zerk*, ook is 't overgegaan in die zin in 't Italiaans, vermoedelik via Venetië (placca), — maar als benaming van een munt heb ik het niet in een der Zuideuropese talen gevonden.

Derhalve is mijn konklusie dat het woord in de middeleeuwen in Vlaanderen is ontstaan (op soortgelijke wijs als *brik*, *mop*, *stuk*, *schijf*), en vandaaruit naar Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal is gekomen. In 't land van zijn oorsprong in onbruik geraakt, doch door de Spanjaarden naar West-Indië gebracht, is het daar in 't leven gebleven en op nieuw naar Nederland, maar nu naar Noord-Nederland, teruggekeerd; immers het hier en daar nog bekende *plak* zal wel als zeemanswoord uit Curaçao tot ons zijn gekomen.

Het verkleinwoord *plakje* in 't bekende kinderrijmpje »Handje plak en een plakje toe, | Ga naar de markt en koop een koe," is, meen ik, niet de benaming van een munt, maar gemaakt naar de uitdrukking *handje plak*, bij veekopers in gebruik voor 't bij handslag loven en bieden op de markt.

D. C. H.

OVERSCHARIG.

Het komt mij onmogelijk voor de twee zeer uiteenloopende hoofdbeteekenissen waarin *overscharig* mij bekend is als verscheidenheden van éène grondbeteekenis te verklaren, maar ik geloof veeleer dat er in onze taal twee op verschillende wijze gevormde bijvoeglijke naamwoorden *overscharig* bestaan.

In de beteekenis *overschietend*, *overtollig*, *overkompleet* is *overscharig* welbekend en, naar ik gerust durf zeggen, vooral door eene plaats uit Gerrit Witse[1]) zeer algemeen bekend geworden, òòk in plaatsen of streken waar dit bnw. niet tot de volkstaal behoort. Later heeft mijn vader het woord *overscharig* in zijn geschriften nog eens gebruikt, namelijk in het opschrift van een gedichtje getiteld »Probleem" met den ondertitel »Sonnet met overscharigen versregel"[2]), welke »overscharige regel" hem (immers in een sonnet!) door de critiek zeer kwalijk is genomen, zonder dat men scheen te begrijpen dat het hier een *arte peccare* gold. Wie aan het gedichtje voldoende oplettendheid schenkt ziet dit in.

Aan Dr. A. de Jager was, blijkens zijne aanteekeningen in een doorschoten exemplaar van Weiland, dit bnw. als *overschalig* bekend, in een gedissimileerden vorm dus. In den mij tot nog toe niet verklaarbaren vorm *overschierig* vindt men het bij J. de Vries, *Westfriesche Woorden* (in den *Gids*, 1904, I, 333) in

1) Hildebrand, *Camera Obscura*, 20ste druk, (Volksuitgaaf), blz. 252.
2) Beets, *Dichtwerken* 4, 103.

het volgende zinnetje: »Hij had een koe *overschierig* (te veel)". In de Nnd. dialecten komt het, zooals ook het *Mnl. Wdb.* van Verdam vermeldt, voor als *aver-* of *aferscherich* met de beteekenissen *überschieszend*, *überschüszig*, *überflüszig*, *überzählig*; verg. *d'r is averscherig eeten noog; dat is averscherig; he is hiir gansz averscherig* (zie Berghaus 1,63*a*; Doornk. Koolman 1,17*a*). In 't Mnd. bestond *overscherig* (Lübben-Walther) als 1. *übrig, restierend*; 2. *übrig*, *übermäszig oder überflüszig*, en *overscherigheit* voor *überflusz*, *übermasz*. Een adjectief van gelijke beteekenis, maar anders gevormd is mhd. *überscher*, *überzählig*. — Dit bijv. naamwoord *overscharig* heeft Verdam in zijn *Mnl. Wdb.* behandeld en met plaatsen opgehelderd. Zijn uitleg luidt »*wat te veel is; meer dan waarop men recht heeft of gezet is*", en het woord vindt natuurlijk zijne verklaring in het zelfst. naamw. *schare* in de beteekenis van *aandeel in eene gemeene weide* (*meente, schaarweide*). Het werd dus eigenlijk gebezigd (en de aanhalingen in het *Mnl. Wdb.* staven dit) van een of meer stukken vee, die iemand bezat *boven het getal waartoe hij in de meente gerechtigd was*, *boven zijn schaar in de meente* dus. Dit *overscharig* moet in gebruik geweest zijn overal waar *meenten* bekend waren en was dientengevolge niet — gelijk men uit het *Mnl. Wdb.* misschien te licht zou opmaken — tot het Oost-Mnl. beperkt. Van *overscharig vee* werd het uitgebreid tot *alles* — personen en zaken — *wat overschoot*, *te veel was*, en ging vervolgens over in de beteekenis van *overtollig*, *overbodig*, *wat men missen kan*. Tot hiertoe heb ik slechts het bekende nog eens herhaald.

Het andere woord *overscharig* is mij voorgekomen in een *Contract van Levering* (*van vleesch*) voor het *Departement van Marine*, bepaaldelijk voor de marinierskazerne te Rotterdam, van het jaar 1890, in het volgende verband: »Het versche vleesch moet zijn: goed, gezond en met vet wel doorwassen rundvleesch van *overscharige*, middelmatige vette ossen of droge koeien, niet ouder dan zeven jaar, wegende schoon aan den haak niet minder dan tweehonderdvijftig kilogram." Dat men hier niet

met *overscharig* in den zin van *overschietend* enz. te doen heeft is, geloof ik, aanstonds duidelijk. Dit laatstgenoemde bijv. naamw. bleek namelijk opgevat te moeten worden als eene samenstellende afleiding van *over* en *schare* »aandeel" met *-ig*; hier hebben wij naar mijn gevoelen te doen met eene samenstelling uit *over* en een bijv. naamw. *scharig*, òòk voorkomende in *halfscharig*, dat door mij in het *Woordenboek* (Dl. V, 1630) omschreven is als: »Van slachtvee: ten halve scharig zijnde."

Wat nu het grondwoord *scharig* is, werd mij duidelijk uit de inlichtingen, mij verstrekt door Dr. De Jong, tegenwoordig Directeur van het Openbaar Slachthuis alhier. *Een scharige os* of ander stuk vee is een *os* enz. die zóóveel eet, als waarop het aandeel voor een volwassen dier in de weide berekend wordt; men stuurde en stuurt in eene meente, en natuurlijk in iedere weide, slechts zooveel stukken volwassen vee als er voldoende voedsel kunnen vinden en neemt bij rundvee dan als maatstaf de hoeveelheid of, wil men, het oppervlak, waarop voor een driejarigen os gerekend moet worden. (Zoo spreekt men ook ten opzichte van hooiland, of van de opbrengst van den hooioogst, van »zoo- en zooveel *koehooi*"). Een *halfscharige* os enz. is dus een dier dat nog maar voor de helft van zijn portie weidegras opkomt; volgens mededeeling van Dr. de Jong is dit in de practijk een dier van *anderhalf a twee jaren*.

Scharige os (eigenlijk: beest waarnaar de *scharen*, portiën in de weide berekend worden, of anders: beest dat voor eene volle portie of *schare* opkomt), staat dus gelijk met *driejarige os*; *halfscharige* met een ongeveer de helft jonger dier; *overscharig*, dat eerst gevormd zal zijn nadat *scharig* en *halfscharig* zoo goed als geheel aanduidingen van leeftijd waren geworden, heeft in den veehandel de beteekenis van *ouder dan drie jaren*; volgens Dr. De Jong duidt het *gewoonlijk* aan *een os van drie en een half a vier jaren*, en men zou, naar mijne opvatting van dit woord, in het algemeen de beteekenis met *meer dan scharig* moeten omschrijven. Tot verdere opheldering, en voornamelijk tot nader staving van zijn werkelijk bestaan,

mogen hier ten slotte plaats vinden een paar aanhalingen waarin ik dit weinig bekende *scharig* nog heb aangetroffen. De eerste is uit de *Mededeel. en Bericht. der Geld. Maatsch. van Landbouw* van het jaar 1869, bl. 134 (zij handelt over veeprijzen): »Scharige ossen *f* 220, halfscharige *f* 130, melkkoeien *f* 180 (*enz.*)." De andere is uit de *Nieuwe Rotterd. Courant*, 1893, 15 April, 2de Blad (in een bericht uit de Betuwe): »Mit 't vette vee wilt moar nie, de slachters durven »oe veur goeie schoarige ossen 'n kwartje (t. w. *per pond*) te »biêjen".

Leiden. A. BEETS.

SPLITRUITER.

In Bredero's Klucht van de Koe verhaalt Ghysje, de Gaeudief, bij zijn optreden, hoe hij onlangs op de Reden-rijckers Camer een kist heeft opgebroken, en de kas heeft gelicht »van al de swaricheyd, daer sy me beladen was," en zegt dan (vers 17) vervolgens

Ick stack het in myn Tas „ ick raeckten daer me op 't hollen
By de soete Split-ruyters, die troetel-siecke snollen;
Die wisten my so te pollen *enz.* [1])

Het in deze regels voorkomende woord *splitruiter*, gelijk de goede lezing is, en niet *spitruiter* [2]), wordt door den laatsten uitgever van deze klucht, Dr. J. te Winkel, in eene Aanteekening aan den voet verklaard door *lichtekooi*. Ofschoon de term zeer zeker geen heel eervolle betiteling bedoelt, is toch ongetwijfeld die omschrijving te ongunstig. Het woord bestaat in de volkstaal — bepaaldelijk in de zeemanstaal — immers nog en is eenvoudig eene ruwe benaming voor iedere vrouw

1) In de *Volledige Uitg.* van *De Werken G. A. Bredero*, Binger, 1890, Dl. I, 212. De tekst heeft ald. Spit-ruyter, maar de variant Split-ruyter. Dit laatste is de goede lezing.

2) Zie de vorige noot en verder het geheele volgende betoog.

van wat leeftijd of conditie [1]), en uit onze oudere litteratuur ken ik er althans nog eene plaats voor, t. w. in Rosseau's *Zingende Matroos*, blz. 26. Een zeeman verhaalt hoe hij zich met twee andere mannen en drie vrouwen op een schip bevindt dat door een Spaanschen kaper bedreigd wordt. Hij zegt o. a.

Denkende hier raak ik wis *mortis*, indien het op een vegten gaat,
Want waar drommel zyn drie Mannen, verzelt van drie Split-Ruyters,
[magtig of in staat,
Om tegen zoo'n hondert of twee woedende Spanjaarden te vegten?

Ook in enkele oudere en nieuwere woordenboeken wordt het woord gevonden: men leest bij Marin [2]): »Splitruiter, boertig woord: *Une femme à cheval. Un cavalier fendu. Terme burlesque et bas*, en van Moock geeft een gewijzigden vorm, t.w. *Splitsruiter*, met de verklaring: »in den gemeenzamen spreektrant, vrouw te paard, *cavalière*, *femme à cheval* [3])." Deze omschrijvingen of aanduidingen als »vrouw te paard" enz. strooken niet met de beteekenis waarin wij het woord bij Bredero en Rosseau, aantreffen of waarin het in de volks-, inzonderheid in de zeemanstaal nog veelal geldt. Toch bleek het mij ongeoorloofd de beteekenis »vrouw te paard" geheel voor een verzinsel van woordenboekschrijvers te houden, want er schijnen bepaalde streken te zijn, waar men aan *splitruiter* deze of eene overeenkomstige beteekenis gegeven heeft. Prof. Verdam deelde mij mede het woord als eene schertsende benaming voor eene paardrijdende dame (amazone) wel te hebben gehoord, en Molema [4]) noemt *splitruiter* als in Groningerland gebezigd voor »een vrouwspersoon dat als een man te paard zit," en volgens hem gebruikt men het in Groningen dan óók voor

1) Het was mij uit de matrozentaal, als een woord voor *vrouw, meid*, bekend voor ik het bij Bredero of elders had aangetroffen. Als eene platte benaming voor een vrouw of meisje vermeldt het Boekenoogen, *Z. Volkst.*

2) Groot Nederd. en Fransch Wdb.[4], a°. 1768.

3) Nederd. en Fr. Wdb. (a°. 1835 of daaromtrent). Ook van Dale[3] geeft *splitsruiter* op, maar men weet hoe de woordenboeken elkander naschrijven.

4) Molema, *Wörterbuch der Gron. Mundart*, 397*a*.

een manwijf [1]). Zonder op te geven met welke beteekenis, vermeldt Molema daarbij »Hannoversch *Splettrüter*". Ik vond sedert inderdaad in Dähnert's *Platt-Deutsches Wörterbuch nach der alten und neuen Pommerschen und Rügischen Mundart* (Stralsund 1781) het volgende: »Splett-Rüter nennet der Baur, ein reitendes Weibsbild." Al is het niet bepaaldelijk voor het Hanoversch, en in de door Molema opgegeven beteekenis, voor 't Nederduitsch is hiermede een bewijs van het voorkomen van *splitruiter* geleverd.

De toepassing van dit woord op een vrouw te paard (vooral op eene die er schrijlings op zit) is natuurlijk zeer begrijpelijk: men moest het er bij nadenken wel voor houden dat *splitruiter* eene samenstelling zou zijn uit twee goed bekende Nederlandsche bestanddeelen, de woorden *split* en *ruiter*, en dan was het toch te vreemd om eene vrouw in 't algemeen met deze benaming aan te duiden. Door het woord — dat, gelijk blijken zal, met de beteekenis vrouw, vrouwmensch, in onze taal moet gekomen zijn en dat in zekere streken of ondere zekere klassen die beteekenis nog altijd gehouden heeft — te gaan etymologiseeren is het hier en daar gekomen aan de beteekenissen »vrouw te paard" en »manwijf." Nog noemt Molema op eene andere plaats in zijn boek [2]) *splietruter* als een synoniem van *rietenspliet*, d. i. »een kind dat dikwijls met gescheurde kleeren thuiskomt." Hier hebben wij met eene andere etymologiseering te doen: uit *split* is geworden *spliet* en zoodoende is het in meer onmiddellijk verband gebracht met *splieten*, splijten; een *rietenspliet* heet namelijk ook een *scheurroaven* en is een kind of persoon die alles (stuk) rijt en splijt.

Al zal de zeeman, of wie anders ook die het woord *splitruiter* in den mond neemt, ook al verstaat hij er niet anders onder dan eenvoudig »vrouw" of »meid" [3]), altijd onwillekeurig aan

1) Verg. het gebruik van *ruiter* voor eene „bazige" vrouw.

2) Blz. 348*a*.

3) Hier is verder afgezien van de jongere bijzondere beteekenis in het Gron. en Nederduitsch.

de woorden *split* en *ruiter* denken en er zich de eene of andere voorstelling bij vormen, het zal uit de verklaring welke ik van deze benaming geloof te hebben gevonden blijken, dat elke zoodanige opvatting er van slechts ten opzichte van het eerste lid juist kan zijn, maar dat het tweede deel van de samenstelling in den grond met ndl. *ruiter* niet heeft uit te staan. Ik meen namelijk dat wij hier eigenlijk te doen hebben met een Skandinavisch woord en wel met een platten Noorschen volksterm voor *vrouw* of *meisje*, t. w. nnr. *splitrötte.* Is dit zoo dan wordt het tegelijkertijd duidelijker, waarom ons *splitruiter* juist een zeemanswoord is. Matrozen hebben het — evenals b. v. ook *sloeber* [1]) — van Skandinavische zeelieden overgenomen en onder de zeelui is het tot heden voornamelijk in gebruik gebleven. Van *splitrötte* is door eene populaire etymologie *splitruiter* gemaakt en die vorm is aanleiding geworden tot de reeds behandelde gewijzigde beteekenissen of opvattingen, aan het uitheemsche grondwoord geheel vreemd. Het Noorsche *splitrötte* is in zijne bestanddeelen en als geheel alleszins duidelijk. Het eene deel, *split*, is etymologisch en in beteekenis hetzelfde woord als ndl. *spleet, split*; het andere lid, overeenkomende met onr. *rytta* [2]), moet opgevat worden als *wezen*, *schepsel* (in

1) Dit woord, in 't mv. als de (scheld)naam voor de Atjehers bij de Indische troepen welbekend, houd ik namelijk voor het Deensche *slubbert*, „Schlingel, Flegel, Esel" (Kaper). Het Deensche woord zal misschien weer oorspronkelijk een Nederduitsch woord van onschuldiger beteekenis zijn; verg. bij Woeste westfaalsch *slubbert*: sul, (goede) slokker, goedzak. Verg. echter ook (?) noorsch *slubb* en *slubba*, nalatig, onachtzaam, onverschillig persoon, (groningsch) „slofhak". Andere uit de Skandinavische talen overgenomen woorden zijn in het Ndl. b. v. nog *scheg*, *stakker*(*d*), *tult*. Van *veelvraat* is toch eindelijk eens, door O. Böhtlingk (in de Mededeelingen van de *K. sächs. gesellsch. d. wissensch.*, *Phil. Hist. Kl.* 53, 36—42), uitgemaakt dat dit oorspronkelijk géén Skandinavisch woord is. Toen deze mededeeling verscheen (in 1901) lag bij mij het materieel gereed om juist hetzelfde aan te toonen. Enkele bijzonderheden omtrent de geschiedenis der onjuiste etymologie: *veelvraat* uit **fjallfress*, door mij verzameld, zouden misschien ook nà het artikel van Böhtlinck nog wel van belang zijn.

2) Dit woord komt eerst in betrekkelijk jonge teksten voor en heeft al den schijn van een ontleend woord te zijn. Misschien komt het uit (Noord-)Duitschland; verg. dial.-duitsch *rütte*, rekel, reu (dit laatste komt in vorm overeen met gelijkbet. ohd. *rudo*, nhd. *rüde*). Minder waarschijnlijk, hoewel mogelijk, is het dat onr. *rytta* ont-

smadelijke toepassing op een mensch): de samenstelling vormt eene ruwe, maar ondubbelzinnige benaming voor eene vrouw [1]).

Splitrötte schijnt in het Noorsch (en misschien nog wel in één enkel dialect) alleen te staan, maar het heeft in het Oudnoorsch een merkwaardig aequivalent in gelijkbet. *fuđrytta*, welks eerste lid overeenkomt met ons woord *vot*, vrouwelijk geslachtsdeel, dat in *hondsvot* bewaard is, en waarvan het tweede lid het reeds besprokene *rytta*, wezen, schepsel, is. Nog al merkwaardig is het, dat dit waarlijk niet kiesche of kuische woord alleen voorkomt in toepassing op de koningin in het schaakspel en wel in de samenstelling *fuđryttumát*, koninginnemat, het »mat dat gezet wordt door middel van de koningin," gelijk Fritzner den Onr. term omschrijft. De toepassing van zulk een ruw woord op de koningin van het schaakspel is naar mij dunkt te vergelijken met de vaak ook niet gekuischte benamingen waarmede de man uit het volk (en hij niet alleen) vaak de »poppen" in het kaartspel betitelt. In bijzonderheden zal men hetgeen hier door mij over de beteekenissen der genoemde Oud- en Nieuwnoorsche woorden is medegedeeld kunnen vinden in het Oudnoorsche Woordenboek van Fritzner, 2den druk, op de woorden *fuđ*, *fuđrytta*, *fuđryttumát*, en *rytta*. Ik mag ten slotte, ter vergelijking, nog wijzen op het in Friesland blijkbaar zeer gewone en niet als bepaald onkiesch beschouwde gebruik van *fotse* (eigenlijk *cunnus*) in den zin van: deern, meid. Het *Friesch Woordenboek* vermeldt (Dl. I, 427*a*) de uitdrukkingen: »In feardige; flinke; sterke; ondogense; brutale fotse" voor: een reeë, flinke (enz.) meid.

Leiden. A. BEETS.

leend is aan ags. *ryđđa*, groote hond, bloedhond. — Ik dank deze mededeelingen aan de vriendelijkheid van Prof. Uhlenbeck.

1) Fritzner [2] 1, 409*a* wijst ter vergelijking ook op nnr. *sprækkedyr*, „spleetdier" als benaming voor een vrouwtjesdier. — Onwillekeurig komen hier voor den geest benamingen voor eene vrouw als hd. *tasche* (*täsche*), ndl. *tas* (*tes*), en hd. *schachtel* (in het Afrikaansch beduidt *doos* (niet anders dan?) cunnus). Men leze ook hetgeen W. Schulze schrijft in verband met *δέλτα· αἰδοῖον γυναικεῖον* in *Kuhn's Zeitschrift*, N. F. 19, 611 vlg. (1905).

DE RIJMEN IN MAERLANT'S *HISTORIE VAN TROYEN*.

III [1]).

Een aanzienlijk deel van den tekst uit het 2de deel der uitgave kunnen wij vergelijken met de lezing uit een ander hs. of met die van Seghers gedicht: daar kan dus eene korte vermelding volstaan, tenzij het mij om de eene of andere reden wenschelijk voorkomt iets uitvoeriger te zijn.

Vs. 14715: stonde: sprongen. *Var.* (dl. 4, bl. 69, vs. 133) stonden: begonden. — 14743 maerscalken: ghewont waeren. *Var.* (70, 161) maerscalken ende daghen: ghewont laghen. — 14961 misdaen nich: ghenadich. *Var.* (77, 381) mesdadech: ghenadech. — 15233 bleef daer allèen: ridders in pryeel. *Var.* (84, 653) tegaet: raet: oordeel: prayeel (*er zijn twee regels uitgevallen*; vgl. dl. 23, 175). — 15815 sy keerden weder: en was niet meer. *Var.* bl. 110, 328 (vgl. dl. 23, 176) kerden weder: ne was noweder.

15935: Haer dier cleder altemael
Deed sy trossen in die *sael*.

Het rijm is eigenlijk wel niet in de war, maar hetzelfde kan niet van de rijmwoorden gezegd worden: het Ofra. wijst uit dat men voor *sael* lezen moet *male* (: *altemale*). Verg. Ben. 13303

Les chiers aveirs fist *enmaler*
Et ses robes totes trosser.

Zie *Mnl. Wdb.* op male, en over *trossen, Taalg.* 9, 171 vlgg. Dat het rijm niet, maar het rijmwoord wèl bedorven is, daarvan vindt men o. a. ook voorbeelden 14833 riet: ghemiet (*l.* gheniet, *van* ghenieden; zie *Tekstcr.* 30 en 104); 15469 mit manieren: visieren *l.* om taysierne: visierne (*var.* bl. 91, vs 891); 15683 verveert: sweert, *l.* geneert: sweert (*var.* bl. 103, vs. 179: genairt: zwairt); 15923 mynne: te bynne *l.* minne: in inne; zie *Tijdschr.* 23, bl. 185) en 15947: »in doverste eynde

1) Zie *Tijdschr.* 23, 156 en 257.

van den drien Maecten (*l.* maecte) een nigromacien Een cleet der wonder an was groot". Men leze »in doverste eynde *van Endien*" (Indië), zooals blijkt uit de vergelijking met Ben. 13315: »en *Inde* la superior firent un drap enchanteor". Vgl. vs. 1133: »een parament dat haer was van Indien (*var.*, bl. 2, vs. 42 Endi) ghesent". *Endien* moet als tweelettergrepig met den klemtoon op *dien* worden uitgesproken: hoewel men voor den naam van een land (ndl. *ië* of *ije*) iets anders zou verwachten, blijkt dit duidelijk uit het rijm; ook elders bij Maerlant komt *nigromacien* in een rijm op *-ien* verbonden voor, nl. *Sp.* IV[2], 58, 77 (nigromançien: dieu). Ook de gewone vorm *Indi*, *Endi* wijst op de tweelettergrepige uitspraak, die men ook vindt bij het adj. Indien, *Indisch*, b.v. *Troyen* vs. 15959:

Een vroet poëte [ende] Indien,
Die mit Calcas, den Troyen (*d.i.* Trojien)
Langhe had gheleyt sijn leven.

Ben. 13327: »un sage poete *indien*".

Vgl. nog 16246 mynnen: beghynnen (*l.* bekinnen, *Epis.* bl. 164 noot) en 16613 meer: heer (*l.* mee: ghevee, *var.* bl. 120, vs. 128 ghewee; vgl. *Mnl. Wdb.* op gevee, en voor andere plaatsen waar *gevee* staat of staan moet, *Troyen* 15638 (zie *var.* bl. 101, vs. 134), 33729; 34419; 39188).

16718 Sy daden haer speer luden doerryden:
En consten halsberch noch curiën
Noch platen noch yser wederstaen.

Ook de var. (bl. 123, vs. 231) heeft hier een onzuiver rijm, nl.:

Daden si haer scachte doerliden
Hem en halp halsberch no coriën.

Doreriden d.i. *doorsteken*, is hier het juiste en het gewone woord (zie *Mnl. Wdb.* op doreriden, 4) en het schijnt dus beter dit onzuivere rijm aan Maerlant toe te schrijven (vgl. boven 23, 163 vlgg.), dan te trachten het zuiver te maken ten koste van de zuiverheid van den tekst.

17427 vertelt: die sclach en heft anders niet ghebeelt, *l.* ghehelt

(*weerklonken*); zie *var.* bl. 155, vs. 369 en vgl. Ben. 14430: *resone*. — 17447 die Troyene: swaer speel tontsiene (*var.* 155 vs. 388 die Troyene pine: grote bordine; zie dl. 23, bl. 177). — 17525 bleven: in ghebleven *l.* inghedreven (*var.* bl. 158, vs. 467). —

17820 (So) werpt dat beelt sijn bloemen
So menghertieren, en cans ghenoemen;
Rosen, lelyen, noch ander cruyt,
Ten roec so suete nie *herwit*.

Het gecursiveerde rijmwoord is duister en wordt niet opgehelderd door het Fransch, alwaar wij lezen (vs. 14793):

Si respant l'image ses flors,
Molt bien olanz et molt meillors,
Jonc, ne glaiol, n'erbe menue
N'i aura ja altre espandue.

De bedoeling is blijkbaar: rozen, leliën noch ander welriekend »kruid" rook ooit zoo lekker als deze bloemen. In *herwit* behoeft dus niet de naam van eene plant verscholen te zijn. Daar de bij M. volgende acht regels (17823—30) zeer weinig overeenkomst hebben met Ben. »des flors tienent a grant noblece, dient que c'est molt grant richece" (14797 vlg.), zoo zal het zeer moeilijk zijn voor *herwit* het bij *cruut* passende rijmwoord te vinden.

18296 Sy voeren enwech ende lieten hem jaghen
Seer veel *van der stede loept*.
Troylus hielt sijn scop
Om Dyomedes, die voer hem vloe.

De tweede regel is geheel onkenbaar geworden: gelukkig kunnen wij met behulp van de var. (bl. 170, vs. 141) de oorspronkelijke lezing: »sere (*d. i.* seerre, *sneller*) vele *dan den walop*" herstellen. Het Ofra. is van 18153—18488 niet te vergelijken: M. vlecht herinneringen in uit classieke schrijvers, vooral Ovidius.

18330 Hy stacken seer mit ghewelt,
Dat hem die helm voer van den hoefde,
Mer Signus, die niet en *verdroefde*,
Stac Achilles opten scilt.

Voor *verdroefde* moet, om het rijm en den zin te herstellen, gelezen worden *verdoefde* (*verdoofde*); d. i. *verdoofd of duizelig werd* (men weet dat Cygnus den naam van onkwetsbaar had). Verdoven komt ook elders als intr. voor, nl. Stoke V, 25 (hier in de bet. *doof worden*); vgl. mhd. *vertoben*, »razend worden" en mnd. *verdoven*, en bij Lübben deze plaats: »Namelos schlog den resen myt der colven op sin hovet so dat de rese wart *verdovet*". Soortgelijke voorbeelden ook in het Mnl. en Ndl.

18566 Tleet, dat der vrouwen te voren quam,
Moch haer des syns doen *vermerren*.

Men leze met de var. (bl. 173, vs. 49) *verwerren*. Ook 18585: »Heer, seide sy, *hoe dat vaert*" is met behulp der var. te verbeteren in »*hoert herwaert*" (bl. 174, vs. 67), evenals 18604: »uytten syn: een inde" in »uten sinne: in inne" (bl. 175, vs. 126, waarbij men vergelijke dl. 23, bl. 185) en 18703: des synnes ave (*l.* ane): dane (bl. 180, vs. 232).

19225 Troylus doet sulcke sake (*l.* saken),
Datten Griecken niet en derf *vaken*:
Hy was daer men(e)ghen te fel.

Indien men deze regels vergelijkt met de var. (dl. 4, bl. 200, vs. 762):

Troylus dede selke saken
Dat hem niement en der *ghenaken*,

en met Ben. 15911:

Ha com le fet bien Troylus!
Ne *s'en aproche* de lui nus,

dan lijdt het geen twijfel, of de var. heeft de oorspronkelijke lezing. Doch Maerlant schijnt hier opzettelijk de redactie van Segher door eene andere vervangen te hebben, die evengoed te verdedigen is. Eene ironisch-comische uitdrukking als: »Troylus weerde zich zóó dat den Grieken de lust om te slapen verging", is volmaakt in overeenstemming met den middeleeuwschen geest. Met eene geheel overeenkomstige plaats kan ik

deze niet toelichten, maar te vergelijken is Stoke V, 624: »si voeren, als de niet en *vaect*, te Medemelc in de poort".

19388 Mer hy soud (*l.* souden) ontliven eer,
Wert dat hy hem conde *behinghen*,
Ende hijt dan conde volbrenghen.

Een ww. *behingen* (*behengen*) in de hier vereischte beteekenis is onbekend. Men leze met de var. *beringhen*, dat men moet opvatten in de bet. van mnl. ondergáen, nl. *iemand den pas afsnijden*; fra. *desavancir* (Ben 16079), of ook *in het nauw brenghen*. Het woord kan wel eigenlijk alleen gezegd worden van een meervoudig subject, maar het laat zich bij uitbreiding met één persoon als onderwerp ook wel denken. Vgl. bij beringen in het *Ndl. Wdb.* eene plaats uit de 16de eeuw, waar *beringht* in de beteekenis staat van »benard, door de macht des doods in het nauw gebracht", en ndl. »iemand met liefde, met trouw, met zorg omringen", dat ook met één persoon als onderwerp gebezigd wordt evenals fra. *entourer quelqu'un de ses soins* (*Ndl. Wdb.* 10, 451).

19612 Op een tapijt van singlatoen
Hebben sy hem *ontwapent.*
Doen sy die wonden saghen *gapen*,
Waenden sy dattet waer ghedaen
Mit hem.

Waarschijnlijk is dit onzuivere rijm van Maerlant zelf; zie boven dl. 23 bl. 164. Men kan wel de zuiverheid herstellen door aan te nemen dat er in het Mnl. een naar analogie van het bnw. gewapen (zie *Mnl. Wdb.*) gevormd deelw. *ontwapen* (naast *ontwapent*) heeft bestaan, of, hetgeen minder gewaagd is, door voor *gapen* te lezen *gapent*, doch beide uitdrukkingswijzen zijn niet zoo natuurlijk als de lezing van het teksths.; ook zou men in het laatste geval veel eer *gapende saghen* dan *saghen gapent* verwachten. Het Fransch (vs. 16239) »s'il colchierent, s'il desarmerent; quand les plaies li regarderent, quiderent l'ame s'en alast", geeft geen uitsluitsel.

19668: O wy! wat scade is hier ontfaen!
Ons en helpt man *enghenen*;
Ghevaen blyven wy *als ons leven*,
In vremden lande ghevuert, Gotweet!

Deze woorden, ontleend aan de klacht der Trojaansche vrouwen na Hector's dood, komen overeen met Ben. 16294:

Ha lasses, font eles, quel perte!
Ja ne serons mes mariees:
Chatives en serons menees,
Doleroses en lonc servage.

Wat het herstellen van het onjuiste rijm hier bemoeilijkt, is de onzekerheid, of de tweede regel wel goed is overgeleverd. Op zich zelve is de uitdrukking onberispelijk, maar als men hem vergelijkt met den franschen tekst, wordt hij kleurloos en mat. Heeft misschien het vers uitgegaan op »te manne geven?" Ik zou meenen van ja: alsdan zou men kunnen volstaan met in den volgenden regel *als* te veranderen in *al*. Doch is in den tweeden de oorspronkelijke vorm bewaard, dan kan *als ons leven* niet goed zijn: wellicht is alsdan daarvoor te lezen *altenen*, d. i. »voortdurend, altijd door, voorgoed".

19715 Ic (*Paris*) wreke u (*Hector*) noch sonder faelgien;
Vindic den man daer icket op *tyen*,
Ic sclae hem (*Achilles*) doot al sonder blijf.

Hoe vreemd het ook schijne en hoe weinig de lezing van het hs. ook heeft van hetgeen er voor in de plaats wordt gesteld, het rijm en de Fransche tekst maken het zeker dat de lezing van Maerlant geweest is:

Ic wreke u noch sonder faelgien,
Vindic den man *in der bataelgien*;

vgl. Ben. 16345:

Vengiez sereiz demain sans faille,
Se trovez est *en la bataille*.

19890 (Agamemnon sprac:)
Hy heeft ons groot goet ghedaen,
Die ons van Hector maecte(n) quyte,
Wy waeren al doot by *synen nyte,*
Wert noch een jaer ghewest tot sijn (*l.* geverst sine) doot;

men leze: *by sine vite,* door zijne manier van doen, zijne daden; vgl. Ben. 16534: »tuit estions a mort livrez, s'il vequist un an solement". Ook de lezing der variant (bl. 212, vs. 77 vlgg.) is onjuist: »wi waren al doot in corten tijt (:quite), hadde een jaer gevorst sijn doot". Het woord *vite,* van lat. *vita,* beteekent wel in den regel *levenswijze* of *levensbeschrijving,* maar dicht bij de hier aan *vite* toegekende beteekenis staat de opvatting, waarin het voorkomt *M. Loop* II, 1916 (»wijze van doen, handelwijze") en III, 236 (»levenswijze"). In den zin van *verhaal* in het algemeen, niet uitsluitend »levensgeschiedenis", wordt het woord gebruikt *Troyen* 15178: »wy lesen in ouden *vyten*".

Op eene andere plaats in *Troyen* heeft *vite* in de bet. »leven" gestaan, doch ook daar is het door den afschrijver onkenbaar gemaakt, nl. vs. 28047:

Doen waen ic dat hy yerst liet
Sijn biten ende saen verschiet,

l. *sine vite.* B. 22768 heeft slechts: »(il) fenist tantost entre lor mains".

20019. Tusschen dit vers »Dat was een herde *duer voute*" en 20020: „ende van goude *menichfoude*", zijn twee regels uitgevallen, overeenkomende met Ben. 16663, 4. Eén dier regels is bewaard in de var. (bl. 214, vs. 133): »ghemaect van herde fine*n* goude ende van a... mijn menechfoude".

20155 Ic seg u, sonder *omkeer,*
Ic en ghedoghe nummermeer
Groot noch cleen (*l.* clene), dit noch dat,

l. »sonder *ontkeer*", d.i. »zonder omwegen", fra. »sans détours". Vgl. Ben. 16847: »n'en voil mentir", en *Mnl. Wdb.* op ontkeren, 5).

20197 Her Palamedes, die *daer sijt*,
Eer ghy ons hulpt in den strijt,
Haddy mijns raets ducke noot.

Men leze: »Her P., die *draget nijt*", fra. (16893): »qui avez tel envie".

20448 Neptolomus quam int ghemoet....
Int Griexe heer en was gheen *bitter*,
Stoutter, vromer noch oec *witter*,
Noch so vrome noch so ghenendich,
Noch ten wapen soe behendich.

De beide rijmwoorden *bitter* en *witter* wekken achterdocht. Er moeten in de eerste twee regels waarschijnlijk lichaamshoedanigheden worden geschilderd evenals in Ben. 17157 vlg.:

N'avoit nul meillor chevalier,
Plus grant, plus large, plus plenier;
Plus hardi ne plus vertuox,
Ne d'armes nul si angoissox,

en in het portret dat Maerlant in navolging van Benoit van hem geeft in vs. 6725 vlg.:

Neptholomus was lanc ende groot,
Den buyc so groot dat hem verdroot,

vgl. Ben. 5219:

Neptolemus ert granz en lons (*lang*),
Gros par le ventre com un trons (*tronk, bonk*).

Doch er is geen denken aan om de woorden van Maerlant zonder gewelddadige veranderingen daarmede in overeenstemming te brengen. Maerlant heeft hier waarschijnlijk eigenmachtig vertaald. En wat de rijmwoorden betreft, ook die kunnen van M. zijn, als men *bitter* opvat als *bitterer*, in de bet. »verbitterder", en *witter* weergeeft door *bleeker* of *blanker*. Er is wel geen aanleiding in het oorspronkelijk om deze vertaling te verwachten, en zij is wel niet zeer belangwekkend, maar Pyrrhus (of Neoptolemus) wordt ook elders als *wit* gekenschetst, nl. 39986: »Pierus den jonghelinc, den *witten*" (: opsitten). Ook

daar heeft het Fransch iets anders. Hoe Maerlant aan deze bijzonderheid komt, is mij niet bekend. Is misschien met *wit* de kleur der wapenrusting bedoeld?

21707 Men(e)ghen doet sy ducke *laten*
Vader, moeder, ende *haten*
Lant ende maghe: al laet hijt gaen.

Blijkens de laatste woorden: »alles laat hij in den steek" moeten de rijmwoorden *laten* en *haten* van plaats verwisselen. Vgl. eene dergelijke verbetering boven dl. 23, bl. 276 (vs. 6733).

21795 Mitten sweerde reet hy aen hem,
Drie sclaghe gaf hy hem,

men leze: »reet hy *hem aen*" en »gaf hy hem *saen*". Voor »enen aneriden" vgl. *Mnd. Wdb.* op aenriden, 2), en voor de invoeging van *saen*, Ben. 18528: »Tex trei cols li done *en poi d'ore*".

21928 Hy en mach langher leven niet
Dan men hem dat hout uyt *liet*,

l. »uyt *tiet*". Ben. 18669: »il morra tant tost com del cors li istra" (*nl.* le trois, *le morceau*).

22139 Die scoen cleder *van dueren ghewaten*,
Van goude beset scoen uyttermaten
Hebben gheroeft die van bynnen,

nl. uit de tenten. De vorm *ghewaten* kan niet juist zijn, en evenmin »cleder van dueren ghewaten", want »ghewaet" beteekent niet »stof", maar »kleedij". Vergelijken wij Benoit 18882:

VC paveillons bons et biax
Toz plains d'argent et de vaisselle,
Molt preciose et riche et bele
I ont gaaingnie cil dedenz,

dan blijkt, dat men lezen moet: »die scone cleder, *die diere vate(n)*". De kleederen worden in het Fransch niet vermeld, maar wel het vaatwerk, *la vaisselle*, en het is niet waarschijnlijk dat M. dit onvertaald heeft gelaten. Vgl. het Naschrift.

22473 Parsine ende Araboyse
Scoten quarelen *cortose,*
Die dicker dan die hagel vellen.

Het is mogelijk dat de afschrijver *cortose* geschreven heeft: de naam »cortoise colven" voor »misericorde" of »goedendach" kan hem bekend zijn geweest. Vgl. *Mnl. Wdb.* op de genoemde woorden en vooral op cortois. Maar het is zeker dat Maerlant torcose, d. i. *turksch*, fra. *turquois*, heeft geschreven. Vgl. Ben. 19135: »Persant traient et Arabeis trenchanz saietes (*pijlen*, lat. *sagitta*) d'ars (*bogen*) turqueis". Met het woord is herhaaldelijk geknoeid, niet uitsluitend maar vooral in dezen tekst. Vgl. *Rose* 874 (aangeh. in het *Mnl. Wdb.* op cortois) en *Troyen* 8888: »Orssen hadden sy [van] Araboes Ghescutte ende orsse (*l.* boge) tot coes" (*l.* torcoes; Ben. 7384: »et saietes et *ars turkeis*"); 9696: »mit ghescutte mit boghe *ter cosen*" (*l.* tercosen; Ben. 8201: »o saeietes, o ars *turqueis*), en 10899: »mit menighen scichte *cortoyse*" (*l.* torcoyse; Ben. 9440: »o saietes et ars *turqueis*").

Niet gering is het aantal bedorven woorden in de *Historie van Troyen*, die evenals *cortois* kunnen worden terechtgebracht door de omzetting van een paar letters. Zij zijn de volgende.

2901 verwulft waren die straten
Mit glase claer uyttermaten
Ende was al *ghevapeert*,

l. *ghepaveert*. Vgl. 2863: »die straten waeren *ghepaveert*, verwulft daerbaven" en 2970: »het was rijckelicke *ghepaveert*; in die werlt en was niet (*l.* nie) ghesien pavement ghelijcken dien". — 3095: »hets meer dan tijt dat wy orloghen: ic en souts niet *ghesterven* moghen hoe ic myne suster ghewynne"; l. *gheversten*; vgl. Ben. 3220: »ja nel loasse *porloigner*". — 4820: »Sy (*Thetis*) seid(e): dit volck dit (*l.* dat) *neemt* my", l. *meent*; vgl. Statii *Achilleïs* I, 31: »me *petit*". — 5746: »of men so veel *vlots* saghe daer", l. *volcs*. — 5756: »op een *pelijn*, dat . . tusschen die borch lach op die (*l.* entie) see",

l. *pleyn*, vgl. *Achilleïs* I, 35: »per *campum* patentem, qui medium portum celsamque interjacet urbem". — 6449: »als hy (*Chiron*) woude, so most ic staen, *storme*, steen ende boom ontfaen" (nl. *in een rivier*), l. *strome*; daarentegen 6547 vlgg.: »sy en waren cume een myle van haeren lande in die see, dat hem een *stroem* dede so wee: drie daghe wayet onsachte", l. *storm*. — 6872: »tusschen hem (*tweė broeders*) en was gheen ghesceet van *vrome*, van lyve, sonder van daghen", l. *vorme*; Ben. 5364: »entr'els difference n'avoit de cors, de *forme*, fors d'aage". — 8284: »in haer lant at niemant broot: *septie*, vys ende venisoen ende fruyt, dat was al haer doen", l. *spetie* of *specie*. Vgl. Ben. 6777: »*especes* bones, buens peissons". — 9677: »Sy hadden IIII *amelaren* ende Theuter den coninck altemale", *l.* ook om het rijm *ameralen*, en vgl. Ben. 8179: »quatre *amiralz*". — 10576: »elc lieten(?) *werken* na synen gheer wast mitten swerde of mitten speer", l. *wreken*; vgl. Ben. 9069: »n'ia celui qui la *venjance* ne quiere o espee o a lance". — 11711: »elc *man* (l. *nam*) synen vrient.. ende voerden wech"; vgl. Ben. 10264: »chascun i *cherche*.. son ami". — 11902: »ic ben die *strecste* van ons beiden", l. *stercste*; Ben. 10457: »mielz sé endurer dur estor". — 12176: »quarelen *volghen* daer ghedichte", l. *vloghen*; Ben. 12176 *volent*. — 19691: »*ontemelicke* rouwe dreef Parijs". In het *Mnl. Wdb.* is het woord als de ware lezing beschouwd en verklaard als »onvoegzaam, onbetamelijk". Doch dit begrip past hier niet. Er wordt een woord vereischt met de bet. »bovenmatig" en dit verkrijgen wij, wanneer wij op o n t e m e l ij c de bovengenoemde kunstbewerking toepassen en lezen o n m e t e l ij c, of nog liever o n m a t e l ij c (de lezing *ontemelijc* van den afschrijver kan eene door hem aangebrachte wijziging van *ontamelijc* zijn). Vgl. 15662: »die droefheid daer ic dan in ben is *onghematelike* groot", waar de varr. (dl. 4, bl. 102 vlg.) hebben *onmateliken* en *ommatelike*), en 22340: »Parys viel op hem in onmacht: die rouwe was al *ongheacht*" (*niet te begrooten of te schetsen*), waar Ben. 18978 heeft *desmesurez* (op de eerste plaats heeft

B. *estrange*, dat voor het Mnl. niets bewijst; en op de tweede is de overeenstemming niet woordelijk). — 28242: »voer den outtaer . . maecten twee *metsers* van doen LVI scoene lyoen", l. *meesters*, kunstenaars (misschien beteekent »meester van doene" hetzelfde; òf is te lezen: »m. van groten doene"? Vgl. doen, znw., 1), en vs. 28257: »die *meisteren* namen drakenbloet". — 30805: »dat men sijn goet *veygelen* sal", l. *veylegen*; vgl. Ben. 24823: que si aveir seront *gardé*". — 33121: »dat sy pensen ende visieren hoe syse moghen *alsegieren*", l. *asselgieren*; Ben. 26996: d'els *assaillir*".

24650 Aldus visiert hy (*Achilles*) *voer twaeren*;
Hem weer (*l.* ware) beter woud hy (*l.* woudijs) *ontberen*:
Moghen die Troyen(e), des ghelooft,
Het sal hem costen noch sijn hooft.

Het Fra. heeft vs. 21303: »issi devise son *affaire*": in plaats van *voer twaeren*, dat niets beteekent, moet dus waarschijnlijk een woord staan dat het obj. van *visieren* uitdrukt. Men zal moeten lezen:

Aldus visiert hy *tvoertvaren*,

d. i. »den gang of den loop der dingen, den voortgang". *Vortvaren* komt herhaaldelijk en *vortvaringe* eene enkele maal (*R. v. Nedersticht* 1, 169, 224) in het Mnl. voor.

25444 Van III syden mit enen *houwe*
Quamen sy te samen, seg ic *uwe*;
Al daer sy laghen verborghen,

nl. Paris en de Trojanen, die Achilles en Antilochus belaagden, Men leze: »mit enen *hu* quamen sy te samen, seg ic *u*". Over *hu*, d. i. »krijgsgeschreeuw, wapenkreet" zie *Mnl. Wdb.* 3, 724, waar vijf voorbeelden van het woord uit *Troyen* worden vermeld. De uitgevers hebben het niet overal begrepen, blijkens de plaatsen waar zij het met een hoofdletter schrijven en tusschen aanhalingsteekens plaatsen; zoo b. v. vs. 8893. In vs. 19410: »in die stat was *gheen* so groot" moet voor *gheen* gelezen worden *tghehu*. Vgl. *Mnl. Wdb.* op het woord en Ben. 16095: »tuit en issirent fors as *criz*".

25545 Parys sprac: Ghy (*Achilles*) sult onsochte
Becopen die scone *lijf*!
Tot uwen misvallen (*l.* misvalle) naemdy tlijf
Hector ende Troylus mede.

Men leze »die scone *wijf*", nl. de Trojaansche vrouwen, waarmede Paris hem verwijt minnehandel gedreven te hebben". Vgl. Ben. 22231: »or vos otrei que conparreiz ces *drueries*" (vrijerijtjes, amours).

27509 Dat hy wijf ghebaeren (*l.* gheboren) was,
Mer by crudc dat hy las
Ende hy vant in enen *dauwe*
Verkeerden (*l.* verkeerde) hy van wijf te manne.

Voor *dauwe* is natuurlijk te lezen *danne*. Vgl. *Mnl. Wdb.* op dan, znw. — Even zeker is de verandering van *baerge* in (*baerde*) *beerde*, vs. 27515: »Pieramon, die hem ooc weerde herde seer met eenre *baerge*". Vgl. *Mnl. Wdb.* op barde (strijdbijl) en ndl. *hellebaard*.

27518 Latreus, die dit al sach,
Quam daertoe ghelopen schier(e),
Die was ghewapent wel ende *sier*.

Men leze *fiere*, d. i. »op eene schitterende, rijke wijze, rijk". Vgl. 27893: »ghewapent wel ende herde *fier*(*e*)". Een bijw. fiere ontbreekt in het *Mnl. Wdb.*, maar blijkens deze plaatsen heeft het bestaan. In eene zelfde beteekenis vindt men fierheit bij Velth. (III, 23, 69). — Dezelfde verkeerde lezing wordt ook gevonden vs. 22915 vlg.: »sy hebben ons alsoo ghescoffiert dat sijs sijn seer *ghesiert*", *l.* ghefiert (*Ben.* 19672: plus *fier*, plus orgoillos en sont") en 6598: »grote oghen hadden sy (*de Dioscuren*) .. ende *sierlicke* was sijn ghedaen" l. »*fierlike* waren sy ghedaen" (Ben. 5093: »Anbedui (*beiden*) avoient gros ielz pleins de *fierté* et pleins d'orguilz").

27561 Doe stac hy en totter huyt doer
Ende maecten hem een wyde scoer,
Sodat hy der sijn hant in stac
Ende hy sijn darme *vrat*.

De darmen van een overwonnen vijand te verslinden is zelfs van de Lapithen en Centauren, die hier aan het moorden zijn, te veel gevergd. Men leze *utetrac* voor *vrat*, waardoor tevens maat en rijm worden hersteld.

27911 Emmer strijt hi op die Griecken
Daer mochtmen scilde sien *wijcken*,

l. *wieken*. Zie over deze plaats boven dl. 23, bl. 262.

28189 Ja en was ic niet u lieve amye,
Die door u doghet verdriet *pleecht*.

In den laatsten regel leze men »verdriet *ende plecht*" (: onrecht). *Plecht* komt in het Mnl. eene enkele maal voor in de bet. van Mnl. toren, en als ik mij niet vergis, nog heden in Drentsche tongvallen. Zie *Mnl. Wdb.* op plicht, 7).

28228 Priamis deed maken.....
In enen tempel........,
Daer ver Pallas vrouwe af was
Een uyttermaten duer gaf,

Ten einde het rijm te herstellen leze men:

Daer ver Pallas vrouwe *was af*
Een utermaten diere *graf*.

In de vólgende regels (28232): »Pryan had in syne stat een uyttermaten duer vat", verandere men *syne stat* in *sinen scat*; vgl. Ben. 22965: »li reis aveit en son *tresor* un chier sarqueu".

28504 Daer sijn worme mit twe armen,
So starc, sy en laten niet sy en *stormen*
Enen groten oliphant.

De afschrijver heeft zich hier ontdaan van een woord dat hij waarschijnlijk niet begreep of waarvan hij althans vreesde dat zijn publiek het niet verstaan zou. Gelukkig kunnen wij het herstellen met de var. in *Alex.*, waaruit Maerlant zijne geographische schets overnam. Aldaar lezen wij »sy en laten niet ghehaermen" (: aermen) d.i. »zij laten niet met rust". Zie *Mnl. Wdb.* op gehermen.

29301 Dien put maecten *philosophie*
xxx ellen diep ende tiene.

Men lezé met *Alex.* VII, 1733 *philosophiene*, mv. van *philosophien*. De lat. namen voor »geleerden in het een of ander vak" gaan in het Mnl. uit op *ien*, uit fra. *iën*, lat. *ianus*, of op *ijn*, lat. *înus*. Zoo b. v. *astronomien* en *astronomijn*, *retorisien* en *retorisijn*, *surgien* en *surgijn*. Naast *nigromancien*, *musicien* en *magicien* (*Tijdschr.* 23, 80) zijn de vormen op *ijn* niet gevonden: het blijkt dus dat *-ien* gewoner is dan *-ijn*. Men verwondere zich niet dat het hier »philosophen" zijn die een put graven. Het woord heeft hier zijne beteekenis tot »kunstenaar, iemand die het eene of andere kunstwerk verricht" (vgl. Duc.: *philosophia*, eruditio) uitgebreid op dezelfde wijze als *poëte* dit in het Ofra. (en in navolging daarvan in het Mnl.) heeft gedaan. Herhaalde malen komt *poëte* in deze bet. voor in *Troyen.* Zie b. v. 17644: »een *poëte* van wysen ghedochte, die veel nigromancie wiste, hadse (*de pilaren*) ghemaket by sijnre liste" (Ben. 14620: »trei *poete,* sages auctors"); 20039: »die vroede *poëten* hebbent ghemaect" (Ben. 16685: »li sage *poete*"); 20057: »hoert wat die III *poëten* daden: vier lampen maecten sy . . guldijn root" (hier in het Fr., vs. 16751: »li trei *sage*"). — Op ééne plaats heeft de afschrijver het woord *poëte* bedorven, doch daar staat het in de bet. van *dichter,* nl. vs. 28102: »daer en was *poerter* (l. *poëte*) noch dyvijn in al tlant, sy en quamen daer" (nl. bij de begrafenis van Paris; vgl. Ben. 22826: »tuit li *poete* et li devin i sont al mestier dire et faire".

29849 Daer moesten sy keren den *rucke.*
Ghy en hoerden (*l.* hoerdet) nie segghen noch *ucke*
Van volcke dat hem weerde(n) so seer.

Men zal wel geen moeite behoeven te doen om te zoeken naar een woord *ucke,* dat niet heeft bestaan: de ware lezing van Maerlant's tekst *ric*: *ic* ligt voor de hand: zij is ook die der variant, dl. 4, bl. 226, vs. 309 (daar staat evenwel te onrechte *rig*, dat door mij in *Epis.* bl. 282 niet in den tekst had moeten opgenomen zijn).

29956 Een speer nam sy......,
Dat liet sy op hem sincken;
Pierus en wilde haer niet *wyken*,
Mer hy ontfincse mit groten nyde.

Volgens mijn afschrift (*Epis.*, bl. 285) heeft het hs. *ontwyken*, doch in elk geval is het rijm in de war: voor *ontwyken* moet natuurlijk *ontwynken* gelezen worden. Zie *Mnl. Wdb.* op ontwinken, en vgl. de var. *Epis.* t. a. p.

30259 Rome ende alle die *Centauroen*
Ende die keyser van rechten *doen*
Die sijn van Eneas comen.

Wij vinden hier een van de sterkste staaltjes van de slordigheid en de onnadenkendheid van den afschrijver. Er moet natuurlijk staan:

Rome ende alle die *senatore*
Ende die keyser van rechten *ore*.
Die sijn van *Enease* comen.

Er zal wel niemand zijn, die aan de juistheid der verbetering zal twijfelen, ook al werd zij niet bevestigd door de var. (dl. 4, bl. 233, vs. 563): »Rome ende die *senature* entie keisere van rechter *ure*". De uitdr. »van rechten (rechter) ore", d. i. »krachtens wettige afstamming, of ook »krachtens bloedverwantschap" of »krachtens wettig erfrecht" komt ook elders bij Maerlant voor, vgl. *Troyen* vs. 12307: »van rechten oer was hy sijn oem"; 25880: »dat men my gheve dat my van mynen edelen neve versterf ende van rechten ore"; en 26402: »sal bedy Ayax hebben voer my die wapen van rechter ore?" Vgl. *Mnl. Wdb.* op oor, 3) en hoir.

30287 Die dinc, die buten onder die liede
Gheviel, scrijft hy al alst *gheviele*,

l. *ghesciede*, zooals ook de var. heeft, bl. 234, vs. 595.

30587 Morghen avont sal men *onvrede*,
Als men pleecht aen *hemliede*
Om te nemen nauwen raet
Van der dinc die ons bestaet.

Men leze *onbieden*: *hemlieden*. *V* en *b* zijn in het hs. moeilijk van elkaar te onderkennen, en dus ligt de verbetering voor de hand. Zij wordt ten overvloede bevestigd door den ofra. tekst, vs. 24603: »demain a seir seront *mandé*, si com il ont acostumé, por prendre o els conselz estreiz". *Aen* in den 2den regel moet men niet verbinden met *ontbieden* (dit is geen mnl.), maar misschien met *pleecht*: het beteekent dan »ten opzichte van, met betrekking tot". Doch de woorden zijn vreemd en misschien bedorven; ook het obj. van *ontbieden* ontbreekt.

30687 Som seiden sy daer *ter scoude*:
Die coninc machs hem ontsien *boude*,
Dat hy wil(le) cleen ende groot
Al dit volc doen slaen doot (*l.* te doot);
Sijn lant siet hy al destrueren:
Hy en weet hem hoe regeren.

De woorden zijn ontleend aan eene episode, waarin beschreven wordt hoe de vredepartij te Troje, vertegenwoordigd door Eneas, Anthenor, Anchises e. a. met stoutheid het hoofd opsteekt en dreigt zich aan den strijd te onttrekken, ja zelfs verstandhouding met de Grieken te zoeken, indien hun raad niet wordt opgevolgd. Priamus daarentegen is van oordeel, dat de strijd met kracht moet worden voortgezet, en wil daarover de meening zijner rijksgrooten inwinnen. Dezen zijn het voor een deel met de voorstanders van den vrede eens, en uiten dit in de boven aangehaalde woorden, die verduidelijkt worden door de vergelijking van den ofra. tekst, vs. 24702:

Li un dient: „li reis a tort,
Qui toz nos velt fere morir,
Et faire destruire et perir.
Son regne veit a force prendre
Et s'i n'a mes de quei deffendre.

Voor de verklaring der bijzonderheden uit de mnl. regels, met name voor de woorden *ter scoude* en *boude*, geeft de ofra. tekst geen licht. Maar de samenhang is in elk geval duidelijk en daarin past uitnemend eene lezing, waarin de rijmwoorden worden omgezet en voor *ter* gelezen wordt *der*. Maerlant heeft geschreven:

Som seiden si daer *boude*:
Die coninc machs hem ontsien *der scoude*
Dat hy wil(le) cleen ende groot
Al dit volc doen slaen (te) doot,

d. i. sommigen spraken met vrijmoedigheid de meening uit dat de koning wel vreezen mocht de schuld op zich te laden van het verderf van het gansche volk". *Scout* wordt meermalen in het mv. gebruikt, zoo b. v. in mnl. »die scouden sijn mine", *het is mijn schuld* (*Vad. Mus.* 1, 392, 8; 16; 24 e. e.; vgl. *Flor.* 3669). De *s* van *machs* behoeft niet geschrapt te worden, ook al volgt de van het ww. afhangende genitief (of een andere naamval). Vgl. *Stroph. Ged.*[2] Gloss. op afscheden. *Hem regeren* kan uit de bet. *zich houden*, die zich in het Mnl. vooral ontwikkeld heeft tot *zich gedragen* (*Keurb. v. Haarl.* 73; Gonnet, *Vier Paroch.* 224; 231; 233) ook den zin aangenomen hebben van *zich staande houden*; doch meer geschikt om dit begrip uit te drukken schijnt een ander Mnl. woord, dat hier in het rijm past en er wellicht ook oorspronkelijk gestaan heeft, nl. *hem generen*. Op eene andere plaats in *Troyen* vindt men werkelijk dit woord in deze beteekenis, nl. vs. 15801 vlgg.:

Willen wy by rade vaeren
Sy en sullen hem niet connen *ghenaren*
Teghen ons, ist cort of lanc:

de var. (bl. 110) heeft evenwel eene andere lezing, nl.:

Si ne connen hen niet *bewaren*
Jeghen ons.

Daar evenwel ook elders »hem regeren" in den zin van »het houden, het uithouden" voorkomt, schijnt het niet noodig aan de juistheid der lezing van het ths. te twijfelen.

31057 Al bloet hy (*Priamus*) seer, hem en *roect*:
Hem selven gaf hy men(e)ghen vloec.

Bekend is de vorm van den 3den pers. van *roeken*, nl. *roec* naast *roect*, waardoor hier het zuivere rijm wordt hersteld. Zie voorbeelden van »mine *roec* (*rouc*)" bij Van Helten, *Mnl.*

Spraakk. bl. 190. Men moet in *roec* niet zien een analogievorm der praeterito-praesentia (Franck, *Mnl. Gramm.* § 116), maar een vorm ontstaan door assimilatie en apocope. Van Helten, die terecht de gissing van Franck verwerpt, heeft voor de verklaring van *roec* zonder grond gedacht aan verwarring met het znw. *roec* of *roeke* (t. a. p.); dit moge voor den vreemden ww.-vorm »*mine roeke*" (Van Helten, bl. 290; Franck § 116 Anm. [1]) gelden, van *mine roec* is de verklaring veel eenvoudiger. Zeer gewoon is het afvallen (na assimilatie) van een *t* achter den werkw. stam.

Vgl. ndl. *is* voor *ist*; mnl. *dunc* (*Wap. M.* I, 556 *var.*, *and. varr.* dinct, dunct; *ths.* dinke); *help* (*Bloeml.* 1, 50, 122); *pleech* (Matthijsz. 151, reg. 24, daarentegen r. 15 pleecht); *leef* (*Lanc.* II, 33633); *heef* (*Lanc.* II, 33634); *geleef* (part., *Lanc.* II, 33637; verg. *verdoef*, 33114; 33151; 33161); *maec* e. a. — Ook de *t* in den superl. wordt herhaaldelijk afgeworpen; zie b. v. *achters* (*Mor.* 700); *nuts* (*Sp.* II[4], 40, 18); *bedectelijcs* (*Lanc.* II, 14145); *starcs* (*Lanc.* II, 32321). Vgl. Franck § 114, 9.

31363 Doe was ghesocht die scoen Cassander
Om te segghen wattet duyden
Sulcke dinc als men daer sach.

Na »duyden" is het rijmwoord *mach* uitgevallen. Hetzelfde is het geval vs. 2983 (zie daarover dl. 23, bl. 264), 21796 (zie daarover boven bl. 180), 19350 (: »die Troyene syn vercoevert daer die fosseyt was stey . . ., *l. met de var.* steyl gheoevert), en 31917: »twe kynder die hy (*Laocoon*) had(de) weert bevloechten sy in haren (*vul aan* steert"). Een deel van het rijmwoord is zoek geraakt in vs. 33085: „ondanc heb hy diese lief *ghecry*" (l. *ghecrijcht*: *swijcht*).

31465 Van II dusent ridderen *sijn*
Voert hy der V hondert ende *tien*.

Er is hier weder een eigenaardig Mnl. woord verduisterd

1) Franck verklaart *mine roeke* als een potentialis, gevormd naar het voorbeeld van *mi dinke*.

ten koste van het zuivere rijm, en vervangen door een bekend dat in den samenhang niet past: ware het possess. *sijn* bedoeld, dan zou er moeten staan »van den II dusent ridderen *sijn*". Doch dit is de bedoeling niet, blijkens Ben. 25665:

De set M chevaliers *eslis*
Ne meine que deus C et diz.

Daarmede komt, behalve in de getallen, hetgeen men ook niet verwacht, overeen de oorspronkelijke mnl. tekst, die geluid heeft:

Van II (of VII) dusent ridderen *siene*,
Voert hy der V (of II) hondert ende *tiene*,

Siene, schoon, een goed uiterlijk hebbende, een goed figuur makende, komt ook elders in *Troyen* voor; zie 10937: „een *sien* (l. *siene*) scaer, ghewapent wel ende halsberch . . an enz.", en 22228: „Heber van Trachiën . . een maet (*l.* maer) ridder ende een *siene*: mit hem quamen ridder tiene" en vgl. 35437 en 35628.

33168 (Doe) was Ulixes ende sijn lieden
Soe in vaer, dat sijn (*l.* sine) knapen
Hem en dorsten niet *ontwapenen*.

Men leze *ontwapen*, een meermalen naast (*ont*)*wapenen* voorkomende vorm van den infinitief. Zie *Mnl. Wdb.* op o n t w a p e n.

33223 Veel sal desen volc misschien,
Men salder veel verderven sien;
Veel sals vaeren in *elleynde*
Daer sy nummermeer en *winde*.

De ware lezing is *ellenden*: *wenden*. De bedoeling van den laatsten regel is »ballingschap of gevangenschap, waaruit zij nimmermeer zullen terugkomen". Vgl. Ben. 27096: „a honte, a mal et a dolor et a deheit et a torment et a *eissil* et a duol grant seront livré". Men zou licht kunnen meenen dat *daer* in *danen* moet veranderd worden, doch dit is niet noodig, zooals uit sommige der hier volgende plaatsen blijkt, waar *wenden* geheel in dezelfde beteekenis wordt gebruikt, nl. »uit iets komen":

D. Lucid. 2893 : »(*de verdoemden*) worden gesteken in den torment, daer nemmermere ziele weder *went*" ; 3234 : »(si sullen) int helsche vier belenden, ende nemmerme daer uut *wenden*"; *Theoph.*[2] 703: »ende bliven in dat grote torment, daer nemmermeer mensche inde (*l.* ute?) en *went*", en 810: »daer men stieren sal ter hellen die quade ende ter pinen senden, daer si nemmermeer en *wenden*".

33290 Het (*kind*) was tgheliȷcste dat men vant
Synen vader veer (*l.* verre) of naer:
Syn moeder heit *Glaucaer.*

Men verandere *naer* in *na*, en vervange *Glaucaer*, een onmogelijken naam voor eene Grieksche vrouw, door *Glauca.* Vgl. Ben. 27199: »li uns des filz, nez de *Glauca*" en boven, dl. 23, bl. 261.

33334 Sy quamen in Yliericom
In een ryvier, hiet Cymane;....
Daer maecten sy op een *phesise*
Een (*l.* Ene) stat van groten pryse
So starc, so scoen ende so vast,
Dat sy ontsaghen enighe (*l.* enghenen) gast.

Het woord *phesise* is bedorven: men leze *phelise*, het aan ofra. *felise*, *falise*[1]) ontleende woord, dat op zijne beurt uit het germ. (ohd. *felisa,* hd. *felsen*, waarvan ook fra. *falaise*, klip) is overgenomen. Zie Duc. (9, 196) en Godefr. op f a l i s e en vgl. Kluge op f e l s e n. Dat een woord voor *rots*, *klip* bedoeld is, blijkt uit Ben. 27352: »tres desus un grant *rochier* fermerent une forterece". Eenige regels verder, buiten het rijm, gebruikt Maerlant voor hetzelfde begrip het meer bekende *roche*, nl. 33343: »die *roche* was groet, hoghe ende wyde"; vgl. 33761: »Namplus stont op die *roche* baven (*l.* boven)".

33709 Tierst dat sy ten putte quamen
Versierden sy alle te samen,
Dat Palamedes soud(e) ingaen
Ende hy soud(e) al dat goet ontfaen;
Aldusdaenwijs lieten sy en *inne*
Ten putte mit groter pine.

---

1) De spelling met *ph* bewijst dat Maerlant te onrechte het woord voor een oorspronkelijk romaansch hield.

Het rijm der beide laatste regels is bedorven, maar het is met behulp van den Franschen tekst te recht te brengen. Aldaar staat, vs. 27731:

Le pui trovent sanz demoree:
La ont lor ovre devisee
Qu'enz entrereit Palamedes
Et il sostendreient lo fes
De l'avoir tirer contremont.
Si lo devisent, si lo font.
O un *funail* fort bien cordé
L'ont el parfont puiz devalé.

In overeenstemming daarmede leze men de beide laatste regels aldus:

Aldustaenwijs *lietsine met pine*
Ten putte *in aen ere line.*

36151 Nu heft my altemael van desen
Verveert Celeno die *aripe.*
Van Gode moet se sijn *vermaledite*!

De afschrijver heeft het woord *Harpij* slechts zelden goed overgeleverd; zoo b. v. 35854: »in dat lant.. vogel sijn, heiten *arpiën*". Meestal verknoeit hij het tot *aripen*; zoo o. a. 35883, 35895, 35912 en hier. Doch al herstellen wij den juisten vorm, dan wordt daardoor het rijm nog niet in orde gebracht. Ook in den tweeden regel is geknoeid: *vermaledite* is een onbestaanbare vorm. Het vers zal wel ongeveer evenzoo geluid hebben als 36460: »o wy Cileno, fel Aripe (*l.* Arpië), dat dy Pluto vermalendië", nl. »Datse God *vermaledië*!"

36376 Sy (*de Cyclopen*) hadden ons also belopen,
Dat sy ons vinghen altesamen,
Ende sy die vetste uyt (*l.* ute) namen,
Ende syse aten ende te stucken *braken,*
Mer dat en bleef niet *onghewraken.*

Het is hier met het rijm een vreemd, althans een opmerkelijk geval. *Braken* is goed mnl., en *onghewraken* kan niet zijn van Maerlant, die natuurlijk *ongewroken* geschreven heeft. Deze

moeilijkheid kan opgelost worden door aan te nemen dat hier het praet. plur. *broken* gebruikt wordt in plaats van *braken*. Meermalen komt in het Mnl. en in het Ndl. een analogievorm in deze conjugatieklasse met *o* voor in het mv., ook wel met *o* in het enkv. Een soortgelijk geval als hier vindt men ook elders in *Troyen*, nl. vs. 30389: »dat dat onrecht waer ghewroken, dat die Grieken op ons *verbroken*" (d. i. *misdeden*; vgl. hd. *verbrechen*, misdaad). Vgl. *Rincl.* 341: »hoe sijt *bequolen*"; *Hans. Recess.* 3, 309: »wij *bevolen*". Zie nog verscheidene voorbeelden bij Franck § 143 en Van Helten § 153, en vgl. voor de 17[de] eeuw »hij *wrook*" (bij Hooft, *N. H.* 164) en voor het latere Ndl. een zin als »dat zij hem *aanbevolen*" (Prof. Brill).

36694 Een haven groeven sy *scone*,
Daer die scepinghe bynnen *come*.

Het onzuivere rijm zal wel van Maerlant zijn. Zie boven dl. 23, bl. 165. Hetzelfde zal wel niet gelden van 36798: »danc hebt der eren, van al den goede Dat ghy ons hier hebt ghebaden (*l.* gheboden)". Men zal wel moeten lezen

Danc hebt der eren, van al den *Goden*,
Die ghy ons hier hebt gheboden;

»van al den goden" moet dan natuurlijk met »danc hebt" verbonden worden.

40082 Turnus sprac: Ghy moet u rusten,
Heer Latijn, ic weets u danc.
Wantroost is een (*l.* ene) wijsheit cranc,
Sorghet om u, laet my *gheveren*,
Ic storve liever veel (*l.* vele) twaren,
Dan ic mit scande leve langhe!
Wat is na lyves omganghe
Anders dan emmer ene doet?
Starven is deynde van men(e)gher *daet*.

Voor *gheveren* zou men kunnen lezen *ghevaren*, d. i. *handelen, te werk gaan* (zie *Mnl. Wdb.* op gevaren, 4), doch daar *v* en *b* in het hs. nauwelijks te onderscheiden zijn, is het waarschijnlijk dat Maerlant *ghebaren* geschreven heeft. *Enen laten*

ghebaren, iemand zijn gang laten gaan, hem aan zijn lot overlaten, is eene gewone mnl. uitdrukking (zie *Mnl. Wdb.* op g e b a r e n, 1), terwijl *enen laten gevaren* nergens elders voorkomt. — In den laatsten regel moet men *daet* veranderen in *noet*. De bedoeling is: »de dood maakt aan alle lijden, aan alle verdrietelijkheden een einde". Vgl. *Mnl. Wdb.* op n o o t, 2).

40189 By desen lande ende by der sonnen
Sweer ic u, mocht so ghecommen,
Dat waeren hoghe saken.

Het onzuivere rijm zal wel van Maerlant zelf zijn; zie boven dl. 23, bl. 165.

40227 Hy was jonc ende niet so *stijve*
Als Eneas in den stryde.

Voor *styve* is te lezen *stide*, sterk, krachtig. Zie *Taal- en Lettb.* 6, 11 vlg. Het woord komt ook voor in het Mnd., gezegd van een geneesmiddel (Lübben 4, 400), en, blijkens het ww. *stiden* (ald.), niet alleen in de bet. *sterk*, maar ook in die van *stijf*, welke het woord *stijde* nog heeft in het tgw. Wvlaamsch. Zie De Bo op s t ij d e, stijf, stram, vast, fr. *roide* (ald. ook *stijdigheid* en *stijdheid*). De oorsprong en verwanten van het woord moeten nog worden opgespoord. In het Ags. is *stîdh* een zeer gewoon woord in de bet. *stijf*, *hard*, *sterk*, en in die van *stijfhoofdig*, *onverbiddelijk*, *streng*, *wreed* e. a. Zie Clarc Hall 278 vlg., waar ook verschillende afleidingen en samenstellingen worden genoemd.

40555 Turnus wert int hertte mat
Ende was na sijns synnes *ave*;
Mit vollen moede reet hy *dave*,
Dat ors sloech hy mit *spaeren*:
Die Ruseliene die hem *voer waren*
Deed hy allegader wyken.

Ave en *dave* moeten natuurlijk veranderd worden in *ane* en *dane*, zooals het hs. ook heeft. Niet weinige in aantal zijn de plaatsen, waar de uitgevers *n* en *u* (*v*) van het hs. hebben

verward: ik kom daar in een volgend opstel op terug, voorloopig verwijs ik naar dl. 23, bl. 276 (vs. 6733). De uitdr. des sinnes *ane* sijn", van het verstand beroofd, buiten zich zelf zijn, zijne bezinning kwijt zijn, komt in *Troyen* ook voor, gezegd van Andromache, als Hector in weerwil van hare smeekgebeden ten strijde trekt, vs. 18703 (ook daar heeft de uitgave *ave*, zelfs in weerwil van het rijm, *dane*, waarvoor daar niet *dave* gelezen is!). Daar *sparen* in den voorlaatsten regel als *sporen* moet worden opgevat, kan de laatste niet juist zijn: men leze

Die Ruseliene die hem *voeren voren.*

J. VERDAM.

NASCHRIFT.

In vs. 22139, boven op bl. 180, is bezwaar gemaakt tegen de lezing »die scoen cleder van dueren *ghewaten*", op grond van de *t* en van de beteekenis van *ghewaet*, welke niet is »stof", maar »kleedij". Doch het mhd. *wât* heeft de beteekenis »stof", en een vorm *gewaten* is toch niet volstrekt onmogelijk: men denke aan ndl. *ritten* en *binten*. In het *Mnl. Wdb.* is dan ook de lezing niet betwijfeld, en het moet erkend worden dat de boven voorgestelde verandering in »die diere vate(n)" niet zonder bedenking is, daar de volgende regel »van goude beset enz." veel beter past bij kleederen, dan bij vaatwerk.

J. V.

EEN MERKWAARDIGE CATALOGUS.

Hoe weinig pieteit de kinderen en kleinkinderen van Constantijn Huygens voor hun beroemden vader en grootvader hadden, is reeds meer dan eens gebleken en in het licht gesteld. Maar nergens misschien komt dit zóó sterk uit als in de wijze, waarop zij met zijne bibliotheek gehandeld hebben.

In het testament van den dichter vinden wij omtrent zijne bibliotheek drie bepalingen:

1°. De boeken en papieren, die hij »uyt het Cabinet van Lipsius" had verkregen, zouden onverdeeld familie-eigendom blijven, en het bezit daarvan zou geregeld worden evenals dat van Hofwyck.

2°. Zijne eigene muzikale compositiën en zijne overige muziekverzamelingen zouden aan zijnen zoon Christiaen komen, »dien ick recommandere alles by een en in eeren te houden."

3°. De rest van de bibliotheek, de instrumenten, de prenten etc. zouden in drie gelijke deelen verdeeld en dan bij loting toegewezen worden aan zijne drie zoons.

Hoe de boeken en handschriften van Lipsius in 1722 te 's Gravenhage in publieke veiling kwamen en voor de Leidsche Universiteitsbibliotheek werden aangekocht, is door Dr. S. G. de Vries beschreven in de Handelingen van het Tweede Nederlandsche Philologen-congres, bl. 58—62.

De bibliotheek is, zeker wel op de voorgeschreven wijze, in drieën verdeeld. Maar ongeschonden hebben de broeders hun deel niet bewaard; daarvoor was het hun wel te veel. Zij hebben er uitgehouden, wat hun aanstond, en de rest verkocht. De wijze, waarop dat geschied is, blijkt uit hunne brieven. Doordien niet elk evenveel van zijne boeken behield — Constantijn, die het huis op het Plein ging bewonen, en dus de meeste ruimte had, verkocht zeker wel het minst — kon men niet alles door elkander laten verkoopen en de opbrengst deelen. Daardoor toch zou de een ten koste van den ander bevoordeeld

worden. De boeken werden dus achter elkander in den catalogus opgenomen, en de verkooper hield er afzonderlijk aanteekening van, waar in iedere afdeeling elks boeken begonnen.

Deze regeling was reeds geheel beklonken en de catalogus gereed, voor de boedelscheiding plaats vond. Om koopers te lokken, die op den beroemden naam van den verzamelaar zouden afkomen, werd besloten den naam van den dichter op den titel van den catalogus te vermelden, »quoy que la librairie ait esté un peu pillée." De zoons gevoelden dus, dat de veiling van een deel der bibliotheek, waaruit de omvang en de aard zijner letterkundige werkzaamheid onmogelijk gekend kon worden, den naam huns vaders geene eer kon aandoen, maar de geldzucht deed hen over dat bezwaar heenstappen. Hij had hun anders genoeg nagelaten.

Zelfs de boeken, die hij ten geschenke had gekregen, werden verkocht. Alleen nam men de voorzorg, dat de aanwijzing daarvan uit de boeken verwijderd werd. Met hoe weinig zorg dat echter gebeurd is, bewijzen de lang niet zeldzame boeken, waarin die aanwijzing nog voorkomt.

De verkooping had plaats den 15den Maart 1688, nog geen jaar na den dood van den dichter. Van den catalogus is slechts één exemplaar bekend, dat zich bevindt in het Museum Meermanno-Westreenianum. Het eerst is hierop de aandacht gevestigd door A. D. S(chinkel) in den Navorscher van 1855, bl. 308. Over een gedeelte hiervan, nl. over de »Musyck-boecken" is uitvoerig gehandeld door Dr. S. G. de Vries in de Mededeelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde over 1899—1900, waar hij tegelijk uit de correspondentie van Christiaen Huygens en de Huygens-handschriften in de Leidsche boekerij bij elkaar bracht, wat op dezen verkoop betrekking heeft. En thans heeft de heer W. P. van Stockum Jr. een nauwkeurigen en keurigen herdruk bezorgd van den geheelen catalogus. In de belangrijke inleiding hiervan is een groot gedeelte van de studie van Dr. De Vries overgenomen.

Wat ons het eerst treft, en zeer onaangenaam aandoet, is

de afzonderlijke afdeeling »Musyck-boecken" aan het einde, niet minder dan 80 nummers, 290 deelen. Zóó vervulde de beroemde zoon den laatsten wensch zijns vaders om »alles by een en in eeren te houden." Dat deze boeken in den catalogus onder een afzonderlijk hoofd voorkomen, is dan ook zeker wel niet geweest, omdat de zoons de groote liefde huns vaders voor muziek wilden doen uitkomen, maar omdat deze alleen aan Christiaen behoorden en dus daardoor de afrekening gemakkelijker werd.

Dat deze catalogus niet alle boeken van Huygens bevat, en dat de bibliotheek niet slechts „un peu," maar wel zeer sterk geplunderd is, blijkt onmiddellijk, wanneer men den catalogus ook slechts vluchtig doorloopt. Tal van werken toch, die Huygens zonder twijfel bezeten heeft, ontbreken. Het komt mij voor, dat wij hier niet meer dan een derde of een vierde van het geheel vinden. Om de volgende reden:

Den 26sten September 1701 werd de bibliotheek van Constantijn Jr. verkocht. De catalogus hiervan bevat niet minder dan 5724 nummers [1]). Zoolang hij bij zijn vader inwoonde, heeft hij zeker geene bibliotheek aangelegd. En dat hij zooveel boeken gekocht zou hebben in de 17 jaren, dat hij op zichzelf woonde, is niet zeer waarschijnlijk. Het wordt zelfs zeer onwaarschijnlijk, als wij zien, hoe weinig boeken er onder zijn van een later jaar dan 1687, het sterfjaar zijns vaders. Er zijn er slechts 821, maar aangezien van sommige boeken het jaartal niet wordt opgegeven, is het aantal grooter, doch zeker niet meer dan 850. Daaronder zijn er echter 167 van later dan 1697, zoodat er voor het tijdvak 1687—1697 niet meer dan 675 overblijven.

Laten wij nu aannemen, dat hij er in het tijdvak 1680—1687 evenveel gekocht heeft, dat hij minstens evenveel oudere boeken heeft gekocht, en dat ook nu niet alles in veiling gekomen is, dan blijven er toch zeker wel 3000 over, die uit de bibliotheek zijns vaders afkomstig zijn. Daaronder zijn er een aantal, die hij op de vroegere veiling gekocht heeft, en die dus tot het

1) Zie over dezen catalogus Nav. XXVII, 330, waar hij echter bij vergissing voor dien van de bibliotheek des vaders is aangezien.

deel van zijne broeders behoorden. Hoeveel dit zijn, heb ik niet nageteld. Maar als wij dit op 500 schatten, nemen wij het getal toch wel niet te laag. Dan heeft hij dus ongeveer 2500 van zijn deel gehouden. En aangezien hij toch ook wel wat verkocht heeft, kunnen wij uit al deze gegevens opmaken, dat de volledige catalogus van de bibliotheek des dichters ongeveer 8000 nummers zou bevatten.

Ook is er een direct bewijs, dat de thans herdrukte catalogus niet de geheele bibliotheek van Huygens bevat. Op de Huygens-tentoonstelling in 1896 waren acht boeken, waarin zijne handteekening voorkomt. Van deze zijn er slechts drie in den auctie-catalogus te vinden, nl.:

n°. 138. *Vondel's Palamedes* van 1626, hier vermeld op bl. 32, n°. 188, waar echter het jaartal verkeerdelijk als 1620 opgegeven wordt;

n°. 140. *Quintyn, Oraeniens Grols-gewin*, Haerlem 1627, op bl. 57 (er staat: 49), n°. 231;

n°. 143. *Roemer Visschers Zinnepoppen*, 1669, op bl. 55, n°. 121.

Een vierde wordt in den catalogus van den zoon op bl. 146 onder *k* vermeld, nl.:

n°. 141. *Historie van het leven en sterven van Johan van Oldenbarnevelt*, 1648. 4°.

De drie volgende boeken waren niet op de Huygens-tentoonstelling, en worden ook niet in den catalogus van den vader vermeld, maar wel in dien van den zoon:

8°, n°. 1288. *Poemata et Effigies trium Fratrum Belgarum Nic. Grudii, Hadr. Marii, Jo. Secundi. Lugd. Bat.* 1612. Volgens eene mededeeling in den Navorscher, 1855, bl. 252 bevat dit boekje de handteekening *Constanter* met de bijvoeging *Hag.* 1627.

12°, n°. 540. *Op en ondergang van Stavoren door H. Jacobsz. Soet.* Dit boekje met tweemalen de handteekening *Constanter* en eene aanteekening, dat hij het te Leeuwarden gekocht heeft: *Leovardiae* 1. *october* 1648, behoorde vroeger aan C. Kramm (zie Nav. VIII, bl. 372) en is thans in het bezit van den heer W. Melgerd te Amsterdam.

F°, n°. 815. *Wercken van P. Cornelisz. Hooft*, Amst. 1671. Dit boek met de handteekening *Constanter* en eene opdracht van Arnout Hooft, was in 1855 in het bezit van A. D. Schinkel (zie Nav. V, bl. 308).

De boeken, die in geen van beide catalogi genoemd worden, hebben natuurlijk behoord tot het deel der beide andere broeders, en zijn door hen gehouden. Behalve de vier, die op de tentoonstelling waren, is mij daarvan bekend geworden:

Q. Curtii Rufi Historia Alexandri Magni. Cum notis selectis Variorum. Amst. ex officina Elzeviriana. 1563. 8°. Dit boek met de handteekening *Constanter* 1673 is het eigendom van Dr. J. S. van Veen te Arnhem.

Van de twaalf boeken dus, waarvan wij met zekerheid kunnen zeggen, dat Huygens ze bezeten heeft, worden er slechts zeven in een der beide catalogi vermeld, en daarvan slechts drie in den thans herdrukten catalogus. Deze bevat dus slechts een klein gedeelte van Huygens' boekenschat, te weinig, om daaruit een eenigszins volledig beeld te krijgen van zijn intiem letterkundig leven. Maar toch is hij eene nadere beschouwing ten volle waard. Slechts een tiende van het geheel zijn Hollandsche boeken, 289 van de 2850 nummers, nl. van de 546 *libri theologici* 85, van de 239 *libri juridici* 27, en van de 2065 *libri miscellanei* 177.

In de afdeeling theologie vinden wij verscheidene werken, die wij daar niet zouden plaatsen, zooals de *Wetten en Statuten van de Universiteyt tot Leyden* (4°, n°. 23). Blijkbaar oordeelde de verkooper, dat alles wat door predikanten geschreven was, hier behoorde. Zoo vinden wij er ook *Camphuysens Rymen* (12°, n°. 128) en de lijkredenen op Frederik Hendrik en op de Prinses Douairière (4°, n°. 131 en 136). Dat Vondel's *Helden Godes* (4°, n°. 75) en *Bartas Weecke der Scheppinge* (4°, n°. 115) benevens twee Fransche uitgaven (of twee exemplaren van ééne uitgave?) van dit gedicht (12°, n°. 28 en 93) hier geplaatst zijn, verwondert ons niet. Evenmin bevreemdt ons hier *Simsoni Chronicon Catholicum* (f°, n°. 13), dat ook in

hedendaagsche catalogi meermalen onder de theologie verzeild geraakt.

Niet minder dan 20 uitgaven der Psalmen in verschillende talen werden er verkocht, waarbij de vertalingen van De Bruyn, De Boey, Westerbaen (8° en 12°), Oudaen, Overbeeck, Revius, De Huybert, Pierson, Van Heule, Bruno, Marnix en Vondel.

Van de Bijbels en N. Testamenten werden slechts 2 Hebreeuwsche, 4 Grieksche en 2 Latijnsche verkocht, maar daaronder *Biblia cum Figuris, Venet.* 1498 (4°, n°. 12).

Uitgaven van kerkvaders vinden wij hier minder dan wij zouden verwachten, maar zij zijn talrijk in den catalogus van zijnen zoon. Daarentegen vinden wij veel uitlegkunde en verklaring, ook vrij wat preeken.

Dat onder de werken over ethiek en moraal werken als *Polyander, de Coma et vestibus* en *Salmasius, de Caesarie et Coma* niet ontbreken, kon wel niet anders verwacht worden van den dichter van het *Kostelick Mall.*

Onder de kerkgeschiedenis neemt vooral de polemiek eene ruime plaats in. Tal van geschriften voor en tegen de Remonstranten, vooral ook voor en tegen de Jezuieten, maar ook *Jansenii Augustinus* (f°, n°. 35) en andere werken van dezen schrijver of tegen hem gericht.

Dat hier naast *Uytenbogaert, Kerckelijcke Historien* het werk van Trigland ontbreekt, is zeker wel weer aan de plundering der bibliotheek te wijten [1]).

Opmerking verdient ook nog 4°, n°. 119 *Speculum Humanae Miseriae Manuscr.*, waarschijnlijk wel een middeleeuwsch handschrift.

Hoe onvolledig dus het beeld is, dat wij ook van deze afdeeling van Huygens' bibliotheek krijgen, toch leeren wij hem hieruit nog nader kennen, of liever, het blijkt, dat wij ons geene verkeerde voorstelling van hem gemaakt hadden. Kon tot nog toe iemand misschien meenen, dat Huygens' verdraag-

1) Het is te vinden in den catalogus van den zoon onder de boeken in folio, n°. 55.

zaamheid op godsdienstig gebied niets dan berekenende politiek was, hier zien wij het anders. Hij was verdraagzaam, omdat zijne godsdienstige meening meer was dan enkel geloof, omdat het eene ernstige overtuiging was, gevestigd op degelijke bestudeering van zooveel mogelijk verschillende stelsels. Doch zijne verdraagzaamheid was verre van onverschilligheid. Wat hij zich met zooveel inspanning verworven had, was hem dierbaar. Maar hij had bij de meest uiteenloopende opvattingen zooveel oprecht geloof, zooveel verstand en zooveel deugd gevonden, dat het niet in hem kon opkomen datgene, wat naar zijne opvatting niet met de waarheid overeenkwam, toe te schrijven aan bekrompenheid van geest of aan verdorvenheid des gemoeds en inblazingen des duivels.

Van de afdeeling der rechtsgeleerdheid kan ik niet veel zeggen, omdat mij daartoe de noodige kennis ontbreekt. Deze afdeeling is nog niet de helft van de vorige. Had Huygens met dit vak minder op? Of hebben de zoons hiervan meer gehouden? Het laatste lijkt mij het waarschijnlijkst. Want men behoeft waarlijk geen jurist te zijn, om te zien, dat ook hier de rijkste verscheidenheid is, dat elk onderdeel en elk vraagstuk zijne belangstelling wekte.

Onder de boeken in folio vinden wij hier als n°. 33 *J. Bottelgier summa Rurael*, een bekenden incunabel (Campbell, n°. 361) en op hetzelfde nummer, dus waarschijnlijk in denzelfden band *Glober Spiegel der Rechten.* Is dit laatste eene bekende of onbekende uitgave van den *Sassenspiegel*?

In de afdeeling *Libri Miscellanei* vinden wij eene groote verscheidenheid van stof, veel grooter dan de meesten onzer zeker verwacht hadden. Ook hier moet ik het laten bij de aanwijzing van enkele titels.

De werken over muziek, die aan den titel als zoodanig herkend worden, zijn door Dr. De Vries t. a. p. medegedeeld. Daarbij voeg ik van de boeken in folio:

42. *Foliani Musica Theorica. Venet.* 1529.

100. *Glareani Dodecachordi. Basil.* 1547.

135. *Franchini practica Musicae.*

Elders heb ik aangewezen, dat Huygens de stof voor zijn *Kostelick Mall* en de daarbij gevoegde aanhalingen grootendeels ontleende aan het boek, dat hier onder de werken in folio voorkomt als:

143. *Polyanthea Langii, Francof.* 1621 [1]).

Wie voor latere werken van Huygens hetzelfde wil aanwijzen, zal ook te zoeken hebben in:

50. *Alstedii Encyclopedia*, 2 *vol. Herborn.* 1630.

65. *Beyerlinck Theatrum vitae Humanae*, 8 *vol. Col. Agr.* 1631 [2]).

Dat onder de vele talen, die Huygens beoefende, ook misschien het Arabisch was, leeren wij eerst uit dezen catalogus. Wij vinden daar ten minsten:

f° 122. *Golii Lexicon Arabicum. Lugd. Batav.* 1653.

4° 245. *Erpeni Grammatica Arabica. Amst.* 1636.

471. *l'Alcoran de Mahomet par du Ryer. Par.* 1647.

Voor een klassiek philoloog zijn hier niet alleen een groot aantal uitgaven van Grieksche, Latijnsche en Nieuw-Latijnsche schrijvers, maar ook woordenboeken, grammatica's, commentaren, werken over tekstcritiek, antiquiteiten enz.

Dezelfde algemeenheid zien wij ook bij de andere talen, waar ons vooral treft, dat hij de oudere literatuur waardeerde.

Behalve historische werken, die hier dan ook niet ontbreken, werden er bij ons nog geene middeleeuwsche geschriften uitgegeven. Maar dat hij daarom toch niet alleen zijn eigen tijd wist te waardeeren, maar ook wel voor ouderen oog had, bewijzen:

4° 294. *Speelen van Sinne met Figur. Antw.* 1562.

206. *Twee comedien.* (Zonder jaartal, dus wel oud).

---

1) De uitgave van dit werk van 1657 wordt in den catalogus van den zoon genoemd, f° n°. 738.

Vgl. ook *Gruteri Florilegium Magnum*, 1624, ib. n°. 1369.

2) Een oudere druk van dit werk wordt in den catalogus van den zoon vermeld onder de boeken in folio:

43. *Theod. Zuingeri Theatrum vitae Humanae. Bas.* 1604. 29 *tomi.* 4 *voll.*

538. *Oude Hollandtsche Dichten, manuscript.*
8° 147. *Konst van Rhetorijcken.*
306. *Houwart Lusthof der Maegden.*
439. *Geuse Liedt-boeck.*
443. *Konst van Rhetoriken.*

Dat wel Plantijn's *Schat der Nederduytsche Spraecke* en de *Nomenclator* van Junius voorkomt, maar niet Kiliaen's woordenboek, is zeker wel weer eene aanwijzing, dat ook hier de catalogus niet volledig is [1]).

8° 594. *Nederduitse Letterkonst* is zeker wel de bekende *Tweespraeck.*

Maar welk boek wordt bedoeld met: 8° 450. *Daforne Neerduytse Grammatika*?

Onder de Fransche boeken treft ons het groote aantal romans, ook oudere. Zelfs vinden wij:

f° 222. *Commentaires Histor. de Tristan, Par.* 1635, benevens twee uitgaven van
4° 13 en 12° 34. *Les Amours de Tristan* en
4° 14. *La Lyre de Tristan. Paris* 1641.

In de voorrede van zijne *Nederduytsche Rymklanken* (Utrecht, 1754) vermeldt W. Kroon eene »Dictionaire des Rimes, van vry ouden datum." Dat hij niet overdrijft, blijkt uit dezen catalogus, waar dit werk op bl. 43 voorkomt.

Engelsch heeft Huygens altijd veel gelezen, en de catalogus bevat daarvan dan ook vrij wat. De boekenliefhebbers zouden zeker spoedig grijpen naar:

f° 47. *Chaucers Workes, Lond.* 1598.
156. *Shakespeares Workes, Lond.* 1623.
4° 152. *Catalogus of the most vendible Books in England, Lond.* 1658.

Talrijk vooral zijn de romans, arcadia's, fabliaux, travestieën, apophthegmata, facetiae en galante werken in verschillende

1) In den catalogus van den zoon komt het voor onder de boeken in 8° en werd verkocht voor 8 stuivers:
888. *Dictionarium Teutonico-Latinum C. Kiliani. Traj. ad Rhen.* 1632.

talen. Toch had blijkbaar zijn zoon Constantijn een aantal van deze werken er uit gehouden, misschien ook de anderen wel. Wie dus eens lust mocht gevoelen den oorsprong der sneldichten na te gaan, vindt in deze beide catalogi eene rijke opgave van bronnen, maar nog niet alle.

In het testament en in de scheidingsacte wordt nog afzonderlijk genoemd de »Print ende Teeckenkonst," die dus niet onder de boeken gerekend werden. Zuivere plaatwerken vindt men dan ook in den catalogus niet veel, maar wel geillustreerde werken over allerlei onderwerpen, waaronder er zijn, die thans zeker zeer de aandacht zouden trekken, b. v.:

f° 17. *Willugbeii Ornithologiae, cum fig. Lond.* 1676.

4° 192. *Basler Todten-Tans mit Figur. Francof.* 1649.

223. *Discription Anatomique d'un Cameleon et Castor, etc. fig. par.* 1669.

381. *Vander Vennes belacchende Werelt. Fig. Hage,* 1635.

74. *Mercurialis de Arte Gymnastica, cum fig. Venet.* 1587.

Ook vele emblemata.

Onder de opvoedkundige werken zijn drie uitgaven van Comenius' *Janua Linguarum* en evenzoo drie van zijn *Pansophiae Prodromus.* In den catalogus van den zoon is nog eene uitgave van de *Janua* en bovendien twee andere werken van denzelfden schrijver.

Verder vinden wij onder de *Libri Miscellanei* werken over bijna alle vakken: geschiedenis met inbegrip van genealogie en heraldiek, munt- en penningkunde en oudheidkunde; aardrijkskunde met plaatsbeschrijving, reisbeschrijvingen, atlassen en kaarten; philosophie; wis- en sterrenkunde, ook astrologie en nigromantie; alchimie en natuurlijke historie; geneeskunde; werktuigkunde en vestingbouw; bouwkunde en tuinbouwkunde; krijgskunde, ook over het paardrijden, het duel, het geheimschrift enz. enz.

Wat de veelzijdigheid betreft blijft dus deze catalogus niet beneden onze verwachting, maar een volledig beeld van Huygens' studiën en lectuur krijgen wij hieruit niet. Daarvoor zouden

wij den geheelen catalogus moeten hebben. De mogelijkheid, dat die nog eens voor den dag komt, is niet uitgesloten. In den catalogus der bibliotheek van den zoon toch, vinden wij onder de boeken in folio:

713. *Catalogus Manuscriptus, Librorum omnium facultatem* (l. facultatum) *ordine Alphabetico congestus.*

Met dit nummer, dat voor 2 gulden en 15 stuivers verkocht werd, wordt hoogstwaarschijnlijk de catalogus van den dichter bedoeld. Want als het die van den zoon was, dan zou de plaatsing hier tusschen de catalogi van een aantal beroemde bibliotheken ons verwonderen. Wij zouden hem dan op de laatste bladzijde onder de *Libri omissi* zoeken, omdat deze bij het opstellen van den verkoopcatalogus gebruikt is. Dat blijkt nl. hieruit, dat onder de boeken in 8° voorkomt:

1580. *Patris Monumenta* [sic!] *desultoria. L. Bat.* 1645.

Dat een boek, waar op bl. 89 van het 2de deel nog de titels uit overgenomen worden, reeds op bl. 40 van het 1ste deel zou gecatalogiseerd zijn, is niet wel aan te nemen. En was het de catalogus van eene andere bibliotheek geweest, dan zou er wel een naam genoemd zijn, terwijl voor den catalogus van een onbekende zeker niemand dien prijs zou besteed hebben.

Nu de titel en het formaat bekend zijn, hopen wij, dat alle beheerders en eigenaars van verzamelingen nog eens goed zoeken zullen naar dezen catalogus. Mocht hij gevonden worden, dan zal eene uitgave daarvan zich zeker wel niet lang laten wachten. In dien tusschentijd zal ieder, die in eenig opzicht eene studie van de 17de eeuw maakt, goed doen met de beide hier besproken catalogi te bestudeeren. Dat van den catalogus van den zoon de beide bekende exemplaren, in de Koninklijke Bibliotheek en in de Universiteits-bibliotheek te Leiden, de prijzen bevatten, die de boeken in veiling opgebracht hebben, verhoogt de waarde in niet geringe mate. Daaruit zien wij, welke boeken het meest in trek waren, wat een mooien kijk geeft op het geestesleven van die dagen.

P. LEENDERTZ JR.

BRIEF VAN JACOB CATS AAN CONST. HUYGENS.

Dr. Worp heeft in het twaalfde deel van dit Tijdschrift p. 177—190 een negental brieven van Huygens aan Cats uitgegeven, naar de minuten in de Kon. Acad. van Wetenschappen berustende; van de antwoorden van Cats was er hem toen slechts één bekend, een brief van 13 Nov. 1623, aldaar eveneens uitgegeven.

Thans is de Universiteits-Bibliotheek te Leiden in 't bezit gekomen van een nieuwen brief van Cats, ged. 3 Nov. 1623, het antwoord op Huygens' brief van 30 October en dus te plaatsen tusschen de nrs. VIII en IX van dr. Worp's artikel. Opheldering behoeft de brief niet, in 't verband met den voorafgaanden van 30 Oct. is alles duidelijk.

Leiden. P. C. MOLHUYSEN.

S. P. Ita est, mi vir, negotium non iudicium familie erciscunde nobis fuit; amice, tacite, et inter privatos parietes omnia acta, peracta; et tamen non sine aliquo meo tedio; cum a nulla re adeo aversum mihi ingenium, atque a re pecuniaria et a tricis rationum. Sed quid hoc malum est! tene, mi Huygens, oculis laborare, adeo ut cum medicis tibi res? Omnes Musas testor, et amicum illud tuum caput, doleo ex animo, doleo, inquam, tuam vicem. Nam quid precor homini litterato, et libris addicto, magis durum ac tediosum quam illa parte dolere qua vitam, qua delitias omnes, qua animam, ut ita dicam, prope haurit? At non oculorum modo, sed et ipsius cerebri usum controversum tibi faciunt medici. Id sane ex homine truncum est facere, et in homine improbam illam Siren, desidiam inquam, fovere; monstrum a te sane quam maxime alienum. Sat enim scio citius clavam e manu Herculis, quam tibi libros aut meditationes extorserint. At parendum tamen, mi homo, criticis istis nostrorum corporum. Quid enim: si helluoni cibo, ebrioso potione abstinendum, quia scilicet ab excessu uterque suo egrotat, quid ni et tu a libris, a scriptione, a meditationibus desistas, quibus optimam tui partem, Palladium illud corporis, nimis exagitas et exsuccum reddis? Ad ea tamen quod attinet, que iam nunc tibi in carta, ne nobis ista, ne aliis, ne patrie, ne seculo invideas etiam atque etiam rogo. De typographo securus esto: ipse brévi, ut intelligo, hic sese sistet, et, si fua ille, ego ipsum probe novi, omnia ex voto tibi prestabit. Finio, et Deum Opt. Max. ex animo precor ut te nobis, oculos tibi servet incolumes. Vale 3 Novemb. 1623.

Dordrechti Suus et Tuus
J. Cats.

Ernstfeste hoochgeleerde
achtbaere Heere
Constantijn Huygens
in
's Graven-haege

EEN NIEUW HANDSCHRIFT VAN DE BIJBEL VAN 1360.

Prof. De Vreese te Gent vestigde mijn aandacht op een hs. van de bijbel van 1360, dat mij bij het bewerken van mijn proefschrift [1]) nog onbekend was. Ofschoon het ons niets nieuws leert, wil ik ter aanvulling van de daar gegeven lijst van hss. enkele opmerkingen over de inhoud er van maken.

Het papieren hs. (15de eeuw) bestaat uit 2 dln. groot 285 × 210 mm., is afkomstig uit de boekerij der St. Laurenskerk te Rotterdam en wordt tans op de gemeentebibliotheek aldaar bewaard (ms. n°. 170). Dl. 1 bevat de Pentateuch (met proloog), de proloog op Josua en Van Vliederhoven's Van den vier uterste [2]); dl. 2: Josua, Richteren, Ruth, Kon. I—IV (met proloog). Manasses Orisoen, Tobias, Ezechiël (met proloog), Daniël, Abbacuc, Contrariteyten, Cyrus (met proloog), Judith, Esdras, Hester.

De plaatsen waarover in mijn proefschrift in de paragraaf aangaande tijd en plaats van vervaardiging van de bijbel van 1360 gehandeld is — de »mate van Aelst" en dergelijke — worden alle in dezelfde vorm als men daar vermeld vindt, in dit hs. teruggevonden. Het jaartal 1360 ontbreekt zoals trouwens in meer hss. van deze soort, daar het stuk Contrariteyten eenvoudig eindigt met de woorden: »Hier gaat uut die eerste pertije van der bijbele".

Tans moeten we de vraag beantwoorden, welke plaats deze codex in de lijst der hss. van de bijbel van 1360 behoort in te nemen. Door vergelijking met de paragraaf over de groepering der hss. in mijn proefschrift vond ik dat hij grote overeenkomst vertoont met groep B. hs. 5—11.

Om niet te uitvoerig te worden, volsta ik met de vermelding,

1) Over mnl. vert. van het Oude Testament.

2) C. M. Vos, De leer der vier utersten, noemt dit hs. niet.

dat de lezingen, uitsluitend in hs. 5—11 voorkomend (zie mijn proefschrift, bl. 49), ook in het hierbehandelde manuscript gevonden worden.

Het feit dat het rotterdamse hs. dezelfde afwijkingen heeft in de proloog op Genesis als bovengenoemde groep, komt deze overeenkomst bevestigen.

Voorts komen de volgende lezingen uitsluitend voor in hs. 9 en in de hier besproken tekst:

Proloog op Genesis, regel 66: „So hebben die heilige kercke vele pinen gehad om die scriftuere te ontbinden." Elders „so hebben die heiligen veel pijnen."

Gen. 37:18 (.... cogitaverunt illum occidere): „So peynsden si hem te doen quaet ende te doden." Elders: „So peynsden zine te doden."

Gen. 37:31 [1]) (tulerunt autem tunicam ejus et in sanguine hoedi, quem occiderant, tinxerunt): „Ende si namen Josephs rock (rott. hs.: Joseph *uut*) ende wentelden in eens hoekijn bloet. Elders: „.... Josephs rock ende si varwedene in eens hoekens bloet."

Tobias 1:15 (monita salutis dabat eis): „Hi gaf hem woerde der leringhe van salicheden." Elders: „Hi gaf hem meyningen van salicheden." (Alleen hs. 18 heeft: „der leringhe *ende* van salicheden").

Op grond van deze plaatsen aarzel ik niet, ons hs. het nummer 9*a* op mijn lijst te geven. Ten slotte volge nog het bewijs dat hs. 9*a* niet tot origineel voor kopieën heeft gediend. Dit is gemakkelik aan te tonen, want het hs. wemelt van fouten. Ik wijs slechts op enkele plaatsen uit de proloog op Genesis:

Volgens alle andere hs.	*Volgens hs.* 9*a*.
1 die grote droecheit van devociën .	.... droefheit....
8 daer ons God toeroept bi den vorseiden prophete	.... bi den selven prophete
53 dat confirmeerden si mit haren preciosen bloede	.... mit haren bloede
55 die passionaris ofte andere legende (of: dat passionael ofte aurea legende)	die passionael ofte iura legenda

1) Ik maak van de gelegenheid gebruik om te wijzen op een drukfout in mijn dissertatie. Op deze plaats, in de bovenste regel der varianten van blz. 147 staat (hs.) 9 in plaats van 8.

59 Allegorie is als bi eenen wercke dat hystorilick gheschiet is een gheestelick dinc beteykent wert	.... als bi enen werck dat hi sterclick gesthet heeft, ende is een gheestelic dinc bi beteikent wert
86 dat die ghemeine liede op die daghe die kerke oefenen souden	.... die kercke of nemen souden

Hierbij voeg ik nog een paar plaatsen uit Genesis:

vs. 13 (mittam te ad eos). Ic sal di tot hem senden	.... tot hem leiden
vs. 28 (extrahentes eum de cisterna). Si treckedene (of: si toghenen) uter cisternen	si togen weder te cysternen.

1904.

C. H. EBBINGE WUBBEN.

MIDDELEEUWSE TIJDREKENING.

Maerlant leert ons in zijn Rijmbijbel (II, 21305—9):

Van Adame waest V^{M} iaer
Ende C mede, dat es waer,
Ende XCIX, alsict vernam
Tote dat God ter menscheid quam.

Daarmee komt overeen, dat hij later zegt (III, 34886):

Van beghinne, sonder waen,
Der wereld, waest VI^{M} iaer
IIII^{C} ende LXIX voor waer
Ende VIII daghe.

David tekent daarbij aan (III, blz. 390): »Men ziet dat Maerlant de geboorte des Zaligmakers stelt op het jaar sedert de schepping 5199. Deze tijdrekening, aan Eusebius van Cesareë toegeschreven, werd in de Middeleeuwen meest gevolgd."

Koopmans, die in zijn *Maerlant-studiën* (*Taal en Letteren* VII, 227, noot) deze plaats aanhaalt, voegt er bij: »De Middeleeuwen verdelen de wereldgeschiedenis in zes delen: vijf oudtestamentiese en één Kristelike. Ze zijn: 1. van de Wereldschepping tot Noachs dood (2277 jaar); 2. van Noach tot Abraham (945 jaar); 3. van Abraham tot David (920 jaar);

4. van David tot het begin der Babyl. ballingschap (485 jaar); 5. van de Babyl. ballingschap tot Christus' geboorte (577 jaar). Een of twee dezer gedeeltelike opgaven sluiten niet. De slotsom moet zijn 5199 jaar."

In verband hiermee verdient vermelding, dat in een Brussels handschrift een berijmde chronologie te vinden is, waarin die fouten niet voorkomen. Dit handschrift (*Kon. Bibl.* Ms. 2849), omstreeks 1400 op perkament geschreven (17 × 12 c.M.), zal voor het onderzoek naar de vertalingen van het Nieuwe Testament belangrijk zijn, omdat het een van de oudste is waarin »sente pauwels epistele", »actus apostolorum", »apocalipsis" enz. voorkomen. Op de eerste folio lezen we het vólgende:

Van dier tijt dat was adam
Ghemaect eer ihesus ter werelt quam
Soe waest .LI^{c}. iaer
Ende .XCIX. dat es waer
Van adaems tiden tote dat liep
Die deluvie wijt ende diep
Soe waest der iaeren .XXII. hondert
Ende .XLII. wien dats wondert
Ende dat si cesseerde van diere tijt
Tote dat abraham quam des seker sijt
Soe waest .IX. hondert iaer
Ende .XLII. dats waerheit claer
Van abrahams tiden tote dat ihesus
Inde werelt quam verstaen wi dus
Waest .XX^{c}. iaer te dier uren
Ende .XV. aldus houden de screfturen
Van dier tijt dat de maghet marie
Ontfinc den gods sone vrye
Tote dat hi ant cruce doegede wee
Waest .XXXIII. iaer men no mee.

Men ziet dat deze opgave juist uitkomt, want 2242 + 942 + 2015 = 5199.

Deze getallen kunnen ons ook dienen ter vergelijking met de sijfers die Maerlant in zijn *Spieghel Historiael* noemt. Voor de eerste wereldperiode geeft hij eveneens 2242 jaar (1ste partie, 1ste boek, cap. XIV). Daarin volgt hij, volgens zijn eigen ge-

tuigenis de Septuagint. In de uitgave van de *Sp. Hist.*, blz. 41 noot, wordt er op gewezen dat Vincentius »secundum veritatem Hebraicam" 1656 jaar opgeeft, maar dat Orosius de voorkeur had gegeven aan de lezing van de Septuagint.

Bij de tweede periode is er een fout ingeslopen in de *Sp. Hist.* Wij lezen nl. in Cap. XL, vs. 13.

Hier gaet uut dander etaet
Die stont, alst bescreven staet,
DCCCC ende XL vort
Al tote Abrahams ghebort
Dus waest vander werelt beginne
Doe Abraham quam ter werelt inne,
XXXI hondert jaer
Ende LXXXIIII over waer

Het laatste sijfer is juist, zoals ook uit Vincentius blijkt (vgl. de boven aangehaalde noot), dus moet het eerste sijfer 942 zijn. Ten overvloede wordt dit door het Brusselse handschrift bevestigd. Voor de 3de, 4de en 5de periode, die begrensd worden door David, de ballingschap en Christus' geboorte, geeft Maerlant de sijfers 840 (lees overeenkomstig de tekst van Vincentius 940), 485 en 590 [1]), samen 2015. Na deze verbeteringen komen we dus ook in dit werk tot het totaal 5199.

De indeling in vijf tijdperken is niet altijd dezelfde. Soms wordt de derde periode in tweeën gesplitst: van Abraham tot Mozes, en van Mozes tot David, terwijl de 4de en 5de periode tot één worden. Dit geschiedt o. a. in het boek *Van der wraken*, waarin een hoofdstuk voorkomt: *Hoe die werelt in VI of in VII ghedeylt es van dat si began tot dat si eynden sal* (Cap. IV):

Die tijt van desen ertrike,
Daert began sekerlike
Tote daert weder inden sal,
Es in sessen ghedeelt al.
Sulke maken daer VII af;
Maer mijn meester mi dus gaf.
Dierste duerde, min no mee,

1) Zie *Spieghel Historiael* I^2, 24, 48; I^2, 47, 4 en I^6, 42, 49.

Van Adame tote Noe;
Van Noe tote Abraham;
Die derde tote Moyses quam,
Die vierde tote David den coninc
Die vijfste tot men Cristum hinc;
Die seste, alsic bewende,
Duert toter werelt inde;
Die VII, als een wijs man seyt,
Es hier boven in dewecheyt
Daert en daget no en deemt
Noch nemmermeer inde en nemt
In desen sessen besonder
So wracht God sonderlinghe wonder [1]).

De woorden »in desen sessen" zouden doen vermoeden dat de vier voorafgaande verzen later ingevoegd zijn; ze passen dan ook minder na het voorafgaande: »sulke maken daer VII af, maer mijn meester mi dus gaf".

Tot hen die ook de »sevenste euwe" meetellen, behoort Boendale, die de indeling overigens juist zo neemt als in het boek *Van der wraken*. In zijn *Lekenspieghel* II, betietelt hij Cap. 54: *Vanden seven euwen ende van des tijds bescheede* [2]). Eigenaardig is hier, dat Boendale zich wel houdt aan het totale getal 5199, maar dat hij de verdeling in tijdperken wat vereenvoudigt. Het eerste duurde 1199 jaar (»twalef hondert jare, een min"); dan volgen vier tijdperken, elk van duizend jaar; eigenlik geeft hij voor het tweede op »*omtrent* dusentech jare", maar de bedoeling om tot dezelfde som te komen als Maerlant, is duidelik.

Men ziet dus dat de Middeleeuwers het zo nauw niet namen met deze getallen; zelfs het getal 5199 schijnt niet algemeen aangenomen, of tenminste niet algemeen bekend geweest te zijn. Dat blijkt b. v. uit de volgende regels, die ik aantekende uit een Brussels handschrift (*Kon. Bibl. Ms.* II, 469) [3]):

1) *Van der wraken* (ed. Snellaert), vs. 339—358.

2) Deze plaats vindt men ook aangehaald in het *Mnl. Wdb.* i. v. ewe.

3) Beschreven door De Vreese als *Ruusbroec-handschrift* Zz, blz. 688—700; zie blz. 695.

Merket vander tijt dat god die werelt sciep tot dat die stede van romen ghesticht was waren IIII^{M}.IIII^{C}.XXIIII.IIII iare Ende voert dat romen ghesticht was soe dat ihesus cristus gheboren was waren VII^{C} iaer ende vijftich *etc.* (fol. 170).

Maar terwijl deze som weinig van 5199 verschilt, lezen we in een bijbelhandschrift [1]) de volgende datering:

Dit werck eynde uuten latijn in duytsche te maken int jaer ons Heren doe men screef MCCC een ende tsestich... ende van den beginne der werrelt tot desen daghe toe waren gheleden vijfdusent seshondert ende acht jair ende neghen maende.

Dit komt in 't geheel niet overeen met wat we boven als de gewone Middeleeuwse tijdrekening leerden kennen, want dan zouden we tot 5199 + 1361 = 6560 moeten komen. Evenmin krijgen we een oplossing als we niet de sijfers van de Septuagint, maar die van de Hebreeuwse tekst nemen, waarop de gewone Joodse berekening berust; dan zou 1361 = 5121 der schepping zijn. Het is des te meer jammer dat we hier niet tot zekerheid kunnen komen, omdat de echtheid van het·jaartal voor de bijbelvertaling 1361, of volgens andere handschriften 1360, op verschillende gronden betwijfeld kan worden. Maar wanneer wellicht in de bovengenoemde datering beide getallen door de afschrijvers bedorven zijn, dan verliezen we bij onze gissingen alle vaste grond onder de voeten [2]). Daar komt dan nog bij dat de schrijver van dit handschrift mogelik de schepping vroeger of later dan 5199 v. Chr. gesteld heeft.

Deze veronderstelling wordt wellicht bevestigd door een plaats uit een bijbelhandschrift (Ms. Den Haag Y 398, fol. 130^{b}), waarop Dr. Ebbinge Wubben mijn aandacht vestigde. Dit voor ons doel belangrijke citaat geef ik hier dus onverkort:

---

1) Bij Ebbinge Wubben: *Over Middelnederlandsche vertalingen van het oude Testament* N°. 14; zie blz. 92. E. W. gaat op deze plaats in 't geheel niet op de betekenis en de waarde van deze getallen in.

2) Als er b. v. in de duizendtallen een vergissing ontstaan was, zodat er 6608 stond, dan zouden we, na aftrek van 5199 tot 1409 komen, dat grafies niet zo veel van 1360 verschilt (*MCCCCIX* en *MCCCLX*), maar dit blijven blote gissingen.

Tote desen XVsten jaer Tyberius skeysers so rekentmen van Adams tide V M jaer ende II c ende XXV, maer na die hebreeussche lettere en vynt menre mer IIII M. In dit vijftiende jaer Tiberius skeysers soe wast dat LXXXIste iubilius iaer [1]). Eneghe willen segghen dat in desen jair die seste outheit begonste ende dats bi deser redenen: want ghelijc dat in desen iair die besnidenisse einde nam ende die doepsel begonste, also eynde hier die vijfste outheit ende die seste ghinc [in] [2]). Andere segghen dat si begonste doe Christus gheboren wert bi deser redenen, want ghelijc dat men onder die vijfste outheit die ghemene iaer bescreef in saken van brieven aldus: int jare van der yerste Olympiaden dus vele ofte soe vele, also begonste men onder die seste outheit te scrivene van der incarnaciën ons heren. Olympiades was een tornoye die men telken V iaren dede onder den berch Olympus, also wij voerseit hebben. Sulke willen segghen dat die seste ende die sevende outheit begonste, doe Christus ghepassijt was, maer die coroniken segghen dat si begonsten van Tyberiën tide.

Volgens de laatstgenoemde opvatting zouden de vijf periodes 5199 + 33 jaar omvatten. Het getal 5225 van dit handschrift komt dus met geen van beide getallen overeen. Deze verschillen zijn betrekkelik gering. Maar daarnaast bestonden geheel afwijkende opvattingen. Dit blijkt uit een geschrift van een onbekende leek uit het midden der veertiende eeuw [3]). Daar wordt de wereldgeschiedenis verdeeld in tijdperken van ongeveer 1300 jaar, terwijl elke periode eindigt met een groot zedelik verval, zodat God tussenbeiden moet komen om het zondige mensdom te straffen. Het is jammer, ook voor de datering van dit geschrift, dat het ons slechts bewaard is in een twee eeuwen jonger afschrift. Juist op deze plaats schijnt het door de afschrijver niet begrepen, en dus bedorven te zijn. Mij is het ten minste niet gelukt, de bezwaren uit de weg te ruimen, en verscheidenen die ik er over raadpleegde, konden evenmin een stellige oplossing vinden. De eerste moeilikheid is, dat »ende oeck" volgens het zinsverband

---

1) In het Latijn: Anno vero Tiberii XVI fuit annus jubilaeus.

2) Verbeterd naar de lezing van hs. Den Haag Y 401.

3) Zie *Twee Christen-demokraten uit de veertiende eeuw* (*XXste Eeuw*, Junie 1903), blz. 284 en 300. Voor het handschrift (Ms. Kon. Bibl. Brussel 888) vgl. *Tijdschr.* XXII, 144.

zou moeten betekenen: ongeveer, plus minus, maar dat het in die betekenis nergens elders voorkomt [1]). Verder is tegen het einde de zin: »Ende wij hebben gheweest .VIII. Jaer ende oeck drij maenden min. Hebbender eenighe plaghen gheweest" allesbehalve duidelik. En daarop komt het juist aan, als we het tijdstip willen weten waarop dit geschreven is. Misschien gelukt het de lezers door een emendatie tot een aannemelike verklaring te komen. Daarom geef ik dit fragment, enigszins verkort, met de interpunctie van de afschrijver, zoals het in het handschrift van 1543 voorkomt.

Ende sonderlinghe tot elcken dertien hondert Jaren soe hebben gheweest sonderlinghe plaghen om die quade sonden Ende een vernieuwinghe vander wet. fol. 275r

Doe aertrijc irst hadde ghestaen dertien hondert Jaer ende oeck. doen soe wert dat volck hoeverdich ende quaet ende ghierich ende onsuyver ende overtredich Doen soe en woudts God niet langher ghedooghen ende verdeluwet al dat buyten der arken noe was metten water om de sonden Doen die plaghe gheleden waren. daer na over drij hondert jaer niet veel min oft meer. Doen sterf een grooet (*sic*) goet gherechtich man hiet babel Ende hadde hoeverdijghe kinderen. ende die kinderen begosten te timmeren een casteel die irst ye ghewas. In eenen vetten lande Ende dit casteel hieten sij babel na haren vader. In een ghehuechnisse haers vaders Doen ghinck haer die timmeringhe soe wel te handen. dat sij glorierden ende waenden timmeren tot inden hemel. Doen en woudes Godt niet langher ghedooghen hij en confusedese inder talen Al daer af soe quamen LXXII tonghen te voeren en was niet dan een tonghe. ende die was hebreeus Doen die ander werven hadde ghestaen aerterijck dertien hondert Jaer ende fol. 276r oeck Doen werdt dat volck hoeverdich en quaet ende ghierich ende onvredich ende onsuiver ende sunderlinghe die van sodoma ende van gommora Doen en woudts godt niet langher ghedooghen ende sinde den inghel tot Abraham. Ende hiet hem dat hij ontbode loedt sijns brueders soen. dat hij sodoma ruimde. sij soude versincken. . . . .

Doen dese plaghen waren gheleden Doen begoste Abraham een nieuwe weet ende een niewe eeve. vander besnidinghe een bloetstortinghe In eender wraken om die onnatuerlijke sonde Ende die eeve was gheboden den mannen ende niet den wijven Ende dat es gheleden .XXXIX. C. Jaer ende oeck. Ende die besnidinghe houden die Joden noch. Doen doe hadde

1) Prof. Verdam gist dat *ende oeck* een verkeerde vertaling zou kunnen zijn van een Latijnse uitdrukking met *etiam*. Maar dan zou onze schrijver, die verzekert geen Latijn te kennen, de uitdrukking ergens zo gevonden moeten hebben.

derdewerven aertrick ghestaen dertien hondert Jaer ende oeck. Doen wert dat volck hoeverdich Ende sunderlinghe inden Coninck rijcke van Egipten
fol. 276[c] Ende doen gaf hem Godt IX sunderlinghe plaghen omdat sij den kinderen van Israhel soe swaerlijken vervolchden ende scandalyseerden Doen verweckten Godt moeyses gheest Ende leyde die XII gheslachten van Israhel wt den lande van Egipten doer XII straten byden gronde over die roode zee met drooghen voeten. . . . .
fol. 276[d] Doent doen vierdewerf begonste te naken XIII C Jaeren doen werdt dat volck der Joden hoeverdich ende quaet ende ghierich ende onsuyver ende onredich doen werden sij swaerlijck gheplaecht Ende seder soe en verwonnen sij noeyt Coninck ende Jerusalem werdt ghewonnen vanden phylistinen Ende alder eedelster luede kinder die worden wt ghevoert ende wijde verspreyt. . . . .
fol. 277[a] Doen wordt gheboren onsen Heere Jhesus Christus die levende godts sone van eender maghet in bethleem als ghij dick wel ghehoert hebt Ende die regneerde min dan drij Jaren voer sijn doot In sijnen openbaren mirakelen ende in sijnen sermonen. Ende hij begost die kerstene wet die heylyghe doope ende dat heylighe sacrament. ende doen werdt hij confuselijken ghedooet als ghij wel hebt ghehoert. Ende doen hadde aertrijck ghestaen vierwerf XIII C Jaren ende oeck ende dat es gheleden XIII C Jaer Ende wij hebben gheweest .VIII. Jaer ende oeck drij maenden min Hebbender eenighe plaghen gheweest. dat hebdij wel ghehoert. vergave Godt dat sij al gheleden waren. wadt dat gheworden sal dat weet Godt alleene. Ick rade allen goede kersten menschen. oeck hoet comt oft soe wadt Godt ghehinckt van eenighe plaghen om onser wil dat sij ghetrouwelijck blijven inder heyligher kersten gheloove sonder eenigher hande twijfelinghe. Ende dat sij stercklijken ghelooven inden vader inden zoen ende inden heylighen gheest. Al daer en quam niet gheen gheloove beter ende daer en sal nemermeer gheen beter comen. want het en mach gheen gheloove beter wesen al daer wil ick mede sterven al waert te hans

Assen 1904. C. G. N. DE VOOYS.

ANGLOSAXONICA II EN III[1]).

II. *Wælstówe gewald agan.* Er komen in de Angelsaksische Chroniek enkele plaatsen voor, waar het gebruik van deze uitdrukking aanleiding tot misverstand zou kunnen geven. Niet waar b. v. op het jaar 871 verhaald wordt, dat koning Æþeréd

1) Zie *Tijdschr.* 23, 99.

en zijn broeder Alfréd de Saksische troepen (*fierd*) naar Réading voeren en tegen het Denenleger (*here*) kampen. Daar werd onder beide partijen een groot bloedbad aangericht en *Æþelwulf aldormon wearþ ofslægen and þá Deniscan áhton wælstówe gewald.* Hierin zien we geen tegenstrijdigheid.

Weinige regels verder, nog in 871, doet zich evenwel het eigenaardige verschijnsel voor, dat de Saksers de beide afdeelingen van het Deensche leger op de vlucht slaan en tot laat op den dag zegevierend blijven — wederom een groot bloedbad aan beide kanten — and þá Deniscan áhton wælstówe gewald. Het gebeurde in den slag bij Meretún. De Saksers jagen de Denen weg en ..... de Denen behouden de kampplaats!

Iets dergelijks wordt verhaald van den slag bij Wiltún in het allereerste begin van koning Alfreds regeering, weer in 871: „and þæs ymb ánne mónaþ geféaht Ælfréd cyning wiþ alne þone here lýtle werede æt Wiltúne and hine longe on dæg geflíemde, and þá Deniscan áhton wælstówe gewald". De Denen worden op de vlucht gejaagd en behouden toch de kampplaats.

Om deze en andere plaatsen van dien aard te verklaren (vgl. b.v. het jaar 837 in de volg. handsch. van de Chroniek: C.C.C.C.CLXXIII, Cott. Tiber. A. VI en Cott. Tiber. B. I.) is het noodig te letten op de gesteldheid van de tegenover elkander staande legers. Dat der Denen was gewoonlijk wel niet zeer talrijk, maar goed gedisciplineerd; de troepen der Saksers waren in der haast van verschillende kanten bijeengebracht, de tucht liet te wenschen over. Ik stel mij op de laatst aangehaalde plaats (871) de zaak aldus voor: Alfred valt met een kleine, maar dappere schaar het geheele Norenleger op het lijf; de vijand zwicht, de achtervolging begint. Dit duurt een geruimen tijd (*longe on dæg*). De Saksers, trotsch op de behaalde overwinning, zeker van hun succes, verspreiden zich in de achtervolging; hunne slagorde is verbroken; de Denen houden plotseling stand en zijn thans in staat hun achtervolgers te verslaan. En *ten slotte* bleef de zegepraal aan de Denen: *and þá Deniscan áhton wælstówe gewald.*

Een enkelen keer lezen wij, dat de Denen veinzen te vluchten, om daarna te beter hun slag te kunnen slaan; vgl. b.v. wat Lappenberg, Geschichte Englands I, 304 v. verhaalt.

De oude Latijnsche kronieken hebben de zaak niet anders opgevat; ter vergelijking laat ik hier enkele plaatsen volgen. Over den slag van Wiltún lees ik bij Asserius, De rebus gestis Ælfredi (in: Monum. Histor. Britann. I, 477): Pagani....... hostium infestationem diutius non ferentes, terga in fugam verterunt. Sed, proh dolor! peraudacitatem persequentium decipientes, iterum in proelium prodeunt; et victoriam capientes, loco funeris dominati sunt."

Over den slag van Mertún spreekt Asser niet, Florentius Wigorniensis [1]), waarnaast ik den tekst van de Angels. Chroniek (cf. Kluge, Ags. Lesebuch [3], bladz. 40) leg, heeft het volgende:

Rursus duobus evolutis mensibus rex Æthered et frater eius Alfredus cum Paganis, qui se in duas diviserant turmas, apud Meretun pugnantes, diu victores existunt, adversariis omnibus in fugam versis. Sed illis in praelium redeuntibus, multi ex his et ex illis corruunt, et Pagani victoriam accipientes, loco funeris dominantur.

And þæs ymb ii mónaþ geféaht Æþeréd cyning and Ælfréd his bróþur wiþ þone here æt Meretúne — and híe wǽrun on tuǽm gefylcium — and híe bútú geflíemdon and longe on dæg sige áhton; and þær wearþ micel wælsliht on gehwæþere hond and þá Deniscan áhton wælstówe gewald.

III. *Kantteekeningen op Miller's Beda-vertaling.* Beda (ed. Miller) I, 64[25]: Gif þonne hwylce preostas 7 Godes þeowas synd butan halgum hádum gesette, þa đe heo from wiifum ahabban ne mæge, niman heom wiif 7 heora ondleofone utan onfongen.

Deze woorden uit de bekende Responsiones van Paus Gregorius den Grooten aan Augustinus, den bekeerder der Angelsaksen,

1) Monum. Histor. Britann. I, 555

worden aldus vertaald: »If then any priests and servants of God, not included in the holy brotherhoods etc."

Men zou geneigd zijn te zeggen, dat de Engelsche vertaler het woord *hád* opvat in de beteekenis van *religieuze orde*, *godsdienstige broederschap* of iets dergelijks. De woorden van Gregorius zouden dan een verschil maken tusschen geestelijken, die een broederschap vormen, en geestelijken, die niet gemeenschappelijk leven, met andere woorden tusschen de reguliere en de seculiere geestelijkheid. Beide richtingen waren van den beginne af in de Angelsaksische kerk vertegenwoordigd. Reeds onder Augustinus' gezellen bevonden zich wereldsche priesters, die van Gallië waren meegekomen en uitstekende diensten bij de bekeering bewezen hadden; zij waren de eenigen, die het Saksisch verstonden. Nu is mij uit de geschiedenis der oudengelsche kerk niet bekend, dat er omtrent het caelibaat voorschriften waren, die dat verschil zouden wettigen. Om die reden al kwam mij de vertaling van *hád* door brotherhood verdacht voor. Eene grootere vertrouwdheid met de termen der katholicke liturgie zou voorkomen hebben in de sacri ordines, waarvan de oorspronkelijke Latijnsche tekst spreekt, een synoniem te zien van status monasticus, munuchád. Een clericus extra sacros ordines constitutus (vgl. Beda (ed. Holder) I, 27) is een geestelijke, die de lagere wijdingen ontvangen heeft, maar tot de hoogere nog niet is opgeklommen.

De wijdingen zijn zeven in getal en worden onderverdeeld in ordines maiores en ordines minores. De ordines maiores zijn: subdiaconatus, diaconatus, sacerdotium; zij worden ook ordines sacri genoemd, omdat zij in meer onmiddellijke betrekking staan tot de Eucharistie, het Offer van het Nieuwe Verbond. De ordines minores zijn: ostiariatus, lectoratus, exorcistatus, acolythatus. Eene duidelijke uiteenzetting van de beteekenis deze zeven *hádas* vindt men, om eene Angelsaksische bron te noemen, in de Canones van Ælfric, 10—19, afgedrukt in Thorpe, Ancient Laws and Institutes of England II, 342 volg., eindigende met de woorden: þas hadas syndon halige and to heofenum ge-

bringađ đæra preosta sawla đe hy syferlice healdađ. Vgl. ook Thorpe, l. c. II, 379 volg.

Het was in de Angelsaksische kerk gebruik, aan de geestelijken, die nog niet tot de hoogere wijdingen waren toegelaten, het huwelijk toe te staan, op voorwaarde, dat zij op de hoogere waardigheid geen aanspraak maakten. Enkele plaatsen, welke op heel deze zaak betrekking hebben, wil ik even aanhalen:

Excerptiones Ecgberti, Arch. Ebor. XXXI: Intérdicit per omnia magna sinodus, non episcopo, non presbitero, non diacono, nec alicui omnino qui in clero est, licere subintroductam mulierem habere." Thorpe, Anc. Laws II, 101.

Excerpt. Ecgb. CLX: »Duo igitur sunt genera clericorum; unum ecclesiasticorum sub episcopali regimine, alterum acephalorum, id est, sine capite; de quibus Gregorius dicit: Si qui clerici vulgares sunt, extra sacros ordines constituti, id est, nec presbiteri, nec diaconi, qui se continere non possunt, sortiri uxores debent, et stipendia sua exterius accipere: sacerdotes autem nequaquam uxores ducant, sed ecclesiam diligant, nec utantur bellicis armis, sed spiritualem militiam exerceant." Thorpe, l. c. II, 125.

Ook uit Poenitentiale Ecgberti II, 4 blijkt, van hoe hooge waarde het caelibaat voor den geestelijken stand geacht werd (Thorpe, II, 197). De priester of de diaken, die het wagen dorst in 't huwelijk te treden, werd van zijn ambt ontzet (Poen. Ecgb. III, 1); mocht een geestelijke, die zich van zijne vrouw gescheiden had, om de priesterwijding te kunnen ontvangen, daarna weder tot haar terugkeeren, dan werd hij tot een boetpleging van 7 tot 10 jaar veroordeeld (Poen. Ecgb. IV, 8)[1]).

Uit bovenstaand betoog zal reeds gebleken zijn, dat *preostas* op de aangehaalde plaats van Beda verkeerdelijk weergegeven is door »priests". *Preost* beteekent hier niets anders dan *clericus*,

1) Vergelijk hierover en over meer belangrijke kwesties het beroemde werk van Lingard, Alterthümer der Angelsächsischen Kirche (Duitsche vertaling 1849), bladz. 44 volg.

en nog wel een clericus, die alleen de lagere wijdingen ontvangen heeft, ja zelfs wellicht iemand, die nog in het geheel geen wijding ontving, maar alleen de tonsuur (kruinschering) droeg. Het sceare onfon, bescoren beon op zichzelf is geen wijding, maar het eigenaardig kenmerk ontvangen, waardoor de clericus van den laicus onderscheiden wordt.

Ndl. priester, Eng. priest is alleen hij, die de hoogste der zeven hádas n. l. het priesterschap, sacerdotium, ontvangen heeft [1]). Een enkele maal wordt deze in het Ags. *preost* genoemd, b. v. Æđelbirhtes Domas, 1: Godes feoh and ciricean. XII. gylde. Biscopes feoh .XI. gylde. Preostes feoh .X. gylde. Diacones feoh .VI. gylde. Hier is spraak van de vergoeding, die bij diefstal moet gegeven worden aan het eigendom van God, de kerk, den bisschop enz. (cf. Beda. Hist. Eccles. II, 5).

Het gewone woord voor priester is, zooals bekend, mæssepreost.

Behalve op de boven aangehaalde plaats uit de Canones van Ælfric, vind ik o. a. nog een voorbeeld van preost = clericus in Hom. II, 94[25]. Wanneer ik deze plaats bij voorkeur citeer, dan geschiedt dit, omdat ze ook dienen kan ter verduidelijking van de woorden van Beda, die tot deze bespreking aanleiding gaven. Zij luidt als volgt: Gemænes hades preostum is alyfed....... þæt hi syferlice sinscipes brucon. Witodlice đam ođrum þe æt Godes weofode þeniađ, þæt is mæssepreostum and diaconum, is ealunge forboden ælc hæmed.

Het woord »brotherhood" is elders door Miller goed gebruikt ter vertaling van ags. munuca framscype. Aidan wordt gezonden van het eiland Hií, waar hij met zijn kloostergemeente woonde, naar het Angelenvolk om er het geloof te verkondigen (Miller, 160[6]). De Lat. tekst heeft: ab hac ergo insula, ab horum collegio monachorum etc. (Beda, Hist. Eccles. III, 5).

---

1) Volgens Ælfric's Past. Epistle, 35 (Thorpe, l. c. II, 379) wordt de bisschop door zijne wijding niet tot een hoogeren graad opgevoerd (al is zijne waardigheid grooter): understandađ đæt beggen sind on anum hade, se biscop and se mæssepreost, đæt is on đam seofođan cirichade.

Beda (ed. Miller), I 106[7]: Is wel neah in middre þære miclan cirican wigbed geseted 7 þæt on Sc̄e Gregorius naman gehalgod. In ðæm æghwylce Sæternes dæge from þære stowe mæssepreost heora gemynde 7 forðfore mid mæssesonge mærsode syndon. De laatste zin wordt door Miller aldus vertaald: At that mass is celebrated every Saturday, and their memory and their death are set forth by the priest of that place.

Tegen de Engelsche vertaling heb ik dit bezwaar, dat er niet duidelijk uit blijkt, dat de Mis zelf bij die gelegenheid dienst deed als memoria mortuorum [1]). Aan het Gregorius-altaar van de Peter en Paulus-kerk te Canterbury werd in de dagen van Beda elken Zaterdag een plechtige lijkmis gezongen voor de zielerust van de overleden aartsbisschoppen. De Latijnsche tekst heeft: in quo per omne sabbatum a presbytero loci illius agendae eorum sollemniter celebrantur. Men vergelijke het artikel »Agende" in Wetzer und Welte's Kirchenlexicon [2] I, 332. Gewoonlijk wordt Agenda (als neutr. plur.) gebruikt om de Mis of het Officie aan te geven. Het Concilie van Karthago (390) bedoelde met agenda bepaaldelijk het misoffer: »quisquis presbyter agenda voluerit celebrare" (Hefele, Conc. Gesch. II, 50). Dat het in deze beteekenis niet uitsluitend als neutr. plur. voorkomt, blijkt uit de plaats van Beda, boven aangehaald. Wanneer wij nu verder bedenken, dat deze mis inzonderheid als een gedachtenis aan de overledenen, als een lijkmis voor hun zielerust bedoeld is, dan zal het ons niet bevreemden, dat de Ags. vertaler het woord agendae eorum weergeeft door gemynde and forðfore met de toevoeging mid mæssesonge.

Nijmegen, Can. Coll., Febr.—Maart 1905. J. DANIELS S. J.

---

1) Mij dunkt, dat de Eng. vert. bedoeld heeft, dat iederen Zaterdag de priester voor de geloovigen *gesproken* heeft over de gedachtenis en den dood der aartsbisschoppen. Dit staat in alle geval niet in den tekst.

EEN VERGETEN WERK VAN DIRC POTTER.

I. [1])

Voor mijn tot proefschrift uitgekozen verhandeling over de bronnen der verhalen, die Dirc Potter tot opluistering in zijn *der Minnen loop* gevlochten heeft, deed ik enkele dagen geleden een onderzoek in de stadsbibliotheek te dezer stede, waarbij mij van zelf de lijvige catalogus dier inrichting onder de oogen kwam. Onder andere merkwaardigheden, daar vermeld in de belangrijke inleiding van den tegenwoordigen rijksarchivaris A. J. Flament betreffende de geschiedenis dezer boekverzameling en het noodlot, dat de oude librije gedurende den Franschen tijd beschoren was, trok van de Bijlagen bijzonder mijne aandacht een gedeeltelijke overdruk van een eertijds in de *Publications de la Société.. Limbourg*, t. XVII (1880), p. 358—360 verschenen artikel, waarin wijlen de ZeerEerw. Heer J. Habets, de verdienstelijke navorscher van Limburgs geschiedenis, zich haastte, naar zijne uitdrukking, de aandacht der geleerden te vestigen op een paar middelnederlandsche handschriften in bezit der paters Franciscanen te Reckheim aan de Maas.

Pastoor Habets heeft zijn ijver in dezen aan onze geleerden blijkbaar verspild. Mij althans is het nergens gebleken, dat er ooit van zijne mededeelingen partij is getrokken. Flament mocht in 1889 het artikel uit de *Publications* nog eens ophalen ter wille van de omstandigheid, dat een der handschriften uit een vroegere Maastrichter kloosterbibliotheek afkomstig was, ook deze tweede publicatie was »coren buten dunen gesaeit."

Ten onrechte echter. Had één beoefenaar van onze oudere letterkunde met mij het volgende citaat uit meergemeld artikel gelezen:

1) Dit eerste gedeelte was reeds in handen der Redactie, toen Prof. Lecoutere in *Taal en Letteren* 14, 468 zijne mededeeling deed.

L'auteur se fait connaître dans les paroles qui suivent: „Nu en houde ic my doch niet voer eenen geleerden, mer voer eenen leerenden man, die gherne als ic den tijt hebben moechte ut myne dagelykscher hanteringen der cancelaryen van *Hollant*, daer ic die meyste in was, plach te oefenen boecken der heiliger scriften ende oec mede der poëten",

hij had even spoedig aan Dirc Potter, den secretaris der Beiersche hertogen van Holland, gedacht. Had ook deze niet getuigd:

Poetryen ende oude gesten
Heb ic zeer begheert te vesten
M. Loop I 47.

en even verder:

Poeten ende historien zanck
Sijn mijn sinnen wael ghemanck.
M. Loop I 63.

Stel u mijne verwondering voor, toen ik te Reckheim komende bij nader onderzoek, vernam dat het bewuste handschrift juist voor een paar maanden was uitgegeven door een ordegenoot in Antwerpen, pater Stephanus Schoutens, onder den titel: »*Dat Bouck der Bloemen* [1]). Over die uitgave zelve straks meer. Maar in het voorwoord wordt de kennismaking met dezen nieuwen gast door het volstrekt gemis van eenigen aanbevelingsbrief al vast niet te hoog gespannen. »Wat den opsteller van dat werk betreft", zoo de schrijver, »zijn naam is tot nog toe onbekend, gelijk ook zijn werk, zoo geleerde mannen mij de verzekering gaven, tot nog toe onbekend is". En hij vervolgt: »hij noemt zich niet, doch hij geeft eenige aanduidingen over zijnen persoon, welke wellicht eens den eenen of anderen navorscher van geschiedenis tot de ontdekking van zijnen naam zullen geleiden. Hij zegt van zich zelven...", doch laten wij het handschrift doen getuigen. Bladz. 7 der uitgave lezen we:

Doe quam ic allene [2]) ghewandert inder stede des oversten daer ic

1) Hoogstraten, 1904.

2) *Allene* hier ongetwijfeld in de bet. v. mnl. *een*, *ene* = ndl. eens, op een keer (Mnl. Wdb. II 586), en dus als nieuwe vorm te voegen bij het verhandelde in Strophische Gedichten [2] 160 en Tijdschrift XVII 78.

die yseren roede bewaerde. Ende [1]) richter was bij den oversten hove van dier erden daer mijn waerlijke voetsel wt sproet".

Hierbij slaan wij noodzakelijk de bekende verzen op:

Ic, man ende scriver vanden bloede,
Die wile ic hadde die ijseren roede
Ende rechter was in svorsten lant..
M. Loop I 77.

Kan het treffender? En dan dit volgende (bl. 11 der uitgave):

Van werltlijker [2]) mynnen ende van menschelijker ijdel liefte [3]) die wt vleyschelyker becoringhen hoeren oerspronc nempt. daer heb ic in een boec dat ic in jonghen tijden maecte te rome veel aff ghescreven ende meer dan gode als ic duchte bequaem is. Ende off ich daer aen ghesondicht hebbe soe bid ic der ontfermherticheit gods dat sij my dat wille vergheven. Ende dat sonder torn aensien dat ic dat ghescreven hebbe wt goeder meyninghen. Om te leeren den jonghen die ommer te mynnen haren syn willen keeren. hoe sy dy an neemen eude hantieren sullen tot haerre eeren ende vrome. Ich neemps doch god te ghetughe dat ich inden selven boeke [4]) niemant ter mynnen en rade. want het is een swaer bant ende lastelijc die leven ende doot in brenghet ende vrese der sielen. Als ic daer in menighen exempel van jeesten die voertijts ghesciet sijn. bescreven ende den [5]) jongen te kennen ghegeven hebbe tot eenre [6]) waringhe ende hoede.

Dergelijke uitdrukkingen vinden wij woordelijk of naar den zin in Potters ouder gedicht terug. Men vergelijke:

M. Loop I 178 *Den jonghen ghene ic te verstaen*
Wat liefte is, als ic best kan.
Men sal gheloven den beproefden man.
Doch wil ic nyemant ter minnen noden
Noch te houden hoir gheboden:
Want minne is *een lastelic last*
Ende is ene sorchlike zake

1) Terloops zij opgemerkt dat de interpunctie van het Hs., in de uitgave herhaaldelijk behouden, allerslordigst is en hoe weinig wij in het algemeen van middeleeuwsche interpungeering weten (zie dr. de Vooys, Middelnederlandse Marialegenden II Inl. bl. XII), deze is op geen mogelijke wijze te verdedigen noch te verklaren.

2) hs.; tekst: *wertlijker*. 3) hs.; tekst: *liefde*. 4) hs.; tekst: *boeken*.

5) hs.; in den tekst weggelaten. 6) hs. en tekst: *eenr*.

Vol van nyde ende onghemake.
I 217 Minne is *een lastelic guet.*

Louter toeval kan zoodanige overeenstemming niet zijn; daarvoor zijn deze meeningen te zeer indruischend tegen den »geest der eeuw". In alles, wat de minne betrof, vierde Ovidius met zijne gereglementeerde liefdeswetenschap toen ter tijde den hoogsten triomf en voor de meesten was een levensdogma, wat Bligger von Steinach aldus had uitgedrukt:

dâ von sprach hie vor alsus
ein hübescher man Ovidius:
amor amor amor
dulcis dulcis labor [1]).

Het kan hierna weinig verwondering meer wekken, indien nieuwe overeenkomsten tusschen het oudere gedicht eenerzijds en het jongere prozawerk aan den anderen kant, de reeds bijgebrachte komen versterken. Voor deze gelegenheid schort ik verdere bewijsvoering liever op om te eindigen met het vervolg van bovenstaand uittreksel, waarin een kleine synopsis van de verhalen uit *der Minnen Loop* gegeven wordt:

Ierst van phillis die coninghinne van rodope die lijff ende siel verloes om die heete ende onghetemperde mynne van demophon sone des conincs thesus van atheenen. Item van die scone dydo coninghinne van carthagen om die liefte van enea van troyen die romen [2]) ierst begreep ende stichde. Item van medea des conincs otheos dochter [3]) van colcas om der onghevoegher mynnen jason. Item die scone adriana om die liefte van thesus van atheenen diese alleyne liet in een onbewoent lant. Als hy met haer wt creten quam daer hy by haeren rade mynathaurum hadde verwonnen. Soe sterf oec die goede tisbe omme die liefte van piramus ende hy weder om haer. Soe dede oec die lieve onone die inder wildernisse van ydea woende daer sy haer selve verdranck om die liefte van paris van

1) Zie Pfeiffer, Zur deutschen Litteraturgeschichte, S. 12. — Maerlant, Sp. Hist. I[a] 52, 11, naar Ovidius:

Minne dats een swaer gheval,
Vul van soeten sorghen al.

Prof. Verdam wijst mij nog op *Rose* 4257, waar deze zelfde gedachte uitgedrukt is in: (minne) es rouwe vol van bliscapen, si es joie vol van onbliscapen.

2) hs; tekst: *rome*. 3) hs.; tekst: *docter*.

troyen. Die haer bedroech ende ontrouwe dede mitter sconre helena. Aldus quam oec die goede calistomus sone des conincs philips van philadelphe inder doot by onghetrouwe orfennes dochter des valschen alamides wonende op die mirtoysche zee. Soe dede leadander van abides. achilles agamenon. syonate lander tristram van cornuaelge. greve florens van hollant ende willem van brabant ende heer arnt van orsmale. Ende menich edel man van hogher art ende oec menich ander [1]) die nochtan van wysen [2]) sinnen waren.

Hoe weinig er volgens den uitgever van Potters nieuwe werk omtrent de persoonlijkheid des schrijvers te vermelden valt, genoeg en voldoende merkwaardig is het om zijne mededeelingen in nadere beschouwing te nemen.

Naar zijne eigen verklaring, gelijk werd aangehaald, schreef Potter dit proza na »in jonghen tyden" te Rome het boek geschreven te hebben, dat bij zelf *der Minnen Loop* (I 252) had genoemd. Stellen wij deze beide geschriften tegenover elkander, dan kan de tijdsorde hunner vervaardiging psychologisch al moeilijk anders wezen. Bij hem hetzelfde verschijnsel als bij Maerlant en zoo menig ander middeleeuwsch schrijver — en niet van de Middeleeuwen alleen! — op lateren leeftijd een helder inzicht en daaraan geëvenredigd oprecht gevoel van berouw, in vervlogene dagen zooveel kostelijken tijd verspild te hebben met het samenstellen van nietswaardige geschriften. Den smaad, dien men God meende te hebben aangedaan door de geschonken talenten in plaats van te Zijner eer louter in dienst te hebben gesteld van de ijdele dingen dezer wereld, dien smaad uit te wisschen door de samenstelling van een of meerdere geschriften van geestelijken inhoud — hoe dikwijls hoorden wij deze openlijke zelfbeschuldiging uit de werken der middeleeuwers van zoo verschillenden stam! Potters berouw schijnt echter maar een half berouw te zijn geweest. Te nauwernood zijne belijdenis geëindigd hebbende, neemt hij ze voor driekwart weer terug. Hij had er reden toe. Niet als bij andere

1) hs.; tekst aaneen. 2) hs.; tekst: *wyse*.

dichters, was de dartelheid der jeugd hem overgeloopen, toen hij zijn eerste werk vervaardigde, hoeveel verleiding de behandelde stof hem ook doorloopend mocht hebben geboden. In »*die Blome der doechden*" (zoo luidt nauwkeurig de door Potter zelf gegeven titel van dit nieuwe werk en wij zullen wel doen ons hieraan en niet met den uitgever aan de oude benaming van het handschrift te houden) toont hij zich geen grooter moralist dan hij »*in der Minnen Loop*" doorgaande zich had doen kennen. Reeds daar had hij stellingen verkondigd als: *Die ziele moet ymmer syn ghespaert.* (I 458; en in gelijken zin I 504 vlg.; III 1157 vlg.). *Wi syn doch alle tot lyden gheboren* (I 1317). *Elck dient bij sonder sinen God* (II 1816). Bij herhaling had hij er zijn vrees uitgedrukt het lezerspubliek tegen het hoofd te stooten: *Mit oerlove van allen gueden wiven* (I 1390 en vgl. I 2397, 2621; III 191 vlg. IV 403 enz.).

Neen, *der Minnen Loop* was waarlijk geen werk van jeugd. Ik denk aan eene misschrijving in het handschrift, en dezelfde komt er ook elders voor [1]), wanneer het den schrijver laat zeggen, dat hij »in jonghen tyden" zijn gedicht te Rome zou hebben vervaardigd. Dit druischt tegen alle waarschijnlijkheid in. Ook tegen eigen verklaring. *Vesper is over langhe gheluut* meldt hij ons (I 73), voor hem is *misse tijt* niet meer *aen den dach.* Hij vindt zich geroepen de dwaze jongelingschap te bestraffen, daar hij reeds *van daghen* (I 949) is. *Myn tyt is veel gheleden* zegt hij elders (II 4137). In de liefde was hij *een beproeft man* (I 180) en had met vruchteloos zoeken zijn *ghetijde* verloren (II 2400). Misschien hebben wij het ten slotte letterlijk op te nemen, wanneer hij zegt dat *viertich jaren sijn gheleden* (II 2465). Ouder zal hij toen niet zijn geweest; ook hierom. Vertrouwelijk spreekt Potter in zijn gedicht de jongeren in jaren met *Kinder myn* aan (I 2091). Ook in *die Bloeme der doechden* vinden wij deze uitdrukking; maar behalve die, eene

1) In plaats van *jonghen* zal te lezen zijn *jongh'en*, d. i. *jongheren*; bl. 10 mijnne tot sijne jongen, hs. j o n g e r e n; bl. 17 nae (hs.) dien male dat *jacob ezau* synen o u d e n broeder bedrogen . . hadde, te lezen: synen o u d e r e n broeder.

bijzonderheid, waarvan in *der Minnen Loop* nergens gewag wordt gemaakt. Potter schrijft zijn prozawerk in de eerste plaats voor zijn zoon: »*Daer om lieve soen so schenck ic dy dit boeck... Tot dijnre salicheit ende alle onser liever vrienden die dy*[1]) *doecht voer die boesheit mynnen* (bl. 8 der uitgave). Ofschoon nergens deze zoon nader wordt aangeduid, kennen wij hem behalve uit van Mieris' Charterboek tegenwoordig als den vertaler der kroniek van Froissart; hij noemde zich Geryt Potter van der Loo[2]).

Ik moet bekennen, dat alles mij niet even duidelijk is, wat wij omtrent Dirc Potters ambt hier vernemen. »*Doe quam ic allene ghewandert inder stede des oversten daer ic die yseren roede bewaerde. Ende richter was by den oversten hove van dier erden daer myn waerlijke voetse wt sproet.*" Het blijkt derhalve — en de straks hierbij aangehaalde verzen uit *der Minnen Loop* bevestigen het — dat hij eens het ambt van baljuw bekleedde, wat, gelijk wij van elders weten, tot 1409 het geval was. Wanneer te Winkel meent, dat hij als baljuw eerst in 1412 voorgoed ontslagen werd en tusschen 1409—'12 zijn ambt tijdelijk door anderen werd waargenomen, berust dit op misverstand der uitdrukking bij *de Riemer*, *Beschrijving van 's Gravenhage*, III 19 vermeld, waar een broer van Dirc, althans een Pieter Potter Gherytszoon het baljuwschap van den Haag wordt opgedragen „*duerende tot myns Heeren of Dirc Potters wederseggen.*" Leendertz spreekt in de Inleiding zijner uitgave, bl. XIII eveneens van een tijdelijk overgeven der waargenomen betrekking; Jonckbloet en Ten Brink, al drukt de laatste zich minder kategorisch uit, zijn van eene andere meening. Wanneer hij, gelijk in de akte staat, het recht bezeten heeft om zijn broeder het baljuwschap op te zeggen, gelijk de graaf het doen kon, is dit ongetwijfeld zoo te verstaan, dat òf de graaf het kon doen, òf Potter in zijne hoedanigheid van *scriver van den*

1) Herhaaldelijk met deze schrijfwijze in het Hs.

2) Zie J. te Winkel, Geschiedenis der Ndl. Letterk. bl. 508 en bepaaldelijk het artikel van professor J. W. Muller in Tijdschrift VIII 264 vlg. en IX 20.

bloede [1]) namens den graaf. Aan dien alleen stond het vergeven der *ambachten*. Bovendien valt er uit de besproken verzen slechts te lezen, dat hij *eertijds* deze waardigheid bekleedde (I 78 *Die wile ic hadde* . . .) en zich gedurende zijn gezantschap slechts *man ende scriver van den bloede* noemt.

Wanneer hij dan nog op lateren leeftijd bij het samenstellen van zijn prozawerk terugkomt op zijn baljuwschap van vroeger, zal dat wel bedoeld zijn als eene gemakkelijke inleiding tot zijne allegorie en als eene verklaring, hoe het gebeurde dat hij in *een lustelijc scoen vergier* voor dag en dauw met den ouden landman in gesprek raakte. In tegenstelling met die latere dagen, toen hij voorgoed aan de kanselarij van Holland was verbonden en *man van wapen* [2]) was, had hij zich eertijds als baljuw meermalen met het landvolk te bemoeien. Vandaar ook de verklaring zijner zending:

Om eenre ghewerff in stilre list
Daer dackerman niet off en wist.
M. Loop I 81.

Maar hoe te verklaren, waar de tekst der uitgave volkomen

1) De Mnl. Wdb. I 1813 gegeven verklaring dezer uitdrukking heeft prof. Verdam in deel III 1534 terloops verbeterd; de aldaar door Kiliaen vermelde uitdrukking *klerck van den bloede* komt in Froissart, ed. Nap. de Pauw, II 24 o. a. voor.

2) Bl. 8 der uitgave: *Soe iest ommer wel moghelijc in gods saken eenen man van wapen verhaven te werden totten grade van doctoraet.* — Gelijk bekend is, verleent hem een oorkonde van 3 April 1415 den titel van *cnape*; in verband met het voorgaande is dus voor de dateering van Potters nieuwe werk 1415 een *terminus post quem*. Ik heb zelfs een doorslaand bewijs, dat Potter eerst na 1415 zijn prozawerk heeft samengesteld en uit zijne woorden besluit ik dat het niet zoo heel spoedig daarna is geweest. Ik bedoel de passage op blz. 38: *Bij mijnen tijden* *) *soe rees een ongheheuer man in dennemerken die hem selven verhief ende mere dede gaen dat hij der coninghinnen* *) *soen waer die geheiten was magarieta* (sic!) *des conincs wolmers doechter een eerbaer wedue: die dij* *) *vromste en wijste vorstinne was die men doen in die werelt wiste.* — Deze Margaretha, dochter van koning Waldemar overleed pas in 1415.
Een ander argument schuilt in het feit van Potters vermaarde reis naar het Zuiden waarover ik echter bij latere gelegenheid eene verklaring denk te geven, die hier te veel plaats innemen zou.

*) hs.

overeenstemt met de lezing van het handschrift, de zinsnede: *wt mijnre daghelycscher hanteringen der cancelrien van* hollant *daer ic die* mynste *in was*, wanneer het handschrift te dezer plaatse de oorspronkelijke lezing heeft? Merkwaardig dat Habets, die geen schrijver kende, deze passage als boven weergevende voor het duidelijk leesbare *die mynste* die meyste teruggaf, dat ons, indien het er stond, alle moeilijkheden wegnemen zou. Mogen we bij den middeleeuwschen kopiïst denzelfden *lapsus calami* of *mentis* vooronderstellen? Verschrijvingen behooren bij hem althans volstrekt niet tot de zeldzaamheden en in schrijfvorm komt *meyste* al zeer nabij *mynste*. Doch zoo niet, weet ik geen verklaring, hoe Potter, die zich door geboorte of werkkring vrij aristokratisch voelde aangelegd en dit in zijn gedicht bij verschillende gelegenheden had getoond; die, schrijvende na 1415, zoowel bij hertog Willem als bij Jacoba hoog stond aangeschreven en door de laatste met bijzondere gunstbewijzen begiftigd was, zich den geringsten dienaar der Hollandsche grafelijkheid kon noemen, waar oprechte of geveinsde nederigheid geen pas gaf. Tenzij — meende Potter, op een en dezelfde lijn staande met andere *scrivers* en *clerken van den bloede*, dat hij van zijne kollega's verre de mindere was? Ook dit is mogelijk en misschien het waarschijnlijkst van al.

Potter had inderdaad, afgezien van het gevoel van meerderwaardigheid tegenover den *dorper* — was hij daarom misschien van dorpers afkomst? — geen hoogen dunk omtrent zijne talenten in het algemeen, aangaande zijne kunstgaaf in het bijzonder. In zijn gedicht had hij dit al zeer prozaïsch uitgedrukt:

Mijn konst en prisic niet een ey. (I 36).

Uitgezonderd de verhalen der dichters, wat hij zelf beweert, en eene bijbelvastheid, die hij niet beweert, maar bewijst te bezitten, is hij zichzelf de verklaring schuldig eigenlijk van *die goede, oude gramatica* (I 44), van het Latijn derhalve, alleen wat te hebben onthouden, al zou dit, op den keper beschouwd, nog voor aanvulling vatbaar zijn. Zelfs schrikt hij er niet voor

terug zich een *testimonium paupertatis* te geven, als in deze woorden vervat:

ander konsten syn my te hoghe,
Ic en can sye niet mit minen oghe
Scouwen noch den sin gronderen.
(M. Loop I 49).

Met de jaren is bij hem dit weinige zelfvertrouwen in het minst niet gewassen: dezelfde geringschatting van eigen kennis wordt door den ouderen prozaïst in dezelfde bewoordingen, met dezelfde beeldspraak uitgedrukt, als de dichter het in de kracht zijns levens had gedaan. Wanneer het een lof mag heeten, dat men van jongs af de denkbeelden heeft voorgestaan en de levensrichting, die men nog in den ouderdom met kracht verdedigt — daar kan men Dirc Potter dien roem niet onthouden evenmin als dezen grooteren nog: zijn geheele leven de zelfbewustheid te hebben bezeten en rondborstig ze te hebben bekend, een aristokraat in den kleinen kring van het Hollandsche hof, een burgerman echter in de weidsche wereld der geleerden geweest te zijn. Bernardus, Augustinus, Basilius, Gregorius, zij waren hem lief om hunne werken, maar tegenover dergelijke reuzentaak, als ieder hunner had volbracht, gevoelde hij zich, die niet veel beters wist te doen dan saam te lezen, wat anderen vóór hem hadden te boek gesteld, onvergelijkbaar den mindere. In dicht had hij het derwijze uitgedrukt (II 642 vlg.):

Ende zeker, wes ic hebbe ghemaect,
Dats opt verbeteren al ghedaen
Der gheenre dies him bet verstaen.
Ic houde my voer een menschelic romp,
Onverstandel, ruyde ende stomp,
Ende kenne een yghelic voer myn wiser.
Mer die wetsteen maect een yser
Scarp: nochtan so en is hy
Selve niet scharp, dat doncket my.

In die *Bloeme der doechden* vertaalde hij het aldus (bl. 8 der uitg.):

Hoe wael ic ken dat ic gheen doctoer en ben noch gradeert in godlijken scriften. Soe sal men doech myn leer ontfanghen daer sy doecht ende

waerheit in hebben. ende vint mense ondoecht ende loghene wtwerpen in haren particulen. Soe wil ic des gherne ende onderdanichlic staen totter correctiën [1]) van mynen meysteren. Want gode is kenlyc dat ic dit werck van sonderlinghen arbeide niet aen en neeme om loff off prijs der werelt of om ydel loen van wereltliker eere. Mer om dat die boeken van leeringhe luttel onder die ruyde menssehen [1]) gedeelt worden. Soe heb ic dit voert gebracht wter duysternisse inden lichte der kennisse. Dat ic by instorttinghe des heilighen geests sonder wien niet en is voer in latyne ende in eenen ruyden ghedichte ghecopuleert hebbe. Om dat die swarheit vanden latyn der heiligher leeraren den simpelen gramatiken by wylen [1]) haert vallen te verstaen. Hierom wilt van enen stompen man die wereltlyc is also vriendelyc die worde van saligher leeringhe ontfaen... Die slypsteen geeft den swerde scarpheit ende selver en is hy doch niet scarp.

NASCHRIFT. — Ik wensch deze gelegenheid waar te nemen om de eerwaarde paters Franciscanen der Belgische provincie in het klooster te Reckheym openlijk mijnen dank te betuigen voor de welwillendheid, waarmede zij immer het handschrift, hier besproken, mij ter hand hebben gesteld, in het bijzonder hunnen gedienstigen bibliothecaris, p. Arsenius Vercauteren.

II.

Gelijk uit de hiervoor aangehaalde woorden reeds blijkt, heeft Potter zijn prozawerk uit het latijn vertaald. Gewaagt hij daarbij van »*ghecopuleert in eenen ruyden ghedichte*", dan mogen wij veilig vooronderstellen, dat bedoeld gedicht geen ander is dan »der Minnen Loop", waarop wij hem reeds eene overduidelijke aanwijzing zagen geven en waaruit hij bij de verdere bewerking zijner »Bloeme der doechden" herhaaldelijk exempelen overgenomen heeft. Het latijn zou hij hebben geborgd bij »*de heilighe leeraren*", de kerkvaders en kerkleeraars derhalve. Oppervlakkig beschouwd, is dit geene onmogelijkheid. Bij een eerste proef lijkt dit gerecht ons gekruid door de hand van een kundig en veelbelezen man: niet alleen Augustinus, Gregorius, Bernardus,

1) Lezing van het hs.; in den tekst geringe afwijking.

Ancelmus en Ambrosius worden vermeld, ook Aristoteles, Plato, Tullius [Cicero], Salustius, Suetonius verstrekken hem tot autoriteiten. Meerderen konden worden genoemd, doch dit is onnoodig, daar Potter zelf bij herhaling eenvoudig van »*die leerars*, *die philosophen*, *die poëten*" spreekt. Had hij ze werkelijk gelezen? Al werden allen in de Middeleeuwen bestudeerd, de veelheid hunner namen versterkt niet weinig den twijfel, welke bij aandachtiger beschouwing oprijst in onzen geest. Niet eene verwijzing als op bl. 11: *men vint ghenoech daer af bescreven in vitaspatrum* [1]), wekt vermoeden, dat zijne citaten uit de tweede hand worden verstrekt, daar deze vorm immers in dien tijd als titel van het *Vaderboec* de meest gewone was, maar wel betwijfelen wij, of Potter, toen hij tot staving van de deugd der *edelheit* het getuigenis van *meester ebrardus die den gresijn maecte* aanhaalde, inderdaad den Graecismus van Everhardus van Béthune onder zich heeft gehad.

Maar alle verwachting van oorspronkelijkheid van samenstelling, die er nog bestaan kon trots de ontleening van den gedachteninhoud, wordt benomen door het aantreffen van deze compilatie elders in bewerkingen van vroegeren tijd. Met name de *Fiori di virtu*, door Leoni [2]) een volle eeuw vroeger, en Hans Vintler's *Plümen der Tugent*, in 1411 geschreven in Tirol, zijn

1) Ook bl. 79 van Schoutens' uitgave.

2) Uitg. door A. Gelli (Florence 1855) en gedeeltelijk door Capparozzo (Venetië 1872). Later verscheen Vintler's gedicht, ed. I. Zingerle (Innsbrück 1874). Over Arigo's tekst vindt men eene vergelijkende studie van Karl Drescher in Zeitschr. f. d. Phil. XXXI 336 ff. en in Koch's Zeitschr. f. vgl. Litteraturgesch. N. F. XIII 447 ff. Reeds terstond vestig ik er de aandacht op, dat evenals bij Arigo ook in ons handschrift op *aie Bloeme der doechden* een prozavertaling van Albertanus van Brescia, hier het liber de consolatione et consilio, volgt, in onze middeleeuwsche letterkunde beter onder den titel Melibeus bekend. Of er een nauwere samenhang tusschen deze stukken bestaat, en in welk opzicht, hoop ik in mijn proefschrift uiteen te zetten; tegelijk het verband tusschen de in onze letterkunde bekende *Neghen poenten van goeder oefeninghen* (uitg. door v. Iterson, Franck, Verdam en door Bormans in Leven v. S. Amand II 5089 vlg.) en de achter alle bewerkingen der Fiore di Virtu voorkomende *Se tu vuoi avere buona vita in questo mondo* etc., bij Vintler meer dan elders zelfstandig bewerkt.

aan de zijne verwant; Arigo's prozatekst in de duitsche litteratuur dagteekent van 1468, dus na Potters tijd. En origineelen voor zijne vertaling zijn noch de italiaansche, noch de oudere duitsche, ons overgeleverde teksten geweest: de laatste niet, omdat van de vijfentwintig histories, die Vintler buiten de Fiori aan Valerius Maximus, onmiddellijk of door von Mügeln's tusschenkomst, ontleend heeft, er ook geen enkele in de middelnederlandsche bewerking voorkomt; de italiaansche evenmin, welke bij talrijke punten van overeenstemming nochtans zooveel verschil in de beide ons bekende uitgaven vertoont, dat men uitteraard nog gaarne eene nadere bron dan deze wenscht op te speuren.

Hoezeer ik daar echter, tegelijk met eene studie betreffende »der Minnen Loop", mij mede bezighoud, het is nog de tijd niet er over uit te weiden en daarin evenals in eene beschouwing over de taal dezer stukken hier nader te treden, zoolang het publiek in dezen argeloos en in de onmogelijkheid van mijne mededeelingen te kontroleeren is. Wordt metterspoed niet eene tweede uitgave van dit zoogenaamde »Bouck der Bloemen" bezorgd, dan zal deze tekst in de wijde warande der nederlandsche philologie ras met een nog grooteren bundel distelbloemen te pronken staan, dan waarvan wij onze ouderen zoo dikwijls hoorden gewagen, indien de bespreking Visschers Ferguut betrof, of zal hij een niet minder welvoorzienen Bibelebonschen schotel konjekturen aanbieden, als waarop tegenwoordig heeren doctorandi in Le Long's uitgave van Lodewijk van Velthem, die dra hun wordt ontnomen door onze dappere Vlamingen, te gast plegen te gaan.

Inderdaad — beter ware voor de eer der nederlandsche taalwetenschap deze tekst in het stille Reckheym blijven rusten dan dat ze met dit gewaad de letterlievende wereld in is gestuurd. De lexicoloog noch de grammaticus, de toekomstige bewerker der middelnederlandsche dialekten evenmin als de beoefenaar der letterkunde zijn met eene zoodanige uitgave gebaat en ik verstout mij uit naam van alle »minnaars onzer

moedertaal" den eerwaarden pater Schoutens te zeggen dat een dergelijk werk hun noch »aangenaam" noch »nuttig" toeschijnt en dat daarmede allerminst »onze vlaamsche letterkunde" wordt »verrijkt".

Want deze tekst is èn verknoeid èn versneden.

Van de verknoeiing eene volledige opsomming te geven zou niet alleen voor een tijdschriftartikel te wijdloopig, maar ook volstrekt ondoenlijk zijn. Zonder éénige uitzondering is bladzijde aan bladzijde van mijn exemplaar bezaaid met andere lezingen, die het duidelijk geschreven handschrift biedt. Natuurlijk zijn alle verbeteringen niet van hetzelfde gewicht; maar wie zal de waarde van deze of gene tekstwijziging, zoo zij ons ook al klein voorkomt, voor een, die met een ander oog den tekst beziet dan wij, durven bepalen? Zoo heeft de uitgever regelmatig in het voorste gedeelte *hē* in *hen* opgelost, zelfs in den 3den nv. mv., in het latere deel gewoonlijk *hem* daarvoor geschreven. Een zelfde overal optredende onregelmatigheid bestaat in zijne uitgaaf in het weglaten der verdubbeling van medeklinkers, die bij onzen kopiist herhaaldelijk, bijzonder aan het einde van een regel, plaats vindt. Het gevaarlijkst zijn echter de verkeerde lezingen, welke ons middelnederlandsche woorden scheppen van verklaarde bastaardij of zinnen geven, die den knapste een blijvend raadsel moeten zijn [1]).

Uit de menigte voorbeelden, die ik tot staving van dit beweren zou kunnen aanvoeren, deel ik slechts een paar mede. *Wie inder teghewordighen tijt verdruct ende in* w u i v e n *ghebroecht wort*, lezen wij bl. 20, *die wort versaedt mit vrouden inder ewichheit*; met het oog op het *in tribulationem*, dat men

1) Zulke zijn dus niet te onderkennen van de fouten, welke het hs. zelf geeft, als bv. bl. 91 coninc *tstavel* van *vranckrijk* i. p. v. conincstavel; bl. 51 op ter *synnen* i. p. v. tinnen; bl. 25 *ondreft* i. p. v. onderft (var. van ontervet), welke corrupte vorm op dezelfde wijs uit *ond'ft* kan ontstaan zijn als het in Vad. Mus. I, 392 voorkomende *ghi ontrefse* uit *ghi onterfse*, wat mij meer voor de hand liggend toeschijnt dan prof. Verdams verklaring i. v. ontdriven. — Van andere fouten zwijg ik voor het oogenblik.

hier voor dezen tekst verwacht, zou men geneigd wezen in wuiven een bewijs te hebben voor het grondwoord van ons *weifelen*, dat prof. Verdam met andere beteekenis i. v. *ontweven*, 2de art., vermeldt, zoo de medeklinker bij dezen vorm al niet eenige achterdocht wekte. Doch deze geheele theorie stort ineen, wanneer men als werkelijke lezing in het handschrift eenvoudig *rouwen* vindt.

Op eene andere plaats, blz. 54, wordt door de goede lezing ons woordenboek verrijkt. Sprekende als elke goede middeleeuwer van den vogel fenix, zegt Potter, dat deze *een scoen voghel is mit eenre* caste *op sijn hoeft ghelijck den pauwe.* Zoo althans luidt de uitgave. Ook Maerlant wijst op deze overeenkomst:

Gehovet, ghehalst es hi mede
Sere scone na des pauwes sede.
Nat. Bl. III 1275.

Wat mag die *caste* echter zijn? Bezwaarlijk iets anders dan wat bij Maerlant elders *die coppe* heet [1]), ter vertaling van *cristatum insigne* bij Thomas van Cantimpré. Het handschrift heeft dan ook *criste*, een nieuw bewijs voor den invloed der middeleeuwsch-latijnsche encyclopedieën op de schrijftaal der XIIIe en XIVe eeuw.

Deze zelfde letter *r* speelt den uitgever meer parten; niet slechts fouten als *alle* voor *alre*, *eene* voor *eenre*, *den* voor *der* komen veelvuldig voor, maar ook blz. 108 *weren*, waar *roeren*, blz. 107 *warvinghe*, waar *warringhe*, blz. 50 *mit vier hertten*, waar *mit vrier hertten*, blz. 56 *wekeloes*, waar *roekeloes*, blz. 58 *wederstubbicheit*, waar *wederstribbicheit* met het handschrift dient gelezen te worden. Zoo zijn doorloopend de letters *c* en *t*, *s* en *f* om hare middeleeuwsche schrijfwijze steenen des aanstoots, waar de eerwaarde uitgever, gelijk zoovelen bij andere gelegen-

1) Nat. Bl. III 3070; zou hier wel, gelet op de beteekenis van het hgd. koppe en wvla. kobbe, met Verwijs, t. a. p. en Verdam (Wdb. III 1873) verandering in *toppe* noodzakelijk wezen? — In het fransch is *crête* (cfr. *creste*) voor kam nog het gewone woord.

heden, over gestruikeld is. *Start maken ende* *tonreyen* op blz. 116 moet natuurlijk *conreyen* luiden, *besteets* blz. 13 *besceets*, *onghedeet* blz. 111 *onghedect*; *die* selfste *ende venijnste beeste* en *vander* selver *wretheit*, blz. 31 zoowel *felste* als *felre*; *wijslijck* blz. 113 *wijflijck* enz. enz.

Waar blz. 48 *nootverste* i. p. v. *nootuerste* staat, verkrijgen wij een geheel ander woord; het eene is een rechtstermijn in de middeleeuwen, het laatste een bij Verdam nog niet vermelde bijvorm van *nootdorst*, waar wij *nooddruft* voor gebruiken. — Zoo blz. 40 *Daer die reden meester is ende die verwoetheit des torns niet te* *sacken* *en heeft*, lees scicken *en heeft*.

Gebrek aan de allereenvoudigste kennis der middeleeuwsche taal heeft dezen uitgever van eene reeks middelnederlandsche geschriften, aan wier bewerking door anderen misschien een gelijk aantal jaren zou zijn besteed, als er nu maanden aan ten koste werden gelegd, met gerust gemoed zulke enormiteiten doen uitstallen; slordigheid heeft voor een ander deel daartoe bijgedragen. Bevinden zich twee of meer gelijkluidende woorden in het handschrift bij toeval in elkanders nabijheid, wij kunnen er staat op maken, dat er een halve of heele regel over het hoofd gezien is. Wat bij dergelijke wijze van bewerking van den tekst terecht komt, begrijpt een ieder. Ik vraag mij alleen af, hoe de geleerde schrijver het niet begrepen heeft. Men oordeele:

blz. 55 *Ende ghestadighe dinghen blijven haest ende werden verganclijc*, zoo staat er voor: *blijven geduerich ende wanckel dinghen blijven haest ende....*

bl. 75 *Soe dat sij daer omme keerden vanden goeden weghe daer sij in waren ende daer bij ten ewigen vreden ontfangen worden*, i. p. v. *ten ewigen doode voeren daer dander inden ewighe* (sic!) *vrede ontfangen worden*.

Voor deze en dergelijke ketterijen op zedelijk en wetenschappelijk gebied is de eerwaarde schrijver niet teruggeschrokken: in andere richting heeft zijn ijver meer omzichtigheid gebruikt. Deze zielszorg bracht hem er toe hier en elders zijnen tekst te

bekorten. Mij is het in gemoede niet duidelijk, tot welken lezerskring de bewerker gemeend heeft zich te zullen richten; alleen staat het vast, en zijne overdreven censuurtoepassing zal het duidelijk u toonen, dat hij het begripsvermogen van die lezers waarlijk niet heeft overschat. Bij hem schijnt een stelregel als »andere tijden, andere zeden" onbekend te wezen, dermate onbekend, dat de angstige schroomvalligheid, waarmede alles is weggelaten, wat door den rechtgeloovigen Potter van misbruiken en verdorven toestanden in de Katholieke Kerk onverbloemd gelaakt wordt, kwalijkgezinden tot de onderstelling leiden moet, of wij tegenover die feiten van vijf eeuwen herwaarts ook tegenwoordig moeten bekennen, dat de gebreken van toen de tekortkomingen van het heden nog zijn. Inderdaad, trots de bekrompenheid zijner dagen streeft de middeleeuwsche leek Dirc Potter dezen zieleherder in ware levenswijsheid vooruit. Hij wil er geen minder geloovige om heeten, wanneer hem tegenover den vermeenden godseerbied der Romeinen de gulle bekentenis van het hart moet: *Ich duchte dat menich priester snachs bij wijven is ende gaet dan smorghens te biechten ende te missen* (blz. 46). Wanneer hij gezegd heeft, dat met *Ontrouwe* alle menschen zijn besmet — de klacht zijner eeuw en die van alle tijden! —, wenscht hij daaronder ook gerekend te zien [*ende nameljjc*] *boven al die gheestelijke staet daer ons hoeft aen staet daer wt coempt alle boesheit ende ontrouwe ende boverie diemen ter werelt hantieren mach*... (blz. 70). Doch dit alles wordt in deze uitgaaf stilzwijgend geschrapt. Onschuldig als lammetjes zien, tenzij ze slechts andere standen dan den geestelijken raken, Potters vermaningen ons aan; doch in werkelijkheid blijkt hij geenszins de geneesmeester te wezen, die stinkende wonden maakt, zooals deze tekst zou doen gelooven. Van het volgende treft men op blz. 71 het gespatieerde in de tekstlezing niet aan:

Vanden gheveisden luyden alse dese ypocriten ende lollarden ende susteren die heilich schijnen van buyten daer af seg ic dat sij boeser sijn dan venijn... want sij haerre vele eens wolfs herte

draghen onder een lams huyt als decke ondervonden is dat sij heymelijc des vrijdaghes vleesch aten ende vuyle oncuysche vergaderinghe plaghen te hebben mitten susteren ende beghijnen.

Bleef het echter slechts bij zoodanige weglating van een enkelen volzin! Doch ziehier gevallen van ernstiger aard. Men weet, dat dit handschrift dezer *Bloeme der doechden* eertijds het eigendom geweest is der Maastrichter paters Franciscanen. Deze schijnen het als »geestelijke lezing" in den refter, of elders misschien, te hebben gebruikt. Ik maak dit op uit de omstandigheid, dat herhaaldelijk op den rand der bladzijden met eene hand van dien tijd juist bij die passages, welke eenigen aanstoot hebben kunnen geven, althans minder geschikt waren in het openbaar te worden voorgelezen, de opmerking is toegevoegd: *no*, d. i. nota, een enkele maal *nota bene*, of zelfs *slaet over*, waarop later dan volgde *tot hier*. Dat nu de eerwaarde schrijver volgens zijn inzicht beter vond ook thans nog dezen goedigen raad van den middeleeuwschen novicenmeester op te volgen, niet dat ontzeg ik hem, maar dit gedaan te hebben op zulke wijze, dat geen enkele lezer hier of daar eene lacune vermoedt, en zonder zelfs met een woord in het voorbericht van deze nieuwe werkmanier te gewagen, dat is naar mijne oprechte meening de wetenschappelijke wereld om den tuin geleid en de studeer- in een kinderkamer veranderd.

Daardoor missen wij allerlei gezaghebbende aanwijzingen, ook voor den tekst van *der Minnen Loop*, die ons bij het opsporen der bronnen van groot nut kunnen zijn. De geschiedenis van *Thirobinus* en *Perna* uit het eerste boek vinden wij ook hier in eene uitlating op blz. 44 breedvoerig terug; van *Eneas* en *Dido* op blz. 56; een onverklaarbare naam *Yota*, *MLp.* I 2498 vindt zijne opheldering in eene geschiedenis, op blz. 83 en 97 weggelaten. Elders leveren verzwegen exempelen meer of minder belangrijke bijdragen tot de middeleeuwsche litteratuur. Doch genoeg; het medegedeelde volstaat om ook anderen een óordeel te laten vellen over dit boek van misdruk. Twee of drie zulke

bundels leveren bouwstof te over voor eene nieuwe »Proeve van middelnederlandsche taalzuivering". Wat wijlen prof. de Vries echter deed, voegt ons jongeren allerminst; al ware het slechts om deze reden, dat hij, degelijk en naarstig werker, mocht gemeend hebben vergeefschen arbeid te verrichten, indien na vijftig jaren hetzelfde werk nog heden noodig was. Wij zouden onze eigen meesters, die zijne leerlingen zijn, een smaad aanwrijven, welke voor hen, die bij de werkkracht van den grondlegger onzer taalwetenschap diens talenten blijken te hebben overgenomen, onverdiend niet alleen, maar ook ondenkbaar is.

Maastricht. HERM. P. J. VAN ALFEN.

IETS (AAN) ZIJN OOGEN KLAGEN.

In het *Woordenboek der Nederl. Taal*, Dl. X, kol. 2261 wordt van deze uitdrukking het volgende gezegd: »thans ver»ouderde zegswijze, bij Winschooten, *Seem.* 173, verklaard met: »iets heimelijk betreuren en beschreien." Dan volgen vier aanhalingen uit Vondel (uitg. Van Lennep, 3, 118; 3, 773; 8, 60; 10, 666).

Op enkele sedert gevonden plaatsen komt deze uitdrukking in een eenigszins anderen vorm voor, of in denzelfden vorm, maar in eene beteekenis welke van de in 't *Woordenboek* uit Winschooten overgenomen opvatting meer of minder schijnt af te wijken. Die plaatsen zijn de volgende:

Lubbeken. Dat sijn voor ons wel harde pruymen;
Sullen wy dus ruymen sonder eenygen troost,
Sonder ghelt t'ontfanghen?...
Minnevaer. Jae, wyff, wy moghen gaen claegen bey onse ooghen;
Wy sijn bedroogen *enz.*
Uit *Een cluyt van O. L. Heers minnevaer* (a°. 1583) bij v. Vloten, *Kluchtsp.* 1, 168.

Indien deze plaats door van Vloten goed is afgedrukt (en er niet staan moet *wy moghent gaen claegen*), dan zou er ook eene zegswijze bestaan hebben *zijn oogen* (*gaan*) *klagen* (waarin

oogen in den 3den of in den 4den nv. staat?) met de beteekenis van: zich (over iets, naar aanleiding van 't gebeurde, enz.) bedroefd (gaan) maken. In elk geval schijnt er hier van een *heimelijk* betreuren of beschreien wel geen sprake te zijn.

Een tweede plaats is uit de *Nederl. Historien* van Hooft (uitg. 1703), blz. 608. Daar leest men, na 't verhaal van de verkrachting eener boerendeerne door een Franschen kolonel:

Dit zestienjaarigh boermeysken, oovertreffende, in eedelaardigheit en moedt, zyn' soort en ouderdoom, verbeet zyn wee, en klaaghd' het meer zyner ziele, dan zyn' ooghen.

Het meisje veinst zich niet beleedigd, en plaatst zich — na ook door de »dronken gezellen" van den kolonel gewelddadig mishandeld te zijn — met hem aan den disch, doch wacht de gelegenheid af om een mes te grijpen en hem te verwonden. Hier schijnt de zegswijze *zijn wee (aan) zijn oogen klagen* duidelijk te beteekenen: zijn leed beschreien, en wel openlijk, blijkbaar. Immers, het meisje liet van hare smart (zoo goed als) niets merken: zij beschreide die inwendig, in haar hart, (bijna) niet op zichtbare wijze (: met tranen). Men zou dus welhaast geneigd zijn de zegsw. *iets (aan) zijn oogen klagen* te verklaren met: het met tranen beschreien; er over weenen.

Op eene derde plaats is sprake van *iets zijn eigen oogen klagen*, en de beteekenis kan daar in 't verband kwalijk eene andere zijn dan die van: er een ander geen verwijt van maken.

Men vindt deze plaats in een gesprek tusschen een Katwijkschen visscher met zijne manschappen, bewaard in een handschrift uit het midden van de 18de eeuw, eigendom van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (*Hs.* n°. 126, bl. 24*a*, eerste kolom), in het volgend verband. De schipper zegt:

Wij hebbe van de wal gehoord, dat het om de zuy me (*mee, d. i. ook*) maager is. Wy zulle daar (*er is gesproken van de „Kaapenblenk"*) wel een goeye lek (*vischplaats*) vinde, hier of daar. Een misse week is geen mis jaar. Zy (*de manschappen*) zegge: Zoo als jij het overlegt, benne wij te vreede. Wij weete wel dat het maar een raasel (*raadsel*) is; vald het kwaad uyt, da zulle (*dan zullen*) wij het onse eyge ooge klaage.

A. BEETS.

MIDDELEEUWSCHE OORKONDEN UIT OLDENZAAL.

Door de welwillendheid van mijn vriend Prof. Gallée ben ik in de gelegenheid gesteld de volgende oorkonden waarvan hij een afschrift genomen heeft uit te geven. Het doel dat ik mij met de uitgave dezer stukken stel, is een bijdrage te leveren tot de kennis van een Nederduitschen tongval, dien men als het taaleigen van Twente, meer inzonderheid van Oldenzaal mag bestempelen; een tongval die beslist Nedersassisch is, maar toch in enkele opzichten afwijkende van 't Sassisch van den Heliand, dat dichter bij 't Frankisch staat.

Bij 't weergeven van de teksten heb ik mij veroorloofd meer gebruik te maken van leesteekens dan 't oorspronkelijke heeft. Ook heb ik mij bij het onderscheiden der letters *u* en *v* laten leiden door de niet twijfelachtige uitspraak, en hier en daar in afwijking van 't oorspronkelijke hoofdletters gebruikt.

1. Oorkonde van 1336.

Arnold van Sconenvelde, knape, ende Elsebe min[en] eyghte wiff, Clawes onse sone ende Margreta onse dochter ende al onse rechten erfgenamen doet kundigh allen den de desen breef seen solen of horen leesen, ende betoghedet openbare inde deser scrift, dat wi eyndrachtlicke mit willen ende mit voᵘlborde al onser reghten ervghenamen verkooft hebbet reckelike ende redelike Geerde van Dulre ende Lamberte den Stengere ende eren reghten erfgenamen onse hues dat gheheeten is to Woltbertinc, gheleghen in der marcke to Lemeslo in den kerspele tot Aldenzale mit toerve, mit twighen, mit warscopen ende mit aller slaghter nuet, also alset gheleghen is ende darto horet, ende sunderlike mit vijf luden, also Geerde Engelzen, Ecberte Atselen, ende Dayen (?), omme eyn entachtentigh Brabantzgher penningghe genghe ende gheve, de ons mit eren betalent (*l.* betalet) sijn in reden penninghen van Geerde en Lamberte vorghenoemt, ewelike ende erflike vor eyn reyght oeren (l. vrij?) eyghen to besittene ende to brukene, ende wi vorgenoemden hebbet dat vornoemde hus mit aller slaghter nuet, also als hir vorgheseget is, Geerte ende Lamberte vorgenoemt to erre ende erre erfgenamen behof opgedreghen in den gherighte tot Aldenzale, dar et inne gheleeghen is vor meyer Arnolde, richtere dar selvez in eynen hegeden heymale ende dreghedet

em up in desen jegenwerdighen breve. Ende solen Geerde ende Lamberte vorgenoemt ende eren reghten erfgenamen wi ende onse reeghte erfgenamen des vornoemden huses mit aller slaghter nuet, also als et gheleghen is ende alse hirvor geseghet is, waren vor eyn reyght vri eyghen, wo men eyns vrighen eigens van reyghte sal waren also alse wi ghelovet hebbet ende lovet vastlike in desen breve to leestene. In orkune al deser vornoemden stucke so hebbic, Arnold van Sconenvelde vor genoemt desen breef ghegheven ende besegelt mit mines selves inghesegele vor mi, vor min wiff, vor minen kinderen ende vor al minen reghten erfigenamen in eijne ewighe vestnisse ende stedigheijt. Gescheen ende ghegeven int iaer onses Heren dusent drehundert sees en dartich up Sente Fabians ende Sebastians dagh, twijer heyligen martelaren; dar over ende an weren Wighman van Eghene ende Geert van Keppele, knapen, Geert Snoye ende Ludeken Vogel, scepenen tot Aldenzale ende anders bederver lude ghenogh.

2. Oorkonde van 1351.

Wi, ghemene scepene van Aldenzale, doet kundich ende bethughet openbare in dessen breve, dat vor uns quam Herman de Hebet, unse borghere, ende vertheych daer ende opetoch ende ghiftighede med ziner moetwillen umme selghet zir zelen ton Hilighen gheyste, med uns gheleghen, zine twe kampe, gheleghen bi uns op den Nyenvelde, erflike ende jummermeer tho hebbene ende tho brukene, ende vortmeer dezelve Herman heft gheghiftight dem vorseiden Hilighen gheste al zin goet, dat he achterletet na zinen dode, dat zi an ghereden ghode ofte an andren ghode, zunder en bedde, ene pole ende en paer lakene, dat mach he keren wat hi wil. Ende des zolewi, scepene tod Aldenzale, dem Hermanne alzo langhe alze he levet in rechter liftucht dôn gheven ende betalen van des vorscreven Hilghen ghestes ghode ende van denghenen de des Hilghen ghestes hodere zin, alle jare tusghen sunte Mertinsmisse ende medewintre dre molt ghodes roggen ende dre molt ghoedes korens. In tuchnissen dessen (l. desser) vorscr. dinch [1]) so hebbewi umme bede des vorscr. Hermans onzes stades cleyne inzeghel an dessen bref ghehangen. Ghegheven int jaer onzes Heren duzent drehundert ende eyn ende vijftich, des Vriedaghes na Paschen.

3. Oorkonde van 1365.

Ic, Gherd Ghalighaen, Feye mijn echte wijf, ende onse recht erven (l. ervend) doet kundich allen luden de dezen bref zolen zeen of horen lezen ende betughet openbare in dezen breve, dat wij mit moetwillen redelike

1) Moest zijn *dinghe*.

ende reckelike verkoft hebbet stedes ervekopes Arende Wonder ende zinen rechten ervende (l. ervenden) dat goet tor Scoppen mit torve, mit twyghe ende mit al zinen rechten tobehorene, alzet gheleghen is in Luttermarke in den kerspele van Aldenzale vor eyn recht vryeyghen goet ende ledich ende kummerloes to hebbene ende to besittene erflike ende ummermeer, umme eyne summe gheldes de uns witlike ende wal betalet is, ende up eyne jaerlikes pacht, to ghevene den provest van Werden: alze achte scepel rocghen, dre scepel haveren bi spykermate ende dre schellinghe ende achte penninghe, ende hebbet dit goet vorghenomt opghedreghen ende daer up verteghen vor Jacobe van Beyne, gheheten Dompighe, richter to der tijd tod Aldenzale, daer he sat in gherichte ende in ghehegheden heymale ende zinen orkunt up untfengh, mit allen vertichnissen ende uplatinghen alze daerto behoert ende alze recht is. Vortmer zo hebbe wy, Gherd ende Fye vorghenomt, ghelovet in denzelven hegheden heymale ende lovet vastlike in dezen breve, dat wy ende unse recht ervent zolen Arende Wonder ende zinen rechten ervende (l. ervenden) waren des goedes ter Scoppen vorghenomt mit al zinen rechten tobehorene ledich ende kummerloes ende vor eyn recht vryeyghen goet in allen vorwarden ende maneren alze hyrvor ghescreven is wo men eyns rechten vryeyghens goedes mit rechte waren zal vor al deghene de des to rechte komen willet. Al arghelist in dezen breve utghesproken. Updat al deze dinch stede ende vast bliven, zo heb ic, Gherd Ghalighaen vor mi, vor Fyen myn wyf ende vor unsen rechten ervent myn zeghel an dezen bref ghehanghen ende hebbet voert ghebeden Jacobe den richter vorghenomt, dat he dezen bref wille mede over ons bezeghelen mit zinen zeghele. Ende want ic, Jacob richter vorgenomt, mijnen orkunt hijr up ontfengh, daer al deze dinch vorghes. vor mi scheden in ghehegheden heymale, zo heb ic umme bede willen van beyden siden myn zeghel mede an dezen brief ghehanghen, daer an ende over weren alze rechte kornothen Peter van Woesde, gheheten van Herghelo, Gherd Snoye, Gherd Stengher, Johan Wonder, Arend Ludgers ende anders goeder lude ghenoech. Ghegheven int jaer unses Heren dusent drehondert vijf ende sestich des dinxedaghes na Sunte Jacobs daghe, eyns apostels.

4. Oorkonde van 1390.

Ic, Geerlich van Dezenberghe, anders gheheten Pazie, ende Lockė mijn echte wijf, maken kund allen luden med desen breve, dat wy püerlike om Godes willen ghegheven hebt ende ghevet in desen breve vor onse zelen den aermen luden in des Hilghen gheestes hues tod Aldensale, de daer inne wonachtich sint, een molt gudes winterrogghen bij der oelden Aldensaler marketmathe iaerliker pacht uyt onsen gude gheheten Zegherdinck ende uyt siner tobehoringhen gheleghen in den kerspele Degeninchem in der bür-

schap to Noertdoerninghe, to hebbene ende to besittene ende iaerlix up to borene erflike ende ummermer, med weliken molt rogghen men iaerlix den aermen luden de in den Hilghen geeste sint sal copen herinc tegens de Vastene ende andere spise daer men de aermen mede spisen moghe, ende hebben (sic) daerup vorteghen alse wy med rechte solden vor Sander Bertrams, in der tijt richter tod Oetmersem, daer he sat to gherichte in eynen ghehegeden heymale ende sinen orkund up untfengh, med allen vertichnissen ende uplatinghen alse daerto behoerden. Welic molt rogghen deghene de dat vorscrevene guet telen ende bouwen of sic des underwinden of siner tobehoringhe een deel of al solen den aermen luden of we er verwaerre is alle iaer leveren ende betalen up den kerchof to Degheninchem tusschen sunte Mertene in den winter ende medewinter. Weerd dat se des nicht en deden, so moghen de vorscr. aermen lude of our bode dat vorscrevene molt rogghen of wes em daeran embreket alle iaer uytwinnen med gheesteliken rechte of uytpenden med werliken rechte, unvorvolghet ende unvorclaghet, weliker se willet uyt den vorscr. gude ende van denghenen de dat guet telet of bouwet of sic des ende siner tobehoringhe underwinden een deel of al ghenigherleye wijs. Ende biddet alle richtere gheestlic ende weerlic, wanneer de vorscr. aermen lude of oer bode des van em begheren of se daerto eeschen dat se em de uytwinninghe ende uytpendinghe wilt helpen doen alse vorscreven is. Vortmer so, solewy ende onze ervende den vorscr. aermen lude des molt rogghen pacht rechte waerschap doen vor al deghene de des ten rechte comen willet. Alle arghelist in desen breve uytgesproken. In orkunde deser dinghe, so heb ic, Gheerlich vorghenomt, mijn seghel an desen breef ghehanghen, vor my, vor Locke myn echte wijf vorscr. ende vor onse rechten ervende. Ende tod eyner merren vestnisse so hebbewij voert ghebeden Sander Bertrams den rechter tod Oetmersem vorghenomt, dat he desen breef mede over ons beseghelen wolde med sinen seghele. Ende ic Sander Bertrams, in der tijt richter tot Oetmersem vorscr. want alle dese dingh vor my ghescheen sint, daer ic zat to gherichte in eynen gehegheden heymale, daer ic mynen orkund up untfingh, so heb ic umme bede willen van beyden siden vorscr. myn seghel mede an desen breef ghehanghen, daer mede an ende over weten (l. weren) alse rechte kornothen ende gherichtes lude Willem Iornigh, Herman Bertram ende anders guden (l. guder) lude ghenoech. Ghegheven int jaer onses Heren dusend drehundert ende neghentich up sunte Peters dach ad Cathedram.

5. Oorkonde van 1391.

Ic, Ludiken Ghadde, Heylike zyn echte wijf, ende Oth, onse zone, doet kundich allen lueden ende bekennet openbaer met desen openen breve, dat wy zamentlike ende eendrechtlike met onsen vrygen moetwillen hebt vercoft

redelike ende reckelike stedes erfcopes Wyllikine van Lossere ende Oden sinen echten wive ende ern rechten ervenden den thenden smal ende grof beschaepen: alse dre molt guedes wynterrocghen by spykermathe, over dat erve ende dat gûet geheten ter Clywick, alsdat gelegen is met al sinen oelden ende nygen rechten tobehoren in der buerscap van Berchusen in den kerspele van Aldenzale umme eyne summa gheldes, de my, Ludiken Ghadde, Heyliken sinen wive ende Othen ern sone voers. uns samentliken van Williken van Lossere voerscr. witlike al ende wal betalet is, unde hebt voert desen voers. thenden over dat erve ende guet ter Clywick voerscreven opgelaten ende opgedragen unde erflike des vortegen met handen ende met mude vor Hinrike van Overhagen, richter in der tijt tot Aldenzale, daer he sat in gerichte unde in enen hegeden heymale, tot behoef unde in hande Wylkens van Lossere, Oden sines echten wives un er ervende voers., met allen vortichnissen ende oplatingen als daerto behoerden ende alze recht is. Unde deses voerscr. thenden over dat erve ende guet ter Clywick voers. sal ic, Ludiken Gadde, Heylike syn wyf, Otto er zone voers. ende onse rechten ervende erflike waren un des rechte waerscap doen Wylken van Lossere, Oden sinen echten wive ende ern ervenden voers. wo men enes erfcopes met rechte waren sal vor alle deghene de des to rechte comen willet. Ook sint vorwarde in desen breve, dat ic, Ludiken Gadde, Heylike syn echte wyf ende Otto er sone voers. ende onse rechten ervende willen ende solen unde loven vaste in desen breve Wyllikene van Lossere, Oden sinen wive ende ern ervende (l. ervenden) voers. desen thenden over dat erve [1]) ende guet ter Clywick voers. to vorholdene in rechter leenscher weer by den rechten leenheren daer de voers. thende van to lene roret, sunder enigen ern hynder ofte schaden Wilkens van Losser, Oden synes wives of er ervende voers., al argelijst in desen breve uytgezeget. In eyn tuech der waerheit al deser dinc voerscr. hebbe ic, Ludiken Gadde voerscr. vor mij, Heyliken myn echte wyf ende vor onse rechten ervende voerscr. myn segel an desen brief gehangen unde um eener meerren vestnissen willen hebwy zamentliken gebeden Hinrike den richter van Aldenzale voerscr. desen brief mede over uns met sinen segele te bezegelen. Unde ic, Hinric van Overhagen, richter in der tijt tod Aldenzale voerscr. want al desę dinc voers. in gerichte ende in hegeden heymale vor my gescheen sint ende minen orkunt daervan ontfengh, so heb ic um bede willen van beiden parthien voers. myn segel mede an desen brief gehangen, daer mede an ende over weren alze rechte kornoten ende gerichtes luede Herman Snoye, Gherd Ryckardinch ende ander guede luede. Gegeven in den jaer onses Heren Goeds dusent drehundert ende een unde negentich op Sunthe Aghatendach, ener hilgen juncfrowen.

1) Gespeld *erbe*.

6. Oorkonde van 1401.

Wy, ghemenen schepenen der stad van Aldensale doen kundich allen lueden, dat vor ons daer wij seten in schependome ghecomen sint Clawes van Overhaghen, Styne zin echte wief, Sweder ende Clawes, oer kinderen. Ende bekanden, dat zee eendrechtlike mit oeren vrijen moetwillen hadden upghedraghen ende droghen op aldar vor ons den raetluden des Hilghen geestes to Aldensale to behoef des Hilghen geestes ende der armen luede die darinne sint puerlike omme Godes willen ewelike ende ummermeer een stucke boulandes gheleghen up den Clygessche, dat schot van der Leembeke an Arendes land Wonders, dar an beyde ziit ghelandet is die Zodenberch. Ende verteghen up dat vorg. stucke landes mit allen vertichnissen ende uplatingen, alse zee mit rechte, solde zee ofte oer ervende, dar nummer nicht an to hebbene ofte wachtene wessen nynerleye wijs, ende bekanden, dat zee ende oer ervede den raetluden ende den Hilgen gheeste vorscr. des stucke landes vorg. rechte warscap doen sollen vor alle dieghene die des to rechte kommen wilt, sonder argelist. In orkunde desses zo hebbewij, ghemenen schepenen van Aldensale vorscr. omme bede willen Claueses van Overhaghen, Stine zins echten wives ende ore kindere vorg. onses stades clene segel an dessen breef ghehanghen. Ghegeven int jaer ons Heren dusent vierhondert ende een des Godensdaghes nae Sonte Peter, die gheheten is Vincula Petri.

7. Oorkonde van 1401.

Wy, ghemeynen schepenen der stad van Aldensale doet kundich allen luden, dat vor ons ghecomen sint dar wy zeten in schependoem Williken van Losser, Ode zijn echte wijf, ende bekanden aldar vor [1]) ons, dat se hadden ghegheven ende gheven aldar vor ons erflike ende ummermeer oren camp, gheleghen tusschen der Meybreden by den weghe an de eyne syt ende Ludekens breden ten Thorve an de ander sijt, den raetluden in der tijt Onser Vrouwen ghilde tod Aldensale ende oren nacomelinghen wen men iaerlix darto kyset, to behoef der ghemeynen armen, in aldusdanen vorwarden, dat de raetlude, we se sint in der tijt, solen alle iaer upden Vrydach [2]) vor medewinter, up den Vrydach vor Pinxteren, up den Vrijdach vor Onser Vrouwen dach Assumptio gheven den ghemeynen armen op elike tijt als voorscr. is eyn mudde rogghen an brode ghebacken, ende wes de vorscr. camp iaerlix meer doen mach des iaers, dat solen de raetlude gheven tod sijner tijt up der vorscr. Vrydaghe eyn an boteren, ende hirup so hebben Williken ende Ode vorscr. aldaer vor ons verteghen med hande med munde alles rechtes ende eyghendomes des se an den vorscr. campe

1) *Vor* geschreven *bor*. 2) Ook hier de *v* als *b* geschreven.

hadden, ende bekanden dat se ofte ore ervende an den vorscr. campe nyrhande recht noch ansprake meer an hadden noch anbeholden nyerleyerwijs, al arghelist uytghesproken. To tughe der waerheyt, want wij onse orkunde hirup ontfenghen, so hebbewij onses stades cleyne seghel an dessen breef ghehanghen. Ghegheven int iaer onses Heren dusent vyerhundert eyn up Sinte Sixtus dach.

8. Oorkonde van 1403.

Wy, ghemeynen schepenen der stad van Aldensale doet kundich allen luden med dessen openen breve, dat vor ons ghekomen sint daer wij seten in schependome Arend Vosse ende Wobbe, syn echte wijf, ende bekanden aldaer vor ons, dat se reckelike ende redelike hadden verkoft stedes ervecopes Arende Wunder ende Johanne Wunder, in der tijt raetluden des Hilghen ghestes hues tot Aldensale ende oren nacomelinghen, raetluden des vorscr. Hilghen gestes hues, we se sint in der tijt, to behoef der armen eyn mudde guds wynterrogghen iaerliker ghulde by der Deventer marketmathe uyt oren campe gheleghen up den Nyenvelde achter eynen campe de den oelden Baghynen tohoert, te hebbene, to besittene erflike ende ummermeer, als omme eyne summa gheldes de em wytlike ende wal betalt were, als se darvor bekanden, ende hebt darup verteghen als se med rechte solden; welyc mudde rogghen vorscr. Arend, Wobbe vorscr. ende er ervende iaerlix betalen solen den vorscr. raetluden ende oren nacomelinghen, raetluden we se sint in der tijt bynnen Aldensale, in welyck hues om des gevoghet, tusschen Sunte Mertene in den wintere ende medewintere. Wert dat se des nicht en deden, so moghen de vorscr. raetlude ende or nacomelinghe, raetlude we se sint in der tijt, dat vorscr. mudde rogghen eyn deel of al uytwinnen van Arende, Wobbe vorscr. ende van oren ervenden ende vort van denghenen de zijch des vorscr. campes eyn deel of al underwinden, met ghestliken rechte sunder ladinghe, oft uytpenden med werliken rechte unverclaghet ende unvervolghet. Vortmer so loveden aldaer vor ons Arend, Wobbe vorscr., dat se ende or ervende den vorscr. raetluden ende oren nacomelinghen raetluden we se sint in der tijt, des vorscr. mudde rogghen rechte warscap to done vor alle deghene de des to rechte komen willen, al arghelist uytghesproken. To tughe der waerheyt, want wij onse orkunde hirup ontfenghen, so hebbewy omme bede willen van beyden sijden onses stades cleyne seghel an dessen breef ghehanghen. Ghegheven int iaer onses Heren dusent veerhundert ende dre des Dinxedaghes na Sunte Vitus daghe.

9. Oorkonde van 1417.

Ic Wolter van Kovorde ende Sophya syn echte wijf maken kond allen luden med dessen openen breve, dat wy reckelike ende redelike hebben

verkoft ende verkopen med dessen breve stedes ervecopes den raetluden des Hylghen gheestes hues tod Aldensale to behoef der aremen eyne iaerlikes pacht: alse achte mudde gudes winterrogghen by der Deventer marketmathe alse uyt onsen erven ende gueden ten Rykenhove to Voelt ende Dyderkint, to Lemeslo ende uyt oren tobehoren, gheleghen in den kerspele van Aldensale, to hebbene, to besittene erflike ende ummermeer, alse omme eyne summa gheldes, de ons wytlike ende wal betalt is, ende hebbet daerup verteghen vor Gherde van der Breden, gheheten de Snelle, in der tijt ryohter tot Aldensale daer he sat to gherichte in eynen ghehegheden heymale med synen kornoten, hirna bescreven med allen vertichnissen ende uplatinghen, alse wy med rechte solden; welike achte mudde rogghen vorscr. solewy ende onse ervende iaerlikes leveren ende betalen kummerloes den raetluden des vorscr. Hilghen gheestes hues, we se sint in der tijt, bynnen Aldensale in welyc hues se willet, tusschen Sunte Mertene in den wintere ende der hochtyt to medewinter. Wert dat wy of onse ervende des nicht en deden, so moghen de raetlude des vorscr. Hilghen geestes hues, we se sint in der tijt, de achte mudde rogghen vorscr. eyn deel of al uytwinnen van ons, van onsen ervenden ende voert van denghenen de zijc onser vorscr. erven ende guden ten Rijkenhove ende to Dyderkant met oren tobehoren eyn deel of al underwinden of deze telen of bouwen, med gheestliken rechte sunder ladinghe of uytpenden med daghelics gherichte, unverclaghet ende unvervolghet, sunder jhenigerhande wedersegghen. Vort so solewy ende onse ervende den raetluden des vorscr. Hilghen gheestes hues, we se sint in der tijt, der achte mudde rogghen ghude vorscr. rechte warschap doen vor alle deghene de des to rechte komen willen, al arghelist uytghesproken. To tughe der waerheyt so hebbewij, Wolter ende Sophya vorscr., vor ons ende vor onse ervende onse seghele an dessen breef gehanghen, ende hebben voert ghebeden Gherde van der Breden, gheheten de Snelle, in der tijt richter tod Aldensale, dessen breef mede over ons to beseghelne med synen seghele. Ende ic, Gherd van der Breden, gheheten De Snelle, in der tijt richter tod Aldensale, want alle desse dync vor my gescheen sint daer ik sat to gherichte in eynen ghehegheden heymale ende myne orkunde up ontfenc, so hebbe ic omme bede willen van beyden syden myn seghel mede an dessen breef ghehanghen, daer med my an ende over weren alse rechte kornoten ende gherichtes lude Gherd van Hanichlo, gheheten Tappe, Ludeken ten Thoerve, selighen Ludekens soene, ende anders guder lude ghenoech. Ghegheven int iaer onses Heren dusent veerhundert ende seventene up Sunte Jacobsavent, eyns hilghen Apostels.

AANTEEKENINGEN.

Van het taaleigen van bovenstaande stukken kan men in 't algemeen zeggen dat het één tongval, en wel dien van oos-

telijk Twente vertegenwoordigt, hetgeen 't voorkomen van enkele geringe varianten en onregelmatigheden niet uitsluit. Vooreerst is ten opzichte van 't klankstelsel het volgende op te merken, dat in alle stukken aan Os. *eo*, (*io*, *ia*), Ndl. *ie* meestal beantwoordt *ê* (gespeld *ee* en *e*), bijv. *breef*, *breve*. Deze uitspraak van den ouderen tweeklank is nog heden ten dage die welke men over 't grootste gedeelte van 't Nederduitsch taalgebied in Duitschland en ons land hoort. Daarentegen bestaat eenige weifeling in 't gebruik van *ô* (gespeld *o*) = Got. *o*, Ndl. *oe*. N°s. 1, 2, 3, 6, 7, hebben, als ik wel geteld heb, alle *o*; N°s. 4, 5, 8 en 9 hebben soms *ue* of *u*, waarmede stellig onze *oe*-klank bedoeld is, doch terzelfder tijd steeds *to*. In N°. 5 vindt men eenmaal hoogst onregelmatig geschreven *guede luede*, goede lui, en in N°. 9 *guder lude*, hoewel het onmogelijk is dat de *ue* of *u* in deze twee woorden één en denzelfden klank heeft uitgedrukt. De gevolgtrekking die ik uit deze onregelmatigheid maak, is dat tweeërlei uitspraak, die van *ô*, een zeer scherpen gerekten *o*-klank, en die van onze *oe* naast elkaar bestonden. Dit nu is niets vreemds. Hoe het tegenwoordig in Oldenzaal en omstreken daarmede gesteld is, weet ik niet, maar in 't Oosten der Graafschap Zutfen, in het stedeke Groenlo en omstreken hoort men nog heden ten dage hetzelfde verschil. De landbevolking zegt *gôd*, *môder*, *dôn*, enz.; dezelfde uitspraak is geenszins ongewoon in de stad zelve. Daarnaast hoort men van een deel der burgerij *goed*, *moeder*, *doen*. In overeenstemming hiermee is het dat de eersten voor *zoet*, *bemoeien* zeggen *zeute*, *bemeujen*, de anderen *zute*, *bemujen*. Het bestaan van zulke verschillen in een en dezelfde gemeente heeft niets wat ons bevreemden kan; men mag veeleer vragen of er wel één plaats ter wereld is, waar zulks niet voorkomt.

Andere varianten die opmerking verdienen, zijn de volgende. Aan Os. *iro*, eorum, beantwoordt in N°s. 1 en 5 *er*, met de daarvan afgeleide adjectiefvormen *eren*, *erre*, doch N°s. 4, 6, 7, 8, 9 vertoonen *or*, *oer*, met afleiding *oren*, die wat den klinker betreft te vergelijken zijn met den ook aan 't Mnl. niet onbe-

kenden vorm *hore*. De dat. pl. Os. *im*, iis, luidt in Nos. 1, 4, *em*, in 8 *om* naast *em*. *Dem*, dien, = *Os. themu* (*themo*, *them*) komt voor in No. 2. Ons Nndl. voegwoord *en* luidt *ende*, in overeenstemming met Os. *endi*; alleen in No. 5 komt *unde* voor naast *ende*. Eenmaal ontmoet men *en*, doch dit zal wel een schrijffout wezen. Zeer onvast is de onderscheiding van *o* en *u* vóór de neusklanken en in *op* naast *up*. Of in den hedendaagschen tongval van Oldenzaal nog sporen van deze verwisseling te ontdekken zijn, kan ik niet zeggen; in den Grolschen tongval zegt men onveranderlijk bijv. *honderd*, nooit *hunderd*, en steeds *umme*, nooit *omme*; ook is *unde* voor *en* onbekend.

Andere verschillen tusschen 't Oldenzaalsch en Grolsch — om kortweg de twee tongvallen zoo aan te duiden — zijn: 1. de ontkenning luidt in de oorkonden *nicht*, in de Graafschap *nêt*; 2. aan onze scherpe *ee*, Got. *ái* beantwoordt in de stukken meestal dezelfde klank, maar voor *een* vindt men *eyn* en *en*; voor *geest* zoowel *gheest* als *gheyst*. Neiging tot rekking vertoonen *reyght*, *reeght* naast *reght* in 1; en *eyghte* voor *echte*. Diezelfde neiging tot rekking bestaat ook nu nog in Twente, in tegenstelling tot de Graafschap.

Het meervoud van 't Praes. Ind. in den 1sten en 3den ps. gaat natuurlijk regelmatig uit op *et*, Os. *ad* (*at*); maar hier en daar duikt de uitgang *en* op. Zoo in No. 4 *maken* en *hebben*; in No. 6 *doen kundich*; in No. 9 *gheven*, *maken*, *vercopen* en *hebben* naast *hebbet*. Hoe deze afwijkingen te verklaren? Men zou kunnen denken aan verwarring tusschen indicatief en conjunctief, maar het is evengoed mogelijk dat die ongewone vormen ontsnapt zijn aan een schrijver die van een andere streek afkomstig was. Wie zal dit uitmaken? In allen geval weet ik *zeten*, 1 ps. mv. Praet. Ind., in Nos. 6 en 8, en *weren* in No. 9 niet anders te verklaren dan als ingedrongen uit den conjunctief, gelijk in 't Mnd. De 3de ps. mv. Praes. Ind. van *willen* is meestal *wilt*, in overeenstemming met Os. *willead*.

Ten opzichte van verbindingen als *hebbewi*, *solewy*, zou ik geneigd zijn ze voor zeer oud te houden, dagteekenende uit

een tijd toen de uitgang van den 1sten ps. mv. nog *m* was. Immers uit *mw* zal licht *ww* ontstaan, welke *ww* na verloop van tijd weder vereenvoudigd wordt.

Tot de wisselvormen behooren *draghet*, p. p. p. *gedragen* en *dreget*, *gedregen*; deze laatste vorm komt, gelijk men weet, ook in andere dialekten voor.

Eenmaal komt voor *mude*, dat. enk. voor *munde* in N°. 5. Hoewel deze vorm alleszins mogelijk is en de Heliand zelfs regelmatig *mûth* heeft, zou men kunnen meenen in dit geval met een schrijffout te doen te hebben. Sterker is echter mijn twijfel aan de juistheid van 't eenmaal voorkomende *ervede*, terwijl herhaaldelijk *ervende* wordt aangetroffen.

Ervend behoort tot die klasse van woorden die, oorspronkelijk deelwoord zijnde, geheel het karakter van een substantief hebben aangenomen, zooals Got. *nasjands*, *talzjands*, Os. *berand*, *lêreand*, *friund*, enz. Langzamerhand zijn ze in eene andere declinatieklasse overgegaan. In onze oorkonden volgt dit woord de oude consonantische declinatie in N°. 3, waar de nom. pl. luidt *ervent*, en *onsen* (l. *onse*) *rechten ervent*; doch in N°s. 4, 7, 8, 9, leest men reeds nom. en acc. pl. *ervende*. Uit een gen. pl. *ervende* in N°. 5, en uit een dat. pl. *ervenden* laat zich niet opmaken hoe de nom. pl. geluid heeft.

Schepen, st. en *schepene*, zw. zijn in de stukken beide in gebruik, doch 't eerste alleen in N°. 2, is dus zeldzamer. *Schepen* beantwoordt rechtstreeks aan 't Fransch-Middel-lat. *scabinus*, waarvan Grimm o. a. zegt [1]): »Der name *scabinus* findet sich nicht vor Carls regierung (Savigny), 197, 198), doch hat er ihn schwerlich ersonnen, sondern ein vorhandnes wort auf die neue bestimmung angewandt". Dit zal wel waar zijn, maar minder juist is wat Grimm verder beweert: »Zwar befremdet auf den ersten blick die schreibung scabinus für *scapinus*, der das ital. scabino, span. esclavin, franz. eschevin entspricht; allein die altfränk. mundart muss sich zu einer verweichlichenden

1) Deutsche Rechtsalterthümer 775.

aussprache des inlauts p geneigt haben, da wir auch statt ripuarius sehr häufig und in den ältesten hss. ribuarius, riboarius antreffen." Hier is Grimm het spoor bijster: de *b* in *scabinus* is niet bevreemdend, maar noodzakelijk in een Romaansch woord in de 8ste eeuw, onverschillig of het woord uit het Latijn stamt dan wel aan 't Germaansch ontleend is; die verzachting van *p* tot *b* tusschen twee klinkers heeft niets te maken met het Frankisch, hetwelk die verzwakking nooit gekend heeft. Uit die *b* volgt iets anders dan wat Grimm daarin gezien heeft; namelijk dit, dat het woord *skapin* bij de Franken in Gallië reeds in zwang was en als zoodanig gehoord werd door de Romaansche bevolking, toen deze de *p* tusschen twee klinkers nog niet in *b* had laten overgaan. Dit strekt dus tot bevestiging van Grimm's meening dat de benaming *scabinus*, beter gezegd *scapin*(*s*) ouder is dan de tijd van Karel den Groote. *Schepen*, *schepene* is niet alleen een Frankische, maar ook een Sassische term. Dit vermeldt Grimm dan ook met verwijzing naar *schepene* in den Saksenspiegel. Doch ten onrechte haalt hij daarbij ook aan *scepene* in de Lipsiaansche Glossen, en *schepene* bij Melis Stoke, want de taal van deze bronnen is Frankisch. In Twente gold natuurlijk Sassisch recht.

Terwijl *schepene* een term is dien Franken en Sassen gemeen hebben, is de benaming *kornote*, *koornote* beperkt tot Sassisch gebied. Welke personen zoo genoemd worden, kan men zien in Schiller-Lübben, Mnd. Wtb. onder *kōrnote*, waar o. a. als aanhaling voorkomt: »dar ick sat in eynen gehegeden gerichte, dar tho gebeden und gekoren worden rechte kornothen"; vgl. ook Verdam Mnl. Wdb. onder *coornote*.

Een ander Sassische uitdrukking is »in (ge)hegeden heimale", die op hetzelfde neerkomt als het zooeven aangehaalde »in gehegeden gerichte", en »am heghedeme dinge". Voor *heimaal* zij verwezen naar de Rhoer's verhandeling over *heymael* in Pro Excol. I, 369—449; vgl. voorts Mnd. Wtb. en Mnl. Wdb. onder *hegen*. De bewering van H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, p. 129, noot, dat *heimaal* niederfränkisch is, is onjuist.

De formule *recklike ende redelike*, of *redelike ende recklike* is evenzeer in 't Ndd. zeer gewoon; vgl. Mnd. Wtb. onder *redelike(n)* de zegswijze *redeliken unde rekeliken*, ook wel *redeliken unde rechtliken.* Volgens Gallée is *rekelik en redelik* nog in zwang, in den zin van behoorlijk.

Bij de volgende aanteekeningen zal ik elke oorkonde afzonderlijk behandelen, voor zooverre die tot opmerkingen aanleiding geven.

I. *Betoghedet.* Hiervoor zal wel moeten gelezen worden *betughed-et*, betuigen het. *Voulborde*, dat. sg. van *volbord*, toestemming, inwilliging, consensus; z. Mnd. Wtb. onder *vulbort.*

Mit toerve, mit twighen, in N°. 3 *mit torve, mit twyghe.* Voorbeelden van deze formule geeft Mnd. Wtb. onder *twîch*; o. a. »Also de beleghen is an holte, in velde, yn torve unde yn twyghe"; Grimm R. A. 43: »Mit torve, mit twige, mit watere, mit weide, mit lüden u. mit allerslachte nut."

Mit warscopen, d. i. met markaandeelen. Zie Mnd. Wdb. onder *warschop* = *ware.*

Mit allerslaghter nuet (*nut*). Dezelfde uitdrukking reeds aangehaald uit R. A. Vgl. Mnd. Wtb. onder *slachte nut.*

Ende sunderlike enz. Hier schijnt iets uitgelaten te zijn, want er wordt gesproken van vijf »luden" (lijfeigenen), terwijl er slechts drie genoemd worden. *Syn* is hier beslist 3 ps. pl. Indicatief, hoewel oorspronkelijk conjunctief; de gewone vorm is *sint.*

Eighen, subst. n. = Got. *aigin.*

Bederve, Os. *bitherbi*, enz. Vgl. Mnd. Wtb. *bederve.*

II. *Vertheygh*, deed afstand, van *vertiën*; zie Mnd. Wtb. *vortien.* In N°. 3 *vorteghen.*

Opetoch, moet hier beteekenen »opdroeg", vgl. *upghedreghen* eenige regels verder; zie Mnd. Wtb. o. *uptên*, waar andere beteekenissen worden opgegeven. De *e* in *ope* kan ik niet verklaren.

Ghiftighen, schenken. Mnd. Wtb. *giftigen.*

Med uns, bij ons. Voorbeelden van *met*, waar wij »bij" zeggen, vindt men in Mnd. Wtb. o. *mit.*

Achterletet. De *e* in *letet*, Hgd. *lässt*, is de klankwijziging

van *â*, en dagteekent dus van den tijd toen de *â* nog als zoodanig, en niet, gelijk thans, als *å* werd uitgesproken. Daarentegen luidt de overeenkomstige vorm in de Graafschap *lōt*, eigenlijk *lött*, waarin de klinker verkort is tengevolge van den volgenden dubbelen medeklinker. De lange van *ō* klinkt als de Fransche *eu* in *heure*, niet als de *eu* in *eux*; het is de umlaut van *å*, niet van *â*. Andere voorbeelden van *ē*, als klankwijziging van *â* in het Twentsch zijn *geve*, gaaf, en de verkeerd als indicatief gebruikte conjunctief *seten*, zaten.

Pole, peuluw, is zoowel Mnl. als Mnd. Zie Verdam Mnl. Wdb. *pole* en Mnd. Handwörterbuch *pōl*, *pole*.

Keren. Vgl. Mhd. *bekêren* in den zin van »anwenden, verwenden". De overgang der beteekenis is licht te verklaren, daar *keeren* en *wenden* synoniem zijn. Alleen is opmerkelijk de constructie met *wat*, terwijl wij zouden zeggen »hoe", Twentsch *wó*.

Zin, in andere stukken in hetzelfde verband *sint*; ook in N°. 1 hebben we reeds *syn* aangetroffen.

Stades, gen. sg. van *stad*, m., = Got. *staþs*, On. *staðr*, plaats.

III. *Ledich*, vrij; Mnd. Wtb. *leddich*, *ledich*, *loddich*, frei, zur freien Verfügung stehend.

Uplatinghe, formeele bezitsoverdracht. Mnd. Wtb. *uplatinge*. 't Wkw. *oplaten* in N°. 5.

Utghesproken, uitdrukkelijk uitgezonderd. Mnd. Wtb. *ûtspreken*, mit Worten ausnehmen, »excipere."

IV. *Upboren*, beuren, innen; Mnd. Wdb. *upboren*, einnehmen von Erbe, Geldern, Zöllen, etc.

Vertichnisse. Zie Mnd. Wtb. *vortichtenisse*.

Embreket, ontbreekt. In Mnd. Wtb. onder *en(+)breken* komen naast elkaar voorbeelden voor van *entbreken*, *enbreken*, *untbreken*, *unbreken*, *umbreken*.

Uytwinnen; dit beantwoordt letterlijk aan »evincere" als term van 't Romeinsche recht; dus door den weg van rechte(n) terugkrijgen, uitwerken; Mnd. Wtb. *ûtwinnen* wordt omschreven met »herausgewinnen, bekommen." Het substantief *uytwinninghe* ontbreekt in gezegd Wtb.

Uytpenden beteekent, als ik het wel zie: als dwangmiddel er beslag op leggen. Het woord wordt in Mnd. Wtb. niet opgegeven; evenmin het substantief *uytpendinghe*.

Ghenigherleye, eenigerlei; vgl. *Jhenigerhande* hieronder bij N°. 9.

Waerscap; Mnd. Wtb. *wârschop*, Gewährschaft, Bürgschaft, Garantie.

V. *To lene roret*. Zie Verdam Mnl. Wdb. onder *leenroerich*. Voor *roret* zou men verwachten een vorm met Umlaut.

Uytgezeghet, synoniem van *uytgesproken*; zie boven en Mnd. Wtb. *ûtseggen*.

VI. *Schot*, d. i. schiet. Ook hier zou men een vorm met Umlaut: *schut*, uit *skeotit*, verwachten.

Nynerleie, geenerlei; uit *nieinerleie*; vgl. *niên* in den Heliand. Denzelfden oorsprong hebben *nyer* en *nyr* in *nyerleie* en *nyrhande* in N°. 7. Mnd. Wtb. heeft onder *nir*: *in nyrleyge wise* en *nirhande*.

Godensdaghes. Nog heden is *Gônsdag* de gebruikelijke vorm voor Woensdag in Twente en de Graafschap Zutfen.

VIII. *Ghulde*, betaling; iets verder heet het: »welyc mudde — betalen solen"; en in N°. 9 wordt gesproken van »jaerlikes leveren ende betalen"; wij zouden zeggen »den prijs er van betalen". Vgl. Mnd. Wtb. *gulde*.

Ladinge. Zie Mnl. Wdb. i. v.

Dinxedaghes; evenzoo in N°. 3. Ook in 't Nederlandsch is *Dingsdag* of, wil men, *Dinksdag* de ware vorm, en niet de op een onmogelijke etymologie steunende wanspelling *Dinsdag*.

IX. Voor *Dyderkint* leest men verder op *Dyderkant*; geen van beide lezingen kan ik verklaren; ons Hollandsch *kant* luidt in den tongval *kante*.

Jhenigherhande, eenigerhande. *Jenich* is nauwkeuriger in 't Hgd. »irgend ein". Een wisselvorm van *jeniger* is *geniger*, dat wij boven in N°. 4 aangetroffen hebben. Men weet dat ook in den Heliand beide vormen, *gio* en *io* niet zelden voorkomen. In Mnd. Wtb. vind ik alleen *jenigerleie* opgegeven.

Deze beknopte aanteekeningen zullen voldoende zijn om de bewering te staven dat de hier medegedeelde stukken uit Oldenzaal een niet te versmaden bijdrage leveren tot de kennis van een Nederduitschen tongval binnen ons rijksgebied. Mogen ze tevens tot aanleiding strekken voor kenners van de Middeleeuwsche rechtstoestanden in onze gewesten om den zakelijken inhoud der oorkonden aan een grondig onderzoek te onderwerpen.

H. KERN.

HEIMWEE.

In het Hd. is *heimweh* tot hiertoe het eerst uit 1688 bekend en voor het Nederlandsch vermeldt het *Woordenboek*, Dl. VI, 477—478, geen ouder voorbeelden van *heimwee* dan uit de romans van A. Loosjes Pz., *Suzanna Bronkhorst* en *Maurits Lijnslager*. Uit de volgende, onlangs eerst gevonden plaats, blijkt dat het woord in 't laatste deel der 17de eeuw ook hier te lande reeds bekend was en, naar allen schijn, als een volstrekt niet ongewone term.

De Con. vraeghde mij ... voel je oock somtijts de heimwee niet al? Ende als ick wat grimlachende seyde: neen, mijn heer, seyde hij weder: ick soude je dat zoo qualijck niet konnen afnemen, C. Huygens Jr., *Journaal* 1, 95 (*op* 18 *Maart* 1689).

A. B.

THEODORE RODENBURGH [1]).

(*Slot*).

Buiten de reeds vermelde heeft hij, naar 't schijnt, geen kleinere gedichten laten drukken dan één, gewijd aan zijn »Gilde-broeder" Krul, en opgenomen in diens *Minne-Spieghel ter deughden* II 108; gedagt. 23 Oct. 1638. Wel is waar bevat het *Hollandts Nachtegaeltien* (1632) één stuk, en het vervolg daarvan, *Hollants en Zeeus Nachtegaels 't Samengesangh* (1633) vier stukken, get. *chi sara sara*; maar inhoud en taal zijn zoo on-Rodenburghsch, dat ik ze hem niet durf toe te schrijven; de lezer oordeele zelf naar het eerste vers van elk, hieronder. Jongenswerk kan het niet zijn — want dan zou hij 't in 1632 niet meer in 't licht hebben gegeven, tenzij we aannemen (volstrekt niet onmogelijk), dat dit buiten zijn weten en tegen zijn wil is gebeurd. Anders blijft slechts over, dat een ander zich zijne spreuk heeft toegeëigend, of de uitgever zich vergist.

Morgen-wecker.

Ryst mijn lief ontwaeckt mijn schoon /
Auroraes licht uytbreeckt /
En u geyle min op 't soetste dan verweckt /
Laet u te lechte om te hechte /
En u rijghsnoer aen te doen /
Comt spoet u lieve Maeght barrevoets in 't groen.

(*Hollandts Nachtegaeltien* 121).

Teghen-Vrijjer.

Het Goodjen / Cupidootjen / bleef kleyn;
Syn Moertjen / dat Hoertjen vraeght raet
Hoe hij mocht groeyen / aen Themis geheym:
Die haer antwoordt, o Cytheren laet
U soontjen staagh / ja alle daegh
Met sijn Broer Antros speelen gaen /

1) Zie *Tijdschrift*, XXI, 258—296 en XXII, 81—128.

Dan hij sijn wasch / sal krijgen van pas /
Als Antros fris en wel ghedaen.

(*H. en Z. N. 't S. G.* 61).

Berouw.

Hoe sal ick dy beklagen
O 't puyckje / van mijn dagen!
Mijn jeughd die 'k onnut hebb' door ghebracht
Wat tranen nu van rouwe
Leet-wesende bedouwen
Snoode Min so duyr van my gekocht /
Wat laet ghy my nu voor gedachten /
Die mijn gemoet in droeve klachten /
In een poel van rouw doen versmachten /
Tijt verloren / moet ick hooren / van 't berouw. (*ib.* 63).

Adieu.

Te gode dan mijn Vrouw mijn leven
Het waerste dat mijn ziel hier laet
Ach nu so moet ick u begeven
Hoe nood mijn ziele u afgaet.
Naer Mijrth-rijck duyster woudt
Waer gheen licht ons beschout
Noch silvere Maen en douwt
Op het droef en treurigh hout. (*ib.* 74).

(zonder titel).

Of wesend van u schoon gesicht
De heldre zonne van mijn lust /
Siet hoe ick gantsch in tranen wicht (?)
Als of mijn brand waer uytgeblust.
Maer neen mijn vier baert tranen /
Dat ghij 't maer eens en zaeght Goddin
Ghy sout voorseecker wanen /
Dat ick maer enckel water bin. (*ib.* 90).

III. *Zijn invloed.*

Wie op lofdichten afgaat, moet wel tot het besluit komen, dat Rodenburgh het tooneel van zijn tijd oppermachtig heeft beheerscht; zelfs zonder eenigen tegenstand te vinden, behalve bij bitse Zoïlisten, gedreven door afgunst. Gelukkig weten we

beter wat deze bewijzen en vooral toen bewezen; ook weten we, dat nog daarenboven in dit geval de lofzangers niet alleen werkten onder stilzwijgend verband van wederkeerigheid, maar ook zelf gedreven door afgunst op de van hooger hand bevoorrechte Academie. Dus is het in dezen meer dan ooit noodig, af te gaan op eigen onderzoek; en wel te vorschen naar sporen van navolging.

Hier doet zich een wijd veld open — indien men aanneemt, dat alle vertalers van Spaansche stukken en bewerkers van Spaansche stoffen dit op zijn voorbeeld hebben gedaan. En hier is iets vóór te zeggen. Hij is de eerste geweest, die het deed; de voorrede van Huyghens' *Spaensche wijsheyt* zegt ons vrij duidelijk, dat er eenige moed toe noodig was; en tot zulke handelingen komt de meerderheid der gewone menschen zelden zonder een voorbeeld. Intusschen zou het 1° te eenenmale doelloos zijn, de vertalingen en bewerkingen, die Prof. te Winkel in dit Tijdschrift voor 1881 heeft aangewezen, hier nogmaals op te sommen; 2° ons bestek ver te buiten gaan alles aan te wijzen, wat sedert bovendien bekend geworden is. Bewaren wij dit dus tot later; en houden ons hier aan de werken, die *blijkbaar* onder zijn invloed ontstaan zijn.

De ijverigste navolger was dan wel Jan Sieuwertsz. Colm; maar 't was geen ijver met verstand, al vond hij waardeering bij velen. Zijn *Battaefsche Vriendenspieghel*, met opdracht aan „d'edelen »erentfesten, wysen, ende van yder geliefden (!) Heer *Theodre* (sic) *Rodenburgh*," in zuiver Rodenburghsch, prijkt met *acht* lofdichten, waarvan zeven »Sonnets" [1]) en één dubbel naamdicht, op zijn spreuk »bemint waerheit" en zijn naam Jean (sic) Siurtssoon; — maar hier zou van Lennep gelijk hebben gehad: het stuk is ook voor den geduldigste niet uit te lezen; minder om den versbouw, die vooral niet slechter is dan bij R., maar omdat de taal een onverstaanbaar gehakkel is. De lezer oordeele naar den aanhef:

1) En daaronder een van Brederoo, droevig maar waar!

Cinthia. Ist waenweets ijver ijdel schim en schoen gelijck
De licht verdreven wint, al mijn versturven Rijck
Ist proeff van trouheyts trou, ist lockraen(?) Ziels gheweten,
Waer toe dan hartloos wicht soo veel onnuts versleten?
Ist maer de Ruyv'ste (sic) schets, ontworps onsekerheyt
Heb ick daerop mijn heyls verkiesingh opgheheyt? (*enz.*)

De »inhoudt des spels" — twee vrienden minnenijdig op elkâar om eene ...., die den een de belofte afperst den ander te dooden, enz. — is genomen uit *Decamerone* X, 8: vermoedelijk niet rechtstreeks, maar door tusschenkomst der »vijftig lustighe historien van Coornhert (n° 48); of eenvoudig uit Heyns' *Vriendtspiegel* (1602) met hetzelfde onderwerp.

Colms' *Nederlants treurspel inhoudende den oorspronck der Nederlandsche Beroerten* (1616) is alleen in de taal Rodenburghsch; in alle andere opzichten staat het nog verre zelfs bij den *trouwen Batavier* ten achteren; en gelijkt veeleer op de stukken van Duym: half zinnespel, half kreupele berijming van v. Meterens verhaal. En dit prijkt wêer met zeven lofdichten, waarvan zes »klinckerts"! Als het *Wit Lavendel* destijds geen geuriger bloemen droeg, is het in Rodenburgh veeleer te prijzen dan te laken, dat hij, hoewel zelf Brabander, liever den *Eglentier* hielp kweeken.

In tijdsorde volgt Jan Hermansz. Krul, maar gaat in beteekenis verre vóór. Zijne verdiensten zijn uitvoerig en zonder overdrijving — behalve de gelijkstelling met Hooft als minnezanger — in 't licht gesteld door Dr. G. Morre [1]); zijn eerbied voor Rodenburgh is daar tevens vermeld, diens invloed op hem echter niet in bijzonderheden aangewezen. Dat dient dus hier te geschieden.

Nauw verwante geesten waren zij niet. Wel zou Krul, evenals Rodenburgh (zijne minnezangen bewijzen 't nog duidelijker dan diens *Mays-spel*) verder zijn gekomen, zoo hij zich buiten de heldhaftigheid had gehouden. Maar terwijl de ridder op den

1) Jan Hermansz Krul. Diss. Delft 1894.

dwaalweg werd gebracht door eigenwaan, had de burgerjongen met Vondel, behalve geloof en nederigen stand, ook dit gemeen, dat hij verder zou zijn gekomen, zoo hij zich zelf had durven zijn. Vondel, met Hooft en Vossius bevriend, onderwierp zich aan boekengezag; Krul, tot de Oude Camer beperkt, volgde den man, die daar door ieder bewierookt werd. Met zijn eigen aard strookte veel beter — wij zien het aan zijn vertellingen en liederen — Cats te volgen in de stof en Hooft in den vorm; — voor zelfstandigheid was (wêer anders dan bij Vondel) de omvang of liever de vêerkrachtigheid zijner gaven te gering.

Wij vinden dan bij hem tweemaal navolging van Rodenburgh in den titel: *Amsteldamsche vryagie* en *Meyspel van Cloris en Philida*; viermaal een romantische handeling, spelende te Amsterdam (= *Sigismund en Manuella*): *Amst. vrijagie, Helena, Rozemond en Raniclis* en *Theodorus en Dianira* [1]); zes maal een Arcadische (= *Trouwen Batavier*): *Amst. vryagie, Alcip en Amarillis, Celion en Bellinde, Rosilion en Rosanire, Cloris en Philida, Juliana en Claudiaen* en *Faustina* [2]); in bijna alle stukken muziek en zang; alleenspraken in lyrische maten, doch niet voor den zang, daar er geen wijzen bij staan; tal van vertooningen, waaronder éene (in *Alcip en Amarillis*) die Krul niet zou hebben aangedurfd zonder Rodenburghs herhaald voorbeeld: »Vertooningh daer Alcippe by de princes te bedt leydt'' (verg. *Melibea* en *'t Quaedt s. mr. loont*); echo (*Amst. vr.*) talrijke vermommingen (o. a. als duinmaaier, verg. *Melibea*), waardoor de naaste bekenden èn van den vermomde èn van

1) D. verlaat, door haar ouders meer dan half gedwongen, haar echtgenoot *Theodorus*, omdat hij zijn vermogen heeft verloren; en vervalt daardoor tot echtbreuk met haar vroeger afgewezen minnaar Gustavius (sic); Th., vermomd als haar biechtvader (verg. *Alexander* en *Mendossa*), komt dit te weten en sterft van verdriet; zij doodt eerst Gustavius en dan zich zelf; — zou de leerling hier niet aan 's meesters ongelukkige liefde gedacht hebben? Kieschheid behoefde hem niet te wêerhouden, waar deze zelf zijn brieven over die zaak als stijlproeven gebruikte (Dl. XXII, blz. 85).

2) De laatste drie zwemen echter meer naar *Granida*; het tooneel waar G. drinken vraagt, is in *Cl. en Ph.* bijna woordelijk gevolgd.

den voorgestelde zich laten bedotten; tweemaal (*Helena* en *Cl. en Ph.*) een bedrogen geliefde, die in manskléêren en gewapend den ontrouwe uitdaagt (= Dorothea in *Mel.*) éénmaal (*Amst. vrijagie*) zeven vrijers — wel staan er, anders dan in *Mel.*, zeven vrijsters tegenover; doch hieruit volgt weer een overeenkomst met het *Mays-spel*: zes huwlijken; — driemaal zinnebeeldige personen tusschen de werkelijke (verg. *Sig. en M.* en *Mel.*): Araeta [1]) in *Amst. Vrijagie*, Nydigheydt in *Theod. en D.*, Musyk in *Juliana en Cl.*; vijfmaal goden te midden van christenmenschen (verg. *Sig. en M.*): Cupido alleen in *Rozemond en Raniclis*, met zijn moeder in *Amst. vrijagie*, 't Geluk (aangebeden en dus niet als persoonsverbeelding, maar als de godin Fortuna te beschouwen) in *Theod. en D.*; Pluto in *Diana* [2]) en in *de Hellevaert van Rodomond* [3]); eindelijk offerande aan Cupido (*Roz. en Ran.*) en aanbidding van Cupido (*Amst. vryagie*) en 't Geluk door Amsterdammers — Rodenburghs Leidenaars brengen immers wel menschenoffers aan Diana! Voorts hebben in al deze stukken de heidenen telkens »Godt" en de christenen »de Goden" in den mond. — Eindelijk zijn de twee duivels in de *Hellevaert* afstammelingen van Sondich Becoren en Belet van Deuchden; maar — door Schyndeught en Schoonpraet in de *Bataviersche vryage*. Ook wat ik bij R. zwijgende zinnekens noem (*Aurelia*), komt bij Krul voor, in *Alcip en Amarillis*: Wraek, Nydigheyd en Nacht. (Zijne helsche geesten en schimmen daarentegen spreken, volgens algemeene gewoonte). Nu weet

1) Evenzoo in pl. v. Aretè bij Rodenburgh in *Otto III en Galdrade*.

2) Hier wordt hij — tegelijk met Alecto, Hecate, Tysipon (sic) en Megeer, die echter niet komen — opgeroepen door een heydensche kol ten dienste van een prinses, die later met haar beminde in den echt vereenigd wordt door een bisschop. Voor 't overige is in dit tooneel zeer merkbaar, dat Krul *Lucelle*, en schier op iedere bladzijde van zijn *Diana*, dat hij *Granida* had gelezen.

3) Als vorst der hel; maar die hel moet de christelijke wezen, daar de stervelingen in het stuk op één na allen christenen zijn. Dit belet niet, dat hare bewoners vertegenwoordigd worden door Ixion, Tantalus en Sisyphus, Charon haar veerman is en de dood besproken wordt als een persoon — een vrouw nog wel; of is dit te wijten aan een Fransch voorbeeld?

ik wel, dat alle dichters van dien tijd heidensch en christelijk dooreenmengen; dat Vondel zelfs een christelijke kraamvrouw laat zeggen:

Plonderpaep, ga, doop mijn lam in Styx,
In Calchas Hellevont; het zal Verworpling heeten;
De Rasernijen staen met fackelen als peeten;
Zo wordt het Plutoos kerck gheheyligt als een lidt;

maar zij zegt zelf vooraf: »ick raeskal"; en waarschuwt ons dus, dat zij de taal gaat spreken, die alle dichters van dien tijd als bij afspraak den razende in den mond leggen; waarbij dan het aanroepen van heidensche en nog wel kwaad doende godheden als blijk van razernij moet gelden [1]). Geheel iets anders is het, wanneer goden in eigen persoon optreden te midden van christenen, die bij hun volle verstand zijn, en niemand zich hierover verbaast; of wanneer zij in Nederland na Bonifacius, ja na de Hervorming, aanbidders en altaren hebben; dit komt, zoover ik kan nagaan, alleen bij Rodenburgh en zijne school voor; en is dus, waar het voorkomt, aan zijn invloed toe te schrijven [2]).

Nog volgt Krul Rodenburgh na in zijn bruiloftsdichten, door 1° 't zelfde onderscheid tusschen *liefde* en *minne* te maken als hij; 2° geregeld te eindigen met een lied op een bekende wijze; 3° den bruidegoms allerlei gesprekken met Cupido in den mond te leggen, waaraan de goede jongens zeker nooit hadden gedacht [3]). Trouwens in dit laatste opzicht heeft Rodenburgh —

1) Stellig eerst navolging van Seneca (Worp, Invloed v. Seneca's treurspelen, blz. 219), maar later, ook waar het niet bij 't onderwerp paste, volgehouden uit vrees voor aanstoot geven, indien God en Christus of ook maar de heiligen werden aangeroepen in wartaal.

2) In Duyms *Nassausche Perseus* gaat zeker de vermenging van Grieksche mythe en Nederlandsch-Protestantsche geschiedenis nog verder; maar 1°: daar is allegorie bedoeld, die bij Rodenburgh slechts éénmaal en nog niet met zekerheid is aan te wijzen (Dl. XXI, 14) en bij Krul nooit; 2°: Duym heeft geen invloed gehad; hij was in zijne soort de laatste, die iets beteekende; Rodenburgh in de zijne de eerste.

3) Verg. Dl. XXI, 287; XXII, 89 en 112.

indien wij mogen aannemen, dat hij ten dezen de eerste geweest is, — zóóvele navolgers gevonden, dat Langendijk het nog een halve eeuw later als vaste gewoonte der bruiloftsrijmers kon voorstellen.

Daarentegen heeft K. zijn stof bijna altijd ontleend aan Fransche vertellingen of romans, wat Rodenburgh op zijn hoogst alleen in *Melibea*, en ook dáár slechts *misschien* heeft gedaan; en eens aan de Grieksche godenwereld (*'t vonnis van Paris en d'ontschaaking van Helena* 1637); ook eens een klucht geschreven (*Drooge Goosen*, 1632); minstens twee drinkliedjes, en verscheiden berijmde vertellingen in den trant van Cats — vier zaken, die Rodenburgh nooit heeft gedaan, al was hij wat het laatste betreft, evenzeer Cats' geestverwant; maar van de rechterzijde; en Krul van de linker. Wellicht zou men beider verschil en overeenstemming aldus kunnen uitdrukken:

Rodenburgh = Cats + meer tooneeldichtergave + de Spaansche ridder-romantiek; Krul = Cats + meer lierdichtergave + de Fransche hoveling- en herder-romantiek.

G. van der Eemds *Sophonisba* [1]) is door samenstellingen en mannel. tweeden naamval bij vr. woorden zeer Rodenburghsch van taal; dit zou ik echter nog niet stellig aan zijn invloed toeschrijven, ware 't stuk niet verschenen in 1620, juist toen hij 't erkende hoofd was van het verzet tegen een nieuwe richting, die zich o. a. taalzuivering ten doel stelde. Voor 't overige heeft het stuk veel meer van Hoofts *Geraert van Velzen*, waaruit zelfs verzen schier woordelijk zijn overgenomen; ook is er een rey in, die spreekt in kruisrijmende zesvoeters (verg. Granida's alleenspraak); en een geest, die evenals Velzens broeder zijnen moordenaar in den droom verschijnt en bijna geheel het zelfde zegt; de versbouw is evenzeer meer Hooft dan Rodenburgh.

Wanneer een stuk, in 1620 vertoond ter inleiding van een rederijkersfeest te Mechelen, het ééuige toen vertoonde ernstige

1) Waarschijnlijker uit de *Trag. Historiën* (III, 7), dan rechtstreeks uit Livius, XXVIII—XXX geput.

stuk bovendien, en door den deken der feestvierende Camer geschreven, niets van een Spel van Sinne heeft, zal men dit wel aan Noord-Nederlandschen invloed moeten toeschrijven. Zoo nu is het gesteld met *Porphyre en Cyprine*, treurspel door J. J. Thieullier; en ik meen, dat die invloed Rodenburghsch was. Porphyre is arm, Cyprines vader rijk, verg. Tyter en Laura in *Otto III en Galdrade* (1618) en *Sigismund en Manuella*, wel is waar later geschreven (1632), maar uit dezelfde levens- en liefdebeschouwing gevloeid; hij redt haar uit de klauwen van een beer, verg. *Trouwen Batavier*. Gedwongen met een rijken medevrijer gehuwd, vergeet zij hem; hij komt terug, doorsteekt zich — zij krijgt berouw en volgt zijn voorbeeld... beiden met het mes, waarmêe hij den beer heeft gedood. Vooral de laatste trek behoort tot de zelfde in bitterheid overslaande weekgevoeligheid, die Tyter heeft geschapen [1]). De verzen zijn Rodenburghsch: alexandrijnen met fouten. En de personen van 't voorspel zijn zinnebeeldig (= *Melibea*).

A. van den Bergh, *Jeronimo* (1621) en *Polidoor* (1622), beiden gespeeld door de Utrechtsche Kamer *Wtrechte Liefde* zijn opmerkelijk als blijken van Rodenburghschen invloed buiten Amsterdam en als *uitersten* in zijne richting. Hier is niet meer een navolger aan 't woord, maar een aap. Jeronimo is bewerkt naar *The Spanish Tragedy* van Kyd (1605) [2]); de gezwollen opgeschroefde toon, waarin het oorspronkelijke reeds de meeste Engelsche stukken van dien tijd te boven gaat — en dat zegt iets! — is in de vertaling nog veel erger geworden. En soms heeft het er veel van, alsof de vertaler zoomin zich zelf als den oorspr. schrijver verstaat. B. v.:

Hier vermoordense Oratius [Jeronimo's zoon] *en nemen Bellemperia* [z. dochter] *gevangen, Portugael hangt hem* [*t. w.* O.] *op ende sy roept Jeronimo*, *Jeronimo.*

---

1) En waarvoor ik geen anderen naam weet, dan het Gron. *snex*. Wie geeft òf een beteren, òf helpt dèzen in de schrijftaal opnemen?

2) N. l. zooals het door de Eng. comedianten werd vertoond; zie Worp, Drama en Tooneel I, 317.

Jeronimo met een toorts uyt.
Wie roept *Jeronimo* in dese duystre nachten?
Een roept *Jeronimo* met bitterlijcke klachten /
Wel was het dan geen stem, die *Jeronimo* riep /
Riep droef *Jeronimo,* daer ick laes lach en sliep /
En wiens bedrukte stem *Jeronimo* doet komen
In zijnen Bogaert 'snachts waer ieder voor zou schromen.
Wel wat is dit dat ick hier hangen vind / een man
Roept oud *Jeronimo,* en weet nu nergens van /
Ick wil hem snijden of van dees onnosel linden /,
Hemel! het is mijn kint Oratius beminden /
Fij moort / verraders roepen out *Jeronimo* aen
Recht of *Jeronimo* zijn soon dus had verraen /
Oratius mijn kint / helaes? dus ghesteecken
En dan gehangen op om meerder wraeck te wreecken, *enz.*

Gelijk de lezer reeds hieruit bespeurt, heeft het stuk eenige overeenkomst met *Titus Andronicus* (een der personen heet zelfs evenals daar Bassianus) en dan ook met *Aran en Titus.* Mogelijk heeft het eene Vos op het denkbeeld gebracht het andere na te volgen.

Van *Polidoor* heb ik geen bron kunnen vinden; 't stuk is ook onzinnig genoeg om eigen vinding te zijn, al is het tevens bloedig genoeg om een vertaling uit het Engelsch te zijn. Het Rodenburght van 't begin tot het einde; en wel zoo als het tweede geslacht van Nieuwegidsers, dat wij reeds hebben zien opgroeien, Gortert en Verweyt. Al dadelijk in de opdracht aan Mr. Bruno Verdoes »chirurgijn ende Lief-hebber der Reden-const," o. a.:

. . . .

Nu is mijn hooch versoeck aen u beleefden aerd /
Dat ghy voor een *Momus* dit swacke spel bewaerd /
Die dicwils is gestoord onwetend in zijn dermen /
Wilt met de redens zien mijn tweede vreucht [1]) beschermen:
Gelyck 't woort van dermen in *Breed'roos* Moortiin staat [2])

1) l. *vrucht*?

2) Het staat er zeker in (beh. dat Br. *darmen* schrijft): 5e uytkomen van 't 4e deel r. 43; maar mocht v. d. Bergh het daarom niet gebruiken? Zooveel blijkt intusschen, dat er toen toch ook reeds waren die letterdiefstal afkeurden.

Neuswyse oordeelaers die houwen dit voor quaet /
Vinnense soo een woort van andere *Poëten*
Soo moetet in haer sin altmael gestoolen heeten.
Hiertegen set ick weer / het oordeel en 't verstant
Van Minnaers die met meerder wysheyt syn beplant /
Die sien wat over 't hooft in schemprich spotten,
Maar d'ander toonen dat zy zijn een hoope sotten; (*enz.*)

Voorspel: »De Maeght Rhetorica, Rymer, Momus staande onder het volck" en aardigheden in rijmproza tusschen de alexandrijnen gooiend, waarmêe de schrijver bij monde van Rhetorica zich zelf verheerlijkt. — Drie vertooningen:

I. Waer Cipriaen een brief schrijft aen Celistyn, Cupido voert de Pen, Polidoor en zyn dienaer sweeren zyn dood van achteren (sic!).

II. Waer Polidoor en zyn dienaer Cipriaen verradelyck vermoorden.

III. Waer Celistyn op den aenganck komt, en Polidoor vermomt zynde wegh loopt.

Zeer duidelijk is R.'s taal nagevolgd in deze woorden van

Polidoor. Ben ick oock *Polidoor*? *Fortuijna* watten vrou
Hebt ghy myn toegheleyt / die waerdich wesen sou
Dat ick haer voetbanck waer / noch sou ick te hoogh pooghen
Zielwaerde koesteres / wiens Hemelsche vermooghen
Mijn ziel gekluysterd hout / schoon die mijn hart verwon /
Wiens impriaelle glans / bralt boven d'Horison /
Ha *Celistyn* Goddin / 'k loof dat de Godens zielen
Voor 't altaer van mijn Lief ootmoedich souden knielen:
O! welgeboren Vrou / en natuers hoochse rom /
Ghy kerckert in u licht Fararens Hartochdom /
Als ghy u oogskens stelt op 't mind'lijckst om te loncken
So werd myn sindlijckheyd van overvloet heel droncken:
. . . .
Ha myn Bataefse pronck, Batavia vry queeld
Met glorieus geluyt / vermits ghy hebt gheteeld
De schoonste der Goddinnen / wiens poeslige handen
Soo koesterent mind'lijck zijn / 't schijnt ghy de liefdens banden
Hebt schoon in u gheweld / och! wtverkoren vrou.

Nogmaals drie vertooningen; echo als orakel; Cupido, die de

hertogin Royella schiet — zonder doel, want zij is reeds verliefd op Polidoor; — Egmont (hoe komt die naam hier?) verliefd op haar; een koning van Polen, die Jupijn aanroept; nogmaals drie vertooningen enz. enz. vrij wel alles onzin, maar — Rodenburghsche onzin.

Lucidorus en Lucella door P. L. F. [1]) bevat een zeer romantische handeling, herinnerend aan *Sigismund en Manuella* (behalve dat bijna alle personen sterven, wat wêer aan *Wraeckgierigers Treurspel* herinnert); en evenzoo voorvallend onder Amsterdamsche burgermenschen, tusschen wie Pallas en de Nyt optreden — wêer even als daar Cupido en 't Geldt. De »stomme" personen: Hecate, Charon, 1. Duyvel, Pluto, Proserpina, Rey van Duyvelen (een stomme rei, wat is dat?). 1. Vertoonder, herinneren Rodenburghs zwijgende zinnekens (D. XXI, blz. 281); maar vooral kenschetst den navolger, dat hij 's meesters verwarring van klassiek en 17d'eeuwsch nog verder drijft, verder zelfs dan men uit deze personenlijst zou verwachten: iemand pleegt zelfmoord met een pistool, hem aangereikt door Hecate! De taal is alleen Rodenburghsch door 't veelvuldige *ha*! Daarentegen spreekt een geest ongeveer als Velzens broeder bij Hooft: »Wee! moorder! moorder wee!" enz. maar in slechtere verzen.

Voskuyls werken zijn naar inhoud en bronnen besproken door Dr. J. A. Worp (Tijdschr. XIV, 75 vv.); blijft ons over er sporen van Rodenburghs invloed in te zoeken.

Hij heeft een lofdicht geschreven op *Melibea*; uit de opdrachten zijner stukken en de bijgevoegde lofdichten blijkt, dat hij een ijverig lid was van de Oude Camer, dus van Rodenburghs partij; *Bellaria en Pandostos Treurspel*, zijn oudste tot ons gekomen stuk (1624), is geput uit een Engelsche vertelling. Engelsche bronnen gebruiken was toen: Rodenburgh navolgen. Maar er is meer. Voorrede »Aan de Rym-lievers" beginnend:

---

1) D. i. Le Febure, blijkens een der lofdichten. Verschenen te Leiden, 1635; opmerkelijk is de naar Rembrandt zweemende titelplaat (zonder naam of monogram).

Met alle eerbiedigheyt, roemwaerde Batavieren
En *Amstel*-Nymphjes, die *Liefd' Bloeyend'* komt vercieren
Met uwe achtbaerheyt, uyt graghe Yvers lust/
Versoecken wy ghehoor/ want u is wel bewust
Dat de Reen-kavelingh in seggen en in woorden
Gepast moet zijn (*enz.*)

Rodenburghs geliefde uitroep »Oy me!" komt ook hier voor. Onder de personen prijkt »Apollo God van Delphos" [1]) terwijl de herder die Bellaria's kind vindt, uitroept: o heylige Liefvrouwen! o soete kyntje Jesus!" en een Paternoster bidt — te dwazer, omdat Greene hier den heidenschen toon volhoudt; *zijn* herder denkt »that it was some little God."

Dorastus en Faunia is het vervolg van *Pandosto* en dus natuurlijk uit dezelfde bron geput. De gesprekken der herders en herderinnen doen van verre aan *Vrijage-spel* en *Mays-spel* denken; ook noemt iemand zijne beminde »*Paragon*" (verg. *Trouwen Batavier*, opdracht). Cupido verschijnt Faunia in den droom — later roept haar pleegvader: »Jesus wat hoor ick?"; »hier wort binnen op Instrumenten gespeelt"; ook houdt zij een alleenspraak in drievoeters, rijmend *aabccb*. Later: »*sy sit en singt en vlecht een Cransi van Bloemen*" (de woorden zijn niet aangegeven); Dorastus roept als een goed Rodenburgher: »Oy mee! oy mee!" en Faunia noemt hare kudde een *vlock*; hieraan kan echter ook de Engelsche bron van 't stuk schuldig zijn.

Don Carel van Castilien met den Prins van Portigael (1635). De aanhef gelijkt op Heptaméron n°. 24; en Dr. Worp meent, dat het gedeeltelijk hieraan, gedeeltelijk aan een Spaansch drama ontleend is. Mij komt tenminste even waarschijnlijk voor, dat het in zijn geheel uit het Spaansch is vertaald of naar een prozavertaling berijmd; en naar de tegelijk uitvoerige en

1) Ook in Shaksperes Winters Tale wordt het orakel van Delphi geraadpleegd; maar Apollo verschijnt daar ten minste niet zelf op het tooneel; ook heet zijn priester daar geen bisschop, zooals bij Voskuyl.

2) Verg. D. XXI, 269.

warme schildering van het landleven te oordeelen, was de schrijver van het oorspronkelijke Lope de Vega [1]). Maar zonder Rodenburghs voorbeeld en de toejuiching, die het behaalde, zou m. i. een Nederlandsch zeeofficier bezwaarlijk tot navolging van een Spanjaard zijn gekomen.

Daarentegen schijnt de *kuysche Roelandyne* (1635) wèl aan het *Heptameron* ontleend (n°. 42); doch genoeg gewijzigd om te vragen: of niet ook hier een Spaansch of Fransch stuk, met de stof dier vertelling, vertaald is. Er komen drie vertooningen in voor, alle van roomsch-kerkelijke plechtigheden; — wat niet belet, dat de heldin in nood Diana aanroept en later voor hare uitredding dankt. Lodewijk spreekt van Notre Dame (het kerkgebouw te Parijs) en roept later uit: »o goden!" Balthasar noemt Dorothea »myn suyver Idea!" (*Melibea*); de echo doet dienst als orakel; Ferdinand en Dorothea houden gesprek in drievoetige jamben, rijmend *aabccb*; de tooneelaanwijzing *sy kussen* doet denken aan het *hy kust* in *Mays-spel.*

De boelerende Avanturade met de kuysche Florinde (1638) herinnert aan Hept. 10 en 32 [2]), maar aan 't eerste alleen door naam en kuischheid der heldin. Zij is gehuwd; haar eer wordt belaagd niet door Amador, hier de boel van Avanturade, maar door koning Alphonsus (die in 't *Hept.*-verhaal in 't geheel niet voorkomt); en zij gaat niet in 't klooster, maar beklimt den troon. Deze wijzigingen zouden nu wel van Voskuyl zelf kunnen zijn; immers wat hij in *Ouden en jongen Hillebrant* aan de gegeven stof heeft toegevoegd, verbiedt ons hem alle eigen vinding te ontzeggen; — maar de namen Rodrigo en Alphonsus en de verandering van Amadour in Amador doen toch denken aan een Spaansch voorbeeld, waarin beide *Hept.*-verhalen reeds verbonden waren. Ik heb echter niets van dien aard kunnen

---

1) Over diens liefde voor zulke schildering zie Grillparzer, Studien z. Sp. Literatur (Werke, XIII) S. 16, 90, 131 e. a.

2) Worp t. a. p. 250.

vinden [1]); het kan ook even goed een vertelling als een tooneelstuk geweest zijn [2]).

Cupido komt »met een hemel" [3]) nederdalen en schiet op Avanturade; Diana verschijnt op aanroeping door Florinde, *maar zwijgt* totdat zij aan 't slot de verklaring van een der vertooningen uitspreekt. Alectro, Megera, Tycephone (sic) verschijnen eveneens en ten einde toe zwijgend, bij Avanturades wanhoop en volgen haar over 't tooneel (*Aurelia*); »sy loopt »twee of drie maelen op de muur met haer hooft, daer sy een spons met bloet op moet drukken opdat haer aengesicht heel bloedigh werd" (verg. tooneelaanwijzing bij onthoofding in *Aur.*). Avanturade roept Venus aan, de koning van Spanje Jupijn — even daarna brengt zijn gezant hem de groeten van paus en kardinalen en ten slotte gaat hij zelf in een klooster. Romio verkleedt zich als boer, met een baard, en wordt door de herders, die toch vlak bij zijn slot wonen, niet herkend; later doet hij »een Duyvels cleet aen, also hy seght haer werken Duyvels te wesen" (tooneelaanwijzing). Drie paar herders en herderinnen vullen, eerst als Rey, later door vrijen en zingen de gapingen aan (= *Mays-spel*); één paar vrijt in 3 voetige jamben, rijmend *aab ccb*. Vier vertooningen met verklaringen in verzen, bij de 3de opgezegd door Diana, bij de 4de door »d Autheur" [4]). Op die verklaringen na is dit alles Rodenburghsch; zonder *zijn* voorbeeld (in *Wraeckgierighers Treurspel*) zou Voskuyl ook wel geen stof aangedurfd hebben, die hem noopte een geraamte op 't tooneel te brengen.

Van den ouden en jongen Hillebrandt (1639) is geput uit het zestiend'eeuwsche lied, dat zelf wêer een nagalm is van het

---

1) *La obligacion de las mugeres*, van Guevara, heeft met ons stuk alleen de bijzondere wraakneming van den beleedigden echtgenoot gemeen.

2) Zoo zijn ook Cervantes' „zedelijke verhalen" (novelas ejemplares) voor een deel getrokken uit de *histoires tragikes*.

3) Toestel om goden enz. te laten nederdalen. Wybrands, Amst. Tooneel, blz. 44.

4) Natuurlijk voorgesteld door een der Kamerbroeders, evenals de Dichtstelder in de stukken van Duym (Poll, Over de tooneelspelen van ... Jacob Duym, blz. 15 e. a.).

oud-Germaansche. Met eene in zijn tijd zeldzame eerlijkheid heeft Voskuyl deze zijne bron niet slechts vermeld, maar in haar geheel afgedrukt als »inhoudt". Dr. Worp merkt terecht aan, dat de schildknaap Hanssop aan Sancho Pança doet denken. We hebben hier dus Spaanschen invloed; in hoeverre deze m. i. = Rodenburghs invloed, is reeds aangewezen.

Fiameta (1640) is, gelijk Dr. Worp, Dl. XIV, blz. 254 vv. heeft aangetoond, ontleend aan Hept. 12 en 51. Rodenburghsch zijn er in: de vertooningen: het optreden van Grieksche goden te midden van christenmenschen, bepaaldelijk van Cupido als marskramer (*Sigism. en M.*); de Tijd, die belooft alles terecht te brengen (*Melibea*); Heliodoor vermomd als tuinman met een spade (bij R. hebben de echte en de nagemaakte landlieden ook altijd gereedschap bij zich); de echo als orakel.

In alle stukken van Voskuyl vloeien de zesvoeters beter dan bij Rodenburgh, maar vaak ten koste van den natuurlijken zinsbouw; de taal is zuiverder, maar ook veel platter.

Nu heeft hij, behalve zijn onvoltooid nagelaten *Marten van Rossum*, nog drie stukken geschreven, die tot heden niet teruggevonden zijn. Immers een klinkdicht van J. van Arp, voor zijn *Don Carel van Castilien*, beghint:

De Maeght die 't *Eglentier* in Liefde Bloeyend teelden
Ghetuyght noch van u deught doen sy het treurspel sach
In 't beeldt *Cleopatra*, doen *Marc' Anthoni* lach
En braeckte vast de ziel, wiens lijden zij toonneelden,
En hoe dat *Bradamant* op 't loffelyckst afbeeldden
De *liefde* tot *Rogier* op haer gewensten dach
Den Fransman die jaloers een yeder spieg'len mach,
Mee sijn bebloede rol op d'oude *Camer* speelden [1])

Terwijl dan verder *Pandosto*, *Dorastus* en *Don Carel* besproken worden. En nu kan ik bezwaarlijk met Dr. Worp [2]) aannemen, dat in een lofdicht stukken van een ander dan den bezongene vermeld zouden wezen, nog wel vóór de zijne en

1) Ook aangehaald Dl. XIV, 78. 2) Aldaar.

in even groot aantal. Hoe dan ook de woorden »*u* deught" te verklaren? Wij moeten dus nog aan Voskuyl drie stukken toekennen.

Het eerste, met Marcus Antonius tot held, kan gevolgd zijn naar Garnier, *Marc Anthoine* (1578), een geschiedverhaal, een vertellingboek, Shakspeares *Anthony and Cleopatra* of een verhaspeling daarvan door de Engelsche comedianten. Alleen in 't vierde of vijfde geval is invloed van Rodenburghs voorbeeld vermoedelijk.

Het tweede behandelde de liefde van Rugiero en Bradamante (*Orlando furioso*, Canto 2, 22 en 23). Hier zou men even goed aan invloed van Coster, als van Rodenburgh kunnen denken. Misschien was 't ook een vertaling naar Garnier: *Bradamante* (1583). Het derde kán Biron tot held hebben gehad (Dr. Worp ziet er Roelandts *Biron* in); maar dan kan het ook evenzeer vertaald (of naar een prozavert. berijmd) geweest zijn uit het Spaansch van Montalvan. Het kan ook den connétable de Bourbon tot held hebben gehad; maar dán ook, even als *den dullen admirael* van de Graef, vertaling zijn van *la batalla del honor* van Lope de Vega. Het kan ook Fayel, ook de »gentilhomme" van *Hept.* V, 7 zijn; — een ruim veld voor gissingen; en alleen navolging van een Spaansch stuk kan in dezen aan Rodenburghs invloed zijn toe te schrijven.

G. A. Duirkants *Sistiliaen* is gespeeld op de Brab. Camer 1628, maar blijkens de opdracht 1626 te Tunis geschreven; zijn *Violense* is in 1632 gedrukt. De persoonsnamen in beide stukken zijn Spaansch; de heeren heeten Don; ze zijn dus uit het Spaansch vertaald of naar Sp. vertellingen bewerkt, en reeds in zooverre Rodenburghsch; nog meer zijn ze dit door taal en gedachtengang der opdrachten. En de kluchtenaer in *Sistiliaen* is geheel gracioso; daarentegen zweemt een gesprek tusschen twee nachtwachts in *Violense* naar Brederoo — of heeft D. de Engelsche comedianten *Much ado about nothing* zien vertoonen? of zijn die nachtwachts wêer erfgenamen der sinnekens? —

Campanus, d. i. Brederoos vriend Velden, Rodenburght een

weinig in de taal zijner *Veldzangen*, opgenomen in *Amsterdamsche Pegasus* (1627) — maar de inhoud is geheel pseudo-klassiek en, door de hoofsche verliefdheid, Hooftiaansch — en in de opdracht, die hij bij Struys' *Albonus en Rosimonda* (zie beneden) heeft gevoegd.

Kluchtighe comedie van Ardelio en Flavioos vryagie. Ghespeelt op d'oude Kamer in Liefd bloeiende. Anno 1629.

De opdracht Rodenburght vrij sterk:

D'eerwaerde Hoofden *van de* Rhetorycken Kamer in Liefd Bloeyende, *gheluck en heyl.*

De Oude Wysen, uyt wiens born aderen die Hemelsche honich soeticheydt is vloeyende, hebben steets gearbeydt om haer ingestorte wetenschap aen den Goddelicken *Apollo* te offeren: om daer door 't menschelicke vernuft meerder te scherpen, tot syn eyghen ende Godes kennisse. Op dat gheen dagh voor by sou gaen, waer in (door haer aengeprickten arbeydt) niet een vaarsjen soude gedicht zijn: ick haer daden meerder gelesen als onthouden, verstout myn dies niet min, met myn kleyne en teeren arbeyt van veer hun vaylich en lang gewenste spoor na te volgen, om dat ick dit kleyn vondelincxken u. l. achtbare voorsiende verstanden toe wijde; vertrouwende dat het selvighe onder u. l. achtbare wijse, soo wel voor bittere lasteraars bevrijt sal sijn, als die die om den plaeg des donders te vlieden hem onder den blader-rijc-*Lauwerier* begheven heeft.

Queect dan op dit tengre vondelincxken, waer ick mijn hulpsame handt aenghesteecken hebbe, opdat het door u dap'ren yver naer dees u. l. diensten, danckbaer sy, ende daer by te poogen tracht met mijn Heeren IN LIEFD TE BLOEYEN. V. L. Dienst. Vlijtighen V. G.

Het stuk is, blijkens de namen, vertaling uit het Italiaansch of op een Ital. vertelling gebouwd; en hoewel volstrekt onbloedig, even onnatuurlijk en walgelijk als *Wraeckgierigers treurspel*. Een jongmensch, eigenlijk nog een jongen, vreest elders op studie te worden gelegd, omdat hij dan zijn beminde niet meer alle dagen zal kunnen zien; loopt om dit te ontgaan weg; verkleedt en verhuurt zich als dienstmeid; en wordt in dien toestand het voorwerp der begeerte van... zijn vader!

Struys' *Amsterdamsch juffertje*, vóór 1631 geschreven [1]), ge-

1) In de opdracht van zijn toen gedrukt *Albonus en Rosimunda* vermeldt n.l. de bezorger der uitgave zijn dood. Zie voorts *Oud-Holland* 1903, blz. 181 en 221.

lijkt veel op *Melibea*, *Sigismund en Manuella*, *Mays-Spel* en vooral *Vryagie-spel*. De hoofdpersoon Sirenus heeft denzelfden aard als Polotheus; en wordt ook eveneens als »een beveynst Jongelingh" aangeduid. Zijn knecht heet Schyn-schoon; een der sinnekens, die Polotheus in 't kwade stijven, Schyndeught. Bij Struys' *Romeo en Juliette* kan men in twijfel staan, of Rodenburgh, dan wel Krul het voorbeeld is geweest. In zijn andere stukken waren dit stellig Brederoo en Coster.

In de *Vryagie v. Alleran v. Sacxen en Adelasie dochter van keyser Otto den derden*, door J. C. van Schagen (1632), is het zevende verhaal uit het eerste deel der *Trag. Historien*, dat in zijn kinderlijkheid tegelijk aan een sprookje en een volksboek doet denken, nog onwaarschijnlijker gemaakt, eenigszins als »Amici" in Rodenburghs Alexander (D. XXI, blz. 290 vv.); de koning van Hongarije komt uit woede, omdat de hem toegezegde keizersdochter weggeloopen is, tegen den keizer oorlog voeren — twintig jaar nà haar wegloopen! In de T. H. wordt alleen van een inval der Hongaren in Italië gesproken. Taal en denkbeelden der vorstelijke personen loopen gelijk bij R. op stelten; als duidelijke ontleening aan zijn stijl kan ik echter alleen aanwijzen! »ha: mijn cypersche godin!" Het kluchtig tusschenspel is een gesprek van twee roovers (die ook aan de handeling deelnemen) met twee gildezusters van Trijn Jans en Bleecke An, voor 't overige meer in Costers dan Brederoos, en volstrekt niet in Rodenburghs geest; toch bevat het een alleen in zijne school mogelijke ongerijmdheid: een roover, tijdgenoot van Otto III, die als matroos op de Nederlandsche vloot in Indië geweest is!

A. v. Mildert, *Hercilia*; gespeelt op d'oude Camer, 1 Febr. 1632. In hoofdzaak de geschiedenis van Ghismonda van Salerno (*Decam* IV, 1, bij Coornhert n°. 13), hier Hercilia en prinses van Frankrijk genoemd. Het bijwerk is dwaas genoeg om schrijvers eigen vinding te zijn; maar het is tevens nog al Rodenburghsch en vooral Trouwe-Bataviersch: deze Fransche prinses wordt door haar minnaar Belearius (een vondeling,

wiens herkomst echter *niet* wordt opgehelderd) gered uit de klauwen van een »satier"; en brengt een offerhande aan Juno. Zijn medeminnaar raadpleegt een tooveres, die hem door »twee Duyvels, stom" (verg. R.s zwijgende geesten en sinnekens) in een tooverspiegel H. en Belearius in omarming doet zien. B. bezingt haar tweemaal in een »klinckgedicht". Twee herderinnetjes bekijven elkaar in korte verzen (verg. *Mays-Spel*). Phellander wordt door zijn knecht begekt evenals Ganaffo in *Melibea* en Hermilio in 't *Vryage-spel*. Evenwel volgt v. Mildert (wiens eerste stuk *Virginia* trouwens door de Academie was gespeeld) naast Rodenburgh Hooft: de tooveres snoeft op haar macht in den trant van Timon; en de eene herderin zingt een liedje, beginnende:

Het flickerich stralen van de Son
Ontschuyl ick in de boomen,
Indien dit Bosje tuygen con
Hoe vaeck ick placht te komen
  Hier int grasigh velt:
  Met mijn lief verselt,
Daer koele beekjes stroomen (*enz.*).

Justinus van Dorstens *Tragedie van Lucidamor en Fleuria* [1]) (1633) begint met minnelied, jufferskout en vrijerij in den geest van *Mays-Spel* en *Vryagé-Spel* (iemand, die door plotseling verliefd worden in zwijm valt, zooals hier, komt echter bij Rodenburgh niet voor). Dan Cupido als marskramer = *Sigismund en Manuella*. Later brengt hij een portret over; en treedt in 't algemeen steeds als werkelijk persoon op, alwêer zonder iemand te verbazen, hoewel het stuk in Frankrijk speelt. Voorts bruiloft, serenade, vermomming, jacht op 't tooneel, alles nog al Rodenburghsch. In de liedjes is echter invloed van Hooft merkbaar, in den kluchtenaer Ardenio een — droevig mislukte — poging om 't zij hem, 't zij Brederoo na te volgen. En dat de alexandrijnen beter zijn dan bij R., zal ook wel — naast schrijvers aanleg — der

1) Uit F. Rosset, histoires tragiques de notre temps, 2e dr. Rouen 1630 (den eersten, Lyon 1621, heb ik niet te zien kunnen krijgen) p. 243.

lezing van *Granida* en *Geraert van Velzen* te danken staan. De geestverschijning in een droom kan uit *Geraert*, maar ook uit *Hoecx en Cabeljaus* ontleend zijn.

In Colevelts *Hertoginne v. Savoyen* (1634) [1]) is de keus van 't onderwerp ongetwijfeld in Rodenburghs geest, daar hij 't zelf ook gebruikt heeft [2]). Rodenburghsch zijn ook het optreden van Cupido; misschien [3]) de gezongen alleenspraken; zeker de verkleeding van den graaf als boer, »met een schop." Daarentegen zweemt de »Helsche geest of quaet ingeven," reeds omdat hij alleen is en dus niets meer van de zinnekens heeft, veeleer naar de helsche machten in Hoofts *Geeraert van Velzen*; en de schim van den vermoorde verschijnt evenals daar den moordenaar in den droom. Eindelijk behoort de »Fama oft gerucht" tot die gedeelten der rederijkers-overlevering, waarvan Rodenburgh zich reeds had losgemaakt. Zijn invloed is hier dus althans niet groot geweest. En in 's mans *Graef Floris en Gerrit van Velzen* ontbreekt die geheel — tot schade van 't stuk; want zelfs *Aurelia* kan, hierbij vergeleken, handig ineengezet heeten.

P. Nootmans heeft de handeling van zijn *Borias* (1635) volgens de voorrede geput uit Rosset [4]); hij bestrijdt dáár ook den regel van 24 uren; gebruikt véél koppelwoorden, uitdrukkingen als »o Dianin!" »het zons gestrael", en vooral Rodenburghs geliefd *ha*! De handeling is nog al Rodenburghachtig; wel is waar veel bloediger, dan in een zijner oorspr.

1) Uitvoerig besproken door P. H. van Moerkerken in *Noord en Zuid*. XVI, blz. 426 vv.

2) Nogmaals gebruikt door Ger. van den Brande, *Rozalinde hertoginne van Savoyen* (Gent z. j., maar blijkens de taal jonger dan Rodenburghs stuk). Inkleeding en namen zijn echter geheel anders, zoodat hij zeer goed rechtstreeks de Trag. Hist. (I, 6) of hun Fransch voorbeeld kan gevolgd hebben.

3) Misschien; want bij R. komen wel alleenspraken in strofenvorm voor, maar hij geeft er nergens een zangwijze bij aan; dus is 't niet zeker, dat ze gezongen werden.

4) Zij staat *niet* in de *histoires tragiques*, zooals Worp meent (Drama en Tooneel I, 324); wèl, onder den naam *Ruis Diaz en Quixaire*, in „Vijf nieuwicheden uit die van d'Heer Michiel Servantes" (sic) Amst. 1653 (maar ontbr. in Cervantes *Obras*, ed. Mariban, Madr. 1860); en daar deze, blijkens voorr. dier Ned. vert., o. a. door Rosset in 't Fr. zijn vertaald, zal Nootmans die vertaling bedoelen.

stukken; maar hij heeft ook *Revenger's Tragedy* en *Venganza honrosa* vertaald.

In Nicolaes Fonteyns *Casta ofte Spieghel der Kuysheyd* (1637) weêrstaat de heldin de aanzoeken van twee herders en van een edelman, hoewel Cupido in persoon dezen als briefbesteller dient. Die brief is »liedt-ghewys ghestelt *op de voys*: O schoonste Personagie" (Geuzenlied CCI bij v. Lummel); ook verder wordt er veel gezongen; behalve Cupido treedt Diana op tusschen menschelijke personen, die christenen zijn; en een naar 't schijnt allegorisch bedoelde Ambrosia. De handeling is meer dan zwak; maar alle personen zijn sterk in wijsgeerige en zedelijke bespiegelingen; twee kluizenaars komen op met geen ander doel, dan om te redetwisten over 't noodlot. Dat alles Rodenburght vrij duidelijk.

In zijn *Esther ofte 't Beeldt der Ghehoorsaamheid* (1638) is de handeling natuurlijk van meer beteekenis, daar hij ze kant en klaar uit het Bijbelverhaal kon nemen. Waarschijnlijk dientengevolge, wordt er minder bespiegeld en beweerd. Het stuk heeft twee kluchtige tusschenspelen, veeleer in Costers en Brederoos, dan Rodenburghs geest; doch eindigt Rodenburghsch met een toespeling op »In Liefd bloeyende" en drie vertooningen. Een »Choor der Maaghden" treedt slechts eenmaal op; en is dus iets anders dan Vondels of der ouden rei.

Zijn *Aristobulus* (1638) heeft een voorafspraak door In Liefde Bloeyende, vergezeld van twee Weesjes en twee Oude Mannen, *vier* bladzijden lang, waarin zij zich zelf reusachtig ophemelt en . . . het onderwerp van 't stuk uit Flavius Josephus voorleest. Een der personen is »'t Gerucht"; er wordt tweemaal gezongen en de gevangen Maria houdt, evenals Jacoba, een alleenspraak in liedvorm (de strofen zijn zelfs genummerd). In alle drie stukken zijn de alexandrijnen gebrekkig; en de gedachte is soms onder maat- en rijmdwang zóó onhandig uitgedrukt, dat zij onverstaanbaar is.

Barent Fonteyn heeft in zijn *Tranquilli de Mont, Droef Blij-Eyndent Spel* òf *gl'Inganni* (naar Bandello, II, 36?) òf de

Fransche bewerking hiervan gevolgd [1]); in *Fortunatus Beurs en Wensch-Hoedt* en *Fortunatus soonen Op en Ondergangh*, blijkens de voorrede van 't eerste, het Nedl. volksboek [2]). Die voorrede is Rodenburghsch van taal en zin, of liever onzin; in 't stuk zelf treden Fortuna en Providentia op. Dit is nog enkel allegorie, die ook R.'s tegenstanders gebruikt hebben; maar nu komen Belisarius, Dionysius, Perseus (van Macedonië), Christophorus »voor heen Paus van Romen, nu een arme monnick" [3]), en »Suadocopus eertijds Coninck van Moravien, nu in ballingh [sic] met drie Princen" [4]) — menschen uit vijf verschillende eeuwen! — tegelijk op en schelden Fortuna hartelijk uit. En dit is niet bedoeld (hetgeen verdedigbaar zou zijn) als een droom van Fortunatus, hoewel deze slapend op 't tooneel ligt; want hij wordt wakker en... vraagt Christophorus naar den weg. Alle drie stukken hebben vertooningen; 't eerste en tweede aan 't slot verwijzingen naar »in liefde bloeien" hiernamaals; 't 1° daarbij nog duidelijker: »als 't Eglentiertje bloeyende."

Doch *Romilius en Pelagia* (1644) van denzelfde is zóó Rodenburghsch, dat het, naamloos verschenen, thans stellig aan R. zelf zou toegeschreven worden. De opdracht aan (zijn mede)regenten van den schouwburg eindigt: »Aenvaert en beschermt, onder de lommer van UE. Egelentiers groente, dees geringe arbeid, van hem die is en blijft de uwe B. F."

De inhoud — waarvoor ik geen rechtstreeksche bron kan aanwijzen — schijnt evenals in *Vryage-* en *Mays-spel* saamgesteld uit Arcadische herinneringen; en door de hoofdhandeling is, gelijk in 't Mays-spel, een landelijke vrijerij gevlochten, waarbij tot de versvorm toe aan Rodenburgh ontleend is. Wonderlijk is nu echter, dat in 't voorbeeld Swaen en Roelf, Duyfje en Kees goed Nederlandsch spreken, maar in de navolging Tityr en Chloë plat Amsterdamsch, terwijl zij Apollo een offerhande brengen!

1) Worp in Oud-Holland 1884, 145. 2) Worp, 157.

3) 903—04 (Wilfrid, Geschichte der Päpste, 40).

4) Bedoeld is denkelijk Svatopluk, die volgens overlevering verdween en met drie kluizenaars in een bosch leefde (Dümmler, Gesch. des Ostfrankischen Reichs, 390 ff.).

Ook heeft Fonteyn met Rodenburghs lyrische versmaten geenszins Rodenburghs vermogen om er taalmuziek in te gieten, overgenomen; de zesvoeters daarentegen zijn bij hem beter, misschien door invloed van Cats. Wij weten, dat Krul dezen tegelijk met Rodenburgh als zijn meester eerde; en de vele zangstukken in dit spel, gevoegd bij de titelspreuk: »Musica multis est incitamentum Amoris", — wel is waar aan Menander ontleend, maar hier blijkbaar bedoeld als weêrslag op Kruls

Waer liefde blycken sal met sangh en soet gespeel, —

doen vermoeden, dat het geschreven is ter vertooning op zijne Musyck-Kamer. Dat het in 1644, toen hij lang dood was en schr. mede-regent van den schouwburg geworden, aan zijne ambtgenooten is opgedragen, pleit hier niet tegen; het kan veel vroeger geschreven zijn.

C. P. Biens is in zijn *Piramus en Thisbe* (1640) zoo goed Rodenburghsch als Krul of Fonteyn: het stuk begint met een redetwist over liefde en minne (= paardrift, als bij R.); Juliana en Thisbe bevinden zich op 't tooneel »sittende en yets hanterende"; twee jongeheeren voeren gesprekken met haar in den stijl van *Mays-Spel* en *Sigismundus en Manuella*; en de »zot" is kant en klaar uit *Melibea* overgenomen; hij heet *Nescio* en zegt telkens: verstaje wel [1])?

I. I. Schippers *Verovering van Rhodes met d'onnozele bloedschande*, Amst. 1640. De erger-dan-Oidipous'-dwaling uit het Fransche verhaal van Desfontaines, l'inceste innocent (= *Trag. Hist.* IX, 19), waarvan schr. 't vorige jaar een Ned. vertaling had uitgegeven [2]), tegen de verovering van Rhodus door sultan Soliman II aangelapt. Van dergelijke dubbele handelingen, *beide*

1) Trouwens het optreden van één lachwekkend figuur in de ernstige tooneelen is opzichzelf reeds Rodenburghsch (en door hem ontleend aan *clown* of *gracioso* of beiden). In ernstige stukken van Brederoo en zijn school is het komische beperkt tot afzonderlijke tooneelen tusschen twee geestelijke afstammelingen der sinnekens.

2) Muller, Populaire Prozaschrijvers, Amst. 1893, n°. 16. De daar beschreven titelplaat prijkt ook in ons tooneelstuk.

ernstig, had Rodenburgh het voorbeeld gegeven in *Aurelia* en *Vrou Jacoba*. En zou een Amsterdamsch man van zaken 't aangedurfd hebben zulke afgrijselijkheden op 't tooneel te brengen, zonder 't voorbeeld van *Wraeckgierigers Treurspel*? Costers *Itys* is óók afgrijselijk, maar op geheel andere wijze: tegennatuurlijk-bloedig, maar niet tegennatuurlijk-ontuchtig; en weder van geheel anderen aard is de afgrijselijkheid in Vondels *Gebroeders*. — Schippers' *Arianes* (het zijn twee verschillende stukken) hebben een *roman héroïque* tot bron, de Ariane van Desmarets.

Jan Zoet verdient een afzonderlijke beschouwing. Daarom zij hier slechts dit aangemerkt: van zijn vier ernstige stukken is *Clorinde en Dambise* (1640) verwant aan de Grieksche en de Amadis-romans; en *Olimpia* (1640) geput uit *de macht der liefde*, vert. Schippers; *Kornelia Bentivogli* (1650) is genomen uit het achtste deel der »Beklaaglikke Geschiedenissen", zooals hij zelf zegt, d. i. *de histoires Tragikes* of waarschijnlijker een der meerbesproken vertalingen [1]); dus alle drie romantische, zegge in Rodenburghs geest vallende onderwerpen [2]); alleen het vierde, *Timoklea* (1641), uit Q. Curtius' leven van Alexander, is klassiek; en ten naastenbij klassiek behandeld, zelfs met een »rey". In *Clorinde en Dambise* is een tooneeltje tusschen herders en herderinnen, dat sterk aan het *Mays-spel* herinnert; voor 't overige zweemt dit stuk veel meer naar *Granida*.

In Corn. Cruyssens *Schakinghe van Judith dochter van keyser Otto den derden* (1642) treedt Cupido op en treft de heldin in den slaap met zijn pijl, ... terwijl zij zich in een klooster bevindt! zij ontwaakt en houdt alleenspraak, eerst in alexandrijnen, maar overgaande in drievoeters rijmend *aabccb*. De abdis van 't klooster houdt er ook eene, een niets tot den gang van 't stuk afdoende bespiegeling, in versvorm (maar op verre na niet in versbouw!) gelijk aan den *Kersnacht*. De plaats der

1) Dl. XXI, blz. 295. Deze geschiedenis beslaat daar inderdaad de 1ste plaats in het 8ste deel. Zij komt ook voor in de *novelas ejemplares* van Cervantes (Dl. I, blz. 88).

2) Het »romantisch" karakter der Grieksche romans blijkt om zoo te zeggen op elke bladzijde van Rohdes meesterlijke behandeling.

handeling verandert, midden in een bedrijf, even wild als in *Hoecx en Cabeljaus* enz. Judith spreekt van haar »genereus gemoedt"; haar beminde Bretislaus noemt haar zijn paragon en zelfs »deughdens paragon." Dat doet de deur dicht.

Silles *Jood van Malta* (1645) heeft titel en onderwerp gemeen met een stuk van Marlowe; maar de namen der personen zijn op drie na andere. Beide stukken beginnen met een alleenspraak van den hoofdpersoon; maar dat is in dien tijd de gewoonste aanhef, dus volstrekt geen bewijs van navolging; en verder is de geheele indeeling anders. Sille zal dus òf dezelfde bron als Marlowe hebben gebruikt [1]), òf zijn stuk (dat vóór 1593 geschreven, maar eerst in 1633 gedrukt is) alleen gekend uit de vertooning door Engelsche comedianten. Doch alwêer: ik geloof niet, dat zonder Rodenburghs invloed een Nederlander zulk een onderwerp zou hebben gekozen of zulk een stuk nagevolgd.

M. F. Bestebens *Vlissingen Geus* (1646) vertoont het zelfde titelplaatje met »nobilitas sola est atque unica virtus", als Rodenburghs meeste werken. Dit kan aan den drukker liggen. Maar ook de schrijver Rodenburght. In de opdracht:

Niet gerijmt door een'er die de hooge Scholen doorsnuffelt of de hoofse gewoonten geleert heeft, maer die het meestendeel sijns (doch geringe) tijts op het lant en onder de huysluyden heeft toegebracht en versleten. Daerom en is deze eersteling niet verwachtende dan veelvoudige aenvallen van soodanige personen, die meerder weten dan myn eenvuldigen rymert.

Rodenburghs 2e nv. komt meermalen voor:

In 't gemeene selle de jonge na des Oudens singen danssen.

Statens keur; *onderdanens mijdingh*; *naturens drift*; *des gemeen-*

1) Havelock Ellis in zijn uitgave van M.'s werken (Mermaid Series, London 1887) zegt, dat deze onbekend is. Kellner (Engl. Studien X 188, 9) zoekt haar in vertellingen, die Marlowe tijdens zijn verblijf in Nederland (als soldaat onder Leicester) gehoord kan hebben, over 't beleg van Malta door de Turken in 1565 en een gunsteling van hun aanvoerder Selim, Jozef Nassi, geboren Spaansche Jood.

tens stem; zoo ook *liever* in de bet. van liefhebber, voorstander. Pacieco wordt op 't tooneel gehangen; (verg. *Aurelia*, *'t Quaedt syn meester loont* en *Hoecx en Cabeljaus*); de plaats der handeling springt ook even wild heen en wêer als bij R. De verzen van dezen tijdgenoot van Vondels beste jaren zouden denkelijk minder hakkelig zijn, zonder Rodenburghs voorbeeld. Daarentegen is in de »twee onnoselen" die als kluchtenaars moeten dienen, navolging van Brederoo bedoeld (maar niet bereikt); en treedt tweemaal een Rey van Burgers op, beide malen zingende op de wijze: *O Kersnacht.*

In W. Robyns *Ferdinand en Oratyn* (1647) vinden we een keizer verdreven door zijn veldheer, die bovendien de keizerin heeft verkracht en gedood; en, nu zijn eigen vrouw gestorven is, zijne dochter aanziet om haar te begeeren; een heldin, die met haar minnaar over zee vlucht; twee zeeroovers, die om haar elkander dooden; een zeer edelmoedigen zeerooverhoofdman; een prins vermomd als amazone, enz., al bestanddeelen van een laat-Griekschen roman; maar tevens een knecht, die snoeft en lafhartig is als een echte gracioso en bovendien Rodrigo heet. Het is dus blijkbaar een vertaling van een Spaansch stuk, dat uit zulk een roman getrokken was. Ook gebruikt schr. Rodenburghs woorden *ha* en *Paragon*. Dat de geest der keizerin haren zoon in den droom verschijnt, zou navolging van Hooft (Seneca?) kunnen zijn; maar zij spreekt gansch anders dan Velsens broeder.

J. Bara's *Herstelde Vorst ofte geluckigh ongeluck* [1]) is blijkbaar een vertaling van een Engelsch stuk, dat eenige overeenkomst had met Hamlet, misschien uit dezelfde vertelling van Belleforest — in de *Tragedische Historiën* de derde van het zesde deel [2]) — was getrokken, maar dan met groote vrijheid. Men kan echter niet zeggen, dat in 1650, toen van de stukken der

1) Amst. 1656; met lofdichten van A. Boelens, P. Dubbels en (in 't Latijn) J. Viretus. Zijne tooneelwerken zijn nog 1747 herdrukt, waaruit men veilig mag afleiden, dat zij toen ook nog gespeeld werden.

2) Ook de bron van Brandts *Veinzende Torquatus*; zie Tijdschr. XXIV, 160.

Engelsche comedianten het nieuwtje lang af was, Engelsch vertalen in 't algemeen nog gelijk stond met Rodenburgh navolgen.

Daarentegen vinden we in zijn *Galteno en Alimene* (1656) wêer een hyper-romantische handeling onder Amsterdamsche burgermenschen. Voorts: De held gaat »het tooneel over. Bedroch, Twist en Vloek met haar toortzen achter hem (vgl. *Aurelia*) en eindelijk in Alimenes woning." Ook Alecto en Megera treden te midden der aardsche personen op. Maar in de voorrede verdedigt schrijver dit met beroep op »Pieter Cornelisz. Hooft, die wel-sprekende en geest ryken Dichter, als noch meer andere". Ook dit stuk schijnt uit Engelsche bron gevloeid, hoewel »Lope Vegas" met lof vermeld wordt; de ontknooping is te gruwelijk voor de *comedia de capa y espada*, die bijna altijd eindigt met verzoening en huwelijken; de knecht (die, terloops opgemerkt, evenals de anderen in alexandrijnen spreekt) heeft meer van een *clown* dan van een *gracioso*; en roept zelfs eenmaal uit »O lord!" *Zulke* navolging van 't Engelsch schijnt mij niet te verklaren uit het voorbeeld van Jan Vos, maar wel van Rodenburgh.

In J. Lemmens *Scipio* (1651, in den 2den druk, 1657, *Scipio en Olinde* genoemd) wijst de sterk romantische behandeling van een klassiek onderwerp op vertaling uit het Spaansch, of wel berijming van een prozavertaling; hij noemt het dan ook zelf zijn eerste *gerijmde* spel. Dit behoeft in 1651 geen verklaring uit *rechtstreekschen* invloed van Rodenburgh; maar in zijn *blinden gaauoog* (1663) [1]) is een door en door Spaansche handeling met Fransche persoonsnamen voorzien en geplaatst... te 's Gravenhage; vergelijk *Sigismund en Manuella* en *Jaloerse Studenten.*

Mogen wij 't vertalen van Engelsche gruwelspelen aan 't voorbeeld van *Wraeckgierigers Treurspel* toeschrijven, dan behoort hier ook *Muliassus de Turk*, door D. Kalbergen (1652), berijmd

1) Schr. noemt zich slechts J. L.; maar zie Doorninck i. v.

uit een proza-vertaling, door Triaal Parker [1]), naar John Mason; en waarvan Worp terecht zegt: »Wij waden hier door het bloed" [2]). De bron was, evenals bij *Wr. Tr.*, een Italiaansche vertelling (en wel Trag. Hist. IV, 5).

Daarentegen kan ik geen invloed van Rodenburgh vinden in *Aran en Titus.* Vos heeft geen Engelsch stuk vertaald, maar *Titus Andronicus* (dat *niet* van Shakspeare is [3])) door de Engelsche comedianten zien vertoonen [4]); en de stof in een ten naastenbij pseudo-klassieken vorm gegoten, die veeleer aan Coster doet denken: een rei; geen bijhandeling; geen overtollige gesprekken. Ook is de taal meer Hooft dan Rodenburgh. Alleen Rozalynes beschrijving van Aran:

Laat gij uw eerbaarheid om zulk een schrikdier slippen?

(enz.) herinnert, ook door den vragenden vorm, aan Margriets lieflijkheden in den *Trouwen Batavier* (XXI, 268). En men kan meenen, dat veeleer Vos dan Rodenburgh Kalbergens voorbeeld geweest is.

Joan Blasius [5]) was veeleer geestverwant dan navolger van Rodenburgh. Hij noemt Vondel, Westerbaen, Huygens en Hooft zijn lievelingsdichters — maar, wel te weten, *niet* zijn voorbeelden (was trouwens ijdel genoeg om *niemand* als voorbeeld te erkennen); en staat dan ook in de keuze zijner tooneelstof slechts eens naast Westerbaen en Hooft [6]), en altijd lijnrecht tegenover Vondel. Van zijn vijf andere stukken immers zijn drie [7]) getrokken uit Fransche romans van de soort, waarmêe Rodenburghs *Melibea* in geest en strekking overeenkomt, zoo 't niet

1) Blijkens de voorrede van den druk van 1662; denkelijk dezelfde, die in Vondels *Gebroeders* Benajas en Rey van Priesteren speelde (v. Lennep III, 643, plaat).

2) Tijdspiegel 1887 blz. 284, waar men desbelust ook den inhoud van dezen draak der draken kan vinden.

3) Nat. Biography, i. v. 4) Moltzer, Shaksperes invloed op het Ndl. Tooneel, 31.

5) J. te Winkel, Bladzijden uit de geschiedenis der Ned. Letterkunde I.

6) *Dubbel en Enkkel* (1670) naar Plautus' *Menaechmi*, gelijk *Warenar* naar diens *Aulularia*; Westerbaen heeft alle stukken van Terentius vertaald.

7) *Lysander en Kaliste* in twee deelen (1660 en 63) — is ook die tweedeeligheid niet Rodenburghsch? — en *Huwelijk van Oroondate en Statira* (1670).

uit een er van geput is; en twee zijn vertalingen van Fransche vertalingen uit het Spaansch. Van de *Malle Wedding* (1671) valt hierbij slechts op te merken dat het oorspronkelijke van Lope de Vega, en een zijner beste stukken is [1]). *De Edelmoedige vijanden* (1658) [2]) daarentegen *heeft* de strekking, die Rodenburgh door een voorspel *trachtte* te geven aan zijn *Wraeckgierigers Treurspel*; het heeft evenals de *Jalourse Studentin* eene zelfs voor Spanje zéér Spaansche handeling, ongewijzigd verplaatst naar Leiden; en Leidsche studenten, die niets dan Spaansche tooneelhelden zijn, zelfs nooit over studie of studentenleven spreken; te erger, omdat Blasius zelf student te Leiden was, toen hij 't stuk schreef, en dus even vierkant tegen eigen ervaring in ging, als Rodenburg bij zijn schildering van 't Engelsche landvolk in de opdracht van den *Trouwen Batavier*. In *Lysander en Kaliste* loopt naast de hoofdhandeling een tweede, die er niets mêe te maken heeft, even als in *Keyser Otto en Galdrade*, *Hertoginne van Savoyen*, *Aurelia* en *Mays-Spel*. Gelijk bij de geheele romantische richting — men kan ook zeggen: bij alle Rodenburghianen — is in al zijne stukken de versbouw der talrijke ingevlochten liederen en zangstukjes veel beter dan de zesvoeters, terwijl men 't omgekeerde zou verwachten, daar immers *deze* vorm gemakkelijker is [3]).

1) *El mayor imposible*, hieruit Boisrobert, *la folle Gageure* (1653); verg. te Winkel a. w. 144, 145.

2) Naar Scarron, *l'escolier de Salamanque ou les généreux ennemis* (1654); en dit naar Zorilla, *Obligados y ofendidos*, ook gend. *Gorron de Salamanca* (1640).

3) Ter overweging voor den lezer, wien de toonkunst minder vreemd is dan mij: zóóvele dier liedjes kunnen op destijds veel gebruikte wijzen worden gezongen (soms staat er zelfs zulk een wijze bij aangegeven), dat wij ze gerust alle mogen beschouwen als voor bestaande wijzen geschreven. Laat zich nu de betere versbouw verklaren door aan te nemen, dat de dichter gewoonlijk, alvorens zulk een lied te schrijven, zich de gekozen wijze voorzong of liet voorzingen? Bij de ter voordracht bestemde zesvoeters liet hem uit den aard der zaak dit hulpmiddel in den steek. En hieruit rijst een vraag: wie kent zangwijzen, waarop de samenspraken der landjeugd in Rodenburghs *Mays-Treur-Bly-eynde-Spel* (Dl. XXII, 104) kunnen gezongen zijn? Dan zou ook dáár het onderscheid in de beheersching van lyrische maat en heldenvers verklaard wezen. En heeft de meester den zang zooveel plaats gegund, in zijn

Maar daarmêe houdt dan ook de overeenkomst op. Behalve door 't gebruik van *ha!*, is Blasius' taal veelmeer Hooft en een enkele maal Huyghens, dan Rodenburgh. En in den derden druk van *de Edelmoedige vijanden* (1671) is de versbouw verbeterd en de handeling wêer in Spanje geplaatst; schr. had dus intusschen geleerd (van zijn vijanden in 't Kunstgenootschap?), althans een weinig naar de kritiek te luisteren en een weinig voor de waarschijnlijkheid te doen, waar Rodenburgh zich nimmer om bekommerde. Navolgers plegen 's meesters gebreken *nooit* te leeren vermijden, wèl nog erger maken.

J. Claerbouts *Oresto verdruckte onnooselheyt en de ramp-salige Sabyna* (1662) is een Hippolytus- en Phaedra-geschiedenis van onbekende herkomst; die wijdloopige titel doet echter een Engelsch voorbeeld vermoeden [1]). Opdracht aan Jan Vos; doch schr. was geestverwant van Struys, wiens jachtliedje in *Albonus en Rosimonda* hij bijna woordelijk overnam. *Misschien* hebben Rodenburghs zwijgende geesten en zinnekens hem op 't denkbeeld gebracht Tysiphoon, Mageer (sic) en Alecto als »stomme" te laten optreden; zij treden echter ook zoo op in Heynsius' *Auriacus.*

De verliefde jager, Blyeyndent spel, gerijmt door mr. Otho de Vooght, Delf 1662, is naar dat »gerijmt" te oordeelen een berijming van een prozavertaling, en wel naar den inhoud te oordeelen uit Fransch of Spaansch; 't zijn weer romantische personen met klassieke namen: Phaedra, Damon, Solon! Aan Rodenburgh herinneren de vele bespiegelingen en redetwisten, ook door hun inhoud; en een gesprek in dalende viervoeters met kruisrijm, door den vorm. De taal heeft niets meer van hem; maar dit zou ook zeer zonderling zijn in een tijd, toen Vondel begon een *gezag* te worden en de oprichting van N. V. A. in de naaste toekomst lag.

---

vóórlaatste tooneelwerk nog wel, dan begrijpen wij des te beter, dat de rijkst begaafde leerling, Krul, het gesproken minnespel gehéél in zangspel heeft omgeschapen.

1) Vergelijk de omslachtige titels (waarin vooral zeer dikwijls de tweede hoofdpersoon wordt aangewezen, evenals hier) van werken van Shakspeare, Ben Jonson e. a. in de eerste drukken, thans altijd korter aangegeven.

Neemt men aan, dat ook het gebruik van gruwelijke onderwerpen, geput uit Ital. novellen, toe te schrijven is aan 't voorbeeld van *Wraeckgierigers treurspel* — alwêer: Rodenburgh was in dit opzicht de eerste! — dan behooren hier ook de meeste werken van Hermannus Verbeecq [1]), al was hij misschien, naar den grooten afstand in tijd te oordeelen, slechts navolgers-navolger.

Nigro en Prudentia, 2 dln, 1667, uit Trag. Hist. II, 13. Ook die tweedeeligheid schijnt Rodenburghsch; en het eerste eindigt met een »verthoningh". Daarentegen begint het 2de »na suyerzon, eyndigt voor den ondergangh."

Mignanel en Gavose (1675) kan wel een vertaling uit het Spaansch zijn; maar dan heeft toch de oorspr. dichter zeker een Ital. novelle gebruikt, daar de handeling voor ruim de helft overeenkomt met *Romeo en Julia*. In 't 5de Bedrijf: »Verthoninge alwaar Mignanel onthals [sic] leyt."

Laurentia en Agrippina, 1676. Is *M. en G.* niet eigenlijk gruwelijk, dit is het des te meer, en gerust met *Wr. Tr.* te vergelijken. Van een Spaansch voorbeeld geen blijk. De verzen zijn in alle drie stukken nog slechter, dan doorgaans bij Rodenburgh.

In Johan Beets' *Melissa* is evenals in Rodenburgs *Vryagespel* enz. een sterk romantische (bepaaldelijk aan *Sigismund en Manuella* verwante) handeling geplaatst onder Hollandsche — in dit geval Hoornsche — burgerjongeheeren en joffers, die bovendien evenals dáár, onmogelijke namen dragen: Rufino, Carbyn, Mentor, Melissa, Theodoor (een vrouw!). R. opent het stuk met een alleenspraak vol geleerdheid. Daarentegen zwemen de knecht Goossen en de meid Klaartje naar Brederoo. Doch vermoedelijk staat ons hier, 25 jaar na Rodenburghs en 50 na Brederoos dood, niet meer aan rechtstreeksche navolging te denken. 's Mans verdere tooneelarbeid herinnert veeleer aan *Granida*.

J. van der Heyden, *Cleander en Amaril Ofte gestadige liefde*

1) Hs. der Haarl. Stadsbibl., 2 deelen, 4°.

bly-einde spel, door — Capitein van eene Compagnie Voetknegten. *Magnes Amoris Amor.* Gedrukt tot Leeuwarden in 't Jaar 1681.

Wie de personenlijst gelezen heeft, kijkt opnieuw naar den titel — ja, 't staat er: 1681. Een tooneelstuk, gedrukt in 1681, geen gelegenheids-zinnespel, maar een gewoon tooneelspel, waarin Afgunst, Tweedracht, Schijnheiligheid en Bedrog als personen optreden! En toch kan het blijkens de voorrede niet noemenswaard vroeger geschreven zijn. Er is nog een punt strijdig met den stijl dier dagen: de heldin heeft vier »speeljuffers"; een derde: de personen zijn Leeuwarders uit het laatst der zestiende eeuw — in 't eerste bedrijf wordt bericht, dat bij Boxum een gevecht in gang is; dit speelt dus op 17 Jan. 1586 — en dragen hyper-romantische namen; zelfs de knecht heet Hylas; een vierde: de bouw van 't stuk onderstelt een tooneelinrichting als op de Academie en den eersten Schouwburg. Dit alles stemt overeen met Rodenburgh; en ik kan dan ook niet nalaten te vermoeden, dat onze wakkere Capitein *Mays-Spel* of *Sigismund en Manuelle* heeft zien vertoonen — of alleen gelezen; dit is zelfs waarschijnlijker, om die ouderwetsche tooneelinrichting; — en hierdoor in dichtvuur is ontbrand. De handeling is doodmager: Cleander vrijt vijf bedrijven lang naar Amaril, waarbij hem eerst haar eigen onverschilligheid en later Afgunst & Co. tegenwerken; en krijgt eindelijk 't jawoord.

J. Bouckart, *De Nederlaegh van Hannibal* (1653). Livius XXVIII—XXX vermengd met romantiek: een juffer als page verkleed (pages in 't Romeinsche leger tijdens den tweeden Punischen oorlog!), een vondeling, die blijkt de blanke zoon van een zwarten koning te zijn, enz. Dit wijst op navolging van een Spaansch stuk, waarbij komt dat het in een narede aan den Spaanschen gezant Estevan de Guemara wordt toegewijd. Maar deze wordt gehouden door... Pallas; en in 't stuk zelf gesprekken over de geheele voorafgaande geschiedenis tusschen Rome en Karthago, over koningsplichten, betrekking van den Staat tot de Godsdienst (wêer geheel: Mozes boven Ääron), de

»redekonst" en de onsterfelijkheid der ziel. Mij dunkt, dat dit alles nog al Rodenburght.

De ballingschap van Scipio Afrikanus door denzelfde (1658) is *zonder* romantiek en begint op zijn goed Seneca's met een alleenspraak van Tisiphon. Venus en Kupido treden te midden der menschelijke personen op; doch daar deze volgens de onderstelling aan hen gelooven, is dit m. i. verdedigbaar; en althans niet aan 't voorbeeld van Rodenburgh toe te schrijven. De versbouw is in beide stukken veel beter dan bij hem; en de taal zuiverder, maar ook slapper — we naderen den tijd der Dichtgenootschappen.

Bewondering voor Rodenburgh vinden we echter nog — maar zonder tot navolging te voeren — bij Lambert Bidloo:

Myn *Digt-lust* hoeft gy ook een groote Mane-kyker
Om te *Amsterdam* te zien den *Reuse-Rederyker*,
Die zyne kuyf verheft zoo rustig in de lugt
Van 't *Panpoeticum*? een man, die niet berugt
Door Oorlogs-daden, kreeg het *Ridderschap*, en 't *Wapen*
Van 't *Oud Bourgondisch Huys*, voor deugd hem ingeschapen,
Bekleed met Talen-Kunde, en Letter-Weet, en wat
In Eerlyke oeffening een Edelman bezat.
Myn *Digt*-Lust toeft gy nog om *Roodenburg* te noemen,
Waar op uw Vader-Stad zoo hoog verdiend kan roemen!
Dat was een dorperheyd Hem en uw Naam onwaard,
Met wien geen *Rymer* in gantsch *Néerland* evenaard,
[1]) In zulk een menigte van *Digt* ter *Schouw-Thoonele*
Als viel hem deze lust uyt 's Moeders Bloed ten deele
Met geest van [2]) Betstevaer; dog wie zijn Beeltenis
In lauren denkt te zien, hy wagt geweldig mis;
Neen zulk bloedvlakkig loof, krantz door de Moord bevogten,
Past geenen *Roodenburg* om 't vreezaam Hoofd gevlogten;

1) 24 Thoonneel-stukken, waarvan ik 'er in myn jeugd met algemene (sic) behagen heb zien verthoonen *Celia en Prospero*; behalve dezen zyn van *Rodenburgh* verscheyde zeer aartige Kamer en Tafelspelen (aant. van Bidloo, die blijkbaar niet de moeite gedaan heeft die stukken zelf te tellen — laat staan te lezen — maar eenvoudig Tengnagel naschrijft, dien hij verder grof beschimpt).

2) H. L. Spiegel (a. v.; inderdaad zijn oom, zie XXI, blz. 255).

Maar 't geurig *Eglentier* [1]) geen Geest in 't Breyn vergaard,
En Nardus twelk een lyk in 't Balzemen bewaard; (enz.)

In 1640 schijnt er eenige strijd te zijn geweest tusschen Rodenburghs en Vondels bewonderaars. Immers in *d'Onbekende voerman van de Schou-burgh* worden de regenten gehekeld, (en wel de regenten van dàt jaar; want het is een aanhangsel van *de Geest van Tengnagel*) — en daar lezen wij:

David buer [2]) jy bent een Man,
Die geen sonden doen en kan,
Maer ik wilje eer verschoonen,
Want je ginght je goetheydt toonen,
Doe je lest na Uytrecht voer
Op de Hof-stee by jou Moer,
Om het staegh verwyt te myen;
Wantje 't Bataviersche vryen
Liever op 't Tooneel liet sien,
Als het spel van Messalien.

(waarmeê geen ander mij bekend werk bedoeld kan zijn, dan Vondels verloren *Messalina*).

Bewijsbaar heeft Rodenburgh op 't tooneel geleefd tot 29 Mei 1659, toen *Celia en Prospero* werd gespeeld [3]); maar waarschijnlijk langer; in de herinnering der tooneellievende breede schare ten minste tot 1671. Toen toch onderstelde een vinnig tegenstander eener *geleerde* kunstrichting bij zijne lezers bekendheid met en waardeering van Rodenburgh:

»Sie, Rodenburgh, Krul, Roelants, Struys, Starter, en andere vrome borsten, daer ick hier geen aflees-rol van maken mach, doet je ooghjes open, siet dit is Poeets" [4]).

Twee *vertalingen* naar Rodenburgh laten zich vermoeden — niet bewijzen.

---

1) *Lavendel der Vlamingen* (a. v.). 2) David Ces, regent.

3) Worp in Oud Holland 1895, blz. 231.

4) Nieuwe-jaersgift aan Nil volentibus arduum en E. B. I. S. K. A, aangeh. Alblas, Bibliogr. der werken v. Theodoor Rodenburgh 62; verg. Te Winkel, Bladzijden uit de gesch. der Ned. Lett., I, 130.

1°. Op een lijst van stukken, 1666 door een reizend tooneelgezelschap bij 't stadsbestuur van Luneburg ingediend, komt voor: *Von Carel und Cassandra.* Dessolf [1]) ziet hierin een vertaling van Lope de Vega's *Carlos el perseguido.* Daar nu evenwel op deze lijst alleen zulke Spaansche stukken voorkomen, waarvan toen reeds Ned. of Fransche vertalingen bestonden; daar »*der beklegliche Zwanck*" stellig *niet* rechtstreeks naar Lope de Vega, maar naar Isaäc Vos bewerkt is [2]); zal ook *C. u. C.* veeleer naar Rodenburgh, dan rechtstreeks naar Lope gevolgd zijn.

2°. Heine [3]) ziet in »*Die Jungfer Studentin*" een navolging van *De Jaloerse Studentin.* Dessolf merkt aan, dat Lope de Vega ook eene *dama estudiante* (verloren) geschreven heeft, waaraan de titel zeker sterker herinnert. Ik heb het Duitsche stuk (zoo het nog bestaat, wat bij D. niet blijkt) niet onder mijn bereik; en kan dus geen vergelijking maken. Wie gaat eens den invloed van het Nederlandsche Tooneel op het Duitsche in bijzonderheden na? Of liever: wie is bij den toestand onzer openbare boekerijen daartoe in staat? —

Rodenburghs invloed *ontbreekt*, waar men hem vrij stellig zou verwachten: in een aan den Deken der Brabantsche Camer Servaes Degens opgedragen stuk, t. w. *Achab* van de Koninck, trouwens in 1610, één jaar na 's ridders eersteling, geschreven; het kon echter, eerst 1618 gedrukt zijnde, intusschen naar zijn voorbeeld omgewerkt zijn, zoo dit voorbeeld den dichter had aangetrokken. Doch het heeft meer van Vondels *Pascha* — op het kluchtig tusschenspel na (rederijkersverzen met middenrijm). In zijn tweede stuk *Jephtah* (1615) door Vondel belofdicht, verschijnen rey en boden; en het derde, *Simson* (1618) begint op zijn goed Seneca's met een alleenspraak, terwijl daar een kluchtenaer, n. l. een plat-Amstellandsch en Brederoo-achtig

1) Zeitschrift f. vergl. Literaturgeschichte N. F. IV, 9.

2) Immers de dwingeland is bij Lope koning van Ierland, bij Vos en in 't Duitsch koning van Engeland.

3) Johannes Velten S. 35, aangeh. bij Dessolf S. 11.

sprekende boer, *aan een ernstig tooneel deelneemt*; wat bij Rodenburg in tragische stoffen evenmin voorkomt, als kluchtenaers in 't algemeen bij Vondel. En zijn zinnespèl op de Loterij is geheel zinnespel, met twee werkelijke, zeer goed geteekende, maar zeer weinig Rodenburghsche figuren: den *onnutten bedelaer* en den *Luysevanger* (diender).

Ook Burchoorns *Batavierse Meyspel* (1632) geeft in dit opzicht niet, wat de titel belooft. Schr. noemt in de voorrede Cats, Heynsius, Vondelens (sic) enz.; ook Krul, Duyrkant, Velden; *Rodenburgh niet.* De handeling is geheel zinnespel; ten hoogste zou men navolging van R. kunnen vinden in de koppelwoorden als »ziel-begaefde konst-voedende poëten", »ziel-pijnende tijdtsvrienden" (d. i. dichters) »noyt-vernoegde letter-eeters" (lezers). Het stuk is gespeeld door de Haagsche rederijkerskamer »de Batavieren" [1]); en de Haagsche rederijkers plantten elk jaar een meiboom [2]); vandaar die schijnbaar echt Rodenburghsche titel.

En ten slotte ontbreekt die invloed, waar iemand van te veel beteekenis, om er overheen te stappen, hem, weliswaar met een *misschien*, heeft aangewezen: »In meer dan één stuk »zien wij in het bosch of op de heide een put.... Vondel heeft, »misschien in navolging van Rodenburgh, op gelukkige wijze »van dien put gebruik gemaakt in zijn *Jozef in Dothan*"; zegt Dr. G. Kalff [3]) en teekent er bij aan: »In Rodenburghs *Alexander* »was van dien put een dergelijk gebruik gemaakt." Nu springt in 't oog, dat Vondel zich hier eenvoudig stipt aan zijn bron, Genesis XXXVII, heeft gehouden; en dit waarschijnlijk ook Rodenburghs — middellijke — bron geweest is (vgl. D. XXI, blz. 290). Het is ver van aangenaam een misgreep, en nog wel een schijnbaar nietigen, te moeten aanwijzen in een zoo voortreffelijk werk; en temeer omdat schrijver dáár juist vooral, waar hij Vondel bespreekt, zoo hoog boven Jonckbloet staat; maar ik mag er niet van zwijgen, 1° omdat, waar het Vondel

1) Schotel, Gesch. der rederijkers II, 89. 2) Ald. 91.
3) Literatuur en Tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw, blz. 289.

geldt, *niets* onbelangrijk is; 2°. omdat er opnieuw uit blijkt, hoe dringend de beoefenaar onzer 17d'eeuwsche letteren behoefte heeft aan *bijbelvastheid* [1]).

Slotsom.

Het bijzondere in Rodenburgh is buiten kijf zijn levenslang volgehouden *romantiek*, of anders uitgedrukt: *navolging van andere vreemdelingen dan de klassieken*; dubbel opmerkelijk in iemand, die Latijn kende en hoog liep met de Christelijk-Stoïcijnsche levensbeschouwing. En daarbij had hij geen voorganger. Duym heeft ééns een romantisch en uit een Ital. vertelling geput onderwerp behandeld [2]); maar behalve dat hij stellig méénde uit geschiedwaarheid te putten, heeft hij 't geheel behandeld in rederijkersvorm en rederijkersgeest; twee der personen zijn zinnekens en spreken in rondeelvorm; zegge: Duym is ouderwetscher, dan Cornelis Everaert in sommige zijner stukken, 50 jaar vroeger geschreven. — Evenmin bewoog hem invloed van tijdgenooten; Brederoo is nà hem begonnen en lang vóór hem gestorven; Hooft en Coster waren romantisch, maar op eene wijze, die klassiek scheen in een eeuw, waarin Seneca voor even klassiek gold als Sophokles en oneindig meer invloed had. En Vondel maakte zich voor zijne oogen eerst van de rederijkers en vervolgens van Seneca vrij; maar om zoo dicht bij de werkelijke klassiek te komen, als voor een Germaan en Christen mogelijk was. En met dat al heeft Rodenburgh 27 stukken geschreven of vertaald, van het eerste tot het laatste in denzelfden smaak, strijdig met alle gezag, dat destijds in Nederland gold; en met alle voorbeelden van menschen, die niet diep

1) Dr. Zuidema heeft mijne bedoeling blijkbaar niet gevat. Dat die put reeds in het bijbelverhaal van Jozef voorkomt — wie weet dat niet? Ik wist het reeds veertig jaar geleden. Doch dat raakt dit vraagstuk niet. Ik had het oog slechts op *het ten tooneele gebruik maken van dien put en op de wijze waarop Vondel dat gedaan heeft*. Daarin was Rodenburgh Vondel voorgegaan en daarom mag men hier invloed van R. vermoeden. G. K.

2) Dr. K. Poll, Tooneelspelen van... Jakob Duym Diss. Gron. '98, blz. 19.

beneden hem stonden. Vanwaar dan, dat vreemd gezag en vreemde voorbeelden zooveel macht over hem hadden? De verklaring ligt in zijn geboorte en verblijf als jongeling te Antwerpen; en de daaruit volgende tegenstelling tusschen zijn eerste en dus machtigste herinneringen, en het Amsterdamsche leven tijdens zijn verblijf te Amsterdam, weelderig, schitterend, dichterlijk in vergelijking met het onze, maar kleurloos, stijf en nuchteren in vergelijking met het Antwerpsche in Antwerpens gouden dagen. Daarbij het verblijf in Engeland; de wellicht persoonlijke aanraking met de dichters rondom Shakespeare en misschien mèt dezen zelf, in elk geval de vertooning van hun werken; het hof van Elisabeth, dat des te meer indruk moest maken, omdat hij 't vrij zeker niet van dichtbij heeft gezien, laat staan achter de schermen gekeken; de stralenkrans om de hoofden der zeeroovers, die in Engeland dezelfde staats-waardeering en volksvereering genoten als in Nederland de zeehelden [1]); bovenal de geschriften en de indruk, nagelaten door den éénigen man uit die omgeving, dien ook wij nog kunnen bewonderen: Sir Philip Sidney. Zoo kwam hij nogmaals te Antwerpen, waar thans de hoogere stand bezig was zich te verspaanschen; in het aan Spanje onderworpen Portugal; en eindelijk in Spanje zelf, waar toen Lope de Vega en zijne school het tooneel beheerschten. Bij terugkomst in 't vaderland was hij te oud om nog een andere denk- en voelwijze aan te nemen; wie zou hem er ook toegebracht hebben? Al wat wij van beiden weten, noopt ons om aan te nemen, dat Hooft hem koel-beleefd op een afstand heeft gehouden; van Vondel scheidde hem weldra zijn andere beschouwing van het kerkgeschil en geestdrift voor Maurits; Brederoo en Coster waren zijn persoonlijke vijanden. Ook konden de klassieken den man niet bekeeren, wiens klassieke opleiding niet verder ging dan wat school-Latijn; en die alwat den tijdgeest aantrok in Seneca, even goed in zijne Engelsche voorbeelden vond.

1) Campbell, de Puriteinen in Ned., Eng. en Amerika I, 385 vv.; II, 115.

Kunst en leven zijn in Nederland altijd gescheiden geweest, tot schade voor beiden; maar met dit voordeel, dat men in de kunst zich kon laten beheerschen door het denkbeeld: »Alleen wat niet Nederlandsch is, is dichterlijk"; zonder in het leven een minder goed vaderlander te zijn. En zoo is deze man met zijn vurige Oranjeliefde en zijn geloof in een Protestantsch Christendom boven de kerken, in de kunst geworden en levenslang gebleven, wat Brederoo hem wilde maken in het leven: Een *Spaansche Brabander*.

W. ZUIDEMA.

NASCHRIFT.

Ik moet bekennen, dat Krul mij — zeker niet mij alleen — op een dwaalspoor heeft gebracht. Aan de woorden in zijn lofdicht op Rodenburghs *Geboorte Christi* (1639):

> Des Ridders die, soo lang hy levend is geweest,
> De soete tepels van Minerva heeft gezogen —

is onmogelijk een gezonde zin te hechten, tenzij men aanneemt, dat de Ridder toen niet meer levend was; en dit heb ik dan ook gedaan (*Tijdschr.* XXI, 258). Doch uit een brief van zijne weduwe aan de Hanse [1]) blijkt, dat hij Oct. 1644 is gestorven. Waarom hij in de laatste vijf jaren van zijn leven niets meer heeft geschreven, althans niets laten drukken, zal wel duister blijven. Ouderdom misschien; hij was bij zijn dood ruim 70 jaar.

1) Worp in *Oudholland* 1895, blz. 281.

STARTER IV.

1.

In een artikel in den jaargang 1902 van *Taal en Letteren* heeft de Heer M. M. Kleerkooper eenige aanmerkingen gemaakt op een stukje van mijne hand in Dl. XXI van dit Tijdschrift over Starter's *Boet-sangh*. Het zij mij veroorloofd daarop een kort antwoord te geven.

Wat den naam Boet-sangh betreft, gebruikte ik dezen omdat ik in mijn verschillende artikelen over Starter steeds naar Van Vlotens uitgave heb verwezen daar deze toch wel in handen of binnen het bereik is van allen die belang in onzen dichter stellen. De waarde van die uitgaaf, hare onnauwkeurigheden en tekortkomingen heb ik geheel buiten bespreking gelaten, dit aan beter bevoegden overlatende.

Wat het jaartal van Campion's dood betreft, merk ik op dat sommigen opgeven 1 Maart 1619, anderen 1 Maart 1620 als den datum zijner begrafenis, waarmede allen wel bedoelen wat A. H. Bullen (Thomas Campion, *Songs and Masques*, London 1903) als volgt uitdrukt: On 1st March, 1619—20 is the entry in St. Dunstan's Register, »Thomas Campion doctor of Physicke was buried." (p. XXIX). Ik geef toe dat het wenschelijk is 1620 te schrijven of Bullen na te volgen.

Ik deelde het lied mede zooals ik het vond in Arber's *Shakespeare Anthology* (p. 247). Blijkens eene aanteekening op bl. 306 heeft Arber het lied overgenomen uit R. Alison's *An Hour's Recreation*, 1606. Het exemplaar van dit zeldzame boekje in de boekerij van het Britsch Museum bevat ongelukkigerwijze de bladzijde niet waarop het gedicht blijkens »The Table" behoorde voor te komen en alle mijne pogingen om het elders te vinden zijn tot nu toe mislukt. Ik kan dus niet bewijzen dat Arbers afschrift nauwkeurig is maar heb alle reden om dit aan te nemen. Dit brengt mij van zelf op het volgende punt: het aantal coupletten.

Na lezing van des Heeren Kleerkooper's artikel heb ik een uitgebreid onderzoek ingesteld naar de verschillende vormen waarin het gedicht voorkomt en naar Campion's aanspraak op het auteurschap. Elders hoop ik het lied uitvoerig te behandelen en de verschillende lezingen mede te deelen [1]); hier wil ik slechts vermelden dat:

De oudste mij bekende vorm is die van de *Scottish Metrical Psalter*, 1566, (British Museum Add. 33, 933). Fol. 81b. Hier telt het slechts *twee* coupletten (*What yf a day or a month or a yeer* en *Earthis But a poynt to the world and a man*). Daar Campion omstreeks 1567 geboren is (zie Bullen's uitgave, bl. IX) kan hij onmogelijk de schrijver dezer beide verzen zijn.

Aan het slot van het Schotsche tooneelstuk Philotus in 1603 te Edinburg verschenen en waarschijnlijk tusschen 1594 en 1603 ontstaan [2]) komen deze beide coupletten aan het slot voor.

In de *Diary of John Sanderson* (British Museum Lans. Ms. 241, fol. 49) komen eveneens deze beide coupletten en geene andere voor. Sanderson stierf in 1602 en vermoedelijk schreef hij ons gedicht in 1592 op.

In de *Hour's Recreation*, 1606 worden, zooals reeds gezegd is, slechts deze beide coupletten gegeven.

Ook *Giles Earle his booke*, 1615 (British Museum, Addl. Ms. 24665, fol. 25b) geeft niet meer.

De *Logonomia Anglica Qua Gentis Sermo Facilius Addiscitur*, *Londini* 1619, eindelijk, brengt ons slechts het eerste couplet.

De *Golden Garland of Princely pleasures and delicate Delights*, 1620, geeft vijf coupletten, onder welke niet voorkomt dat beginnende *Earth's but a point*.

Richard Wigley's Commonplace Book (British Museum, Add. MS. 6704, fol. 163) geeft drie coupletten; het tweede is *Thearths but* enz. Dit Commonplace Book loopt van 1591—1643.

1) In het Amerikaansche Tijdschrift: *Modern Philology*.

2) Vgl. R. Brotanek, *Philotus* in Festschrift zum VIII. Allgemeinen Deutschen Neuphilologentage, 1898, bl. 145 vlgg.

In *E. Farr's Select Poetry*, chiefly sacred, of the Reign of King James the First, 1847, komt op bl. 102 ons gedicht als *anonymous* voor in drie coupletten. Het tweede is: *The earth's* enz.

In *Cantus, Songs and Fancies, etc.* 2nd edn *Aberdene, Printed by John Forbes*, 1666, worden vijf coupletten gegeven, waarvan het tweede begint *Th'earth's* enz.

The Collection of Ballads in the Pepysian Library at Magdalene College, Cambridge bevat in Dl. I op p. 52 »*A Friend's advice*: In an excellent Ditty, concerning the variable changes in this World. To a pleasant new Tune. — Printed for H. Gosson." Het bestaat uit twee deelen, elk van vijf coupletten. I begint met *What if a day*. Het derde couplet van II begint *Earth to the world, as a Man to the earth*, maar het vervolg ervan wijkt geheel af van de lezing in de andere verzamelingen. H. Gosson was uitgever in de eerste helft der 17de eeuw.

Denzelfden vorm heeft het gedicht in de *Roxburgh Ballads*, ed. by Charles Hindley, Esq. 1873. Vol. I p. 439. (Printed by the Assignes of *Thomas Symcocke*). Deze *black letter ballad* wordt gesteld op omstreeks het jaar 1650.

Men ziet uit deze opsomming dat de meeste en tevens de oudste lezingen slechts de twee door mij aangehaalde coupletten geven. De Heer Kleerkooper haalt de door hem medegedeelde vijf coupletten uit Chappell. Deze laatste doet het voorkomen alsof hij den tekst uit de *Roxburghe Ballads* of uit *The Golden Garland* heeft overgenomen; maar dat is niet zoo: hij geeft onnauwkeurig het gedicht weer zooals het bij Forbes staat. Slechts veranderde hij daarbij het bij Forbes voorkomende *wisht contentings* in *sweet contentings* (welk *sweet* hij aan *An Hour's Recreation* ontleende), om niet te spreken van tal van kleine afwijkingen. Ik hoop aangetoond te hebben dat er geen enkele reden bestaat om met den Heer Kleerkooper den tekst bij Chappell »het meest betrouwbaar" te noemen. Hier merk ik nog op dat Chappell's werk eigenlijk in drie verschillende gedaanten verschenen is:

1. *A Collection of National English Airs* consisting of Ancient Song, Ballad, Dance Tunes, interspersed with remarks and anecdote and preceded by an Essay on English Minstrelsy. The airs harmonized, for the pianoforte by W. Crotch, Mus. Doc., G. Alex. Macfarren, and J. Augustine Wade. Edited by W. Chappell, London. Chappell, 1840. Dit is een voor dien tijd uitstekend werk. De lezing van ons gedicht is daar veel nauwkeuriger dan in de door den Heer Kleerkooper gebruikte uitgaaf:

2. W. Chappell, *Popular Music of the old time* 1855—59, terwijl

3. *Old English Popular Music by* W. Chappell. A new edition with a preface and notes, and the earlier examples entirely revised by H. Ellis Wooldridge. I and II. London 1893, een schat van wetenswaardigheden bevat die echter met omzichtigheid gebruikt moeten worden. Bovendien heeft Wooldridge, met het oog op de plaatsruimte, van de liederen gewoonlijk slechts de beide eerste coupletten gegeven. Ook van ons gedicht geeft hij slechts twee verzen in den tekst, met eenige onnauwkeurigheden ontleend aan Giles Earle.

Een andere kwestie is het of niet, zooals de Heer Kleerkooper zegt, Starter een tekst moet gebruikt hebben met »delights" in plaats van »desires". Dit is hoogst waarschijnlijk, maar 't zal moeilijk uit te maken zijn naar welke lezing Starter vertaalde. Het gedicht was bijzonder populair tot diep in de 17de eeuw en komt in een groot aantal verschillende vormen voor, waarvan geen twee volkomen overeenstemmen. Dit gevoegd bij Starter's vrije wijze van vertalen maakt dat wij alleen kunnen zeggen dat hij een origineel gehad heeft waarin *delights* in den tweeden regel voorkwam [1]).

Hiermede meen ik deze zaak voldoende te hebben toegelicht, Slechts dit nog: ik bezit afschriften van de muziek van 't origineel van dit en het volgende gedicht. Mocht iemand voor een nieuwe uitgave van Starter inzage daarvan willen hebben dan

1) M. i. geeft *desires* beteren zin.

ben ik gaarne bereid ze ter leen te geven. Moge men zich spoedig voor zulk een doel tot mij wenden! Zulk een nieuwe uitgave is hoog noodig.

2.

Boven het lied beginnende: »Ick weet niet wat mijn Vrijster schort", op bl. 484 van Van Vloten's uitgave, staat als stemme »*My Mistris sings no other song*, enz." In »*I. Starters Lusthoofken*, Utrecht 1621" [1]) staat een geheel couplet:

My Mistres sings noon other song
But stil complanis I doe her wrong
Belief her not for it is not so
For I did but kiss her
For I did but kiss her
For I did but kiss her
And so let her go.

Na lang zoeken ben ik er in geslaagd het oorspronkelijk te vinden, en wel in twee lezingen. De eerste (*a*) komt voor op fol. 318 van: *Ancient Ballads & Broadsides, published in England in the Sixteenth Century*. Reprinted from the Unique Original Copies, preserved in the library of Henry Huth, Esq. London, 1867 en luidt als volgt:

As pleasant a ditty as your hart can wish,
Shewing what vnkindnes befell by a kisse.

My Mistris sings none other song,
But stil complains I do her wrong;
Beleeue her not, it is not so,
For I did but kisse her,
For I did but kisse her,
And so let her goe.

And now she swears I did — but what?
Nay, nay, I must not tell you that;
And yet I will, it is so sweet,
As teehe taha,
As teehe taha,
When louers do meete.

1) In het bovenvermelde artikel van den Heer Kleerkooper.

But womens words they are heedles,
To tell you more it were needles;
I ran and caught her by the arme,
And then I kist her,
And then I kist her,
Was this any harme?

Yet out, alas! shees angry still,
Which sheweth but a womans will;
She bites the lippe, and cries, fie, fie!
And kissing sweetly,
And kissing sweetly,
Away she doth fly.

Acteon for one sight did die,
So for one sillie kisse must I;
Vnwares fond loue did me betray,
When I gaue her vantage,
When I gaue her vantage,
And she fled away.

She striued and wrangled ful sore with me,
And cryedst, — For shame, let it be!
You doe me wrong to vse me so, —
Therefore be quiet,
Therefore be quiet,
And now let me goe.

Yet still I held her by the hand,
Her words could not my will withstand;
She fround, she pouted, she lookt sower,
And still I held her,
And stil I held her,
Within my power.

At last she gan for anger cry,
And then my hart with griefe did die;
I could no longer her containe,
But thus we parted,
But thus we parted,
Vnto my great paine.

And since, when I with her do meete,
With words vnkind she doth me greet;
At me her wanton head she shakes,

And as a stranger,
And as a stranger,
My fauours she takes.

But yet her looks bewrays content,
And cunningly her brawles are ment, —
As louers vse to play and sport,
When time and leasure,
When time and leasure,
Is too — too short.

Finis

At London: printed for T. P.

De tweede lezing (*b*) komt als nommer XIX voor in: *The First Booke of Songes and Ayres Of foure parts.* Composed by Robert Iones. Printed by Peter Short. 1600." Dit boekje geeft tevens de muziek en wel als volgt: eerst komt de »cantus" met vijf coupletten; daarna de »altus" met één couplet; vervolgens de »tenor" met één couplet en eindelijk de »bassus" eveneens met één couplet. Tusschen de regels voor den »cantus" staat de tablatuur voor de luit. De vijf verzen luiden als volgt:

My mistris sings no other song
But stil complains I did her wrong,
Beleeue her not it was not so,
I did but kis her,
I did but kisse her
And let her goe.

2.

And now she sweares I did, but what,
Nay, nay, I must not tell you that:
And yet I will it is so sweete,
As teehee tahha when louers meete.

3.

But womens words they are heedlesse,
To tell you more it is needlesse:
I ranne and caught her by the arme,
And then I kist her, this was no harme.

4.

But shee alas is angrie still,
Which sheweth but a womans will:
She bites the lippe and cries fie fie,
And kissing sweetly away shee doth flie.

5.

Yet sure her lookes bewraies content,
And cunningly her brales are meant:
As louers vse to play and sport,
When time and leisure is too too short.

Zooals men ziet komt het door Starter aangehaalde couplet het meest overeen met *a*. De afwijkingen zijn onbeduidend: *be lief* zal wel op een vergissing van den Hollandschen zetter berusten; de vorm komt bij Murray niet voor en ik kan mij niet herinneren hem ooit te zijn tegengekomen, — *for* verandert niets in maat of zin; — de drievoudige herhaling van den vierden regel is willekeurig: in *b* komt hij slechts één maal, in *a* twee maal voor. Starter heeft ook hier weer zijn oude methode gevolgd: in het eerste couplet blijft hij het origineel vrij wel getrouw maar in de volgende maakt hij zich geheel vrij en geeft ons een door en door Hollandsch lied. De vier laatste regels van elk couplet hebben bij hem ontegenzeglijk in zangerigheid en inhoud gewonnen.

Er blijven nu nog over: *Y have waked the Winters Nights* (van Vloten, 320) waarvan Chappell (uitg. 1893) zegt: »No song with this title has been discovered" (I, 174); en *Was Bommelalire so pretty a play* (van Vloten, 495) waarvan in Engelsche bibliotheken geen spoor te vinden is.

A. E. H. SWAEN.

BOEKBESPREKING.

Dr. Jos. SCHRIJNEN, Inleiding tot de studie der vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap vooral met betrekking tot de klassieke en Germaansche talen. Bibliografie. — Geschiedkundig overzicht. — Algemeene beginselen. — Klankleer. Leiden. A. W. Sijthoff (1905).

In de laatste jaren schijnt er bij onze philologen wat meer belangstelling voor de vergelijkende taalwetenschap te ontwaken dan in het algemeen tegen het einde der negentiende eeuw, een tijd van aesthetische dweperij — reactie tegen het rationalisme van omstreeks 1850 — viel waar te nemen, maar de studie in de letteren, vooral die in de klassieke, is in deze lage landen aan de zee op een zoodanige wijze ingericht, dat een aanstaand philoloog, vooral als hij niet heel vlug is, bijna geen tijd heeft om zich met de methode en de resultaten dier wetenschap vertrouwd te maken. Het is daarom een gelukkig denkbeeld van dr. Schrijnen de compositie van een handboek te ondernemen, waarin onze studenten het belangrijkste der Indogermanistiek bij elkaar kunnen vinden. Hij heeft, het minder gewichtige ter zijde latende, getracht alleen datgene van heinde en verre te verzamelen, wat den niet zoozeer ongeleerden als wel ondoordenkenden ex-gymnasiast tot het verkrijgen van eenig inzicht in het wezen der taal, of meer in het bijzonder der talen, die hij als schooljongen vrij wel uitsluitend als geheugenwerk beoefend heeft, dienstig kan zijn. Dat dr. Schrijnen in menig opzicht voor zijn taak berekend was, zouden wij reeds op het gezag van Prof. Kern, die het werk van een voorrede heeft voorzien, gaarne willen aannemen, zelfs al had de auteur niet door zijn vroegere geschriften getoond in de jongere taalwetenschap geen vreemdeling te wezen. Niet *pour arrondir la phrase* zeg ik: in menig opzicht. Want wie zoude werkelijk in staat zijn op alle, voor een deel nog bijna

onbetreden terreinen van het eindelooze veld der Indogermanistiek tot leidsman te strekken? Ook het boek van dr. Schrijnen heeft gebreken en, zooals ik in de volgende bladzijden zal toonen, komen die gebreken soms meer op den voorgrond dan in een leerboek wenschelijk is. Niet in de *Bibliografie*, waarop men alleen kan aanmerken, dat de keuze der daarin vermelde werken wat onsystematisch en willekeurig schijnt, noch in het *Geschiedkundig overzicht*, dat een duidelijk beeld geeft van de ontwikkeling der Indogermaansche taalstudie zonder evenwel genoegzaam rekening te houden met den gelijktijdigen voortgang der algemeene taalwetenschap, maar in de daarop volgende afdeeling van zijn werk, die der *Algemeene beginselen*, komt voortdurend aan het licht, wat er aan de vorming van den schrijver ontbreekt. Hij is beter Indogermanist dan algemeen taalkundige, beter phoneticus dan psycholoog. Vandaar, dat zijn *Klankleer* — de *pièce de résistance* van dit in elk geval nuttige handboek — de »Prinzipienlehre", die er aan voorafgaat, verre overtreft. Het is alleen te betreuren, dat de klankleer door te groote beknoptheid hier en daar wat onduidelijk of onnauwkeurig is geworden en dat dr. S. bij het formuleeren van zoogenaamde klankwetten dikwijls een praesens historicum in plaats van een praeteritum gebruikt, iets wat voor den beginner tot misverstand aanleiding kan geven. Tot staving van mijn niet onbeperkt gunstig oordeel zal ik een aantal punten ter sprake brengen, die m. i. niet tot hun recht zijn gekomen. Tegelijkertijd zal ik ook de gelegenheid hebben eenige slordigheden aan te stippen, die in eene eventueele tweede editie gemakkelijk kunnen worden verbeterd. Drukfouten vermeld ik dan alleen, wanneer er een bijzondere reden voor is.

P. 32. Hier lezen wij: »Dank zij de studiën van Scherer en Leskien . . . kon men eindelijk als vast beginsel opstellen, dat de eigenlijke flexie reeds in de oortaal voltooid was. Nieuwe vormingen in de afgeleide talen kunnen dus slechts op analogie berusten." Dit laatste zinnetje kan de schrijver niet meenen. Hij moet het gedachteloos hebben neergeschreven. Zijn niet

in verschillende dier »afgeleide" talen nieuwe vormen door agglutinatie tot stand gekomen? Wat denkt de heer S. b. v. van het Latijnsche imperfectum op *-bam* en het Litausche op *-davau*, van het Latijnsche futurum op *-bo*, van de Litausche optatiefvormen als *suktumbei* en den door *k* gekenmerkten imperatief dierzelfde taal? En het Fransche futurum *j'aimerai*! En de Oudnoordsche reflexieve conjugatie! En zoo oneindig veel meer!

P. 39 sqq. De verdeeling der talen in isoleerende, agglutineerende en flecteerende is te willekeurig om nog dienst te kunnen doen. M. i. is de eenige bruikbare methode van classificatie de genealogische, want elke andere leidt tot grootere of geringere ongerijmdheden. Dr. S. is zich blijkens p. 47 het gebrekkige van de oude indeelingswijze heel goed bewust. Maar waarom die dan te herhalen en niet liever eenvoudig te zeggen, dat er verschillende taalstammen zijn, die elk een eigen, zij het dan meer of minder eigenaardig, grammatisch karakter vertoonen? Het maakt trouwens den indruk, dat de voorstellingen van dr. S. omtrent niet-Indogermaansche talen te wazig omlijnd zijn.

P. 41. »De oudste bestanddeelen van één dezer *Veda's*, den *Rig-Veda*, dagteekenen volgens sommigen uit de XXste eeuw v. Chr." Aldus dr. S. Volgens Jacobi had hij nog een veel vroeger tijd moeten noemen. Wie zijn echter die »sommigen", die een voorliefde hebben voor de twintigste en niet b. v. voor de een-en-twintigste of negentiende eeuw? Misschien bedoelt dr. S. »uit het tweede millennium v. Chr." Maar wat hij met zijne kenschetsing van het klassieke Sanskrit als »de taal der jongste inskripties" (!) op het oog heeft gehad, kan ik bij geen mogelijkheid gissen.

P. 42. Niet alle Oud-Perzische spijkerinscripties dateeren uit de vijfde eeuw! Die van Behistān b. v. zijn van omstreeks 520 v. C., terwijl er aan den anderen kant ook Achaemenidische inscripties uit de eerste helft der vierde eeuw zijn.

P. 44. De opmerking over het oude Thracisch is misplaatst.

Op p. 51 vergeet dr. S. van de Phrygo-Thraciërs melding te maken, maar op p. 163 komt het »Thrako-Phrygisch" even opduiken.

P. 45. Op regel 4 leze men *Groot-Brittannië*. Minder vergefelijk dan een onschuldige drukfout is de wijze, waarop dr. S. de »beide *Edda's*" over één kam scheert.

P. 49. Uit de woorden van dr. S. zoude men opmaken, dat Pictet een voorlooper en geestverwant van Hehn en Kretschmer is geweest! Onder »de voormannen der linguistische paleontologie" mis ik den naam van Peter von Bradke.

P. 50. De heer S. doet alsof de pijnboom geen conifeer was. Er zijn overigens meer boomen, die de taalvergelijkende palaeontologie aan het Indogermaansche stamland toekent, dan de berk, de wilg en eenige coniferen!

P. 52. Interessant is de mededeeling over de woonplaatsen der Italiërs in de palaeolithische periode. Maar hoe weet dr. S. dat alles zoo precies?

P. 56 sq. Wat over den oorsprong der taal wordt gezegd is te oppervlakkig om eenig nut te kunnen stichten.

P. 60. Over On. *jól* verwijs ik naar PBB. 27, 123 sq. De door dr. S. geaccepteerde verwantschap van *jól* met Lat. *jocus* is mij te »jolig" voor een doodenfeest! M. i. zouden ook de Max-Müller-achtige opmerkingen op p. 61 beter achterwege zijn gebleven.

P. 62 sqq. Van de paragraaf over taalverandering enz. geldt hetzelfde als van de opmerkingen over den oorsprong der taal.

P. 67. De heer S. meent, dat er bij overgenomen woorden niet van »gelijkmatige klankwijziging" sprake kan zijn. Maar hoe komt het dan b. v., dat de Oudgermaansche *ō* en *au* — afgezien van den *Auslaut* — bij de overname in het Slavisch regelmatig tot *u* zijn geworden? De auteur generaliseert te veel.

P. 70. De voorstelling, dat de *ρσ* in Attische vormen als *θηρσί*, *ῥήτορσι* »opzettelijk" niet geassimileerd zoude zijn met het oog op de andere dativi op *-σι*, is zoo scheef mogelijk. Natuurlijk heeft ook in *θηρσί*, *ῥήτορσι* de neiging tot assimilatie

bestaan, maar is door onbewuste associatie de oorspronkelijke vorm op -σι algemeen geworden. Alles even onopzettelijk! Het geval van *filiābus*, *deābus*, waar wij niet met klankverloop te maken hebben, is van geheel anderen aard.

P. 73 sqq. In de paragraaf over semantiek kunnen wij weer duidelijk zien, dat de psychologisch weinig gevormde schrijver zich op een gebied beweegt, waar hij niet tehuis is. Bij p. 77 zoude ik de vraag willen stellen, of *σκέπτω* werkelijk niets met Lat. *specio* en Skr. (*s*)*paç*- te maken zoude hebben?

P. 87. In een Nederlandsch boek is het niet geraden de *ṣ* »een cerebrale *sch*-klank" te noemen, want *sch* heeft bij ons een andere klankwaarde dan in het Duitsch.

P. 92 sq. (zie ook p. 148 sq.). Het »overwicht" van het dynamische accent in de Indogermaansche stamtaal is niet onbetwist. Vgl. b. v. Finck, Uber das verhältnis des baltisch-slavischen nominalaccents zum urindogermanischen, p. 29 sqq. en Meillet, Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-Slave, p. 178 sqq.

P. 96 sqq. De uiteenzetting van de begrippen *wortel* en *basis* zal, vrees ik, bij den onervaren lezer geen duidelijke voorstellingen opwekken. Ook moet worden opgemerkt, dat dr. S. een ander onderscheid maakt tusschen de termen *suffix* en *uitgang* dan door het algemeen gebruik wordt gewettigd. Bovendien geeft de noot op p. 97 een zeer onvolledig denkbeeld van de wijze, waarop Brugmann het woord *formans* bezigt (vgl. dienaangaande IF. 14, 1 sqq. en Kurze vergl. grammatik, p. 285).

P. 101. Spreekt de heer S. niet te boud, als hij de typen **beud*- en **bheut*- voor »onmogelijk" verklaart?

P. 118 sq. Volgens de tabel op p. 118 wordt Idg. *o* in het Sanskrit door *a* vertegenwoordigd zonder dat daarnaast eene representatie door *ā* wordt vermeld. Van »Brugmann's Gesetz" rept hij — afgezien van eene toespeling op p. 153 — met geen enkel woord. Is het dan niet zonderling, dat hij de *ā* van *vāháyāmi* met de *o* van *ὀχέω* gelijkstelt? Vgl. Delbrück, IF. 4, 132 en Meillet, MSL. 9, 142 sqq.

P. 118. De Oudnoordsche woorden, die hij als verwanten van Skr. *prī-* citeert, hebben een langen wortelklinker: *fríđr* 'mooi', *fríđa* 'versieren'. Met Nl. *vrede* daarentegen correspondeert On. *friđr*. Ook bij Nl. *baren* had iets over den klinker dienen gezegd te worden (waarom noemt hij niet liever *ont-beren*, dat de regelmatige vertegenwoordiger van Idg. **bhérō* is?).

P. 119. On. *nál* staat op een verkeerde plaats. Ook moest in den ouderen vorm van Lat. *suāvis* de quantiteit zijn aangeduid.

P. 123 sq. Wat over den Oergerm. *a-Umlaut* en de Gotische »breking" wordt gezegd, is te onvolledig en daardoor misleidend.

P. 123. Als wij de representatie der tweede *ē* in de verschillende dialecten nagaan, dan kunnen wij moeilijk betwijfelen, dat die meer gesloten was.

P. 125. Is Idg. *eu* in het Slavisch werkelijk tot *u* geworden en met Idg. *ou*, *au* samengevallen? Als voorbeeld geeft de heer S. *bljudą* (p. 126), waar wij niet *u*, maar *ju* aantreffen. Vgl. J. Schmidt, KZ. 23, 348 sqq.; Zupitza, Die germ. gutturale, p. 145; Berneker, IF. 10, 145 sqq. (daartegen Mikkola, IF. 16, 95 sqq.).

P. 127. Op regel 7 zal het woord *Anlaut* in *Auslaut* moeten worden veranderd.

P. 128. Got. *maiza*, Ohd. *mēro* is geen zeker voorbeeld van Idg. *ai*. Bij Idg. *oi* had de Ohd. contractieregel moeten worden herhaald.

P. 129. Het On. woord op regel 8 luidt *þióđ* of, als men de spelling met *j* verkiest, *þjóđ*.

P. 130. Sub *f* moet *th* in plaats van *tk* gelezen worden.

P. 132. Kan Ohd. *fīant*, Nl. *vijand* niet een Idg. *ī* hebben? Vgl. het Vedische *píyati* 'hij smaadt'. Op dezelfde wijze laat zich de oude *ī* van Nl. *vrijen* met die van het Indische *prī-* vergelijken.

P. 133. Eenmaal moet ook het Gotisch *ggj* hebben gehad. In dit opzicht is het Scandinavisch dus oorspronkelijker.

P. 134. Dr. S. had behooren te vermelden, dat de regel van Fortunatov niet algemeen wordt aangenomen. Vgl. b. v. Bartholomae, IF. 3, 157 sqq.; J. Schmidt, Kritik der sonanten-

theorie, p. 1 sq.; Wackernagel, Altind. grammatik I, p. 171. 194. In de nieuwe editie van den Grundriss der vergl. grammatik (I², p. 427) zegt Brugmann: »Die schon in der ersten auflage von mir bestrittene Fortunatov'sche regel ... darf heute als abgethan gelten."

P. 137. Over *servāre* vgl. Brugmann, Grundriss der vergl. grammatik I², p. 601 en over *salvus* Brugmann, Die ausdrücke für den begriff der totalität, p. 43 sqq. (vooral p. 45 sq.); Grundriss der vergl. grammatik I², p. 477. Bij *Lemures* : *Remures* moeten wij er op letten, dat er een tweede liquida in het woord aanwezig is.

P. 138. Over de representatie van *mr-* in het Latijn vgl. Persson (Wurzelerweiterung und wurzelvariation, p. 288), die de meening van Osthoff (MU. 5, 85 sqq.) tracht te weerleggen.

P. 139. Ohd. *ummez* uit *unmez* lijkt mij niet geschikt om de Oergermaansche assimilatie van *nm* tot *mm* te illustreeren. Beter voorbeelden vindt men bij Brugmann, Grundriss der vergl. grammatik I², p. 381.

P. 141 sqq. Het is alsof dr. S. de onderzoekingen van Hirt (IF. 7, 138 sqq.) en Fortunatov (KZ. 36, 38 sqq.) over de reductie van korte vocalen niet kent! De redeneeringen op p. 141 (de noot incluis!), de tabel op p. 142, de voorbeelden op p. 142—146 getuigen althans weinig van die kennis. Maar op p. 150 sqq. zien wij het systeem van Hirt voor onze verbaasde blikken oprijzen! Hoe is het eene met het andere te rijmen? Er is hier een tegenspraak, die ik mij alleen zoo zoude kunnen verklaren, dat de auteur eerst na het schrijven van p. 141—146 een ernstige stude van Hirt's denkbeelden is gaan maken.

P. 143. Ved. *ganā-* had met een sterretje moeten worden voorzien: overgeleverd is *gnā-* (vgl. Grassmann, Wörterbuch zum Rig-Veda, kol. 415).

P. 144. Lat. *pinguis* heeft niets met Gr. *παχύς* (= Skr. *bahú-*) te maken.

P. 152. Wat de heer S. over den tweeden nulgraad zegt, is te onduidelijk.

P. 154 sq. Er heeft hier een verwisseling van Type I en Type II plaats gehad (vgl. p. 152). Verder moet op p. 154, regel 5 *στaρνυμι worden gelezen.

P. 156. Ik geloof niet, dat de gevallen van klankwisseling *e* : *a* en *ē* : *ā* aanleiding geven tot het opstellen eener zevende reeks. De gevallen van *e* : *a* schijnen in de *e*-rij te behooren, terwijl die van *ē* : *ā* misschien op oorspronkelijke identiteit van van de *ē*-rij met de *ā*-rij wijzen. Vooral dit laatste punt is nog weinig onderzocht (vgl. de Saussure, Mémoire sur le système primitif des voyelles, p. 140 sqq.).

P. 158. De basis van lat. *viēre* enz. gaat uit op *ē*.

P. 165. Wat de chronologie der Germaansche klankverschuiving betreft,. valt op te merken, dat de overgang van tenues aspiratae in scherpe spiranten en die van mediae aspiratae in zachte spiranten wel gelijktijdig zal hebben plaatsgehad. Daaraan voorafgegaan was alleen de overgang der Idg. tenues in tenues aspiratae, waardoor zij met de Idg. tenues aspiratae waren samengevallen. Nadat nu de Idg. explosivae met uitzondering der mediae deels tot stemlooze, deels tot stemhebbende spiranten waren geworden, had de van het Idg. accent afhankelijke klankovergang plaats, die met den naam van Verner verbonden is. Vervolgens werd de *n* onder bepaalde accentvoorwaarden aan onmiddellijk voorafgaande stemhebbende spiranten en explosivae geassimileerd, waardoor geminaten tot stand kwamen. Daarop werden de zachte spiranten (natuurlijk afgezien van de *z*) in de geminatie tot zachte explosivae en toen eerst verloren de zachte explosivae haar stemklank. Ten slotte werden de zachte spiranten ook na nasalen tot zachte explosivae. Nemen wij nu de dentalen als voorbeeld, dan krijgen wij het volgende chronologische tafereel:

1. *t* werd *th*.
2. *th* en *dh* werden *þ* en *đ*.
3. *þ* werd deels tot *đ* (wet van Verner).
4. *đn* en *dn* werden deels tot *đđ* en *dd*.
5. *đđ* werd *dd*.

6. *d* en *dd* werden *t* en *tt*.

7. *nđ* werd *nd*.

Slechts bij eene dergelijke voorstelling wordt ons de voorgeschiedenis der Germaansche gegemineerde tenues (vgl. p. 172 sq.) begrijpelijk. Eenigszins afwijkend is het beeld, dat Streitberg (Urgerm. grammatik, p. 105 sqq.) van de klankverschuiving geeft. Er zijn ook geleerden, die alle Oergermaansche veranderingen der explosivae uit één algemeene oorzaak en als één gelijktijdig verschijnsel trachten te verklaren. Van de jongeren noem ik Wundt (Völkerpsychologie II, Die sprache I, p. 405 sqq.) en H. Meyer (Zfdalt. 45, 101 sqq.). Op de zwakke punten van Wundt's hypothese wijst Delbrück, Grundfragen der sprachforschung, p. 102 sqq.

P. 166. Op regel 3 van beneden af lees *pa-pt-úr*.

P. 167. Ik ben er nog zoo zeker niet van, dat het Germaansche hoofdaccent op de eerste silbe een *conditio sine qua non* voor het stafrijm is. Een exspiratorische bijtoon op de eerste silbe zoude misschien ook wel voldoende zijn geweest, vooral als het nog vrije hoofdaccent een meer muzikaal karakter had. In den tijd, dat de wet van Verner werkte, kan zulk een bijaccent nog niet heel sterk geweest zijn, maar toch is het waarschijnlijk, dat het reeds lang voor dien tijd bestond, want ook het exspiratorische hoofdaccent op de beginsilbe in het met onze taalgroep zoo nauw verwante Italisch kan zich uit een dergelijken bijtoon hebben ontwikkeld. Omtrent de oorspronkelijke accentuatie van het Keltisch weten wij echter niets, daar het Brittannisch en het Gaelisch in dit opzicht geen overeenstemming vertoonen (vgl. Zimmer, Zur angeblichen 'gemeinwesteuropäischen akzentregelung', Gurupūjākaumudī, Festgabe-A. Weber, p. 79 sqq.).

P. 167. In de tabel had ook *b* als representant van Idg. *dh* in het Latijn vermeld moeten worden (vgl. p. 170).

P. 167 sq. Er zullen niet velen zijn, die thans nog de aanwezigheid van *b* in de stamtaal betwisten.

P. 168. Het met Gr. *δόμος* correspondeerende woord in het

Indisch luidt *dáma-* (zie Grassmann, Wörterbuch zum Rig-Veda, kol. 577).

P. 169 sq. Men kan niet zoo maar zeggen, dat de *t* in het Latijn »vaak" tot *c* werd! Waarom drukt de heer S. zich niet wat nauwkeuriger uit?

P. 173. Het Oudiersche woord voor 'honderd' heeft *é* (d. w. z. *ē*). Het Indische *jānáti* (aldus!) beteekent 'hij weet, hij kent'. In het Nederlandsch is *erkennen* heel iets anders dan in het Duitsch!

P. 175. Als dr. S. van Ags. *secg* (= On. *seggr*) melding maakt, waarom noemt hij dan ook niet het klank voor klank daarmede overeenkomende Lat. *socius*?

P. 176. Lat. *volva* (*vulva*) is eerder met het Indische *úlba-* (*úlva-*) te vergelijken, dat voor de *u*, die zich uit een reductievocaal van Idg. *e* laat verklaren, een *v* kan hebben verloren (vgl. o. a. J. Leumann, Etym. wörterbuch der Sanskrit-sprache, p. 42).

P. 176. De labiovelare media wordt in het Grieksch voor *ι* door *β* vertegenwoordigd (zie Mansion, Les gutturales grecques, p. 225 sqq.). Omtrent de behandeling der labiovelare media aspirata is, bij gebreke van zekere etymologieën, niets met beslistheid te zeggen (vgl. Mansion t. a. pl., p. 234 sq.). De regels van dr. S. zijn te algemeen.

P. 177. Het treffendste voorbeeld van Grieksche delabialisatie der labiovelaren na Idg. *u* is λύκος (vgl. Hirt, PBB. 22, 230 sq.).

P. 178. Lat. *vīvus* enz. beteekenen in de eerste plaats 'levend.'

P. 179. De regels, die omtrent de Oergermaansche delabialisatie worden gegeven, houd ik voor zeer betwistbaar (vgl. Museum V, 9 sqq. en PBB. 22, 543 sqq). Ook Hirt (PBB. 23, 312 sqq.) had in de litteratuuropgave (p. 203 sq.) moeten worden genoemd. Tot eene objectieve behandeling van het onderwerp behoorde in elk geval de vermelding en waardeering van de bekende etymologieën van *warm* en andere woorden, wier *w*- uit een Idg. labiovelare media aspirata verklaard wordt (zie PBB. 26, 311). En waar dr. S. den overgang van labiovelaren in labialen bespreekt, hadden gevallen als *wulfs*, *fidwōr*, *fimf*

beslist ter sprake moeten komen. Terloops wil ik nog aanstippen, dat Got. *snaiws* in zijn geheel met Oksl. *sněgŭ* kan worden gelijkgesteld.

P. 180. De voorwaarden, onder welke in het Slavisch de *s* tot *ch* werd, zijn nog niet in haar vollen omvang bekend.

P. 181. Over gevallen als *ζυγόν* enz. zie thans Sommer, Griechische lautstudien, p. 137 sqq.

P. 183. Het Ohd. woord op regel 11 luidt *swīgēn*.

P. 185. Waarom schrijft dr. S. in den hypothetischen grondvorm van Lat. *cēdo* niet liever *z* dan *s*?

P. 188. De *h* van Ohd. *luhs* is van palatalen oorsprong: vgl. Lit. *lúszis* enz. Verwantschap tusschen *los* en *wolf* is trouwens ook op grond van de *ú* (d. w. z. *ū*) in *lúszis* onaannemelijk. Oksl. *rysĭ*, dat in de quantiteit van den wortelklinker met het Baltische woord overeenkomt, geeft moeilijkheid door zijn *r*. Vgl. Zupitza, Die germ. gutturale, p. 191.

P. 189 sqq. Dr. S. had uit een paedagogisch oogpunt niet mogen nalaten op te merken, dat er in de laatste twintig jaar veel te veel met worteldeterminatieven wordt geschermd. Alle klanken zijn tegenwoordig »formatieve" elementen of »mobiele" toevoegsels, zoodat men een wortel maar in heel kleine brokjes heeft te knippen om volop materiaal te krijgen tot vergelijking met de afschraapsels van andere Indogermaansche wortels. Van historische methode of ook maar van de eenvoudigste kansrekening is bij veel van dergelijke knip- en schraap-etymologen niet het geringste meer aanwezig. Zoodoende begint de etymologie al meer en meer op kinderspel te gelijken. Is het b. v. niet de zuiverste willekeur, als men den wortel van Lat. *ăcer* met dien van *secāre* verbindt? In *ăcer* en zijn verwanten hebben wij bovendien een Idg. palataal, terwijl *secāre* niet van Oksl. *sěkq* kan worden gescheiden. Ik heb geen lust om over de détails der laatste bladzijden te spreken, maar beperk mij liever tot de ernstige raadgeving die bij een volgende editie fundamenteel te herzien.

Dr. S. eindigt met eenige zinnen over de wenschelijkheid

REDACTIE

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie (A. BEETS, te Leiden). — Men wordt verzocht het papier slechts aan éene zijde te beschrijven en naast zijn handschrift een breeden rand te laten. — Met kleiner letter worden gezet: geheel of gedeeltelijk afgeschreven (Mnl. en andere) prozawerken en gedichten, alsmede alle eenigszins uitvoerige aanhalingen (en ook alle dichtregels) tusschen den tekst. De Redactie verzoekt de inzenders dit alles en alle andere aanwijzingen voor den zetter op duidelijke wijze in hun handschrift aan te geven.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een deel.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 05146 1542

